

А. Лиелайс

Денгиз саргузашт- лари

„Ўзбекистон“ нашриёти — Тошкент
1978

Лиелайс А.

Денгиз саргузаштлари (А. Лиелайс.— Т. «Узбекистон», 1978, 267 б. расм.

Лиелайс А. Қаравеллы выходят в океан.

91(09)

Л $\frac{20801-51}{М351(06)78}$ 194-78

© «УЗБЕКИСТОН» нашриёти, 1978 й.

Бундан тўрт ярим аср муқаддам Христофор Колумб бой Ҳиндистонга денгиз йўли ахтариб, учта елканли кемада — каравеллада сафарга чиқди. Уfqқа туташган бепоён океан қўйнида сузиб, ниҳоят 1492 йилнинг 12 октябрида Америка соҳилларига — Багам архипелаги оролларига етиб келди.

Атлантика океани бўйлаб қилинган тўрт улкан саёҳат — Катта ва Кичик Антиль оролларининг, Жанубий ҳамда Марказий Америка соҳилларининг очилиши Колумбни буюк денгиз саёҳатлари ва янги ер очувчилар билан бир қаторга қўйди, унинг номини сўнмас шон-шуҳратга буркади.

Сайёҳ бу шуҳратни осонгина қўлга киритмади, балки ажиб сабот-матонат ва жасурлик билан узоқ йиллар давомида ўз планини дадиллик билан олға сурди, бегона денгиз соҳилларининг жазирама тропик қуёши ва бетиним жалалари остида кучли довуллар билан ўз қаърига тортувчи тўлқин оқимларига, хавfli саёзликлар билан даҳшатли чағиртошларга қарши мардона курашди.

Колумбнинг ҳаёти худди афсонадек: кўпчилик беҳуда нарсаларни орзу қилувчи, ҳаёлпараст деб ҳисоблаган қашшоқ, ҳеч ким эътибор бермаган бир ажнабий жаҳонга донг таратган денгиз сайёҳи ва Испаниянинг улуғ адмирали бўлиб танилди, ҳатто Испаниянинг денгиз орти мустамлакаларининг вице-қироли мартабасига эришди, кейин эса яна барча мол-мулки ва мансабидан айрилиб, мушкуликда, ҳамманинг эътиборидан четда, узлатда вафот этди.

Кўплаб ҳужжатлар, қадимий солномалар, замондошлар ва тарихчилар қолдирган далиллар, адмиралнинг хат ва кундаликлари муаллифга Колумбнинг саёҳатини ҳамда буюк географик кашфиётлар даврини тасвирлаб беришга имконият яратди. Китобда Американи илк бор очган норманнлар, Африка қитъасини айланиб ўтиб Ҳиндистонга денгиз йўли кашф этган португаллар Колумбдан кейин Американи истило қилган конкистадорлар ҳамда Америго Веспуччи ва «Америка» номининг келиб чиқиши тўғрисида ҳам ҳикоя қилинади. Бундан ташқари, мазкур асар кишиларнинг жуда узоқ ва хатарли денгиз сафарига отланиш сабаблари, буюк географик кашфиётларнинг тарихий, революцион аҳамияти ва улкан оқибатлари ҳақида тасаввур беради.

ШАРҚ САРОБИ

ОКЕАН СОҲИЛЛАРИДА

*Арабларнинг Пиреней ярим оролига юриши,
— Португалиянинг гуллаб-яшнаш бошлаши. — Шарққа
буюк савдо йўли. — Урта аср нодонлиги. — Олтин-зар
мамлакати — Африкага!*

Европанинг жануби-ғарбий қисмида, Гибралтар бўғози Урта Ер денгизининг мавж урган мовий сувини шиддатли Атлантика океани билан боғлайдиган жойда сахий жануб қуёши нурлари остида Пиреней ярим ороли бутун борлигини намоён қилиб туради. Унинг кенг тепаликлари, тоғлари ва водийларида қадим замонларда иберлар, лузитанлар қабиласи — ҳозирги португаллар билан испанларнинг авлод-аждодлари яшаган. Бу кенг ерлар денгиз сайёҳларини азалдан оҳанграбодек ўзига тортиб келар эди. Финикияликлар, юнонлар, карфагенликлар Урта Ер денгизини эни ва бўйига кезиб чиқиб, Пиреней ярим оролида ўз мустамлакаларига асос солдилар. Қадимги Рим легионлари бу ерга оғир қадам ташлаб кириб келдилар ва ўзлари билан қуллик кишанларини, роман тили ва маданиятини олиб келдилар. Кейинроқ бориб қудратли Рим империяси варварлар зарбасидан инқирозга юз тутди, халқларнинг буюк кўчиш даври бошланди, ярим оролга аланлар билан вандаллар, буларнинг кетидан вестготлар ваҳшиёна қўшин тортдилар.

VII асрда Арабистон ярим оролидан жаҳоннинг ҳамма томонига қараб араб суворийлари юриш бошладилар. Жанговар мусулмонлар қилич-найза кучи билан Муҳаммад пайғамбар таълимотини ёя бориб, тез орада бутун Шимолий Африкани забт этдилар. VIII асрга келиб босқинчилар тўлқини Гибралтардан ошиб ўтиб, Пиреней ярим оролини ўз қаърига тортди ва у узоқ асрлар давомида араб (мавр) лар тутқунлигида қолди. Таслим бўлмаган қабилалар ярим оролнинг шимол ва ғарбида-

ги чиқиб бўлмайдиган тоғлардан мустақам паноҳ топдилар. Улар бу ерларда мустақил давлатлар тузиб, маврлар ҳужумига қаршилик кўрсатишга уриндилар.

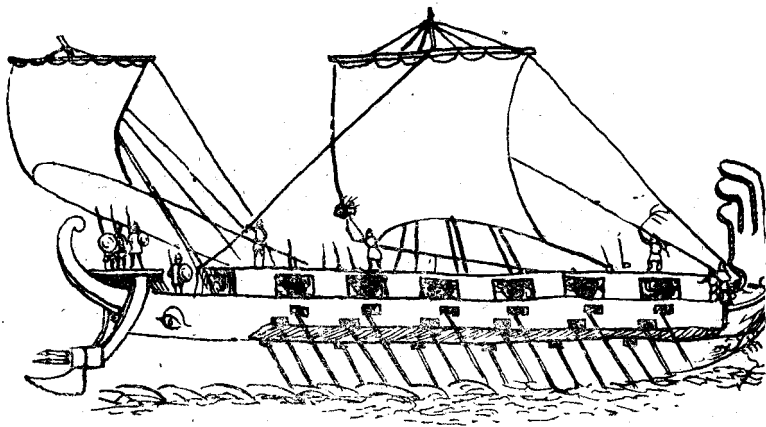
Асрлар ўтди, араб халифалиги аста-секин емирила бошлади, ярим оролни шимолидаги кичик давлатлар эса, аксинча, ривожланиб, мустақамланиб, бир ёқадан бош чиқаришди ва ўз навбатида ҳужумга ўтишди. Ярим оролни қайтариб олиш учун кураш бошланди. Христианларнинг мусулмонлар билан қилган бу қонли уруши XV асрга қадар бетўхтов давом этди. Мусулмонлар қўлга киритган ўлкаларини бирин-кетин ташлаб чекинишга мажбур бўлдилар. Шиддатли жанглар натижасида Пиреней ярим оролида икки янги давлат: Испания билан Португалия ташкил топди.

Португаллар маврларни испанларга нисбатан икки ярим аср илгари — 1249 йилда ҳайдаб чиқардилар ва кучли қирол ҳокимиятига асосланган давлат барпо қилдилар. Деҳқонлар, вино солувчилар ва чўпонлар мамлакати бўлмиш кичик Португалия XIV асрдаёқ қудратли денгиз флотига эга бўлди.

Бироқ ўша вақтда Португалия катта, жуда муҳим савдо йўлларида четда бўлиб, бу йўллар унинг қудратли рақиблари тасарруфида эди. Чунончи, Шимолий ва Балтика денгизларида Ганза иттифоқи ҳукмронлик қилар, Урта Ер денгизида ва унинг соҳилларида эса, араблардан ташқари, Шимолий Италия шаҳарларининг савдогарлари, биринчи навбатда Венеция ва Генуя ҳамда испаниялик каталонлар савдо қилишар эди. Урта Ер денгизи Фарбий Европани Шарққа — Ҳиндистон, Урта Осиё ва олис Хитойга борадиган Буюк савдо йўллари билан боғларди.

Шарқдан келтирилган хушбўй зиравор-дориворлар — мурч, қалампирмунчоқ, долчин, мускат ёнғоғи, ҳил, заъфар Фарбий Европада олтин баравар баҳоланиб, унга бойларнинггина дасти етар эди. Ҳеч бир зиёфат буларсиз ўтмас, улар таомга хушхўрлик, лаззат ва хушбўй таъм киритарди.

Осиё мамлакатларида зиравор-дориворлар, қимматбаҳо тошлар, жавоҳир, олтин асбоблар, фил суяги, ипак, кимҳоб-зарбоп, гилам, деворбоп нақшдор гилам, қурол-аслаҳа, чинни, бухўр, хушбўй дориворлар, мирра (Африка ва Арабистонда ўсадиган хушбўй шира берувчи дарахт) ва бошқа қимматбаҳо моллар билан савдо қилиш араб савдогарларининг монополиясига айланган эди.

Қадим замонларда эшаккли галёра — кемалар Ўрта Ер денгизи соҳили бўйлаб ҳар томонга кезарди.

Араблар Ўрта Осиё ва Арабистон ярим ороли орқали ўтадиган қадимги савдо йўлларини ўз қўлларига олган эдилар. Денгиз орқали — Ҳиндистондан, бутун Осиёни кесиб ўтган машҳур Буюк ипак карвон йўли орқали — узоқ Хитой хонлигидан шоҳи матолар ҳамда хилма-хил моллар бетўхтов, пешма-пеш келиб турарди. Туя карвонлари Ўрта Ер денгизи соҳилларига поёнсиз дашту саҳролар орқали, ўтиш қийин бўлган доволардан ошиб келарди. Не-не машаққағлар билан келтирилган моллар бу ерда италян савдогарларнинг хусусий мулкига айланиб, Генуя ва Венециянинг елканли кемаларида бутун соҳил бўйлаб сотиларди. Узоқдаги ўзга мамлакатлардан келтирилган моллар қўлдан-қўлга ўтиб, баҳоси юз баравар ортиб кетарди. Олди-сотди ишлари беҳисоб бойлик келтирганидан ҳар бир мамлакат Шарқ давлатлари билан савдо қилишга жон-жаҳдила интиларди. Португалия бундан мустасно эмас эди.

Гарчи Португалия XV асрда қудратли давлатга айланган бўлсада, Ўрта Ер денгизида ҳукмронлик қилишни хаёлига ҳам келтира олмас, чунки рақиблари жуда кучли эди. Табиийки, бойликка ва янги ерларга очкўзларча кўз тиккан португал феодалларнинг нигоҳи Ғарбий Африка соҳилларига қаратилган эди. Португалияга узоқ Ҳиндистондан кўра яқинроқ жойда эртақларда нақл қилинадигандек олтин-зарларга ҳамда фил су-

якларига бой сирли қитъа борлиги ҳақидаги афсоналар оғиздан-оғизга ўтиб юриб ҳаммада қизиқиш туғди-рар, кўпларнинг мумсиқлигини, шуҳратпарастлигини, очкўзлигини кўзгатар эди. Унга бориш учун Африка атрофидаги рақиблар ҳали эгалламаган денгиз йўлини қидириб топиш керак эди.

Бироқ поёнсиз, сирли океан дингизчиларни чўчитар-ди. Узоққа боришга юраклари дов бермаганлигидан, улар, елканли ва эшакли қемаларда фақат соҳил бўй-лаб сузиб келардилар.

Урта аср кишиларига бепоён океан ҳақида, Ернинг шакли ва катталиги ҳақида нималар маълум эди?

Қадимги Грециянинг буюк ақл соҳибларидан Аристо-тель, Ер — шар шаклидадир, деб ўша замондаёқ эътироф этган, грек географи Эратосфен эса жаҳонда биринчи бў-либ ер айланаси узунлигини анча аниқ ҳисоблаб чиққан.

Аммо ўрта асрларда антик дунёнинг денгизчилар ва янги ер очувчиларга жуда қўл келадиган бу ва бошқа кўпгина кашфиётлари Европа монастирларининг қоп-қо-ронғи, ис босган ҳужраларининг гумбази остида гумдон қилиниб, унутилган. Маориф таназзулга йўл тутган, ҳатто ҳукмдорлар на ўқишни ва на ёзишни билишарди. Бидъат, хурофот ва нодонлик авжига минганди. Шундай ҳоллар ҳам бўлганки, бутун бошли мамлакатлар ва халқлар даҳшатли судни қалтираб кутишган.

Монахлар ва рухонийлар Ернинг шарсимонлиги ҳа-қидаги ғояни рад этдилар. Ер ва Олам тўғрисидаги таъ-лимотда диний тасаввур ҳукмронлик қиларди. Масалан, монах Қозьма Индикоплевстнинг таъкидлашича, Ер шар шаклида бўлмай, Мусонинг қутисига ўхшаш тўрт бур-чак шаклида эмиш. Бу тўрт бурчак шаклидаги Ерни тўрт кўрфаз — Урта Ер денгизи, Қизил денгиз, Форс денгизи ва Қаспий денгизи билан океан ўраб олиб, одам-лар яшаётган қуруқликни жаннат жойлашган ҳамда тўрт дарё: Нил, Ганг, Дажла ва Фрот дарёлари бош-ланган шарқ мамлакатларидан ажратиб туради. Ернинг устини тўрт бурчаксимон осмон гумбази қоплаб туради. Гумбазнинг тепаси — осмон салтанатидир. Шимолда қад кўтариб турган баланд тик тоғ атрофида фаришталар осмон ёритқичларини — юлдузларни айлантириб тури-шади.

Утакетган жаҳолат, нодонликка банда бўлиш оқи-батида одамлар ҳар хил баҳайбат маҳлуқларни хаёлан ва тушларида кўрар эди, Ернинг поёнида ғалати одам-

Денгиз маҳлуқи кемани сув қаърига тортиб кетмоқда
(қадимги гравюрадан).

лар яшармиш, гўё улар бир кўзли ёхуд бир оёқли, бурунсиз ёки оғизсиз, ит бошли ёки от оёқли эмиш, деган миш-мишлар тарқалган эди. Кечалари океан устида юлдузлар сўниб, зулмат қўйнида қолган кеманинг йўлдан адашиши, кундузлари эса жазирма офтобда денгиз суви қайнаб қатронга ўхшаб чўзилувчан бўлиб қолиши, бир шохли баҳайбат маҳлуқнинг денгиз қаъридан чиқиб бир даф қилишда учта кемани ағдариб, узун чангаллари билан сув тагига тортиб кетиши тўғрисидаги уйдирма гаплар денгизчиларни ваҳимага солар эди.

Орадан кўп вақтлар ўтди, Европа секин-аста нодонликдан халос бўла бошлади. XI—XIII асрларда Фаластин ва «парвардигор тобути»ни ғайри диндагилардан халос этиш учун Рим черкови томонидан уюштирилган салб юриши бунга бир оз бўлса ҳам таъсир кўрсатди. Бу юришлар расман христианликни ёйиш ҳимояси остида ўтган бўлса ҳам, асл мақсади Яқин Шарқ халқларини талаш ва қуллик асоратига солиш ҳамда савдо йўлларини босиб олиш эди. Шармандалик билан тугаган бу юришлар европаликларнинг савиясини анча ошириб, географик билимларини чуқурлаштирди, уларни савдо ҳаёт қилишга ва янги ерларни қидириб топишга ундади. Салб юришлари қатнашчилари ўзга мамлакатларда бўлишиб, мусулмон маданияти билан танишдилар. Бунда

улар арабларнинг антик дунё илмий бойлигини сақла-
ганликларини, қадимги файласуф, математик ва геогра-
ф олимларнинг таълимотлари билан таниш эканлик-
ларини, қадимий қўлёзмаларни авайлаб келаётганлик-
ларини, Шарқ мамлакатлари билан савдо қилишлари
ва узоқ саёҳатларга чиқишларини кўриб ҳайратда қол-
дилар.

Бу юришлардан кейин тез орада Европада буюк
Уйғониш даври бошланиб, антик фан ва санъат жонлан-
ди, техника ривожлана бошлади.

Сирли океан ҳақидаги қўрқувни енгиб, европалик-
лар янги денгиз йўлларини ахтариб сафарга чиқдилар
ва XIII—XIV асрларда Канар оролларини кашф этди-
лар. Кейинчалик бу ороллар испан денгизчиларининг
океанга сафар қилишлари учун муҳим таянч пункти си-
фатида катта аҳамиятга эга бўлди. Испанлар мазкур
оролларни истило қилгач, ерли аҳоли — гуанчаларни
шафқатсизлик билан қириб ташладилар.

Португаллар эса янги мамлакатларни қидириб то-
пиш, бой шарққа янги денгиз йўлларини очишда фақат
Африка соҳиллари бўйлаб кетган жанубий йўлдангина
нажот кутар эди. XV аср бошларида португаллар Афри-
канинг шимоли-ғарбий қисми — ҳозирги Марокашни бо-
сиб олишга уриниб кўрдилар. Ҳарбий бошлиқлардан
бири — йигирма яшар шаҳзода Энрике асирга тушган
араб савдогарларини сўроқ қила туриб, тоғлар ортида,
Саҳрон Кабирдан жанубда бой мамлакат борлигини би-
либ олди. Савдогарлар саҳрода одамлар истиқомат қи-
ладиган воҳалар мавжудлигини, маврларнинг чексиз
чўзилиб кетган қум тепалар орқали кенг дарёларга чи-
қиб, қалин ўрмонли мамлакатга боришлари ҳамда у
ердан олтин ва қора танил қуллар олиб келишларининг
сир-асрорини шаҳзодага айтиб беришди. Эҳтимол, аф-
сонавий бой мамлакат шудир: Тавротда зикр қилинган
Қуддус ибодатхонаси учун Сулаймон подшо ҳам олтин-
ларни шу ердан келтирган бўлса керак, деган хулосага
келди Энрике.

Еш саркарда, олтин-зарга бой бу мамлакатга, кейин
Шарқ мамлакатларига денгиз йўли топиш учун кемани
бутун керак-яроқ билан таъминлаб, Африканинг ғарбий
соҳилларига разведкага юбориш керак, деган қатъий қа-
рор билан Марокашдан уйига қайтди.

Қирол Энрикени улуг Христ бирлашмасининг магист-
ри қилиб тайинлади. Бу Бирлашма динсизларга қарши

курашиш учун тузилиб, узоқ асрлар давом этган ўз фаолияти мобайнида беҳисоб кўп бойлик орттирган эди. Ёш магистр мақсадини рўёбга чиқариш учун энди шу бойликлардан фойдалана олар эди.

ПОРТУГАЛЛАР ВА ҲИНДИСТОНГА БУЮК ДЕНГИЗ ЙЎЛИ

Энрике-Денгиз сайёҳи.—«Қора олтин» Лиссабонга жўнатиляпти. — Португалларнинг денгиз йўли ва «ҳиндларга яқин» ерларгача бўлган монополияси. — Олтин-Соҳил. — Бартоломеу Диаш Яхши Умид бурнида..

Шаҳзода Энрике Марокаш экспедициясидан сўнг бирор марта ҳам оқенга сафарга чиқмаган бўлса-да, XIX асрда уни Денгиз сайёҳи деб атай бошлашди. Магистр бўлгач, у, қиролликнинг жануби-ғарбий қисмидаги, атрофида ҳар доим океан тўлқинлари мавж уриб турадиган қояли бурундаги ўз қасрига жойлашиб олди. У бу ерда обсерватория қуриб, уни асбоблар билан жиҳозлаб, денгиз сайёҳлари мактабини ташкил этиб, Португалиядан ва бошқа мамлакатлардан денгизчиларни, бутун Европадан астрономлар, картографлар, математиклар ва астрологларни тўплади. Денгизда сузувчи сайёҳлар хариталар тузар, компас бўйича сузишни ўрганишар, Африка ва Ҳиндистонга бориладиган денгиз йўли ҳақида маълумотлар тўплашарди.

Энрике Африка соҳилларини разведка қилиш ва босиб олиш ҳамда Ҳиндистонга бориладиган йўлни топиш учун қирқ йилдан зиёд, то умрининг охирига қадар, экспедиция кетидан экспедиция ташкил этиб, уларни керакли нарсалар билан таъминлаб турди. Шаҳзода ва унинг денгизчиларини олтин, қудратли Мавритания давлатини тор-мор этиш ва христиан динини ёйишдан иборат учта мақсад илҳомлантирган эди.

Бу, олтин деса ҳамма муккасидан тушадиган аср эди. Алхимиклар оддий металлни олтинга айлантира оладиган сиҳрли кучга эга «ҳикмат тоши»ни барча усуллар билан топишга уринардилар. Бошқалар эса олтинни тошга айланган қуёш нури деб ҳисоблаб, уни қора танлилар яшайдиган серқуёш тропик мамлакатлардан ахтармоқ зарур, дейишарди. Бунинг учун Африканинг чўлбиёбон соҳилларини ёқалаб, на дарахт, на бута, на гиёҳ ўсадиган, на бойлик, на мол-мулкдан нишона кўрина-

диган жазирама Саҳрон Кабир бўйлаб жанубга томон ҳали кўп юриш лозим эди.

Португал денгиз сайёҳлари бепоен океанда қўққисдан қалин ўрмон билан қопланган оролларга дуч келиб қолдилар. Улар оролларнинг энг каттасини Мадейра («Ўрмон») деб аташди. Португаллар оролдаги азим дархтларни кесдилар, уларга ўт қўйдилар, улар ўрнида шакарқамиш плантациялари ва тоқзорлар барпо этдилар, испанларга қарашли Канар оролларини ҳам эгаллашга уриниб кўрдилар, лекин уддалай олмадилар.

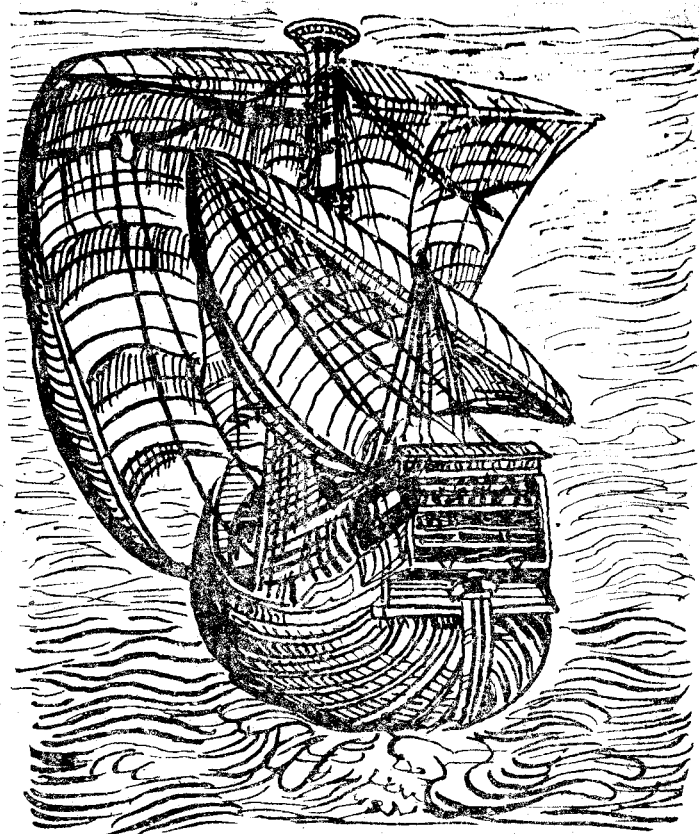
Шаҳзода Энрикенинг денгизчилари Португалиядан бир минг тўрт юз километр ғарбда, океанда Азор оролларини ҳам кашф этдилар.

Ниҳоят, улар ўтиб бўлмайдиган тўсиқ ҳисоблаб келинган, табиатнинг ўзи Африканинг ғарбий соҳилларида инсон яшайдиган энг четки чегара қилиб қўйган зимистон ва даҳшатли Боҳадор бурнини (26° шимолӣ кенгликда) айланиб ўтишга журъат этишди. Бу ерда узлуксиз эсиб турган кучли шимоли-шарқий шамоллар (пассатлар) кемаларнинг ватанга қайтиш умидини пучга чиқарди. Саҳрода эса на сув ва на бўқат топиларди. Кишилар иссиқ тропик минтақани энгиб чиқиш мумкинлигидан шубҳаланар эдилар. Чунки қадимги одамларнинг тасдиқлашича, қуёшнинг тик тушган нурлари ўсимликларни куйдириб, жониворларни ҳалок этади. У ерларда одам зотидан асар ҳам йўқ.

Португаллар Боҳадор бурнини айланиб ўтгач, дарҳақиқат кимсасиз қум саҳросинигина кўришди, аммо тез орада унда-бунда балиқчилар билан кўчманчиларнинг қишлоқлари кўзга ташлана бошлади. Демак, тропик минтақада ҳам одамлар яшар экан. Денгизчилар қора танли африкаликларни овлай бошладилар. Улар олтин қум ҳам топдилар.

Уша вақтларда Лиссабонда қулларнинг нархи банд эди, шунинг учун ҳам йил сайин кўплаб кемалар Африка соҳилларига йўл олар ва кўпинча катта ўлжалар олиб қайтарди. Жумладан, ўша давр ҳужжатидан қуйдагиларни ўқиш мумкин:

«Саҳоватли, яхши ишларни ато этувчи тангрининг ўзига шукурки, унинг хизмати йўлида кўп азиятлар чекиб, ниҳоят мана шуларнинг эвазига шукуронасини ҳам кўрдик, музаффариятга эришиб, меҳнат — шон билан, зиён — мукофот билан тақдирланди; жами бўлиб 165 бош эркак, аёл ва болалар қўлга киритилди».

Денгиз сайёҳлари каравеллаларда океанга чиқишга журъат этдилар.

Қора танли қуллар савдоси оммавий тус олиб кетди. Тақводор шаҳзода Энрике қора танли қулларни сотишдан тушган фойданинг бешдан бир қисмини ўзига олиш ҳуқуқини талаб қилди.

Тез орада португаллар Африка соҳилларида мустамлакалар вужудга келтирдилар ва ерли халқлар билан айирбошлаш савдосини бошлаб юбордилар.

Мустамлакачилар бир парча гулдор мато, жун ёпиқчалар, асбоб-анжом, эгар, асл ва шиша маржонлар, кўзгу ва турли шақилдоқлар учун Гвинеядан қора таи-

ли қулларни, Тимбуктудан олтин қумни ҳамда туя, шер, қўтос терилари, туяқуш тухуми, хушбўй қатрон ва бошқа қимматбаҳо молларни ола бошладилар.

«Қора олтин» ёки «қора фил суяги» деб аталувчи қулларни ов қилиш учун бутун бир кемалар карвони бел боғлаган эди. Қулфурушлар Европа маданияти ва христиан динини тарқатиш, ёйишнинг ҳатто янги усулини жорий қилдилар: Канар оролларида (бу оролнинг номи латинча «Insulae Canariæ» дан келиб чиққан бўлиб, «Итлар ороли» демакдир) қопагон итлар келтириб, уларни одам овлашга ўргатдилар.

Лиссабон Европада қул савдосининг энг йирик марказига айланди. У билан Испаниянинг фақат Севилья шаҳри рақобатлаша оларди. Севильяга сотиш учун африкаликлардан ташқари, Канар оролларида туб жой аҳолиси — гуанчалар ҳам олиб келинар эди.

Қул савдосининг жадаллик билан ўсиб бориши европаликларнинг янгидан-янги ерларни қидиришларига ва шу билан, ўз навбатида, янги географик кашфиётларга туртки бўлди. Тақир ва диққинафас Саҳрои Кабир аллақачон орқада қолиб кетди. Босқинчиларнинг кемалари Африканинг тропик қирғоқларини ёқалаб жанубга томон сузиб, Гамбия дарёсининг аҳоли зич жойлашган мансабига етиб келди. Бу, фил суяги ва олтин қум запасига бой қирғоқ эди; шунга қарамай, негрларни ов қилиш бойишнинг асосий манбаи бўлиб қолаверди. Қул савдоси шундай катта фойда келтирардики, натижада португаллар денгиз қирғоғи бўйлаб жанубга силжишни узоқ вақтгача тўхтатиб қўйдилар ва катта дарёларнинг мансабида яшовчи одамларни ов қилиб, қитъанинг ичкарисига борган сари кўпроқ кириб боравердилар. Улар океанда ҳеч ким яшамайдиган, саҳродан иборат Яшил Бурун оролини тасодифан кашф этдилар.

Христининг жонкуяр хизматчиси ва унинг таълимоти тарғиботчиси Энрике Рим папасидан Африка мамлакатлари билан савдо қилиш ҳамда жанубий денгизларда сузиш ва Африканинг қирғоқларини «то ҳиндлар яшайдиган жой»гача босиб олиш ҳуқуқи фақат Португалияга берилишини илтимос қилди ва бунга эришди.

Энрике-Денгиз сайёҳи 1460 йилда вафот этди. Унинг бутун фаолияти тажрибали денгизчилар тайёрлаши, ўша даврда энг кучли деб ҳисобланган флотни тузиши Португалия тарихида жуда катта роль ўйнади. Португалия денгизчилари тез юрар кемалар — каравеллалар

Художўй Энрике-Денгиз сайёҳи — қулларни овлаш ташкилотчиларидан бири (қадимги гравюрадан).

қуришни ўрганиб олдилар ва бепоён океан ичкарасига дадиллик билан сафарга кирдилар. Улар Атлантика океанининг шарқий қисмида тўртта архипелагни (Испанияга қарашли Канар оролларида бошқа) босиб олди-

лар, Африканинг ғарбий қирғоғи — Гибралтар бўғозидан то Гвинеяга қадар бўлган 3,5 минг километр масофадаги ерларни текшириб, харитага туширдилар ҳамда қора танли қуллар билан савдо қилишни кенг авж олдириб юбордилар.

Буржуа тарихчилари Энрике-Денгиз сайёҳи ҳақида жуда кўп афсоналар яратдилар ва унинг шахсини авлиё даражасигача кўтардилар. У гўё ҳаддан ташқари пок бўлиб, вино ичмаган, маҳбубалар лабидан бўса ҳам олмаган эмиш. Ҳатто уни ҳақоратлаган кишилар ҳам ундан бироз бўлсин сўкиш ва қаттиқ сўз эшитмаганлар. У бутун қалби-ла фанга муҳаббат қўйган ва миллионлаб мажусийлар жаҳолат ва нодонликда яшаб, бетоқатлик билан христианликка талпинаётган Ҳиндистон ҳақида ширин хаёллар сурган. «Аmmo шахзоданинг бундай ҳиссиётлар билан яшаб, уни амалга оширганини исботловчи далиллар йўқ,— деб ёзади совет олими И. Магидович. — Ҳиндистон жуда олисда, африка қуллари билан олтинлар эса анча яқинда эди».

Португаллар Энрике вафотидан кейин асосан негрларни овлаш билан шуғулландилар. Аввал улар қора танлиларни алдаб-авраб кемаларга битта-биттадан ёки кичик гуруҳ билан олиб кирар, балиқчиларни эса очик денгизда тутиб олишарди, кейинчалик эса негрларни тутиш учун қишлоқларга ўргатилган итлар билан қуролли отрядлар юборишадиган, баъзан эса аҳоли яшайдиган бутун бошли районларни ўраб олишадиган бўлишди. Шундай қилиб, босқинчилар юзлаб кишиларни асир қилиб, улар ичидан энг бақувват ва соғломларини танлаб олар, чоллар билан болаларни эса раҳмсиз суратда қириб ташлардилар. Узоқдан туриб одамларни чақмоқ ва момақалди роқ билан ўлдирадиган оқ шайтонларнинг яқинлашиб келаётганини эшитган африкаликлар қўрқув ва даҳшат ичида денгиз қирғоғига яқин ерларни тарк этавердилар. Португаллар эса ҳали одамлар ов қилинмаган жойларни излаб, жанубга томон сузиб кетавердилар.

Улар 1482 йилда Гвинеядаги Олтин Соҳилда мустамлака ташкил этиб, форт қурдилар ва уни Сан-Жоржида-Мина («Авлиё Георгий кони») деб атай бошладилар. Чунки бу районда йирик олтин конлари топилди. Тез орада хариталарда Олтин Қирғоқ билан бир қаторда Фил Суяги Қирғоғи, Қалампир Қирғоғи, Тутқунлар Қирғоғи пайдо бўлди. Қалампир Қирғоғи дейилишининг са-

баби — бу ерга африкаликлар айирбошлаш учун осие қалампирига ўхшаш хушбўй ҳидли уруғлар келтириб туришган. Африканинг денгиз қиргоқларига қўйилган бу номларнинг ўзиёқ португалларнинг асл мақсадларини, қиёфаларини яққол кўрсатиб турибди.

Португаллар кейинчалик экваторни ҳам кесиб ўтиб, азим Конго дарёсининг қуйилиш жойи, яъни мансабини кашф этдилар. Улар Конго дарёсининг мансабидан океан соҳили бўйлаб жанубга қараб сузиб, Африканинг, экватордан то 22° жанубий кенгликкача бўлган, илгари ўрганилмаган ғарбий қирғоғини текшириб чиқдилар.

Португалия қироли 1487 йилда Бартоломеу Диаш қўмондонлиги остида уч каравеллани жанубий денгиз йўли бўйлаб сафарга чиқарди.

Диаш Мина Фортидан қиқиб, жанубий тропикни кесиб ўтди, сўнгра саҳродан иборат бўлган янги қирғоқни очди. Мана шу ерда даҳшатли бўрон кўтарилиб, Диашнинг икки каравелласини очиқ океанга суриб кетди. Шиддатли бўрон уларни жанубга қараб олиб кетаверди; қирғоқ кўринмай қолди, Диаш уни қайта тополмади. Шунда у Африканинг жанубий қисмини аллақачон ўтиб бўлди, деб ўйлади. Ҳақиқатан ҳам шундай бўлди. Диаш шу ерда соҳилга етиб олгач, қирғоқ бўйлаб шарққа томон сузиб борди ва тезда Ҳинд океанида эканлигини англади. Шундан сўнг у орқага қайтиб, Африка орқали Ҳиндистонга бориладиган денгиз йўли очилганлиги тўғрисидаги қувончли хабарни ватанига олиб келди. Шундай қилиб, антик дунё олими Птолемейнинг, Африка қитъаси Жанубий қутбгача чўзилиб кетган, Ҳинд океани эса ёпиқ ҳавзадир, деган таълимоти нотўғри эканлиги исбот этилди.

Диаш Африка қитъасининг энг жанубий нуқтасидаги бурунда икки ҳафта давом этган штормни бошидан кечирди. Шунинг учун бу жойни «Торментозу» («Бўронлар бурни») деб атади. Лекин экспедиция Лиссабонга қайтиб келгач, қирол уни «Яхши Умид бурни» деб аташ тўғрисида буйруқ берди.

Бироқ Ҳиндистонга тез етиб олиш умидининг рўёбга чиқиши осон эмас эди; чунки Лиссабонни Африканинг энг жанубий нуқтасидан ўн мингларча километр масофа ажратиб турарди. Яхши Умид бурнидан Ҳиндистонгача яна қанча сузиш кераклигини эса ҳеч ким билмасди. Португаллар бир неча йил давомида олдинга томон ҳаракат қилишга ҳеч журъат қила олмадилар. Улар

Васко да Гаманинг Ҳиндистонга, узоқ Осиё қирғоқларига қиладиган мислсиз экспедицияси олдида куч-қувватларини тўплаб, нафасларини ростлаётганга ўхшардилар.

Португалиянинг Африка соҳилларини ўзлаштиришдаги муваффақиятлари Испанияда ҳам катта қизиқиш уйғотди. Бу икки мамлакат ўртасида, гарчи давлат бошлиқларини қон-қариндошлик иплари боғлаб турса ҳам, душманлик ва гина-адоват ҳукм суларди. Португалия қироли ўз денгизчиларига Африка қирғоқларига яқинлашишга журъат этган ҳар қандай чет эл кемасини шафқатсизлик билан чўктириб юборишга буйруқ берди. Португаллар Африка қитъаси соҳилларини, Ҳиндистонга бориладиган жанубий денгиз йўлини ўз мулклари ҳисоблаб, уларни ҳеч ким билан баҳам кўришини хоҳламасдилар.

ИСПАНИЯ ҚУДРАТЛИ ДАВЛАТГА АЙЛАНИШ ЙЎЛИДА

*Ягона Испания қироллигининг вужудга келиши.
— Буюк феодаллар якка ҳукмронлигининг бостирилиши.
— Инквизиция. — Маврлар билан уруш. — Католик қироллар — монархнинг идеали. — Бойликка ҳирс қўйиш — асрий хасталик. — Қадимги савдо йўллари турклар ҳукмронлигида.*

Пиреней ярим оролида, тез суръатлар билан юксалаётган Португалия ёнида бир-бирлари ва ярим оролнинг энг жанубига қисиб қўйилган умумий душман — маврларга қарши тўхтовсиз урушлар олиб борган кўп сонли феодал князликлардан ягона Испан давлати — қудратли мустабид монархия ташкил топди.

Ягона испан қироллиги ташкил топишининг сўнги даврларида, 1469 йилда Кастилия қироличаси Изабелла билан Арагон қироллиги тахтининг вориси — валиаҳд Фернандо никоҳдан ўтди. Пиреней ярим оролидаги икки йирик давлат — Кастилия билан Арагон шу тарзда бирлашди. Уша даврда Кастилия Леонни, Арагон эса Каталония ҳамда Неаполь шаҳри билан Жанубий Италия ва Сицилия оролини ўз ичига олган эди.

Кейинчалик католик қироллари деб аталган Изабелла билан Фернандо ўзларининг илгари анча чекланган ҳокимликларини ҳар томонлама мустақкамлаш ва кучайтиришга ҳаракат қилдилар. Маврлар билан юз йиллар давомида олиб борилган тўхтовсиз урушлар натижаси-

да қиролга ҳам, унинг амалдорларига ҳам итоат этмайдиган ва бўйсунидан бўйин товлайдиган кучли, йирик мулкдор феодаллар томонидан бошқарилаётган кўпдан-кўп майда, ўзбошимча давлатлар пайдо бўлди. Мулкдор йирик феодалларга қарашли ерларда на ўлпон олиш, на суд ишлари олиб бориш ва на исёнчиларнинг галаёнини бостириш мумкин эди. Майда ва йирик феодаллар бир-бирлари билан ҳамиша адоватда — душманлик муносабатида бўлиб келардилар. Улар ўз одамлари — вассаллари билан биргаликда қўшни феодалларнинг қўрғон ва қасрларига ҳужум қилишар, далаларни пайҳон этишар, шаҳар ва қишлоқларни талар эдилар. Йўлларда эса қароқчилар тўдалари тез-тез босқинчиликлар қилиб турарди. Хуллас, Испания алғов-далғов, нотинчлик ва бебошлик гирдобига гирифтор бўлган эди.

Йирик феодалларнинг бебошлигини фақат қурол кучи билан жиловлаш мумкин эди. Қирол ва қиролчиқа ўз қўшинларини тузиб, итоат этмаётган мулкдор йирик феодалларни бирин-кетин тор-мор этиб, уларнинг қароқчилар уясига айланган қўрғон ва қасрларини ер билан яксон қилдилар, черков ва монастирларга феодаллар тортиб олган вақф ерларини қайтариб бердилар. Мана шу усул билан католик қироллари черковнинг доимий мададига муяссар бўлдилар.

Бу курашда Фернандо билан Изабелла кам ерли майда дворян (идальго)ларнинг ҳамда бой шаҳар ва портларнинг ёрдамига таяндилар. Бироқ улар кейинчалик шаҳарлардан, айниқса меҳнаткаш халқ-ҳунармандлар билан деҳқонлардан шафқатсизларча ўч олдилар. Уларнинг озодликка бўлган интилишларини қонга бекладилар.

Католик қироллар даҳрийлар ва исёнчиларга қарши курашиш мақсадида черковнинг олий суди — инквизицияни жорий қилдилар ва 1482 йилда улуғ инквизиторлик лавозимига Томазо Торквемадани тайинладилар. Бутун мамлакатни инквизиция гулханлари чулғади. Биргина Торквемада буйруғи билан саккиз мингдан ортиқ киши гулханда куйдирилди. Шундай қилиб, черков абсолютизмнинг энг даҳшатли қуролига айланди.

Испанияни бирлаштириш жараёни билан бир вақтда маврларга қарши тинкани қуритадиган уруш ҳам олиб борилди. Ниҳоят, 1492 йилда испанлар мусулмонларнинг Пиреней ярим оролидаги сўнгги таянчи Гранадани иш-гол қилдилар. Саккиз аср давом этган қонли олишув шу

Йўсинда поёнига етди. Шундан кейин кўп ўтмай олам-паноҳлар Испаниядан барча мусулмонларни, сўнгра яҳудийларни ҳайдаб чиқаришга буйруқ бердилар, шунда юз минглаб гуноҳсиз, меҳнаткаш кишилар ўлдирилди ва таланди. Бу католик қироллар ўша вақтда идеал монархлар бўлиб ҳисобланилар эди. Масалан, италян тарихчиси, ёзувчи Макиавелли ўзининг «Хукмдор» номли машҳур қасидасида Фернандо ҳақида бундай деб ёзган эди:

«Хукмдор жуда ғамхўр бўлиши лозим... унинг сўзини эшитганда ва унга боққанда унинг бутун вужудила динга берилганлиги, пок виждонлилиги, садоқатлилиги, одамийлиги, самимийлиги кўринишидан кўзга ташланиб турсин. Бу ғамхўрнинг зоҳирий кўриниши муҳимроқдир... Бизнинг давримизда битта хукмдор бор, — исмини айтиб ўтирмайман, — ҳар доим тинчлик ва содиқликдан бўлак ҳеч нарсани тарғиб қилмайди, амалда эса ҳар иккаласининг ўта душмани...»

Макиавелли қасидасининг бошқа бир жойида Фернандо Арагонскийни тўғридан-тўғри ўз исми билан атаб, унинг хоинлик ва икки юзламачилик туфайли кучсиз қиролдан христиан дунёсининг биринчи монархига айланганини кўкларга кўтариб мақтайди.

Фернандо чиндан ҳам маккор, шафқатсиз, айёр ва муғомбир дипломат бўлган. У ўз мақсадига эришиш йўлида ҳеч нарсадан қайтмаган ва ҳақиқий башарасини бекитмаган. Айтишларича, гўё испан монархи француз қиролининг уни Фернандо икки марта алдаганлиги тўғрисидаги шикоятига жавобан тиржайиб: «У ёлғон гапиряпти, мен уни икки эмас, камида 10 марта алдаганман» дебди.

Ўша замон тарихчилари томонидан раҳмдил ва самимий хукмдор аёл сифатида мадҳ этилган Изабелла, Фернандога қарама-қарши ўлароқ, баландпарвоз гаплар билан ўзини ўта диндор қилиб кўрсатишга, ўзининг шафқатсизлигини, икки юзламачилигини сохта хушмуомалалик ва самимийлик ниқоби остига яширишга моҳир эди. Изабелла, шу билан бирга, Христ ва Авлиё Марияга чексиз меҳр қўйиб, ўзини ҳудожўй ва пок қилиб кўрсатишга қарамай, уятсизларча бутун бошли бир вилоят ва шаҳарларни талаб, хазинасини инквизиция қурбонларининг қимматбаҳо буюмлари билан бойитган.

Испанияни қисқа вақт ичида Ғарбий Европада энг кучли давлатга айлантирган ҳокимлар ана шундай бўлган.

Бутун Ғарбий Европада кучли мутлақ монархиянинг юзага келиши феодализмнинг тапаззулга юз тутиши даврига тўғри келди. Феодал тузумнинг инқирозга учрашига товар айирбошлашнинг кенг йўлга қўйилган тури — савдо туфайли катта кучга айланган пул сабаб бўлди. Янги давр — капитализм даври бошланди. Олтинга бўлган эҳтиёж яна ҳам ўсиб кетди.

Ғарбий Европани олтинни қумсаш, бойиш ҳирси қамраб олди. Очиқдан-очиқ, бепарда мансабпарастлик кишиларни ночор этиб, олий дабдабалар билан кўжларга кўтариларди. Шоирлар томонидан куйланган олтин — ер ва қуёш фарзанди бўлмиш ажойиб металл — чўлоқни юришга, соқовни гапиришга, қўли йўқни олтин ембиларга қўл чўзишга мажбур этувчи, сажда қилдирувчи янги кучга айланди. Кимки унга эга бўлса, хоҳлаган нарса-сини — ҳокимиятни, шараф ва номусни, севгини ва ҳатто жаннатга тушиш учун папанинг фотиҳасини олишга ҳам қодирдир. Олтин кучсизни кучлига, ҳақиқатни уйдирмага, уйдирмани эса ҳақиқатга айлантиради.

Фридрих Энгельснинг сўзича, қабих манфаатпарастлик цивилизацияни ҳаракатга келтирувчи асосий куч бўлиб қолди, унинг ягона белгиловчи мақсади — умуман бутун жамиятни эмас, балки айрим хасис шахсни бойитишдир.

Бироқ бу бойликларни қўлга киритиш борган сари қийинлашаверди. Европанинг шарқ мамлакатлари билан олиб бораётган ва унга катта фойда келтираётган савдо йўлида улкан ғовлар пайдо бўлди. Кичик Осиё ва Арабистонга зафарли юришлар қилган салжуқий турклар 1453 йилда Константинополь (ҳозирги Истамбул)ни эгалладилар, сўнгра бутун Болқон ярим оролини босиб олиб, Қримга ҳамла қилдилар, Миср ва Арабистонни ўзларига итоат эттирдилар, Урта Европага кириб бордилар ва ўзларининг Шимолий Африкадаги вассаллари билан Урта Ер денгизида ҳукмронлик қила бошладилар, шу билан Шарққа бориладиган узоқ ва оғир йўлни тўсиб қўйдилар.

Турклар савдо карвонларини ўраб олиб хирож солар ва ҳатто талар эдилар. Бунинг натижасида эски савдо йўлларида қатновлар тўхтаб қолди. Италиянинг бой шаҳарлари — Венеция, Генуя, Флоренция ўзларининг савдодаги мавқелари — куч-қудратларини йўқота бошладилар.

Бу вақтда Европада шарқ молларига эҳтиёж шу қадар катта эдики, савдодан келаётган бойликка бўлган ташналик, ҳирс янада кучайиб кетди. Нима бўлса ҳам Ҳиндистонга бориладиган денгиз йўлини топиш керак эди! Африка қирғоқлари бўйлаб кетган жанубий денгиз йўлини Португалия босиб олган эди. Атлантика океани соҳилларида жойлашган мамлакатлар, шу жумладан Испания улушига номаълум океандан Ғарбга бориладиган денгиз йўлигина қолган эди. Фақат шу ердагина испан ҳукмдорлари, савдогарлар, йирик мулкдор феодаллар, католиклар черкови ва урушлар тугагач тирикчилик воситаларидан маҳрум бўлган ва океан орти экспедицияси учун тузиладиган қуроли кучларнинг асосини ташкил этадиган кам ерли дворян — идалголар ўзлари зўр иштиёқ билан орзу қилаётган янги ерларни, ўз молларини чиқариб сотиш учун янги бозорлар, бойликлар қидириб топишга умид қилишлари мумкин эди.

ХРИСТОФОР КОЛУМБ

Сирлар билан қуршалган ёшлик ва болалик.— Плебейми ёки дворянми, олимми ёки ўзича билим олганми? — Христофор Колумб Португалияда.— Денгизчиларнинг ҳикоятлари ва океан мамлакатлари ҳақидаги қадимги афсоналар.

Океан ортига қилинадиган буюк сафарларга тарихий шароитлар туғилган бир пайтда Пиреней ярим оролида генуялик Христофор пайдо бўлиб қолди.

Колумбнинг ҳаёти, айниқса болалик ва ёшлик чоғлари, шунингдек буюк саёҳатлар давригача Португалия ва Испанияда ўтказган йиллари ҳақида ҳеч ким ҳеч нарса билмас эди. Колумб ҳақидаги маълумотлар жуда оз бўлиб, унинг бизгача етиб келганлари ҳам кўпгина баҳс ва мунозараларга сабаб бўлмоқда. Айрим манбаларда ёзилишича, Колумб—денгиз қароқчилари ёки қул савдогарлари орасидан чиққан ва ўтмиши жирканч бўлган авантюристдир; шунинг учун у ўз ўтмиши, келиб чиқишини сир тутган. Ҳақиқатан ҳам, баъзи ноаниқ маълумотларни инобатга олмаганда, Колумбнинг на хатларида ва на ҳужжатларида ёшлиги ҳақида маълумотлар бор. Шунинг учун Христофор Колумбнинг ҳаёти афсоналарга чулганганига ажабланмаса ҳам бўлади. Колумбнинг ҳаёти ҳақида 1571 йилда Венецияда босилиб чиққан китоб кўпгина чалкаш фикрлар ва тўқималардан

иборат. Унинг автори Колумбнинг ўғли Эрнандо деб ҳисобланилади (биноқ бу ҳали қатъий аниқланган эмас). Бу китобда буюк денгиз сайёҳининг ота-боболари ва Португалияга келишигача бўлган ҳаёти ҳақида фикр юритилади.

Китоб муаллифининг таъкидлашича, Колумб Рим проконсули Колодан бошланган қадимги аристократлар авлодидан бўлган. Бу оқсуяклар авлодидан кўпгина машҳур кишилар ва бир неча адмирал етишиб чиққан. Урушлар ва оғир кунларни бошидан кечириб, бу авлод, бойликларидан маҳрум бўлади. Биноқ қийинчилик ва муҳтожликларга қарамай, Колумбнинг отаси ўз ўғлини Павиан университетига юборади. Колумб у ерда космография, астрономия ва геометрияни ўрганади. Христофор 14 ёшида фанлар курсини тугатиб, биринчи марта денгизга чиқади. У моҳир капитан бўлиб етишади.

Христофор Колумб 1477 йилда Исландияга саёҳат қилиб, ундан беш градус нарига — шимолга борган, яъни узоқ Арктика экспедициясида қатнашган эмиш. Саёҳатдан қайтиб келгач, у, француз қироли хизматидаги ва қиролнинг турклар, венецияликлар каби душманларига қарши курашаётган ўша вақтда машҳур бўлган корсарга (унинг исми ҳам Колумб эди) қўшилган эмиш.

Христофор Колумб корсарнинг буйруғи билан Португалия яқинида Венециянинг қимматбаҳо моллар ортилган тўртта кемаси — галерасига¹ ҳужум қилади. Қаттиқ кураш эрталабдан кечгача давом этади. Колумб ўз одамлари билан душман галерасига чангак ташлаб ушлаб олишига сал қолганда ҳар иккала кема ёниб кетади. Тирик қолганлар ўзларини денгизга отадилар. Моҳир сузувчи Колумб эшакка ёпишиб олади ва шундай қилиб Португалия қирғоғига етиб келади.

Айтишларича, у шундан кейин Лиссабонга жўнаган, у ерда отасининг дўсти ва бошқа ватандошларини учратган. Улар Колумбга ҳар томонлама ёрдам ва мадад берганлар. Кўринишидан мулойим, нозик муомала соҳиби ва диёнатли Колумб ҳамманинг диққатини ўзига тортади. Тақводор бу йигит монастирга тез-тез қатнаб туради, у ерда келиб чиқиши юқори табақадан бўлган камбағал бир қиз билан танишади ва кўп ўтмай унга уйланади.

¹ Галера — кўп эшакли кема бўлиб, Европада XVIII асрга қадар ишлатилган.

Христофор Колумб (қадимги суратдан)

Биографнинг ёзишича, узоқ денгизларда ажойиб-га-ройиб саёҳатлар қилиб, мўъжиза билан фалокатдан омон қолган эски бир дўсти Колумбнинг уйига келиб яшай бошлаган. У Испаниядан Англияга кетаётган экан, шунда денгизда кучли шамол туриб кемаларни ғарбга очиқ океанга суриб кетган. Ҳиндистон соҳил-

ларига етгунча денгиз тўлқинлари кемани писта пўчо-
гдай ўйнатган. Денгизчи қирғоққа чиққанида қип-ялан-
гоч одамларни кўрган. У сув ва ўтин ғамлаб олгач, шо-
шилинич равишда кемага қайтиб келган. Орқага қай-
тишда экипажнинг у билан учта матросдан бошқа ҳам-
ма аъзолари очликдан ҳалок бўлган.

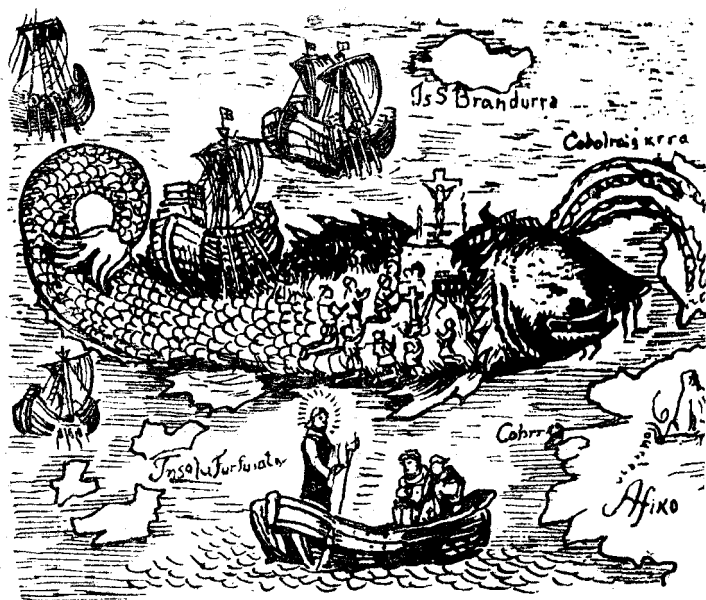
Колумб касал бўлиб қолган дўстини зўр меҳрибон-
лик ва диққат билан парвариш қилади. Бироқ бу наф
бермайди. У ўлими олдидан Колумбга ўзи очган ерлар
туширилган харитани берган эмиш. Колумб мана шун-
дай қилиб океанга дадил сафар қилишга чорловчи ха-
риталарни қўлга киритган экан. Бироқ бошқа кўпгина
афсоналар каби, бу уйдирмаларнинг ҳам қанчалик
тўғри-нотўғри эканлигини на ҳужжатлар ва на Колумб-
нинг ўзи ёзиб қолдирган сўзлар тасдиқлайди.

Буюк денгиз сайёҳининг болалиги ва ёшлиги ҳақида
нималар аниқ маълум?

Христофор Колумб 1451 йилнинг кузида Италиянинг
денгиз бўйидаги шаҳри Генуяда ёки унинг округида ун-
ча бой бўлмаган мовут тўқувчи оиласида туғилган. Ита-
лиянинг Генуядан бошқа ўнлаб шаҳарлари ва ҳатто
Франциядаги баъзи шаҳарлар ҳам Колумбнинг Ватани
ҳисобланади.

Еш Колумб 1472 йилгача Генуяда ёки унинг атроф-
ларида яшаб, мовут тўқиш цехида ишлаган. Шубҳасиз,
буюк денгиз сайёҳи оддий бир одам бўлган. Колумб
шон-шухрат поғонасининг чўққисига чиққач, табиийки,
ўзининг оддий оиладан келиб чиққанлигидан номус қил-
ган, уни яширган, чунки Испанияда авлоднинг машҳур-
лиги, унвони катта аҳамиятга молик бўлган. Бироқ
Эрнандо ўз отасининг биографиясида: «Мен отамнинг ун-
вон ва мансаблари унинг ўз хизматлари учун берилган-
лиги билан фахрланаман. Наҳотки эндиликда отамнинг
дворян ёки савдогар бўлган-бўлмаганлигини, лочин ёки
този итлар боққан-боқмаганлигини тадқиқот доирасига
киритиш зарур бўлса» деб ёзади.

Колумб мактабда ўқиганми ёки ўз билимини муста-
қил олганми — бу бизга номаълум. Бироқ у камида
тўрт чет тилни (итальян, испан, португал ва латин) бил-
ган ва шу билан бирга кўп ўқиган. Латин тилини яхши
билиш Колумбга ўз даврининг ҳамда қадимги дунё
олимларининг асарлари билан муфассал танишиш им-
кониятини берган.

Денгиз маҳлуқи елкасида худога тоат-ибодат қилиш
(қадимги гравюран).

Колумб ўз хатларидан бирида денгизчилик илмини, астрология, геометрияни билишини, хариталар тузишини, уларга шаҳарлар, тоғлар, дарёларни тушира олишини, космография, философия, тарихни ўрганганини, турли диний мазҳабдаги ва турли миллатдаги олимлар билан алоқада бўлганлигини ёзган. У бошқа бир хатда ўзи эгаллаган билимларни кам деб ҳисоблаган.

Колумб денгиз бўйлаб биринчи узоқ саёҳатга тахминан 1473 ёки 1474 йилда чиққан: у генуяликларнинг Эгей денгизи бўйлаб сафарга чиққан савдо экспедициясида қатнашган.

Колумб 1476 йилнинг майида Генуядаги савдо уйларида бирининг вакили сифатида Лиссабонга жўнайдди. Колумбнинг картографлик ҳунари Португалияда унга асқотгани шубҳасиз: у укаси Бартоломео билан биргаликда хариталар тузган, бошқа хариталардан нусхалар кўчирган. Португалия ёш генуяликни нима учун қизиқ-

тирганига ажабланмаса ҳам бўлади — ўша вақтда Португалия Европада тез ривожланаётган ва актив денгиз мамлакати бўлган, денгизчилари Гвинея соҳилларигача етиб борган, пойтахти Лиссабон эса жаҳоннинг йирик савдо марказига айланган.

Колумб Португалияда деярли тўққиз йил: гоҳ Лиссабонда, гоҳ Мадейра оролида, гоҳ унга яқин жойлашган кичкинагина Порту-Санту оролида яшаган. Шу даврда у узоқ денгиз саёҳатларида бир неча марта қатнашган бўлса керак. Колумбнинг ўзи айтишича, у Англияда, Гвинеяда — Олтин Соҳилда бўлган. Колумб кейинчалик ўз кундалигида денгизларда 23 йилдан бери сузаётганлигини, бутун Шарқни ва Ғарбни кўрганганини ёзади. Колумб Лиссабонда машҳур авлоддан бўлган камбағал, сепи кам қиз Фелипе Муньшига уйланади. 1480 йилда ўғли Диего дунёга келади. Ҳеч кимга маълум бўлмаган ажнабий шу никоҳ туфайли нуфузли кишилар доирасига кириб олади. У рафиқасининг амакиси губернатор бўлган Порту-Санту оролида ўз оиласи билан бир неча вақт яшайди.

Бу ерда Колумб эски хариталар, кема журналлари билан танишган ва жаҳондийда денгизчилар билан учрашган бўлиши мумкин. Улардан бири океандан илгари ҳеч ким кўрмаган ўймакорлик нақшлари билан безатилган бир парча тахтани, иккинчиси эса ичи ковак йўғон бамбук поясини топиб олганлигини, унинг икки бўғини орасига саккиз пинт¹ вино сиғиши мумкинлигини гапириб беради. Океандаги оролларда яшовчи кишилар соҳилдан кўпинча азим қарағайларни топиб олишган. Бир куни тўлқин юз тузилишлари европаликларга ҳам, африкаликларга ҳам ўхшамайдиган кишиларнинг мурдалари ётган қайиқни соҳилга чиқариб ташлаган. Денгизчилар баъзан узоқ-узоқларга сузиб борганларида баланд қояли, сирли, номаълум оролларга кўзлари тушган. Буларнинг ҳаммаси океанда ҳали аниқланмаган ерлар борлигидан далолат берарди.

Янги ерлар мавжудлигига ҳеч ким шубҳаланмас эди. Қадимги юнонлар давридаёқ океан ўртасида, Геркулес устунларидан (Гибралтар бўғозидан) ғарбда жойлашган сирли, номаълум мамлакатлар ҳақидаги афсоналар тилдан тилга ўтиб юрган. Буларнинг ҳаммаси Гомернинг «Одиссея» достонида, қадимги юнон тарих-

¹ Бир пинт ҳозирги 0,9 литрга тенг.

чиси Геродотнинг ва файласуф Платоннинг асарларида ўз ифодасини топган.

Платон авлодларга бой ва қудратли Атлантида мамлакати ҳақида ажойиб-ғаройиб афсона қолдирган. Унда жанговар, ҳатто Афинага ҳам юриш қилган курашчан атлантлар ҳақида ҳикоя қилинади.

Қадимги грек муаллифларининг кўпчилигида Атлантика океанидаги оролларни финикияликлар ёки карфагенлар очганлиги тўғрисида ҳақиқатга анча яқин маълумотлар мавжуд. Уларнинг зикр қилишича, мазкур ороллар катта бўлиб, яшил ўрмонлар билан қопланган ва уларга атиги бир неча кунда етиб бориш мумкин бўлган.

Урта асрларда ҳар хил афсона ва ҳикоялар тўқилган авлиё Брандан ороли, Антилия ёки Етти Шаҳар ороли, сузувчи Бразил ороли, Шайтон Қўли ороли ва бошқалар ҳатто харита ва глобусларда ҳам кўрсатилган. Шубҳа йўқки, Христофор Колумб бу афсоналар ҳақида эшитган ва бу оролларни ҳақиқатан бор деб ўйлаган.

Ҳикоялардан бирида баён қилинишича, шотландиялик художўй аббат Брандан шогирдлари билан денгизга чиққан. Бундан мақсад — жаннатмакон оролларни қидириб топиб, у ердаги ерли мажусийларга христианликни қабул қилдириш. Улар узоқ вақт денгизда сузиб юргандан кейин номаълум оролга тушишади. Орол аҳолиси қандайдир баҳайбат паҳлавон мазорига сиғинар экан. Брандан паҳлавонни асрий уйқудан уйғотиб, христиан динига киритади. Паҳлавон унга гир атрофи асл олтин девор билан ўралган бошқа бир орол ҳақида сўзлаб беради. Паҳлавон художўй эркакларга ўша мамлакатни кўрсатиб бермоқчи бўлиб ўзини денгизга ташлайдида, арқонга чирмашиб олиб Брандан кемасини тўлқин ортидан эргаштириб олиб кетади. Улар оролга яқинлашиб, дуо ўқиб ерга энди қадам қўйишган экан, ер ларзага келади ва тақводорлар кемага қайтишга мажбур бўладилар. Сирли оролни денгиз бир зумда ўз қаърига олганини улар узоқдан кўришади.

Бу ерни — Брандан оролини Азор оролларидаги фарбга сузиб ўтган кўпчилик денгизчилар кўрган эмиш. Лекин ҳар гал кема унга яқинлашиши билан сирли орол чекина ва кўздан ғойиб бўларкан. Антилия ёки Етти Шаҳар оролининг тарихи мана шундай. Испанияни маврлар истило қилгач, етти епископ мусулмонлар қили-

чидан жонини ҳовучлаб, ўз қавмлари билан етти кема-
ла океанга чиқиб, ғарбга йўл олишади. Улар қаттиқ
бўронга йўлиқиб, катта оролга тушишади, қавмларини
шу оролда қолдириш мақсадида епископлар кемаларни
ёндиришади. Улар етти ажойиб шаҳар бино қиладилар.
Уни Қадимги Дунё кишиларидан ҳеч бири кўришга
мушарраф бўлмаганмиш.

Афсонага кўра, сузувчи Бразил ороли бағридаги ғор-
ларда беҳисоб бойликлар сақланади. Бу оролларнинг
париги ёғида бепоён океан — бало-қазоларга тўлиб-
тошган Зулмат Денгизи бор эмиш.

Океан ортидан аллақанча узоқда, эҳтимол, афсона-
вий Осиё соҳили бекиниб ётгандир. Ер шар шаклида-ку!
Шунинг учун океандан ғарбга томон сузиб, йўл-йўлакай
таъкидлаб ўтилган оролларда тўхтаб, Осиё қитъасига
етиб бориш мумкиндир...

Бу йўл Африка орқали бориладиган денгиз йўлидан
анча енгил ва қисқа кўринарди. Фақат ҳали синалмаган,
номаълум океанда ваҳима босмаслиги учун сабот ва
матонат талаб қилинарди, холос. Шундай вақт келадикки,
одамлар Океаннинг занжирбанд ҳалқасини ечадилар ва
ғоят улкан ер очилади. Чекка Фула дунёнинг чегараси
бўлишликдан барҳам топади, деб қадимги Рим файла-
суфи — Сенека бежиз айтмаган.

Христофор Колумбда жасур план ана шу тариқа ка-
мол топди.

ШАРҚНИНГ ОЛТИН САРОБИ

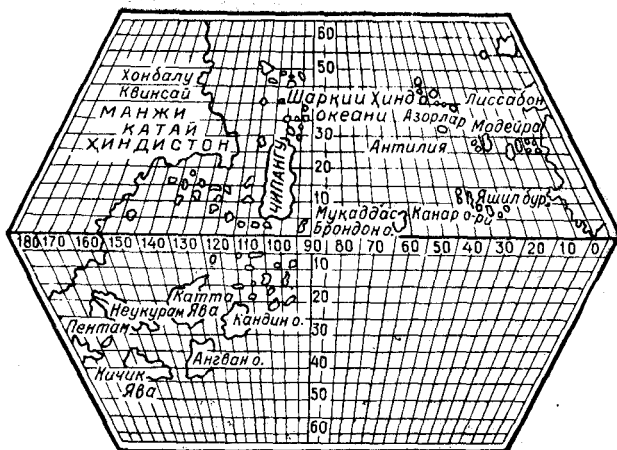
*Паоло Тосканелли мактуби. — Жон Мандевиль — 17-
аср Мюнхгаузени. — Венециялик савдогар Марко По-
ло. — Улуғ хон мамлакатининг ва бошқа Шарқ мам-
лакатларининг афсонавий бойлиги. — Колумб лойиҳасида-
ги хато — буюк кашфиёт сабабчиси.*

Ҳиндистонга бориладиган ғарбий денгиз йўли мавжуд-
лиги ҳақидаги фикр машҳур флоренциялик астроном
ва космограф Паоло Тосканеллида анча илгари пайдо
бўлган эди. У Португалия қиролига катта нома ёзиб
унда португал денгизчилари қидираётган Африка орқа-
ли Ҳиндистонга олиб борадиган денгиз йўлига қараган-
да анча қисқа йўл борлигини кўрсатиб ўтган эди. Хатга
харита ҳам илова қилинган эди. Тосканелли бундай деб

Паоло Тосканелли — флоренциялик астроном ва космограф.

ёзган: «Мен биламанки, шундай денгиз йўли мавжудлигини ернинг шар шаклида эканлиги билан исботлаш мумкин. Буни яхшироқ тасаввур қилишлари учун ҳазрати олийларига ўзим чизган харитани юбордим. Бу харитада сизга қарашли бўлган ва сиз ўша ердан сафарга чиқиб тўхтовсиз ғарбга томон сузиб боришингиз керак бўлган соҳиллар, ороллар, сизнинг қадамингиз етадиган ерлар ва сиз қутбдан ҳамда экватордан қандай узоқликда бўлишингиз кераклиги, ниҳоят, турли қимматбаҳо тошларга, хушбўй зираворларга бой бўлган мамлакатларга етиб бориш учун қанча йўл босишингиз кераклиги кўрсатилган. Хушбўй зираворлар ўсадиган мамлакатларни одатдагидай Шарқ эмас, балки Ғарб мам-

Тосканелли харитаси (реконструкция).

лакатлари деб атаганимга ҳайрон бўлманг, чунки ҳеч оғишмай ғарбга томон сузиб борган одамлар албатта ернинг иккинчи ярим шарида жойлашган мамлакатларга етиб боришади. Агар сиз қуруқлик бўйлаб бизнинг ярим шаримиз орқали юрсангиз, у ҳолда доривор-зираворлар мамлакати Шарқда бўлади...»

Шундан сўнг Тосканелли улуғ хон мамлакати — Каттаининг бойликлари, қудратли дарёлари, юзлаб шаҳар ва мрамар кўприклари, айланаси юз миль бўлган бой Қинсей ёки Қвинсей (Осмон шаҳри), олтин, гавҳар ва қимматбаҳо тошларга бой бўлган Чипанго ороли ҳақида гапириб ўтади.

Колумб Тосканелли билан хат ёзишиб турган. У Колумбга ўзининг қиролга юборган мактуби ва харитасининг нусхасини туҳфа қилган. Колумб Тосканеллига шарқдан ғарбга томон сузиб бориш гоёсини айтганда у бунни улуғ ва хайрли иш деб атаган.

Колумб Тосканеллининг Европа ва Осиёнинг биргаликдаги кенглиги ер шарининг қарийб учдан икки қисмини, яъни 230° кенгликни ташкил этиши ҳақидаги фикридан жуда хурсанд бўлади. Шундай қилиб, Хиндистонга олиб борадиган ғарбий денгиз ҳиссасига 130° лик жой қолади. «Денгизнинг номаълум йўлдан босиб ўтиладиган қисми унча катта эмас» деб таъкидлаган Тосканелли.

Бу, Колумбнинг қатъий бир қарорга келишига сабаб бўлган фойдали хато эди. Шу хато бўлмаганда Колумб, эҳтимол, хатарли океан сафарига чиқишга журъат этмаган бўлур эди.

Колумб фақат ўша вақтларда мавжуд бўлган жаҳон хариталаринигина эмас, ҳатто кардинал Пьер Д'Альбининг космографиядан ўша вақтда маълум бўлган барча маълумотларни ўз ичига олган «Imago Mundi» («Жаҳон манзараси») асарини ҳам диққат билан ўрганиб чиқади. Бу китоб Колумбнинг экспедициялар вақтида ажралмас йўлдоши бўлиб қолади. Китоб муаллифининг қуруқлик ер шарининг кўп қисмини ташкил этади, Европа билан Осиё ўртасидаги масофа унча катта эмас, денгизда йўлакай шамол бўлиб турса, бу масофани бир неча кунда босиб ўтиш мумкин, деган фикрлари Колумб учун аҳамиятли эди. Худди шундай фикрни бошқа олимлар ҳам айтиб ўтган.

Бироқ у даврларда узоқ эллар ва денгизлар ҳақида маълумотлар кам, бўлганлари ҳам бир-бирига қарама-қарши фикрлар ва ҳатто уйдирмалардан иборат эди. Баланд тоғлар ортидаги мамлакатларда одамхўр кишилар, сирена ва амазонкалар¹, бир ёки тўрт кўзли одамлар, ит бошли одамлар — киноцефаллар, оёғи отникига ўхшаган одамлар — гиппоподлар ва ҳоказолар тўғрисидаги овозалар сира тўхтамасди. Ернинг энг чеккасида бурни йўқ, пастки лаби азбаройи катталигидан ундан плашч ёки соябон ўрнида фойдаланиш мумкин бўлган одамлар борлиги ҳақида ҳам кўп уйдирмалар тўқилган. Бошқа бир қабила кишиларининг оёғи фақат битта ва жуда йўғон эмиш.

Ўрта аср саёҳатчилари кундаликларининг биронтаси ҳам шунга ўхшаш афсоналардан холи эмас. Бироқ инглиз дворяни Жон Мандевильнинг (атайин ўйлаб чиқарилган шахс) китоби бу борада ҳаммасидан ҳам ошиб тушганди. Жон Мандевиль бошқа муаллифларнинг китобларидан боплаб кўчириб олиб, Эрон, Хиндистон ва Хитойга қилинган саёҳатлар ҳақида ёзади. Жон Мандевиль деган шахснинг ўзи ким — хаёлпарастми, ҳазилкаш ёки олимми — бу қатон жумбоқлигича қолмоқда; шунга қарамай, унинг китоби ўша вақтда Европада энг кўп тарқалган адабиётлардан эди. Замондошларининг айтишича, Колумб шундай китобларни ҳам диққат билан

¹ Сирена — танасида балиқ қанотлари сингари қанотлари бўлган афсонавий, хушовоз денгиз париси; амазонка — қадимги юнон афсоналаридаги жанговор отлиқ хотин.

Афсонавий баҳайбат қора қуш панжа ва тумшуқларида
филларни осмону фалакка кўтариб кетяпти
(қадимги расмдан).

ўқиб чиққан. Жон Мандевиль лофчиликда Мюнхгаузен билан беллашиши мумкин эди. У бир куни балиқлар яшайдиган улкан қум денгизи соҳилига тушиб қолганини, қум тепалар денгиз тўлқинлари каби чайқалиб турганини ёзади. Бу денгизга қон дарёлари қуйилар экан. У жун, ун ва асал ўсадиган дарахтларни кўрган, бўйи 12 футлик одамлар яшайдиган оролларда бўлган эмиш; бу ердаги аёллар жуда бераҳм бўлиб, бир қарашдаёқ кишини ҳалок қиларкан. У ўз китобида Ганг дарёсининг қуйилиш жойидаги олтин ва кумуш ороллар ҳақида, абадий туман билан қопланиб турадиган, шу сабабли ҳеч ким юрак ютиб боролмайдиган ерлар ҳақида ҳикоя қилади. У ердан фақат отларнинг кишнаши-ю хўрозларнинг қичқиришигина аҳён-аҳёнда эшитилиб тураркан. Унинг айтишича, узоқ мамлакатларнинг бирида Даҳшатлар Водийси бўлиб, у ерда иблислар ва бошқа ёвуз маҳлуқлар дайдиб юраркан. Жуда улкан қуш — бургут бошли, шер гавдали, қаноти баҳайбат маҳлуқ филни ва ҳатто катта кемаларни осмону фалакка олиб чиқиб,

ерга ташлаб юбораркан. Бир мамлакатнинг аҳолиси хушбўй олма ҳиди билан қорин тўйғазса, иккинчиларининг оғзи ўрнида тор тирқишча бўлиб, овқатни похол чўпидан иборат найча орқали сўриб ичаркан; учинчи бирларининг қулоғи шунақа ҳам катта эканки, ҳам тагига ёзиб, ҳам устига ёпиб ётса бўларкан; тўртинчи бирлари бошсиз бўлиб, кўз ва оғзи кўкрагида экан.

Бироқ Мандевелнинг бу ғайри табиий ҳикояларида заррача бўлсада ҳақиқат бор эди, улар ернинг шарсимонлигини тасдиқлар эди. Саёҳатчи Ҳиндистонда бўлиб, 5 мингга яқин оролни кўргач, сафарини давом эттириб, бошқа бир мамлакатга бориб қолади. Бу ердаги халқлар унинг она тилида гаплашганини эшитади, қўш ҳайдаётганини кўради. Қараса, у ўзи сафарга чиққан маконига қайтиб келган экан.

Гарчи Мандевилнинг китобини бутун Европада ҳаяжонланиб ўқишса ҳам, бу шарқ ғаройиботларини муаллиф ўз кўзи билан кўрганлигига ҳеч кимнинг ишонгуси келмас эди. Уша даврда ажойиб Шарқ мамлакатларига бориб келган кишилар ҳам оз эмас эди. Улар Осиё қитъасининг энг чекка ўлкаларигача бориб улар ҳақида тўғри маълумотлар бера олганлар.

Мўғул хонларининг Марказий Осиёдаги бепоён империясига монахлар — Рим папаси юборган вакиллар ва айғоқчилар, савдогарлар борган, у ерлардан олди-сотди бозорлари қидиришиб, кўплаб қимматли маълумотлар тўплашган.

Бу ўринда венециялик савдогар Марко Полони алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. У Осиё қитъасининг энг ичкари, узоқ, ҳали европаликлар оёғи тегмаган ўлкаларида бўлиб, географик тасаввурнинг ривожланишига катта ҳисса қўшган.

Марко Полонинг отаси Никколо ва амакиси Маффео Шарқ мамлакатларида ўн тўрт йил савдо қилишган, Қрим, Урта Осиё ва Хитойда бўлишган.

1271 йилда Никколо билан Маффео яна Шарққа сафарга отланишиб, ўзлари билан ўн етти яшар Марко Полони ҳам олиб кетишади. Улар улуғ мўғул хонининг (Чингизхон авлодидан бўлганлар улуғ хон деб аталарди) ўша даврдаги пойтахти Хонбалиққа (Пекингга) етиб боришади.

Марко Поло Хитойда ўн беш йилдан ортиқ — 1290 йилгача яшайди, кўп саёҳат қилиб, Бирма ва Ҳинди Ҳитойгача бориб тақалган жуда кенг майдон билан таниша-

ди ва океандаги мамлакат — Сипанго (Япония) ҳақида маълумот йиғади.

Венецияликлар Хитойдан ўз ватанларига Ҳинди Хитойнинг шарқий соҳиллари бўйлаб денгиздан қайтишади ва Малакка ярим ороли билан Суматра ороли орасидан ўтиб Ҳинд океанига чиқишади. Форс кўрфази томон бора туриб, Марко Поло Цейлонда бўлади.

1295 йили, йигирма тўрт йиллик ғойибликдан сўнг Марко Поло Венецияга қайтиб келади ва Шарқ мамлакатлари ҳақида китоб ёзади.

Бу китоб, Даниел Дефонинг кейинроқ китобхонларни ўзига шайдо қилиб қўйган «Робинзон Крузонинг саргузаштлари» ёки Жюль Вернининг романлари каби, кишиларнинг ҳиссиётини зўр ҳаяжонлантириб юборди. Христовор Колумб ҳам машҳур венециялик сайёҳнинг ҳикояларини ўқиган. Саҳифаларига Колумб томонидан белги қўйилган бу китобнинг латин тилидаги нусхаси топилган.

Шарқнинг афсонавий ажойиб бойлигининг тасвирлаши Колумбда айниқса катта таассурот қолдиради.

Мана, масалан, Мўғул империясининг пойтахти Хонбалиқдаги улуғ хон саройини Марко Поло қўйидагича таърифлайди:

«Хоннинг катта саройини айланаси тўрт миля келадиган чор девор ўраб олган. Деворларининг баландлиги ўн қулоч бўлиб, ранги оппоқ, гир айлантириб кунгираддор қилиб ишланган, ҳар бир бурчаги ҳашаматли саройга ҳусни хол бўлиб тушган. Уларда улуғ хоннинг эгар-жабдуқ ва турли қурол-яроғлари — ўқёй (камон)лар, ўқдон (садоқ)лар, эгарлар, узан-юганлар, камон ипи, яъни уруш учун керакли жами анжомлар шай қилиб қўйилган. Сарой бўйлаб ҳар қайси деворда ҳам ўшандай анжомлар кўзга ташланади. Унда жами саккиз сарой савлат тўкиб турибди.

Деворнинг орқасида худди шундай яна бошқа саккизта сарой бўлиб, у ерда ҳам улуғ хоннинг эгар-жабдуқ ва яроқ-аслаҳалари сақланади.

Улуғ хоннинг улкан саройидаги катта ва кичик хоналарнинг деворлари олтин ва кумуш билан қопланган, уларга аждарҳолар, қушлар, отлар ва бошқа ҳайвонларнинг расмлари шундай ғуж қилиб солинганки, натижада олтин ва расмлардан бўлак ҳеч нарса кўринмайди. Саройнинг заллари шундай каттаки, уларнинг ҳар бири-

га бемалол олти мингдан зиёдроқ одам снгиши мумкин.

Улуғ хонга уч юз минг қул хизмат қилади, олтин қафасларда эса ўн минг фил ва ўн минг лочин сақланади.

Улуғ хон ҳар йили икки катта байрам — ўзининг туғилган куни ва янги йилни байрам қилади. Туғилган кунини байрам қилганида у ўн икки минг нафар князь ва рицарга асил тошлар ва гавҳарлар қадалган бир юз эллик мингта қимматбаҳо сарполарни тортиқ этади. Янги йил байрамида эса бутун халқ, барча мамлакатлар, вилоятлар ва подшоҳликлар улуғ хонга кўпдан-кўп совғалар — олтин ва кумуш, гавҳар ва қимматбаҳо тошлар, қимматли оқ матоларни ҳадя қиладилар. Шу куни улар хонга майда совғалардан ташқари, ажойиб ёпинчиқлар билан ясатилган юз минг от, қимматбаҳо мовутлар ва олтин идиш-товоқлар ортилган беш минг фил ва кўплаб туялар тортиқ қилишади.

Улуғ хон шикорга борганда ўзи билан ўн минг лочин боқувчи ва ёлланма овчиларни олиб кетади. У овга бири бири билан бирлаштирилган тўрт фил устига ўрнатилган ёғоч тахтировонда боради. Тахтировоннинг сиртига арслон териси, ичига зардўзи мовут қопланган.

Мана шундай куч-қудрат ва бойликларга эга бўлган улуғ хон билан Европадаги қайси подшоҳ, қирол тенглаша оларди. Улар улуғ хоннинг олдида бамисоли гадодир.

Марко Поло Хонбалиқ ва унинг атрофидаги ўн икки шаҳарни тасвирлар экан, жаҳондаги ҳеч бир шаҳарга қимматбаҳо ва чиройли моллар бунчалик келтирилмайди, деган. Бу ерга ҳар куни шойи матолар ортилган мингдан ортиқ арава келади. Ҳиндистондан эса қимматбаҳо тошлар, гавҳарлар ва бошқа нодир буюмлар келтирадилар.

Жанубий Хитойда жойлашган шаҳарлардан Қинсей (Ханчжоу) шаҳри Марко Полони айниқса қойил қолдиради. «Бу шаҳарда, — дейди у, — ўн икки минг тош кўприк бўлиб, уларнинг тагидан катта кемалар бемалол ўтиши мумкин. Шаҳарда кўплаб бой савдогарлар ва нодир хунармандлар яшайди. Қинсей билан қилинадиган туз савдосининг ўзигина улуғ хонга, Венеция дукатлари билан ҳисоблаганда, олти миллион олтин танга фойда келтиради».

«Манзи вилоятининг аввалги подшоси саройда — дейди давом этиб Марко Поло, — улуғ Хубилайхоннинг

Марко Поло — Осиё мамлакатларига сафар қилган улуг сайёҳ (мозаикадан).

қоиби яшайди. У ерда олтин билан безатилган йигирмадан ортиқ ҳашаматли зал бор, улар шундай каттаки, ҳар бирида бир стол атрофида ўн минг одам овқатланиши мумкин. Қасрнинг миноралари бармоқ қалинлиги келадиган соф олтин ва кумуш пластинкалар билан қопланган».

Марко Полонинг, Осиёнинг шарқий қирғоқлари Птоломей айтганидек ўтиб бўлмас ботқоқликлардан эмас, балки океандан иборат, океанда бошқа ерлар ва ороллар ҳам бор; Ципангу ёки Сипанго (Япония) шулар жумласидандир, деган фикрлари географик нуқтаи назардан муҳим аҳамиятга эга.

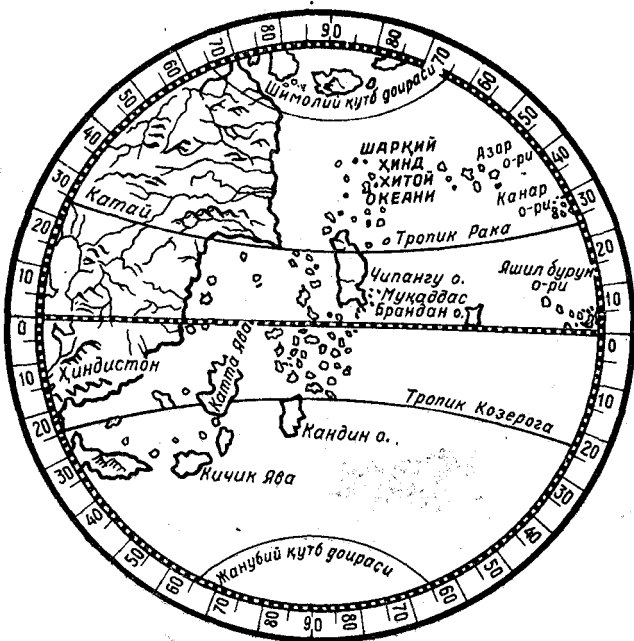
Марко Полонинг айтишича, Ципангу Катайнинг жанубий қисмидан бир ярим минг миль масофада, шарқда жойлашган катта оролдир. Оролда яшовчилар оқ баданли ва жуда хушбичим бўлиб, бутларга топинадилар. Уларнинг мамлакатида олтин жуда сероб; подшо саройининг томи, хоналарнинг поллари соф олтиндан, дераза токчаларига ҳам олтин суви югуртирилиб, нақшлар ишланган. Марварид-гавҳарлар, қимматбаҳо тошлар шундай мўлки, эс-ҳушингни олиб қўйиши мумкин.

Индонезия ёки Зираворлар оролида, — деб ҳикоя қилади Марко Поло, — ерлар жуда унумдор бўлиб, барча бойликлар, баланд, чиройли дарахт — хурмолар, шакарқамиш ва бошқа кўпгина зираворлар бор. Уларни кемаларга кўплаб ортиш мумкин.

Цейлон оролида, — дейди у, — дунёдаги энг чиройли зумрад, ёқут ва бошқа қимматбаҳо тошлар қазиб олинади. Энг чиройли ёқут ўша ерлик подшоҳда бўлиб, бўйи бир қарич, йўғонлиги билакдай келади, бундайини ҳали ҳеч ким кўрмаган. Бу тош жуда тиниқ ва чўғдек қипқизил.

Марко Поло заҳарли илонлар кўплигидан бориш қийин бўлган ғорлардаги олмос конлари ҳақида ёзади. Кишилар ғорларга хом гўштни ирғитадилар, шунда олмослар гўштга ёпишиб қолади. «Бу тоғлардаги илонхўр оқ бургутлар, — деб ёзади Марко Поло, — одамлар ташлаган гўштни кўргач, уни чангаллаб олиб иккинчи бир жойга учиб келади. Кишилар унинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб туришади ва бургут гўштни энди емоқчи бўлганида бор кучлари билан қичқирадилар, бургут одамлардан қўрқиб гўштни ташлаб учиб кетади. Мана шунда одамлар бургут қолдириб кетган гўштан кўплаб олмосларни териб оладилар. Олмосни бундан бошқача усул билан ҳам топадилар: бургут гўштни еганда олмосларни ҳам ютиб юборади, сўнгра олмослар бургутнинг тезаги билан ташқарига чиқади. Одамлар унинг тезагини топиб, ундан кўплаб олмос териб оладилар».

Колумб мана шундай нарсаларни ўқигач, Шарқ олтин сароби унинг кўзини бамисоли қамаштириб юбора-

Бехайм ясаган глобусда Ғарбий ярим шар. 1492 йил.

ди. Бироқ бу афсонавий бойликлар мамлакатига етиб олиш учун Шарқий Осиёга борадиган денгиз йўлини топиш керак эди.

Мана шу фактлар ва афсоналар асосида Колумбда Хиндистонга (ўша вақтда барча Шарқ мамлакатларини шу ном билан аташ эдилар) узоқ денгиз йўлидан бориш плани пайдо бўлди. Колумб бу планни тузишда бир қанча жиддий хатога йўл қўйди: Эратосфеннинг ер айланаси узунлиги ҳақидаги маълумотларини ҳисобга олмай, анча илгари ўтган олимларнинг нотўғри маълумотларига асосланди. У ер айланасининг узунлигини амалдаги узунлигидан тахминан чорак марта кам қилиб олди. Бундан ташқари, Колумб Европа-Осиё (Евразия) қитъасининг ғарбдан шарққача бўлган узунлигини жуда ҳам катта қилиб юборди. Агар унинг бу ҳисобларини тўғри деб фараз қилсак, унда ҳозирги Токио шаҳри Куба ороли билан бир меридианда жойлашган бўлар эди.

Колумб йўлга Қанар оролларида чiqмоқчи бўлди. Унинг фикрича, у ердан Сипангогача бориш учун ғарбга сузиб кўпи билан 4500 — 5000 километр масофани босиб ўтиш керак эди. Уша вақтларда қурилган кемалар бундай масофани босиб ўта олар эди. Ҳақиқатдан эса бу масофа энг камида Колумб ўйлаганидан тўрт баравар каттароқ эди. У ўзи кўзлаган, етиб бормоқчи бўлган ердан уни қанчалар катта океан кенгликлари ажратиб турганини хаёлига ҳам келтирмади.

Колумб ҳатто ўзи босиб ўтиши керак бўлган денгиз йўлини кейинчалик Янги Дунё деб аталмиш, бутун бошли бир қитъа тўсиб туришини ҳам билмаган. У бу ҳақда умрининг охиригача ҳеч нарса билмади. Колумбдаги жаҳон харитасида улкан Тинч океан ҳатто кўрсатилмаган ҳам.

Атлантика океани Колумбга тор денгиз бўлиб туюлган. Чунки ер юзининг еттидан бир қисмини океан, олти қисмини эса қуруқлик ташкил этиши унга Тавротдан маълум эди. Колумб, шу билан бирга, океанни бир сузишда кесиб ўтмоқчи бўлган ҳам эмас. У Ҳиндистонга етиб олиш учун аввало бепоён океанда ороллар ёки мамлакатларни топмоқчи ва улардан таянч пунктлар сифатида фойдаланмоқчи эди. Чунки ўша вақтда мавжуд бўлган жаҳон хариталарида бутун бир архипелаглар — етти мингдан ортиқ орол тасвирланган эди; булардан ташқари, Марко Поло ўз китобида Осиё қирғоқларидан ғарброқда жойлашган минг орол ҳақида ҳикоя қилган. Мана шу жиддий хатолар ва ҳисоблар Колумбнинг буюк кашфиётига сабаб бўлди. Буюк француз ёзувчиси Виктор Гюгонинг ҳаққоний фикрича, Колумб космография илмини мукамал билганида Американи ҳеч қачон очмаган бўлур эди.

Колумбга планларини амалга ошириш учун денгиз кемалари, матрослар, озиқ-овқат, айирбошлаш савдоси учун зарур бўлган моллар керак эди. Бироқ унинг на пули, на бой дўстлари бор эди. Шунинг учун у экспедиция командири сифатида ўз меҳнатлари учун муносиб мукофот олиш мақсадида ўз лойиҳасини Португалия қиролига кўрсатишга қарор қилди.

ОРЗИҚИБ КУТИШ ЙИЛЛАРИ

Колумбнинг Португалия қироли саройидаси муваффақиятсизлиги. — Испанияга кўчиб бориш. — Қироллир Фернандо ва Изабелла билан биринчи учришув. — Саламанка хунтаси. — Оғир йиллар зулматиди чарақлаган нур. — Ҳаммаси ёки ҳеч нарса! — Бой савдогарлар кўмаги.

Португалия қироли Альфонс V нима учун Тоскансли лойиҳасидан фойдаланмади? Қирол маслаҳатчилари ғарбий денгиз йўлининг қисқалигига шубҳа қилиб, анчагина яхши натижалар берган Африка қирғоқларини текшириш ишларини давом эттиришни маъқул кўрган бўлишлари эҳтимолдан узоқ эмас.

Альфонс V 1481 йилда вафот этди, тахтга унинг ўғли Жуан II ўтирди. Янги қирол шаҳзода Энрике томонидан бошланган янги денгиз йўлларини қидириш ишини актив давом эттирди.

Колумб ёш қиролга ўз лойиҳасини кўрсатиб, ундан уч каравелла бериш, каравеллаларни бир йилга етадиган озиқ-овқат запаси ва айирбошлаш учун моллар билан таъминлашни илтимос қилди. Бу каравеллалар океан орқали Ҳиндистонга, Сипанго оролига ва улуғ хон тасарруфидаги ерларга етиб бориши керак эди.

Колумб мақсадига етиш учун бутун кучини ишга солди: денгиз орти мамлакатларининг бойликлари ҳақида оғиз кўпиртириб гапирди, Жуан II унинг фикрларини тинглади, бироқ генуяликнинг лойиҳаси қиролнинг ишончини қозонмади, у лойиҳани махсус «Математиклар кенгаши»га топширди. Махсус кенгаш лойиҳани 1484 йилдагина кўриб чиқди.

Колумб кенгаш аъзоларига ўз планини баён қилиб берганда улар генуяликнинг математика ва космография соҳасидаги билимлари жуда саёз эканлигини, Д'Альининг китобидан олинганини дарҳол билиб олдилар. Колумбнинг гаплари фақат ўз лойиҳасини амалга оширишга, уни ёқлашга қаратилганлиги кенгаш аъзоларининг назаридан четда қолмади. Колумбнинг мажусийларни христиан динига киритиш, Ҳиндистон олтинларидан муsulмонларга қарши курашда фойдаланиш ҳақидаги дабдабали чақириқлари кенгаш аъзоларида ҳеч бир қизиқиш уйғотмади. Махсус кенгаш Колумбни эзма, мақтанчоқ ҳисоблаб, қиролга унинг бошдан-оёқ хато ва Тосканеллининг унутилиб кетган эски планидан иборат лойиҳасини рад этишни таклиф қилди.

Бироқ Жуан II Колумб билан музокараларни давом эттирди. Колумб ўз экспедициясининг амалга ошишига шунчалик ишонган эдики, ҳатто хизматларининг тақдир-ланишини: ўзига дворянлик билан адмираллик унвони ва ўзи очадиган янги ерларнинг вице-қироли деган унвон, шунингдек кутилаётган даромаднинг ўндан бир қисми берилишини талаб қилди. Генуяликнинг беадаб талабларидан ғазабланган қирол лойиҳани бутунлай рад этди. Чунки Португалия кемаларининг капитанлари ўз кашфиётлари учун ҳеч қандай имтиёз ва мансаблар талаб қилмасдилар, қирол ҳам шунга одатланиб қолган эди. Бунинг устига, Африкага юборилаётган экспедициялар куч ва маблағларни бўлиб юборишга, яъни бир ишни охиригача етказмай, иккинчисини бошлашга имкон бермас эди.

Қиролнинг ёрдамига умид боғлаб, умидлари пучга чиққан Христофор Колумб, рафиқасининг ўлиmidан сўнг, 1485 йили Португалиядан бир умрга чиқиб кетди. У беш яшар ўғли Диего билан, кредиторлар ва суд жавобгарлигидан қўрқиб бўлса керак, Испанияга яширинча қочиб ўтди. Буни Португалия қиролининг 1488 йилда Севилья шаҳрида яшаётган Колумбга юборган мактуби ҳам кўрсатиб турибди. Бу, эҳтимол, Колумбнинг Португалияга қайтишига ижозат берилишини сўраб қиролга ёзган мактубига жавобдир. Қирол ўз мактубида Колумб Португалияга келган тақдирда қамоққа олинмаслиги, ҳеч қандай жавобгарликка тортилмаслиги, жинойи ва граждaнлик иши бўйича сўроқ қилинмаслиги ҳақида ёзган эди.

Колумб ўз ўғли билан кемадан Испаниянинг Кадис кўрфазидаги унча катта бўлмаган Палоса портига тушди ва Рабида монастирига яқин ердан бошпана топди. Монастирь нозири ва руҳонийлар Колумбнинг планлари билан қизиқиб қолдилар ҳамда уни Кастилиянинг бой граждaнлари, шунингдек герцог Мединаселига тавсия қилдилар. Колумб герцогдан уч-тўрт каравеллани шайлаб беришни сўради. Герцог унинг илтимосини қондиришга рози бўлди, бироқ бундай катта экспедицияни юбориш учун қиролнинг розилигини олиш кераклиги эсига тушиб қолди. Аммо Изабелла бунга умуман розилик бермоқчи эмас эди, чунки йирик феодаллар қирол хонадонининг ашаддий душманлари эдилар. Иккинчи томондан эса, денгиз ортидан қўлга киритиладиган беҳисоб мол-дунёлар уларнинг таъсирини кучайтириб, бой-

лик ва шон-шуҳратларини оширарди. Изабелла шу билан бирга, экспедициянинг тузилишига қаршилиқ ҳам билдирмади ва бу масалани кўриб чиқишни алоҳида комиссияга топширишга буйруқ берди.

Масаланинг бундай қўйилиши экспедиция тузишни олти йил кейинга суриб юборди. Энди бирдан-бир чора монархларнинг марҳаматига умид боғлаш; лекин улар бошқа ишлар билан банд эдилар. Маврларга қарши ҳал қилувчи зарба тайёрлаш оғир ва қийин бўлди. Испан қўшинлари бир қалъа кетидан иккинчисини қамал қила бошладилар. Изабелла билан Фернандо кўпинча жанг бўлаётган жойларга тез-тез бориб туришарди. Шунинг учун қирол саройи ҳам шаҳардан-шаҳарга кўчиб юрди.

Колумб Диегони Рабида монастирида қолдириб, католик олий ҳазратлари билан учрашиш учун Кордовага шошилишч жўнади; бироқ саройда ундай оддий бир кишига ҳеч ким эътибор бермади. У орадан тўққиз ой ўтгандан сўнггина қирол ҳазрати олийларининг қабулига кириш шарафига муяссар бўлди. Унинг сўзини диққат билан, қизиқиб тингладилар.

Мажусийларни христиан динига киритиш ҳақидаги фикр Изабеллага айниқса ёқди. Колумб испан ҳокими мутлақларига улар маврлар билан бўлаётган урушни муваффақиятли тугатишлари ва Фаластиндаги парвардигор тобутини халос қилишлари учун афсонавий Офар мамлакатига бориб, у ердаги бойликларни келтириб берувчи худонинг бандаси сифатида гапирди.

У океанни кесиб ўтиб, — дабдаба билан гапирарди генуялик, — Шарқнинг мажусий халқини абадий азобуқубатдан озод этади ва Испаниянинг ҳамда унинг католик қиролларининг довуғи бутун христиан оламига ёйилади, католик олам паноҳларининг тақводорлиги барча тилларда янграйди.

Африкада катта ютуқларни қўлга киритган португаллардан ўзиб кетиш, генуялик роса оғиз кўпиртириб мақтаган бойликларни босиб олиш умиди Фернандони ўзига жалб этди.

Бироқ экспедицияни уюштириш учун маблағни қаердан олиш керак? Ҳали бутунлай тор-мор қилинмаган маврлар билан давом этаётган тўхтовсиз урушлар Испанияни ҳолдан тойдириб, давлат хазинасини қуритган эди.

Қирол ўзининг ҳаммазҳаби — ўз ишининг тарғиботчиси Эрнандо Талаверегга бир неча олимни тўплаб генуяликнинг лойиҳасини муҳокама қилишни топширди. Бу

кенгаш ёки хунта 1486—1487 йилнинг қишида Саламан-када бўлиб ўтди.

Саламанка хунтасу ҳақида турли ривоятлар тўқияган. Айтишларича, хунтанинг баъзи аъзолари шунчалик нодон бўлганки, Ернинг шарсимонлигини, антиподларнинг — Ер шарининг иккинчи томонидаги мамлакат ва унда яшовчи кишиларнинг мавжудлигини рад қилганлар. Агар шундай мамлакатлар бўлса, — дейишарди улар, — у ердаги одамлар оёғини осмонга қилиб юрар ва, умуман, ҳамма нарса аксинча бўларди: ёмғир ердан осмонга қараб ёғиши, дарахтлар эса юқоридан пастга қараб ўсиши керак эди. Йўқ, бундай мамлакат бўлиши мумкин эмас!

Уша замонларда олимликни даъво қилган ва қирол маслаҳатгўйи бўлган черков ходими ёки монахнинг Ернинг шарсимонлиги ҳақидаги фикрни журъат этиб ёқлаб гапиришини тасаввур қилиш қийин.

Хунтанинг бошқа аъзолари антиподлар мавжудлигини гарчи рад этмаган бўлсалар ҳам, тропик денгизлардаги иссиқ, қайноқ тўлқинлар туфайли кўзланган ерларга етиб бориш мумкин эмас, уфққа туташган. Шимолий ярим шардагина одамлар яшайди, унинг нариги томони кимсасиз бўшлиқ, таги йўқ, чеки кўринмайдиган сув саҳросидир, деб ҳисоблардилар. Агар Ҳиндистонга денгиз орқали етиб бориш насиб этса, у ердан уйга қандай қилиб қайтиб келиш мумкин? Шарнинг тепасидан унинг ёнига тушиш мумкинку-я, аммо тепасига яна қандай қилиб чиқса бўлар экан?

Талавере кенгаши ўз хулосаларини қиролларга 1490 йилдагина тақдим этди: Колумбнинг лойиҳаси рад этилиб, у келтирган далиллар ишончсиз деб топилди. Осиёга сузиб бориш учун уч йил вақт кетади, кемаларнинг қайтиб келиш вақтини ҳисобга олганда бу ундан ҳам зиёд эди, лекин комиссиянинг фикрича, кемаларнинг қайтиб келиши жуда мушкул иш: океан Колумб фараз қилаётганидан анча кенг, баъзи ерларидан сузиб ўтиб бўлмайди; ер шарининг бошқа томонида қуруқлик йўқ. Ернинг беш зонасидан учтасидагина одамлар яшайди, шу билан бирга, дунё яратилиб шунча вақт ўтган экан, инсон оёғи тегмаган, очилмай қолган ерлар бўлиши мумкин эмас.

Сўнгги пунктни истисно қилганда, раддия асосланган бўлиб, қатъий жавобдан иборат эди. Қироллар ҳузуридаги биринчи қабулдан то биринчи экспедиция амалга ошгунгача ўтган олти йил Колумб ҳаётида энг оғир давр

бўлди: хурофотларга, бемаъни фикрларга қарши кура-
шишга, хўрликларга бардош беришга, совуққонлик би-
лан муносабатда бўлишга, пичинг, нафрат ва камситиш-
ларни кўтаришга, муҳтожликларга чидашга тўғри келди.

Мағрур, тез ранжийдиган генуялик ўз фикрларини
амалга ошириш ниятидан ҳануз қайтмай, барча қийинчи-
ликларга мағрурона бардош берди, шаҳарма-шаҳар, кў-
чама-кўча, лагерма-лагерь юриб, сон-саноксиз илтимос-
номалар ёзиб обрўли кишилар унинг сўзини эшитишига
эришди. У Кордовада қарийб тўрт йил, Севильяда эса
бир қанча вақт яшади. Қирол, грандлар ва руҳонийлар
берган садақа-инъомлар билан кун кечирди, хариталар-
дан нусха кўчириб нон пули топди.

Бу оғир йилларда генуяликка бахт ҳам кулиб боқди:
унинг хаёлий ҳикояларига мафтун бўлиб қолган кордо-
валик камбағал қиз Беатриса де Арана Колумбни севиб
қолди. Ёш, мулойим қиз бу мушкул йилларни бир зум
бўлса ҳам унутишда Колумбга катта мадад берди. Тез
орада улар ўғил кўрдилар ва унга Эрнандо деб исм қўй-
дилар.

Колумб ўз ҳаётининг сўнгги йилларида ўз фарзанди-
нинг онасини ташлаб кетганидан виждон азобига тушди.
У билан аҳду паймон қилиб никоҳдан ўтмади, севгили-
сининг чин муҳаббатини оёқ ости қилди, на шон-шўх-
ратга эришган йиллари ва на ғазабга учраган йиллари
рафиқаси олдига қайтди. Мансабпараст, амалпарастга,
ҳокимият ва шўхратга интилувчи бу кишига деҳқон қи-
зи билан никоҳда бўлишдан манфаат йўқ эди-да!

Колумб 1489 йилда қирол хизматига қабул қилиниб,
унинг хазинасидан яхшигина маош ола бошлади. Унинг
лойиҳаси экспертлар томонидан яна қайта кўриб чиқил-
ди. Лекин бу гал ҳам уни асосланмаган лойиҳа, деб
топдилар.

Бу вақтларда Колумб ўз укаси Бартоломеони Англия
қироли ҳузурига юбориб, унга денгиз ортига қилинадиган
экспедиция лойиҳасини кўрсатгани ва яна муваффа-
қиятсизликка учрагани ҳақида ҳам маълумотлар бор. У
шунингдек, Португалия қироли Жуан II га хат билан
мурожаат қилди ва Лиссабонга ҳам борди. Бироқ Жу-
ан II Бартоломеу Диашнинг Яхши Умид бурнига қилган
муваффақиятли экспедициясидан сўнг генуяликнинг
планларига ҳеч бир қизиқсинмай қўйди. Фарбий денгиз
йўли ҳақидаги лойиҳа француз қиролини қизиқтирган
бўлса-да, у ҳам ҳеч қандай ваъда бермади.

Колумб жуда мушкул аҳволда қолди — унинг ғоялари ҳеч қаерда қўллаб-қувватланмади. Аммо тўсатдан қиролича Изабелла Колумбнинг планларини яна бир бор кўриб чиқмоқчи бўлди. Шунинг учун Колумб 1491 йилнинг декабрида Санта-Фе ҳарбий лагерига келди. Бу ерда фожиали воқеалар юз бераётган эди — Испанлар маврларнинг сўнгги таянчи Гранадани қамал қилган эдилар.

Маврлар устидан қозонилган ғалаба Колумбда янги умид туғдирди. Пайти келди: ҳокимлар, ғайри диндагилар устидан қозонилган ғалаба сингари, янги ерлар кашф этиш ҳам Испанияга шон-шуҳрат келтиришини дадил айтган, қатъий, бир сўзли киши — Колумбни яна бир бор эсладилар.

Бироқ Колумбнинг ўз хизматлари эвазига кўп нарса талаб қилиши бу гал ҳам унинг планлари рад этилишига сабаб бўлди.

Қийинчиликларга бардош бериб, кўп йиллар сабртоқат қилган бу ажойиб инсон ўз хизматлари эвазига бу гал илгаригидан ҳам юқориқ мансабларни сўраган эди. У герцог Мединаселидан фақат бир неча каравелла билан энг зарур нарсаларни сўраб, ҳеч қандай бойлик ва ҳеч қандай шон-шуҳратни хаёлига ҳам келтирмади. Аммо Колумб Изабелла билан Фернадодан ҳеч бир тортинмай, ҳайиқмай, қирол ҳазратларининг марҳаматлари ваъда қилган маблағдан норозилигини очиқ-ойдин айтди. Генуялик ўз хизматлари эвазига дворянлик унвонини, ўзи очган ёки босиб олган барча ерларнинг вице-қироли ва губернатори мансабини, денгиз ва океанларнинг адмирали (улуғ адмирал) даражасини ҳамда янги очиладиган ерлардан келадиган даромадларнинг ва қимматбаҳо нарсаларнинг ўндан бир қисмини ўзига берилишини талаб қилди ва шу билан бирга юқоридаги барча ҳуқуқ, ҳурмат ва унвонлар ўз авлодидан-авлодга ўтса экан деган истакни ҳам билдирди.

«Катта ваъдабоз киши» номини олган Колумб бир ҳамла билан машҳур грандлар ва саркардаларни орқада қолдириб, давлатда иккинчи шахс бўлиб олмоқчи эди. Буларнинг ҳаммаси ўйламай-нетмай қилинган талаблар эди. Унинг хаёлий ғоялари, амалга ошиши гумон бўлган планларидан бошқа нимаси ҳам бор эди? Унинг маблағи ҳам, кемалари ҳам йўқ эди.

Бироқ генуялик, — барча нарсага қудрати етадиган парвардигорнинг ўзи мени христиан динини тарқатувчи

қурол қилиб яратди, шунинг учун бу хайрли, савоб иш йўлидаги ҳар қандай мукофотни катта дейишга ҳожат йўқ, — деб ўжарлик қиларди. У ҳеч бир жойда зигирча ҳам ён бермас, шунинг учун унинг таклифлари рад этиларди. Колумб Испанияда ўз планлари амалга ошишидан умидини узиб, эндигина Францияга — укаси Бартоломео олдига бориб ўша ердан бахтини изламоқчи бўлиб турганда, унга кутилмаганда бахт кулиб бёқди.

Генуяликнинг лойиҳаси билан олий табақали руҳонийларгина эмас, балки Испаниянинг энг бой савдогарлари ҳам қизиқиб қолдилар. Уларни мажусийларни христиан динига киритиш эмас, олтин жавоҳирга бой оролар эмас, балки зираворлар билан қилинадиган савдо қизиқтирарди. Савдогарларнинг фикри-зикри зираворларга, ниҳоятда бой бўлган мамлакатларга элтадиган денгиз йўли эди. Католик қиролларнинг молия ишлари бўйича маслаҳатчиси, Арагондаги энг йирик савдо уйининг бошлиғи Луис де Сантанхель қиролича ҳузурига ташриф буюрди. У қиролича Изабеллани генуяликнинг лойиҳасини қабул қилишга даъват этиб, бу экспедицияни амалга ошириш учун Севилья савдогарлари билан бирга ўзи ҳам маблағ беришга ваъда қилди. Сантанхель, шунингдек, Колумб бундай экспедицияга бош бўла оладиган бирдан-бир киши эканлигини, агар унинг лойиҳаси рад этилса, у ўз лойиҳасини бошқа бир мамлакат қиролига тақдим этиб, ундан мадад олиши мумкинлигини ҳам таъкидлаб ўтди.

Сантанхель ва янги синф — буржуазия вакиллари — Италия ва бошқа мамлакатларнинг банк соҳиблари билан маҳкам алоқада бўлган бошқа испан савдогарлари ва банк эгалари католик қиролларнинг йирик феодалларга қарши курашларида ҳамда маврларга қарши урушларида ишончли таянчи эдилар. Мана шу кишилар, черков боёнлари Колумбнинг планларини ёқлаб чиқдилар, улар туфайли ҳукмдорларнинг фикри аста-секин генуялик фойдасига ўзгара бошлади.

Ниҳоят, маслаҳатчилар, — Колумб умуман улуғ хон салтанатини босиб олиш ниятида эмас, у фақат савдо алоқалари ўрнатмоқчи, — деб, уларни генуяликнинг шартларини қабул қилишга ишонттира олдилар. Ахир, Қатайнинг бир миллион аскар, минглаб жанговар филлари ва беҳисоб суворийлари бор. Колумб агар Осиё қирғоқларидан бирида бирон-бир кичикроқ оролни очса, унга губернатор бўлиб, у ерда савдо факториясини тузади.

Колумб баландпарвоз унвоиларни сўраган экан, ҳеч-қиси йўқ; унга бу унвоиларни беравериш керак, деган фикрга, келдилар ҳукомалар. Бироқ генуялик яна пул, жуда кўп пул ва каравеллалар талаб қилди. Давлат хазинаси қуп-қуруқ, қарзлар мислсиз равишда ошиб кетган ва маврлар устидан қозонилган ғалаба ҳозирча ҳеч қандай натижа бермаган эди.

Ривоятларга кўра, Изабелла денгиз орти экспедициясига маблағ топиш учун ўзининг бриллиантларини гаровга қўйган эмиш. Аслида эса экспедицияга маблағни Сантанхель берган ва унча катта процент ҳам талаб қилмаган.

Бой савдогарлар зиравор-дориворлар билан савдо қилиш ўзларига қанчалик катта фойда беришини яхши билар эдилар, шунинг учун таваккал қилса бўларди.

Сантанхель ва бошқа бойлар католик қиролларга жуда катта маблағ — 1 миллион 140 минг мараведи ёки 5300 дукат (дукат — ўша вақтдаги олтин танга; қиммати 375 мараведига тенг; мараведи — майда мис чақа) маблағ бердилар.

Шундай қилиб, орзиқиб кутилган йиллар орқада қолди, генуяликнинг сабр-тоқати зафар қозонди, унинг ўз ҳаётидаги бирдан-бир орзуси амалга ошиш куни яқинлашиб, шон-шуҳрат, бойлик эшик қоқа бошлади.

ОРЗУ РУЕБГА ЧИҚМОҚДА

Католик қироллар билан тузилган шартнома.— Жарангдор унвоилар ва бойликларнинг ўндан бир улushi.— Пинсонлар сулоласининг ёрдами.— Паласдаги оғир кунлар.— Даҳшат ва бидъатларга қарамай.— Экспедициянинг мақсади.

Қирол ва қиролича 1492 йилнинг 17 апрелида Колумб билан тузилган шартномани тантанали равишда имзолаб, унга ўз муҳрларини босдилар. Улар Колумбнинг бу шартномада кўрсатилган ва ўзлари илгари ҳаддан ташқари деб ҳисоблаган деярли барча талабларига рози бўлдилар. Доғули Фернандо, агар Колумб унинг шахсий ёки давлат манфаатларига дахл қиладиган бўлса, у билан тузилган шартномани осонгина бекор қилиш мумкин, деб ўйлаб қўйган бўлса керак; шунга ўхшаш ҳодиса содир бўлганда у доимо шу усулни қўлланар эди.

Шартноманинг энг асосий моддалари қуйидагилардан иборат эди:

«Олий ҳазратлари ва сеньорлар шу кундан эътиборан дон Христофор Колумбни (ҳужжатларда унинг номи испанчасига Кристобаль Колон деб қайд қилинган) унинг шахсан ўзи очадиган барча орол ва қитъаларнинг адмираллиги қилиб тайинладилар. Адмираллик унвони унинг авлодидан-авлодига ўтиб бораверади.

Олий ҳазратлари Христофор Колумбни у очадиган ёки забт этадиган ороллар ва қитъаларнинг вице-қироли ва бош ҳокими қилиб тайинлайди..».

Шундай қилиб, Колумбнинг ниятларидан бири амалга ошди: генуялик мовут тўқувчининг ўғли дворянлик унвонини олиб, ўз исмида «дон» олд қўшимчасидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлди. У янги очилган ерларнинг ҳокими ва у ерларга жавобгар шахсларни бирор ишга тайинлаш ҳуқуқини, шунингдек денгиз, океанларнинг улуғ адмираллиги унвонини олди. Бундай унвон Испанияда ҳеч кимда йўқ ва бўлган ҳам эмас эди. Бироқ буларнинг бариси ҳозирча қуруқ гапдангина иборат эди. Шартноманинг бошқа моддаларида моддий бойликларга эга бўлиш ҳақида гапирилиб, улар олтин саробнинг ҳақиқатга айланишига бўлган ишонч ва умидларини ифода этарди: «Топилган, айирбошланган ёки эгаллаб олинган ҳар қандай молнинг хоҳ гавҳар ёки қимматбаҳо тош, хоҳ олтин ёки кумуш, хоҳ хушбўй зиравор ва бошқа нарса бўлсин, барибир, барча турдаги ва номдагиларнинг ўндан бир қисмини ўзига олиб, уларни ўз хоҳишича сарф қилиши мумкин, қолган тўққиз қисмини бизга қолдиради».

Христофор Колумбнинг бутун бошли бир қитъани — Янги Дунёни кашф этишини ўша вақтда ким ҳам хаёлга келтира олар эди? Юқоридаги шартнома бузилмасдан унга қатъий амал қилинганда Америка қитъасидан олинмаган фойданинг ўндан бир қисми Колумб ва унинг авлодларини дунёдаги энг бой кишиларга айлантирган бўлур эди. Катта имтиёзлар ва унвонларга эга бўлиб олган Колумб денгиз сафарига тайёргарликни зўр ғайрат билан бошлаб юборди. У Кордовада турган хотини Беатриса билан хайрлашиб, уни ҳеч қачон унутмаслигини, лекин ўтмиш энди тугаганини айтди. Катта мақсад ва интилишлар севги деб аталмиш туйғуларни миядан чиқариб ташлашни талаб этарди. Худонинг ўзи унга Осиеда яшовчи кишиларга муқаддас сўзларни етказишни амр этди, шунинг учун ҳам у ўзини шу буюк мақсадни амалга оширишга бағишлаши керак эди.

Қаравелла ясаш (қадимги гравюраддан)

Адмирал хотини билан хайрлашгач, Палосга етиб келди. Колумб қироллар билан шартнома тузмасдан аввалоқ Палос денгизчилари уюшмаларидан бирининг бошлиғи, бой кемасоз, верфларнинг эгаси ва Атлантика океанида кўплаб сузган моҳир капитан Мартин Алонсо Пинсон билан танишиб, дўстлик алоқаларини ўрнатган эди. Замондошларининг айтишича, Пинсон Колумбнинг планлари билан танишгач, экспедицияга қатнашиш, уни кемалар ва зарур нарсалар, анжомлар билан таъминлашга қарор қилган. Пинсон Колумбдан бунинг эвазига у католик қироллар билан тузган шартномасига бинотан оладиган даромадининг маълум бир қисмини беришни сўраган.

Пинсон Колумбга яна анчагина маблағ беради, чунки Сантанхель берган пул харажатларни қоплашга етмайди.

Колумб экспедицияга тайёрланиш учун Палос портини танлади. Биринчидан, бу ерда Пинсонлар яшарди; иккинчидан, бу шаҳар уруш вақтида қиролга бўйсунидан бош тортган ва энди жазо сифатида давлатга барча керак яроқлар билан таъминланган иккита кемани 12 ой муддатга бериб туриши керак эди. Шаҳарликларга шу икки кемани ўн кун ичида тайёрлаб Колумб ихтиёрига топшириш вазифаси юкланган эди. Бу буйруқда матросларга қирол хизматига киришлари тавсия этилиб, маошлари тўрт ой олдин тўланиши ҳам зикр этилган эди. Бироқ қамоқдан озод этилган бир неча кишини ҳисобга олмаганда, Палос ва унинг атрофидаги қишлоқлардаги матрослар Колумб билан саёҳатга чиқишга унамадилар: уларни сирли ва бепоён океан саёҳати ва номаълум одам даҳшатга соларди.

Шаҳар қиролнинг бу ёзма буйруғини бажаришдан бош тортди, шунинг учун қиролга қаттиқроқ буйруқ беришга ва уни амалга ошириш учун махсус амалдорларни юборишга тўғри келди. Амалдорлар шаҳарликлардан икки кемани мажбурий равишда давлат ихтиёрига тортиб олдилар, учинчи кема эса Колумбнинг ўзи томонидан жиҳозланди. Бироқ каравеллалар сафарга чиққунча орадан яна уч ой ўтиб кетди.

Колумб ўзининг буюк денгиз сафарларини, кўпинча айтганларидек, кичик кемалар ва «писта пўчоқлари»да эмас, балки ўша вақтда денгизчилар ихтиёрида бўлган, узоқ денгиз сафарларида жуда ҳам яхши иш берадиган каравеллаларда амалга оширди.

Урта Ер денгизининг таниш қирғоқлари бўйлаб сўзадйган ва қирғоқдан унча узоқлашмайдиган денгизчиларга кўп эшкакли галералар ҳам бўлаверар эди. Бу кемаларда йўлакай шамол эсиб қолганда ишлатиладиган елканлар ҳам бўлар эди. Бироқ галералар бепоён океан кенгликлари ва узоқ денгиз йўлларида, ҳали одам оёғи етмаган Африка соҳиллари бўйлаб сузиш учун ярамас, уларда озиқ-овқат ва чучук сувни етарлича ғамлаб ҳам, орқага қайтишда эса эшкакчи қуллар ва оғир юкларни ортиб ҳам бўлмасди. Эшкакчилар командасини ва улар учун зарур бўлган озиқ-овқатларни ғамлаб олиш ҳам бефойда эди. Бунинг устига, галералар секин сузар эди. Мана шу буюк географик кашфиётлар даври бошланиши олдидан Португалия денгизчилари тез юрар енгил кемалар — каравеллаларни яратдилар. Манёвр қила олиши юксак бўлган бундай елканли кемалар денгиз ва океан кенгликларида, ҳатто унча чуқур бўлмаган дарёлар мансабида, қирғоқ бўйлаб, саёз жойларда, маржон чўғиртошлар бор жойларда ҳам бемалол суза олар эди. Ҳажми юз тоннадан ошиқ бўлган «Санта-Мария» Колумбнинг флагман кемаси бўлди. Иккинчи каравелла «Нинья» (ҳажми олтмиш тонна) аввал Палос матросларининг Ниньо авлодига тегишли бўлган. «Нинья»га капитан Винсенте Яньес Пинсон командир қилиб тийинланди. Учинчи кема «Пинта» эди (испанча «кружка» дегани. Бу кеманинг илгариги эгаси Пинто эди; 1492 йилда Кинтеро бўлди. У ҳам Колумб экспедициясида қатнашди). «Пинта» «Нинья»дан анчагина катта эди. Унга Мартин Алонсо Пинсон командирлик қилди. Унинг укаси Франсиско шу кемада шкипер бўлиб ишлади.

Денгизчилар флагман кемасини «Гальега» (яъни «Галисияники» деган маънони билдиради) деб ҳам атардилар, чунки бу кема Испаниянинг шимолий области Галисиядан келган эди. Колумб кейинчалик ўз кемаси ҳақида, — бу яхши жиҳозланмаган, узоқ экспедицияларга ярамайдиган ёмон кема, — деган фикрни баён қилди; бу жуда ўринсиз айтилган фикр эди, чунки «Санта-Мария» Атлантика океанини кесиб ўтиб, испан денгизчиларини Янги Дунёга элтиб қўйиб абадий шуҳрат қозонди; кейинчалик Эспаньола яқинида маржон чўғиртошларга урилиб, ҳалокатга учради.

«Нинья» Колумбнинг энг яхши кўрган кемаси бўлиб қолди. Бахтиёр Колумб мана шу кемада ватанига қайтди. Каравелла иккинчи марта экспедицияда қатнашди

ва океан тўлқинлари оша ўтиб Эспаньола қиргоқларига жўнади. Уша вақтларда ёғочдан ишланган кичик кемаларда узоқ денгиз сафарларида ҳалокатга учрамай сузиш жуда катта ютуқ ҳисобланарди.

Колумб ихтиёридаги ҳар учала каравелла енгил, бир палубали, паст бортли кемалар бўлиб, қўйруғи ва тумшуги баланд қурилмали эди. Кема палубасининг ўрта қисмига нарса қурилмаган, бу ерга шлюпка, ўчоқ ва алоҳида ёғоч яшикка ўрнатилган компас, трюмлардан сувни чиқариб ташлаш учун насос ва лангар арқонининг брашпили жойлаштирилган эди. Кема трюмига юкланган тошлардан посанги сифатида фойдаланилади. Елканлар худди хоч шаклида ўрнатилган. Ҳар бир кемага қароқчилардан ва бошқа кимсалардан сақланиш учун кичик калибрли замбараклар ўрнатилган эди. Бироқ Колумб каравеллалари жанговар кемалар эмас эди.

Экспедициянинг мақсади бошқа мамлакатларни бо-сиб олиш, ўша мамлакат халқини христиан динига киритиш эмас, балки савдо-сотиқ муносабатлари ўрнатиш эди. Чунки кемалар яхши қуроллантирилмаган, экипажи ҳам оз. Шу билан бирга, денгизчилар орасида битта ҳам ҳақиқий ҳарбий киши ёки руҳоний йўқ эди.

Қироллар Колумбга ўз вакиллари сифатида уч нусаха ишонч ёрлиғи бердилар: улардан бири Катайнинг буюк хонига топширилиши, қолган иккитасига эса зарурат туғилганда керакли кишининг исми ва унвонларини адмиралнинг ўзи ёзиши мумкин эди.

Айрим тарихчилар, Христофор Колумб умуман Осиёга бормоқчи бўлган эмас, деб ўз вақтида исботламоқчи бўлган эдилар. Чунки унвонлар берилган ҳужжатларда Осиё ҳақида ҳеч нарса дейилмаган. Бу ҳужжатларда экспедициянинг мақсадини билдирувчи биронта ҳам географик ном бўлмаганлигини унутмаслик керак. Испания қироллари аср ўрталарида бир сўз билан «Ҳиндистон» деб аталган Жанубий ёки Шарқий Осиёни расмий ҳужжатда кўрсатишга ҳаққи йўқ эди. Қанар оролларида то «Ҳиндистонгача бўлган» янги очилган барча ерлар Рим папаси томонидан Португалияга тортиқ қилиб берилган, Испания эса Португалия билан тузилган шартномада бу ерларга дахл қилмаслик кафолатини олган эди. Колумб қўлидаги ҳужжатларда қайд этилган қитъа Осиё бўлиши мумкин эди. Чунки ўша даврда Шимолий Ярим шарда Европа ва Осиёдан бошқа қитъа йўқ деб ўйлардилар.

Экспедицияни тайёрлаш муваффақиятли борди.

Муҳожир Колумб бой ва муътабар кема соҳиблари Пинсонлар, Ниньо ва Кинтероларнинг ёрдамсиз ўз кемалари экипажи учун офицер ва матросларни тўплай олмаган бўлур эди. Авлод-аждодлари билан денгизчи бўлган бу кишиларнинг обрўи шу қадар баланд эдики, уларнинг экспедицияда қатнашуви, уни маблағ билан таъминлаши кўпчиликда ишонч туғдирди ва кўнглига тасалли берди.

Кемаларнинг бир-бирлари билан қариндош бўлган, тажрибали денгизчилардан иборат тўқсон кишилик командаси Палос ва унинг атрофидаги қишлоқлардан тўпланди. Экспедиция составида денгизчилардан ташқари, қиролнинг бир неча ишончли кишиси ва денгиз орти мамлакатлари билан олиб бориладиган музокараларда қатнашиши учун испан, қадимги яҳудий ва Осиёда кенг тарқалган араб тилларини биладиган таржимон ҳам бор эди. Одамлар йўлга бойлик орттириш ва қиролнинг марҳаматига сазовор бўлиш умидида чиқдилар. Уларни саёҳатнинг одатдан ташқарилиги қизиқтурса-да, диний ирим-чиримлар даҳшатга солар эди. Чунки генуяликнинг экспедицияси ҳақида турли бўлмағур уйдирмалар тарқалган, уни олдинданоқ муваффақиятсизликка учраши аниқ, деб каромат қилардилар. Ҳатто океаннинг аччиқ шамолларини ва даҳшатли тўлқинларини кўп кўрган, ҳалокатли қоядор қирғоқ ва саёзликларни яхши билган бу денгиз бўрилари ҳам номаълум денгиз йўли чўчи-тиб турарди. Фақат олтин, шон-шуҳрат ва ажойиб саргузаштларгина улар кўнглидаги қўрқув ва даҳшатни босарди. Колумб учун ҳамма нарса осондек туюларди: Атлантиканинг даҳшатли шамоллари ҳукмрон бўлган шимол томонга эмас, балки жанубга, Канар оролларига тўғри йўл олиш керак. У ерда архипелаг билан тропик орасида доимий шимоли-шарқий шамоллар — пассатлар эсиб туради. Мана шу йўловчи шамоллар ёрдамида ети юз лиг (лиг — тахминан 6 км га тенг) йўл юрилса, каравеллалар Сипанга оролига етиб олади. Йўлда эса Антилияга ёки бирон бир оролга тўхтаб ўтиш мумкин: Колумб бу оролларнинг мавжудлигига шубҳа қилмас эди. Ниҳоят, Колумб шон-шуҳрат ва бойлик излаб йўлга тушди. Унинг елкасида денгиз ва океанлар адмирали мантияси (рида). Каравеллалар океан томон йўл олди.

ЯНГО ДУНЁНИНГ КАШФ ЭТИЛИШИ

БЕПОЕН ОКЕАНДА

*Канар оролларига.— Ғарбга томон! — Қутб юлдузи ҳолатини ўзгартади.— «Денгиз ўтлоқлари» бўйлаб уч ҳафта.— Қуруқликни қўмаш.— Умидсизликка тушиш.
— «Ер! Ер!»*

1492 йилнинг 3 август тонг отарида Колумб флотияси лангарни кўтарди. Каравеллалар елканларини тушириб Рио-Тинто дарёси бўйлаб океан томон сузиб кетди. Соҳилда денгизчиларнинг бола-чақалари йиғлашар, яқиндаги монастирдан монахларнинг ибодат қўшиқлари эшитиларди. Сафарга чиқиб кетаётганларнинг бу жуда узоқ, сирли ва хатарли денгиз саёҳатидан тўрт мучаси соғ қайтиб келишига ҳеч ким ишонмас эди.

Колумбнинг океан ортига қилган биринчи экспедицияси ҳақида ҳикоя қилувчи бир неча ҳужжатгина сақланиб қолган, холос. Афсуски Колумбнинг ўзи ёзиб борган кундалик дафтар билан кема журналлари беномунишон йўқолган: таниқли испан тарихчи-гуманисти ва ёзувчиси епископ Бартоломео Лас Касас томонидан XVI аср ўрталарида тузилган кундалик дафтарнинг баёни ва қисқа парчаларигина сақланиб қолган.

Бу манбаларнинг гувоҳлик беришича, Колумб каравеллалари йўлакай шамол эсгач, елканларни кўтариб, яхши таниш, унча олис бўлмаган, одатдаги синашта денгиз йўлидан Канар оролларига томон сузиб кетди. Йўлакай шамол сафарни енгиллаштирарди.

Бироқ 6 августда Канар архипелагига яқинроқ жойда «Пинта» фалокат сигнали берди. «Руль синди», — деб капитан Мартин Алонсо Пинсон хабар қилди. Адмирал, рулни кема эгаси Кинтеро ёрдамчиси билан биргаликда шикастлаган, чунки улар узоқ сафардан чўчиб, экспедицияни аро ерда қолдириб, Канар оролларидан уйга қайтмоқчи, деб улардан гумон қилди. Кундаликда баён қилинишича, улар бу денгиз сафарига чиқишни умуман

хоҳламаган, йўлга чиқиш олдидан «бу кишилар фисқу фужур уюштирган».

Бу қисқа мулоҳаза адмирал характери­нинг ўзига хос томонини — ишонмаслик, гумонсирашни яққол ифода­лайди. Табиий, ҳамсафарларга бундай муносабатда бў­лиш яхшиликка олиб бормас ва адмирал билан коман­данинг фикрдошлигига умид боғлаб бўлмас эди. Ден­гизчилар Колумбнинг кам тажрибали ва бунинг устига адолатсиз, худбин, жиззаки эканлигини тезда пайқадилар. У оддий, жасур денгизчиларнинг кўнглини овлай олмади, уларнинг қалбларига йўл тополмади, кундалик­ларида улар ҳақида бирон-бир яхши сўз ёзмаган.

«Пинта»нинг таги тешилиб, трюмга сув тўла бошла­ди. Адмирал довюрак ва ақлли одам деб таърифлаган Пинсон синган рулни арқонлар билан маҳкам ўраб боғлашни буюрди ва кема секин сузиб, йўлни давом эттирди. Эртаси кун и руль яна синди, бироқ флотилия архипелагининг асосий шаҳри — Лас-Пальма портига етиб улгурди. «Пинта» кемаси ўрнига бошқасини ёллашга имкон бўлмади: маҳаллий кема соҳибларини ҳеч қандай ваъдалар қизиқтирмади. Ниҳоят, Колумб «Пинта»га ян­ги руль ўрнатишга темирчиларни зўрға кўндирди. Ўзи эса бу фурсат ичида фақат икки кемада Гомере архипе­лагининг ғарбий оролига жўнади, бу ерда сув, ўтин ва озиқ-овқат ғамлаб олди: нон, пишлоқ сотиб олишди, гўшт тузлаб сур қилишди.

«Пинта»ни ремонт қилиш бир ойга чўзилди ва фло­тилия 6 сентябрдагина яна океанга чиқди.

Учта португал каравелласи Колумб флотилиясини босиб олиб, экспедицияни пучга чиқариш мақсадида Канар ороллари­га яқинлашиб келаётгани унга маълум бўлиб қолганини адмирал шу кун и кундалик дафтари­га ёзиб қўйди. Бунга Португалия қиролининг шундай ад­мирални қўлдан чиқарганига ҳасади келгани сабаб бўл­ган бўлса керак,— деб ёзган Колумб. Қоронғу тунгина Колумб флотилиясини бу нохуш учрашувдан қутқариб қолди.

Уч кунгача уфқда Эски Дунёнинг шарпалари — Фер­ро оролидаги тоғлар ва Тенериф вулқонининг тутаб тур­ган чўққиси кўзга ташланиб турди. Кейин улар ҳам кўз­дан ғойиб бўлди. Энди кемалар атрофида бепоён океан­гина ёйилиб ётарди.

Колумб капитанларга кемаларни шимолга ҳам, жа­нубга ҳам огиштирмай, тўғри ғарбга томон олиб бориш-

ни, улар бир-бирини йўқотиб қўймаслиги учун флагманга тенглашиб сузишни буюрди, бирор фалокат юз бериб, кемалардан бири флотилиядан орқада қолиб кетса, аввалгидек ҳамон ғарбга томон сузиб, етти юз лигдан сўнг дрейфга тушиши ва бошқаларни кутиши кераклигини айтди. Чунки Тосканелли тузган харитага кўра, Қанар оролларида Сипангогача бўлган масофа шунча эди.

Қаравеллалар кундузи — тутун билан, кечаси — олов ёки тўп отиб бир-бирларига сигнал беришар, адмиралнинг буйруқларини яқин масофадагина эшитишарди.

Денгизчилар ерни яна кўришдан, ватанлари Испанияга қайтиб боришдан умидларини буткул узган эдилар. Кўп йўл босилган сари уларни янада кўпроқ ваҳима босишини Қолумб яхши биларди. Кундалик дафтарнинг гувоҳлик беришича, одамлар ноумид бўлмаслиги учун Қолумб денгизда сузиб ўтилган масофани кема журналига камайтириб ёзишга ва кема экипажига камайтириб айтишга, ўзининг шахсий журналига эса тўғриси-ни ёзишга қарор қилди.

Адмиралнинг бу найранги катта роль ўйнамади: ака-ука Пинсонлар ҳам ўз кемаларида босиб ўтилган йўлни ҳисоблаб, кема журналига битиб борардилар. Бунинг устига «Санта-Мария»да кўпни жўрган денгизчилар кам эмасди.

Қолумбнинг навигация (кема юргизиш) соҳасидаги билими анча саёз бўлганлигидан, у, ҳисобда кўпинча хато қиларди. Натижада «камайтирилган» маълумотлар ҳақиқий маълумотларга яқинроқ келиб қоларди. Кўп вақтларда эса ҳисоблар натижаси, айниқса географик кенгликларни аниқлаш жуда кулгили чиқар эди.

Сафарнинг биринчи ҳафтасида шарқий пассат — қуруқ тропик шамол муттасил эсиб турганлигидан қаравеллалар семурғ қушдек ғарбга томон учди.

Қолумбнинг кундалик дафтарига шодликда қайд этилган сўзлар об-ҳаво яхши бўлганлигидан далолат беради. Адмирал 16 сентябрь куни ҳаво «худди Андалусияда апрель ойида» бўладиганидек жуда мўътадил ва ёқимли бўлганлигини, эрталабки ажойиб дам унга ҳузур ва роҳат бахш этиб, фақат булбул навосигина етишмаслигини, денгизда сувнинг юзи дарёдагидек теп-текис эканлигини ёзган.

Елканларни ўзгартириб туришга деярли ҳожат бўлмаган, шу туфайли матрослар ҳам дам олиб мириқиб ухлашган.

Узоқ денгиз сафари ҳар қалай ўша замонларда кўнгил очиш учун қилинадиган сайрларга мутлақо ўхшамас эди. Денгизчилар кўп ҳафталаб, баъзан эса ҳатто ойлаб энг оддий қулайликлардан маҳрум ҳолда яшардилар: довулда кўпинча бош-оёқлари жиққа ҳўл бўлар, трюмдаги яшик ва бочкалар устида ҳамда палубадаги қуриямаларда тағларига кийимларини тўшаб, ечинмай ётардилар. Тўр беланчакка ўхшаш осма кароватлар кемаларда XVI асрда пайдо бўлди. Қолумб экспедициясида эса кўрпа-тўшакдан капитанлар, шкиперлар, штурманлар ва флотилияни кузатувчи мансабдор шахсларгина фойдаланишди.

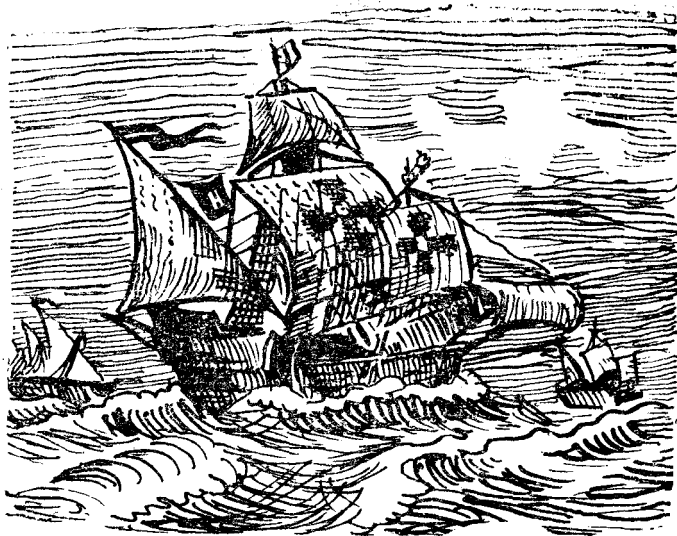
Палубага ўрнатилиб атрофи шамолдан тўсилган ва ичига қум тўлғизилган ёғоч яшикдаги ибтидоий ўчоқда овқат пишириларди. Пўртана вақтида, шамол алангага ўзини уриб, кучли тўлқин палубанинг устини шиддат билан ювиб турганда иссиқ овқат ҳақида ўйлашга ҳам тўғри келмас эди.

Овқат бир хил — қуритилган нон, қоқ гўшт, ўсимлик ёғи, ловия ва нўхотдан иборат эди. Денгизчилар узоқ сафарга чиққанларида витаминлар етишмаслигидан цинга (зангла) касаллигига тез-тез мубтало бўлардилар.

13 сентябрда, Канар оролларида икки юз лиг масофада, Колумб ғалати ҳодисага биринчи марта эътибор берди: компас стрелкаси одатдаги йўналишидан четга оғди. Бу кун компас тўғри шимолни, Қутб юлдузини кўрсата бошлади, яъни аниқ географик меридиан бўйлаб ётди (ўша вақтга қадар денгиз сайёҳларига шарқий оғиш бурчагигина маълум эди). Кейинги кунлари стрелканинг шимолий учи ғарбга томон яна ҳам кўпроқ оғди. Колумб командани ташвишлантирмаслик учун бу сирли ҳодисани бир неча кунгача яшириб юрди. Бироқ дарғалар компасга нимадир бўлганини пайқадилар.

Тез орада бутун кема экипажи асосий кема юргизиш асбобининг табиат қонунига итоат этмаётганлигини билди. Кемада, флотилия йўналишни аниқ кўрсатувчи асбобдан маҳрум бўлиб, кимсасиз сув саҳросида адашиб юрганмиш, деган миш-мишлар бошланди. Аммо адмирал кемалар океаннинг янги соҳасига ўтди, шунинг учун бу жойларда табиатнинг ўзгача қонунлари ҳукмронлик қилади, ҳатто Қутб юлдузи ҳам ўз ўрнини ўзгартирди, деб ҳаяжонланган кишиларни ишонтирди.

Яна бир ғайри табиий ҳодиса ҳам одамларни ваҳимага солиб қўйди: 16 сентябрда денгизчилар океанда

Христофор Колумб каравеллалари океанда

даста-даста ўтлар сузиб юрганини кўришди. Кўринишидан қояли соҳиллардан яқин кезларда ювилиб, ғарб томондан олиб келинганга ўхшарди. Ҳамма, яқин ўртада қандайдир орол бўлса керак, деган фикрга келди. Лекин сувнинг чуқурлигини ўлчаш учун туширилган лот денгиз тубига етмади.

Бу Атлантика океани ғарбий қисмининг субтропик минтақасидаги жуда улкан Саргассово денгизи эди. Жаҳонда ягона, қирғоқсиз бу денгизнинг майдони бир неча миллион квадрат километр бўлиб, юзи сузувчи йўсинлар ва сув ўсимликлари билан қопланган.

Уч ҳафта мобайнида Колумб флотилияси шу «денгиз ўтлоғи» дан ғарбга томон сузди. Денгизчилар кема-нинг бу яшил йўлда қолиб кетишидан ва даҳшатли денгиз маҳлуқининг уни сув қаърига тортиб кетишидан қўрқар эдилар.

Баъзан шамол эсмасди, шунда мачталарга маҳкамланган елканлар осилиб қолар, каравеллалар ҳолдан тойгандек зўрга сузарди. Шундай сокинликда йўсин пояларининг кема бортига урилиши эшитилиб турарди. Кўп ўтмай денгиз сайёҳлари сув ўсимликлари кемаларнинг

юришига халақит бермаслигига ишонч ҳосил қилиб, кўнгиллари таскин топди.

Ҳеч қандай ўзгаришсиз, эрмаксиз, кеча-кундуз бир хилда, йўлакай шамолда сузиш денгизчиларни толиқтириб юборди. Улардаги бемаъни лоқайдлик ўрнини интизорлик эгаллади. Альбатрос ёки балиқчи қушлар ондасонда учиб ўтадиган бепоён сув саҳросига назар ташлаш билан денгизчиларни ваҳима босар эди.

Ниҳоят, кучли шимоли-шарқий пассат тиниб, команданинг баҳтига, ўзгарувчан шамол эсди. Денгиз тўлқинлана бошлади, вақт-вақти билан кучли ёмғир ёғиб турди. Ишлар жонланиб кетди. Колумб ҳам бундан хурсанд бўлди. Чунки бу кенгликларда ғарбий шамоллар бўлмаганлигидан ватанларига қайтиб кетиш мумкинлигига экипаж аъзоларининг ишонмаслигини Колумб биларди.

Бироқ Испания уфқ ортида — жуда олисда қолиб кетган эди. Ҳамманинг орзу-умиди ерни кўриш! У узоқ қитъами ёки афсонавий океан оролларидадан бирими, барибир, ер бўлса бас! Кишилар мана ҳозир уфқда соҳил кўринади, деб орзиқиб кутар ва унинг яқинлашаётганлик аломатларини жон куйдириб қидирардилар. Ернинг яқинлиги ҳақидаги сўзларнинг барчаси кундаликка битиларди. Дам шимолда катта булутлар тўдаси кўринар, дам қушлар ғарбга учиб ўтишар, гоҳ бир тутам кўкат қўлга илинар, гоҳ қисқичбақа ушлашарди. Булар ернинг яқинлигини кўрсатувчи аломатлар бўлса ҳам, ҳар қалай ер кўринмас эди. Бир неча бор мачтадан «Ер!» деган шодиёна овоз ҳам янгради, лекин денгизчилар ҳар гал уларни гала булутлар янглиштирганига иқрор бўлишарди.

Масалан, бир куни кечқурун «Пинта»дан: «Узоқда қирғоқ кўриняпти» деган товуш эшитилди. Матрослар мачтага тирмашиб чиқишиб, дарҳақиқат, ботаётган қуёш шафағида узунасига чўзилиб кетган қоп-қора полоса кўрдилар. Колумб тиз чўкиб, олло таолога шукурлар қилди. Кейин матросларга аввало Биби Марямни шарафлаб куйлашни, шундан кейингина оролга томон боришни буюрди. Бироқ ҳеч қандай оролдан ном-нишон кўринмади — бу ҳам булутлар туркуми бўлиб чиқди.

Одамлар ваҳимага ва умидсизликка тушди. Улар ҳеч қачон бунча кўп вақт қуруқликдан олисда бўлишмаган. Вахтани ҳисобга олмаганда, доим бир хил ўтаётган ҳаёт ва бекорчилик уларни эзар эди. Денгизчилар аҳён-аҳёнда балиқ овлашар ёки океanning илиқ сувида чў-

милишарди. Анчадан бери кемаларда қўшиқ янграмас, рақсга тушилмас эди. Денгизчилар кўнглидаги гам-андух ва лоқайдлик бир-бирига ҳамда чет эллик мутаассиб адмиралга бўлган нафратга ва адоватга айланиб кетди.

У кечалари кеманинг тумшугида узоқ вақт сурункасига ҳайкалдек қотиб қолар, ғарбга тикилиб, олдинда тўлқинлар қояларга шарақлаб урилмаётганмикин, деб диққат билан қулоқ солар, қоп-қоронғу зимистонда юлдузлар шуъласида қирғоқнинг қора шарпасини ажратишга интиларди...

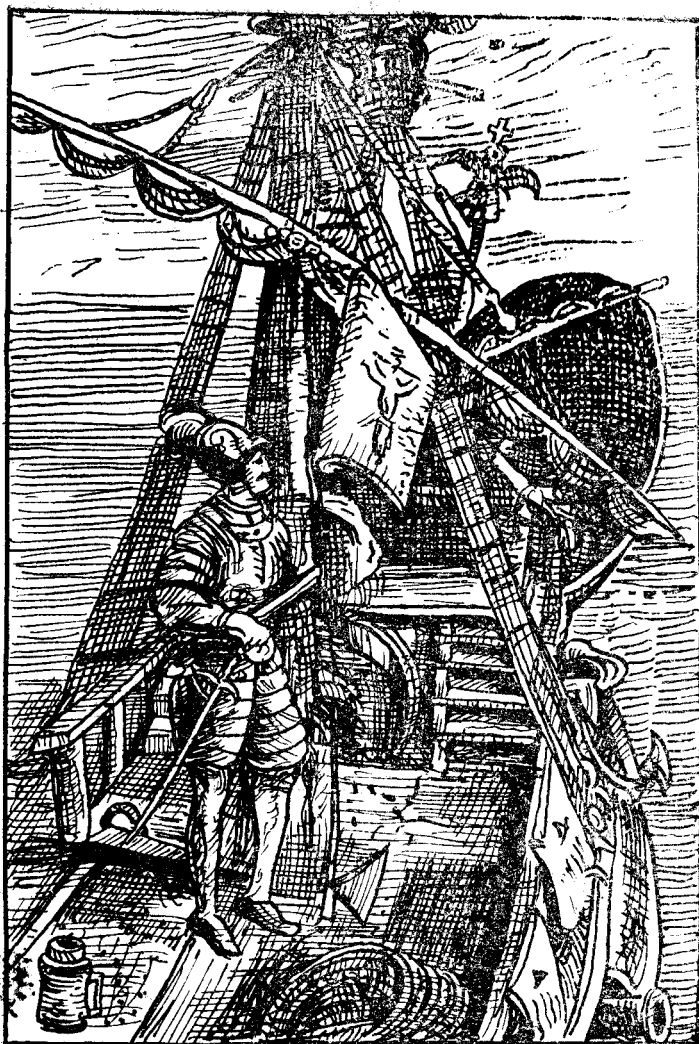
Колумб тунни уйқусиз ўтказишга одатланаётганлигини кундалик дафтарига бекорга ёзмаган эди. Команда адмиралнинг арвоғга ўхшаб туну кун кемада санғиб юришидан хавфсирар эди.

Бу лаънати генуялик бизларни қаерга олиб кетяпти? Узоқ уфқ ортида нималарни кўряпти? Ҳали ҳам вақтни бой бермасдан, қотган нон ва ичимлик сув тугамасдан каравеллаларни орқага, ватанга қайтариш керак.

Кундаликда команда аъзоларининг кайфияти ҳақида қуйидагилар баён қилинган: «Одамларнинг тоқати тоқ бўлган эди. Улар денгизда узоқ сузишдан нолишарди; бироқ адмирал келажакда қўлга киритиладиган катта бойликлар, яхши умидлар ҳақида гапириб, уларни қувонтирар, далда берарди». Колумб Марко Поло китобидан ўқиб билган узоқ мамлакатларнинг афсонавий манзараларини тавсифлаб, ҳориган денгизчиларни бунга ишонтиришга уринарди. Кўзлаган мақсадимизга эришай, деб турганда шикоят қилишга ҳожат борми? То парвардигорнинг кўмаги билан Ҳиндистон топилгунга қадар сафарни давом эттириш керак.

Кундаликдаги бундай ёзувлар олис денгиз йўлидан чарчаган команданинг норозилигидан гувоҳлик берарди. Лекин адмирал ҳаяжонга тушган кишиларни ҳар доим тинчлантириб, уларга таскин бера олган.

Колумб кемаларида исён хавфи бўлганлиги ҳақида кўпгина ривоятлар бор. Колумбга самимий муносабатда бўлган Лас Касаснинг айтишича, исёнкор матрослар кўпинча уйга қайтиш планини муҳокама қилганлар. Улар катта амалдор бўлиш учун ўлимдан ҳам тап тортмайдиган қандайдир ажнабийнинг аҳмоқона режаларини амалга ошириш йўлида жонини фидо қилишнинг ўзи беъманилик, дейишган. Генуялик командани алдади, шунинг учун уни сувга улоқтириш, уйга борганда Қо-

Денгиз ва океанлар адмирали Колумб кемада
(қадимги гравюрадан)

лумбнинг ўзи сувга йиқилиб кетди, деган гап тарқатиш керак дейишаркан. Лас Қасаснинг сўзига кўра, улар кеча-кундуз шу тўғрида гаплашганлар. Бунга Инсонлар, уч команданинг барча капитан ва оқсоқоллари қатнашган, бошқа денгизчилар эса палослик ва могоерлик бўлганликлари ҳамда у ерда яшаганликлари учун бундан холи эдилар.

Лас Қасаснинг таъкидлашича, адмирал команданинг кайфиятини билиб, сабот-матонат кўрсатиб ўзини жуда маҳкам тутган ва ният-мақсадларидан қайтмаган.

Буюк денгиз сайёҳининг ўғли Эрнандо, отасининг таржимаи ҳолини бойитиш мақсадида, гуё команда ярим тунда, адмирал юлдузлар шуъласидан маст бўлган пайтда уни сувга улоқтиришга қарор қилганликлари ҳақида афсона тўқиган.

Аммо адмиралнинг ўзи ғалаён тўғрисида ҳеч нарса ёзмаган. Мабодо команда исён кўтарганда адмирал уни бостиришдаги хизматлари, ўз иродаси ва қатъийлиги ҳақида оғиз кўпиртириб мақтанган бўлур эди. Бироқ кундалик дафтарда нолиш билан ваҳима, руҳий тушкунлик билан дилхасталиккина қайд қилиниб, тартибсизлик ва қуролли исён тўғрисида мутлақо ҳеч гап йўқ. Бунинг устига, океанда «Санта-Мария» бир ўзи эмас эди. Унинг ёнида қиролга содиқ бўлган яна икки каравелла ўз командаси билан бирга сузиб борарди.

Колумб каравеллаларнинг тўғри ғарбга сузиши ҳақида берган буйруғини ўзгартмагач, октябрь ойининг бошларида матрос ва офицерлар кемаларнинг бошқа томонга қараб сузишини қаттиқ туриб талаб қилганликлари тўғрисида маълумотлар бор. Ниҳоят, у ўзининг ҳақлигидан шубҳалана бошлайди: етти юз лиг — Сипангогача бўлган масофа — бу йўл аллақачон босиб ўтилди, бироқ ер ҳануз кўринмайди.

7 октябрга келиб Колумб кеманинг сузиш йўлини ўзгартиришга қарор қилди ва уни жануби-ғарбий томонга бурди: кема устидан шимолдан жануби-ғарбий томонга қушлар галаси учиб ўтарди. Бундан, улар қуруқликдан жой қидиришяпти ёки қаҳратон шимол қишидан қочишяпти, деб тахмин қилиш мумкин эди. Бу, кишини умидвор қиладиган яхши аломат эди.

Қуруқ тропик шамоли борган сайин зўрайиб, денгиз тўлқинланар ва каравеллалар номаълум соҳил томон ошиқарди. Номаълум ерга яқинлашаётганликдан дарак берувчи белгилар кўзга ташлана бошлади: ойдin кеча-

лари флотилия устидан қушлар ғаласи учиб ўтиб турди, кемалар ёнидан кўк қўғалар, дарахтларнинг гул ва баргли шох-шаббалари оқиб ўтди; бир куни тўлқини шифил мевали наъматак шохи билан одам қўли билан йўнилган бир парча тахтани кема ёнига суриб келди. Буларнинг ҳаммаси одамларни руҳлантириб юборди, кўнгилларига таскин берди.

11 октябрь пайшанба куни кечки ибодатдан сўнг адмирал уч кеманинг ҳам экипажига қисқа нутқ билан мурожаат этди. У сафарда ўз марҳаматидан бенаиб этмай, сокин денгиз, яхши, ёқимли шамоллар, тинч об-ҳаво ато этиб, довул ва шиддатли тўлқинлар балосидан паноҳида асрагани учун сарвари оламга шукур қилди. Истаган пайтда ер кўриниб қолиши мумкинлиги сабабли адмирал одамларнинг айниқса шу кеча ҳушёр бўлиб туришларини илтимос қилди. «Ерни кимда-ким биринчи бўлиб кўрса, қирол берадиган мукофотдан ташқари, шахсан менинг ўзимдан ипак камзул олади» деди. Испаниянинг католик қироллари Изабелла билан Фернандо бундай бахт шарафига муяссар бўлган одамга ҳар йили ўн минг мараведи (26,5 олтин дукат) миқдорда умрбод нафақа берилишини ваъда қилган эдилар.

Шу тунда кемадагиларнинг биронтаси ҳам мижжа қоқмади. Одамлар зимистондан кўз узмай, олисга тикилганлари тикилган. Уфқда шом шафағи аллақачон сўнган бўлса ҳам ой ҳали чиқмаган эди.

Кечқурун соат ўнларга яқин Колумб билан бир матрос деярли бир вақтда денгизда жуда узоқда қандайдир ёруғлик кўришди. Бу ёруғлик кўзга аранг чалинарди, шунга кўра Колумб қирол назоратчиси билан бошқа офицерлардан кўз илғамас олисдаги денгиз сатҳидан нигоҳларини узмай туришларини илтимос қилди. Дарҳақиқат, улар ҳам денгиз сатҳида гоҳ кўтарилиб, гоҳ тушаётган шам шуъласига ўхшаш нарсани кўришди.

Бу балки ҳаяжонланишдан ва узоқ хаёл суришдан пайдо бўлган шунчалик кўзга илғаган саробдир ёки тропик денгизларда яшовчи нурлантирувчи ҳайвон ва жониворлар чиқараётган нурдир; эҳтимол, олдинда сузаётган «Пинта» фонусининг шуъласидир, ким билади дейсиз? Лекин бу ҳар қалай ер эмас эди. Колумбнинг ўзи ҳам иккиланиб сигнал бердирмади.

Орадан яна тўрт соат ўтди. Кемалар бир-бирини қувиб ўтиб, чарақлаган ойдинда океан тўлқинлари билан олишарди. Ниҳоят, орзиқиб кутилган ер — узоқ қирғоқ

кўринди. Уни ҳаммадан аввал олдинда бораётган тез юрар «Пинта»дагилар кўришди. Бу воқеа 1492 йилнинг 12 октябрида тунги соат 2 да содир бўлди. Матрос Родриго де Триана ойдинда оқариб кўринган қумли бурунни кўриб: «Ер! Ер!» деб бақариб юборди.

Капитан Мартин Пинсон тўп отиб, сузишни секинлаштиришга буйруқ берди. «Санта-Мария» кемасида етиб келган Колумб овози борича бақариб Пинсонга эшиттирдик: «бу кашфиёт учун унга беш минг мараведи берилиши керак».

Кейинчалик Родриго де Триана ваъда этилган мукофотни талаб қилди, бироқ ҳеч нарса ололмади, унга ҳатто ипак камзул ҳам, нафақа ҳам тегмади. Колумб соҳилдаги ёруғликни кечқуруноқ пайқаганлигини таъкидлади. Ҳолбуки бу вақтда каравеллалар қумли бурундан элик-олтмиш мил узоқда эдилар. Адмирал қирол муруват қилган бу нафақани талашиб-тортишиб ўзига олди. Севильядаги қушхоналар эгалари унга то умрининг охиригача мунтазам равишда нафақа тўлаб турдилар.

Адмирал шон-шухратни ўз қўли остидагиларнинг биронтаси билан ҳам баҳам кўришни истамасди. У ҳамма ерда биринчи бўлишни, соҳилда ёруғликни ҳам биринчи бўлиб кўришни истасди.

Бу шарманда эпизод Американи биринчи бўлиб кашф этган кишининг ўтакетган шухратпарастлиги, хасислиги ва муруватсизлигидан далолат беради.

Ахир, Колумб шу кечанинг ўзидаёқ янги очилган ернинг вице-қироли бўлиб олди, бинобарин, жуда катта даромад олиши керак эди. Камбағал матрос учун эса бу нафақа катта бир давлат бўларди. Ака-ука Пинсонлар ҳам бу адолатсизликдан ҳақоратландилар. Кўнгли қаттиқ ранжиган матрос эса кейинчалик ватанини тарк этиб, Африкага кўчиб кетди ва ҳатто ислом динини қабул қилди.

«Пинта»дан сигнал берилгандан сўнг флотилия елканларини йиғиштириб, эрталабгача дрейфга тушди; тунда кемалар қирғоқ яқинида саёзликка ўтириб қолиши ёки маржон қояларга урилиши мумкин эди. Қувонган, ҳаяжонланган матрослар ўзларига оро беришар — соқолларини қиришар, кийим-бошларини тозалашар эди. Ниҳоят, ўттиз беш кунлик толиқтирувчи сафардан кейин адмирал уларни улуғ хон тупроғига олиб келди!

Уларни бу ерда, нотаниш соҳилда нималар кутяпти? Ҳамма тонгда, эрталабки қуёшнинг илк заррин нурлари-

да будда ибодатхоналарининг олтин томлари ялтираб кўринишини, долчин ва мурчнинг хушбўй ҳиди анқиб турганини, дарахтларнинг шарпалари кўзга ташланишини, ҳашаматли, салобатли мармар саройларни, портни ҳамда қимматбаҳо моллар ортилган кемаларнинг олтин ва кумуш занжирли лангарини сувга ташлаб қатор тизилиб турганини, устига зарбоф ёпиқ ташланган, тилла кажава ўрнатилган филлар қирғоқ бўйлаб салмоқли қадам ташлаб бораётганини кўриш умидида эди. Уларнинг фарзича, бу ерда олтин барчага етади, ҳамма бадавлат бўлиб кетиши мумкин...

Денгизчиларга хушбўй зираворларнинг шўртанг денгиз шамоли билан аралашган ҳиди димоқларга урилаётгандек туюларди. Бу гал олдинда кўринаётган нарса сароб бўлмай, чиндан ҳам ер эди. Бироқ бу ер — Ҳиндистон ҳам, Қатай ҳам, ҳатто Сипанго ҳам эмас, балки Багам архипелаги таркибига кирувчи кўпгина ороллардан бири эди, холос.

БАГАМ ОРОЛЛАРИ ВА КУБА

Европаликларнинг Америка еридаги дастлабки қадами.— Қип-яланғоч оролликлар ва «само элчилари».— Ҳиндистон ва «ҳиндлар».— «Уларни ўз фойдамизга ишлатиш жуда осон бўлади-я!»— 1492 йил 28 октябрь Куба кашф этилган кун.— Жаҳондаги энг баракали ер.— Улуғ хон ҳузурига делегация.— Олтин мамлакати Бабекка.— «Пинта»нинг ғойиб бўлиши.— Ориентнинг шимолий соҳили бўйлаб шарққа.— Гаити.

1492 йил 12 октябрь субҳидамда испанлар кўз ўнгиде дарахтлар ва чакалакзорлар кўкариб турган қумли паст соҳил намоён бўлди. Матрослар елканларни йиғиштирдилар, кемалар оролни жануб томондан айланиб ўтиб, шамол урмайдиган ғарбий соҳил яқинида тўхтади.

Багам архипелаги минглаб катта орол ва оролчалардан, чўгир тошлардан иборат. Орадан тўрт юз йилдан зиёд вақт ўтган экан, энди, ороллардан қайси бири олдин кашф этилганлигини аниқ айтиш қийин. Оролнинг тубжой халқи — ҳинд (индеец)лар уни Гуанахани деб атардилар. Эҳтимол, бу Ватлинг ороли бўлгандир.

Ажойиб дарахтлар орқасидан тип-тиниқ, сокин кўл кўзга ташланди. Аммо зарҳал томли мармар ибодатхона, гаванлар, филлар ва кемалар ҳеч қаерда йўқ эди.

Катта оқ қанотли аллақандай махлуқларнинг денгиздан сузиб чиққанини даҳшат билан кузатаётган оролликларнинг яланғоч гавдалари чангалзорларда кўзга чалинарди.

Колумб ялтироқ совут кийиб, устидан қип-қизил ридо ташлади, яъни кастилиялик адмиралларга ўхшаб ясанди ҳамда ўзи билан қирол нотариуси офицерларини ва назоратчисини олиб, шлюпкада қирғоққа қараб йўл олди. Унинг кетидан бошқа икки кеманинг капитан ва офицерлари шлюпкаларда жўнади; улар қилич, найза, камон-арбалетлар билан ва ўша даврдаги ўқ узадиган қуроллар — аркебуз ҳамда мушкет (пилта милтиқ)лар билан қуролланган эди.

Христофор Колумб Кастилиянинг ҳилпираб турган байроғини баланд кўтарган ҳолда қирғоққа қадам қўйди.

Ҳамма тиз чўкди ва раҳм-шафқат қилиб оролга эсон-омон етказган тангрига шукур деб, ҳамду сано ўқишди. Улар ўзлари босиб турган тупроқни жиққа ёшли кўзларига суришди; кейин, кундаликда қайд қилинганидек, адмирал ўрнидан турди ва оролга Сан-Сальвадор (халоскор) деб ном берди.

Америка қитъасини биринчи бўлиб кашф этувчининг ҳаётида шу дамгача ҳеч ким билмаган янги ерга қадам қўйган дақиқадан ҳам қувончлироқ, олий жаноб дақиқа бўлганлигини тасаввур қилиш жуда қийин! Бироқ Колумб ўз ҳаётининг мана шу бахтли онида тарихнинг қонли ва фожиалар билан тўлиб-тошган саҳифасини очганлигини кўз олдига келтириш янада қийинроқдир.

Адмирал байроқни баланд кўтариб, қирол нотариуси билан назоратчисини чақирди ва у, дон Христофор Колумб, қирол ва қиролича номидан бу оролни испан мулки деб эълон қилганлигига уларнинг гувоҳ бўлишларини сўради ва дарахтларга қиличи билан белгилар қўйиб чиқди, ўша даврда мажусийлар яшайдиган ерларга борганда шундай қилиш қабул қилинган экан. Нотариус тезда тегишли акт тузди.

Кўп ўтмай соҳилга оролликлардан жуда кўп киши тўпланди. Қизиқувчилик туфайли уларнинг эрта тонгда денгизда тўсатдан пайдо бўлган оқ ва ранг-баранг баргли баҳайбат сузувчи дарахтзорга ўхшаш махлуқни кўргандаги қўрқув-вахимаси унутилди. Бу дарахтзордан бир неча қайиқ ажралиб чиқди. Қайиқларда бунгача сира ҳам кўрилмаган кишилар ўтиришар, уларнинг кийимла-

Янги Дунё соҳилида (қадимги гравюрадан)

ри қуёш нурида ярқираб кўринарди. Чет элликлар ҳорғин юзларини гўё бир тутам оқ, сариқ ёки қора пахта билан безаган (денгизчиларнинг кўплари соқол-мўйлов қўйган, қизил танлиларнинг эса соқол-мўйлови йўқ, бундайларни улар илгарилари ҳеч бир кўришмаган). Шунинг учун оролликларни барча нарса: дубулғалардаги ёрқин патлар, катта қушларнинг қанотига ўхшайдиган байроқлар, белга осилган ялтироқ ўткир таёқ — қиличлар ва ҳоказолар жуда таажжублантирарди. Табиатнинг яланғоч фарзандлари ўз совғаларини ажнабийларга бериш учун ботинмай, тортиниб-тортиниб уларга яқинлашар ва уларнинг тили ҳамда имо-ишораларини тушунишга уринардилар.

Бегона ернинг халқи билан бу биринчи учрашувни адмирал қуйидагича тасвирлайди:

«Улар бизга нисбатан самимий, дўстона муносабатда бўлганликлари учун, уларни муқаддас динимизга зўрлик билан эмас, балки меҳр-муҳаббат билан киритиш маъқулроқ эканлигини англаганим учун уларга қизил қалпоқлар, бўйинга тақадиган шиша мунчоқлар ва бош-

қа шу каби арзон нарсалар бердим; улар бундан беҳад хурсанд бўлдилар. Орол аҳолиси биз билан жуда яхши алоқада бўлдиларки, асти қўяверасиз. Улар қайиқларимизга сузиб келиб, ўзлари билан тўтиқуш, хом калава ип, найзалар ва бошқа шунга ўхшаш нарсалар олиб келишар, биз эса бу нарсалар ўрнига майда шиша мунчоқлар, шақилдоқлар берардик. Оролликлар бор-йўқларини бизга беришга тайёр эдилар.

Бироқ менга бу кишилар камбағал ва ҳамма нарсаларга муҳтождек кўринарди. Улар қип-яланғоч юришарди... Мен кўрган одамларнинг барчаси ёш бўлиб, ўттиздан ошмаган, бўй-бастлари келишган — қоматдор, чеҳралари чиройли, сочлари дағал, отнинг қилига ўшар ва калта эди. Улар сочларини пастга қаратиб тарашар, унинг ҳеч қачон қирқилмайдиган озгина қисмини орқага ташлаб юришарди».

Баданларининг рангига қараб улар Колумбга Канар оролларининг туб жой аҳолиси — гуанчаларни эслатарди: улар қора ҳам, оқ ҳам ва қорамтир ҳам эмасди, баданлари ёки фақат юзлари қора ё қизил бўёқ билан бўялган. Улар темир қурол нималигини билмас ва уни олиб ҳам юрмас эдилар. Испанлар қиличларини кўрсатганда улар қиличнинг тиғини ушлаб, қўлларини ҳам кесиб олишди.

Эртаси кун эрталаб каноэ — қайиқларга тушиб олишган ҳиндлар каравеллаларни ўраб олишди. Айрим каноэларга қирқ-эллик киши сиғади; шунингдек бир эшкакчи учун мўлжалланган жуда кичик қайиқлар ҳам бор эди. Ерлилар белкуракка ўхшаш човходани эпчиллик билан ишлатардилар.

Адмирал ўзлари очган ерни яқинроқдан кўришни истади. Бу катта текисликдан иборат орол бўлиб, ҳар жой-ҳар жойда қуруқ ўрмонлар ўсиб турар, дарахтлар орасидан ранг-баранг тўтиқушлар учиб ўтарди.

Испанлар эшкакли қайиқларда соҳил бўйлаб сузиб, бир неча қишлоқни кўришди. Уларнинг аҳолиси ўз қабиладошларини баланд овоз билан: «Келинлар, кўринлар — мана само элчилари, уларга овқат билан ичимлик олиб келинлар!» деб чақиришарди.

Соф кўнгил, меҳмондўст оролликлар само элчилари деб аталмиш бу кишиларнинг бир неча йилдан сўнг уларни ёввойи ҳайвонлар сингари архипелаг бўйлаб овлашини, Испания мустамлакаларига олиб кетиб қулларга айлантиришларини, дур олиб чиқиш учун денгиз тагига шўнғишга мажбур қилишларини, олтин ҳамда ку-

Соҳилдаги ибодат (қадимги гравюрадан)

муш конларида жуда оғир шароитда ишлаб, навқирон ўлиб кетишларини қаёқдан билсин. 1520 йилга келиб Багам архипелагида битта ҳиндни ҳам қолдиришмади; ороллар бутунлай ҳувиллаб қолди. Қимсасиз қолган бу ороллар океан ўртасида сўппайиб ётарди. Американи биринчи бўлиб очган Христофор Колумбнинг қаерда соҳилга дастлаб тушганини энди ҳеч ким кўрсата олмас эди.

Ҳозирча бу оролда ҳам, бошқа оролларда ҳам ҳиндлар ҳеч нарсадан гумансирамасдилар. Улар келганларга ҳурмат ва эҳтиром кўрсатиб, таъзим-тавозе қилишар, ҳатто уларни илоҳийлаштирар эдилар. Чунки Антил оролларида тортиб то Мексика ва Перугача бўлган барча ҳинд қабилаларининг қадимги афсоналарида, қачонлардир бу ерга Шарқдан художўйлар — қуёш фарзандлари келиб, ўзлари билан қувонч ва бахт-саодат олиб келадилар, дейиларкан. Очiq кўнгил оролликларга қадимги афсона ниҳоят рўёбга чиққандек ва худонинг фарзандлари қуёш кемаларида уларга сузиб келгандек кўринди.

«Улар ерга тиз чўкиб дуога қўл кўтариб, худога мингларча шукурлар қилар ва бизларни олдиларига чақиришарди» деб ёзилган Колумбнинг кундалигида.

Лекин адмирални олтин ҳамма нарсадан кўпроқ қизиқтирарди. «Мен бу кишиларда олтин борлигини аниқ билиш учун уларни диққат билан кузатардим ва суриш-

тирардим, улардан баъзиларининг бурунларига олтин булақи тақилган. Мен имо-ишора билан суриштириб, жанубга қараб сузсам, ўша жойларда катта олтин буюмлари кўп қиролни учратишимни ва унда олтин беҳисоб кўплигини тушуниб олдим».

Америкалик ҳиндлар учун олтиннинг қиммати унча йўқ эди. Олтин қанча вақт ўтса ҳам ўзгармаганлиги, зангламаганлиги сабабли улар уни сеҳрли металл ҳисоблаб, ўзларини инс-жинслардан сақлаш учун бурунлаб ва қулоқларига тақиб юрган бўлсалар керак. Ҳиндлар олтинларини ҳеч афсусланмай, жон деб ҳар турли арзимаган нарсаларга, ҳатто шиша, сопол парчаларига ҳам алишаверардилар. Испанлар қимматбаҳо металлни қидириб оролликларнинг фақирона кулбаларига боришар, ҳамма ёққа кўз югуртириб, ҳатто қитдак олтин парчасига ҳам, бир ялтираб кўринган маъданга ҳам очкўзларча ташланардилар. Лекин бу ерда олтин оз эди.

Ҳиндларнинг айтишларидан маълум бўлишича, олтин олисдаги қандайдир катта оролдан қазиб олиниб бу оролга келтириларкан. Шундан сўнг адмирал сафарни жануби-ғарбий томонга давом эттиришга қарор қилди. Бу камбағал аҳоли манзилида туришдан энди ҳеч қандай манфаат йўқ эди. Колумбни хушбўй зираворлар ҳам қизиқтирарди. Аммо Сан-Сальвадор оролида ва унинг яқинидаги бошқа оролларда унинг асари ҳам йўқ эди.

Ерлилар бу ердан жанубда — узоқда ҳам ороллар борлигини, улар орасидаги Куба деган катта оролда сариқ металл сероблигини айтишди.

Колумбнинг география ҳақидаги билими ва географик тасавури жуда чалкаш эди. У каравеллалари Ҳиндистонга, яъни Шарқий Осиёга етиб келганлигидан мутлақо шубҳа қилмас эди, шунинг учун Сипанго (Япония) билан улуг хон мамлакати — Қатайни шу яқин атрофда, деб фараз қиларди. Шунга кўра оролда яшайдиган аҳолини «ҳиндулар» (indios) — Ҳиндистон аҳолиси деб атади. Бу ном Колумб хатосининг ўзига хос эсдалиги бўлиб, бизнинг кунимизгача сақланиб қолган. Кейинроқ бориб Кариб денгизига ороллар — Вест-Индия ёки Ғарбий Ҳиндистон, асл Ҳиндистон эса Ост-Индия ёки Шарқий Ҳиндистон деб атала бошланди.

Колумб йўл кўрсатувчилар сифатида фойдаланиш учун бир неча ҳиндни зўрлаб кемага ўтқазиб, Багам архипелаги ороллари орасидан сузиб, жануб томон йўлини давом эттирди. Унинг кузатувчилик қобилияти сўлим

табиатни моҳирона тасвирлашида айниқса равшан кўринарди:

«Бу ерда кўллар кўп, уларнинг теварак-атрофи ажойиб дарахтзор. Бошқа ҳамма ороллар сингари, бу орол ҳам ям-яшил либосга бурканган, бўй барабар ўсган ўт-ўланлар худди Андалусиянинг апрель ойини эслатади. Ўрмонларда қушлар ёқимли хониш қиларди, бу ерга келиб қолган киши гўзал манзараларга бир умр мафтун бўлиб, у ердан кетолмасди. Тўтиқушларнинг катта-катта галалари қуёшни тўсиб учиб ўтарди. Бу ерда жуда ғалати, ажойиб, бизнинг қушлардан ҳар жиҳатдан фарқ қиладиган қушлар ниҳоят кўп.

...Бу ернинг балиқлари бизнинг балиқлардан жуда фарқ қилиб, кишини беҳад ҳайратда қолдиради. Баъзилари хўрозга ўхшайди ва кўк, сариқ, қизил, хуллас, ҳар хил рангларда товланиб туради, бошқалари эса олачипор... Оролда тўтиқуш билан калтакесакдан бошқа парранда ва жониворларни кўрмадим. Кемадаги бола гўё катта илонни кўрган эмиш. Мен қўйларни ҳам, эчкиларни ҳам ва бошқа ҳайвонларни ҳам кўрмадим...»

Колумбнинг гувоҳлик беришича, испанлар кичик ороллардан бирида узунлиги беш қарич келадиган ва қисқа панжали илонни найза санчиб ўлдиришибди. Колумб айтган бу илон чамаси игуана деган катта калтакесак бўлса ажаб эмас. Ороллиқлар унинг гўштини тансиқ таом сифатида тановул қилишаркан.

Ҳиндлар бошда кемалар кўриниши билан ваҳимага тушиб, кулбаларини ташлаб қочишганди. Шунда испанлар ерликлардан бирини ушлаб келиб, унга турли шақилдоқлар совға қилдилар, вино ҳамда ширинликлар билан сийлаб, ўз қабиладошлари олдига бориб оқ кўнгил келгиндилар ҳақида гапириб бериши учун қўйиб юбордилар.

Тақводор ва шу билан бирга жасур католик бўлган Колумб фақат суяк пойнақли ёғоч найзалар билан қуролланган ювош, қўрқоқ ороллиқлар турмуши билан танишар экан, уларни христиан динига киритиш ва испанлар учун ишлатиш, бошқача қилиб айтганда, чўқинтириш ва қулга айланттириш қийин эмас, деган қарорга келди. Колумб аввал бошданоқ ҳиндларга нисбатан иккиозламачилик ва маккорлик қилди. У ҳиндларнинг урф-одатлари, гўзаллиги ва самимийлигини кўкларга кўтаргани ҳолда уларни ўзининг ва қиролнинг мулки ҳисобларди.

Бироқ оч-яланғоч ва қашшоқ оролликлар Марко Полонинг ажойиб хотиралари ва Мандевилнинг афсонавий ҳикояларини ўқиб чиққан Колумб тасавуридаги кишиларга сира ўхшамасди. Ахир, Марко Поло хотираларида гуллаб ётган баланд дарахтлар остида оч-яланғоч, қашшоқ одамлар яшайдиган ороллар борлиги ҳақида бир оғиз ҳам айтилмаган-ку.

Адмирал ўзи очган гўзал ерларни шойрона куйлаб улуглайди, аини вақтда бу ерларга тамагир савдогарлар кўзи билан қараб, улардан қандай қилиб бўлса ҳам кўпроқ фойда олиш йўллариини ўйларди.

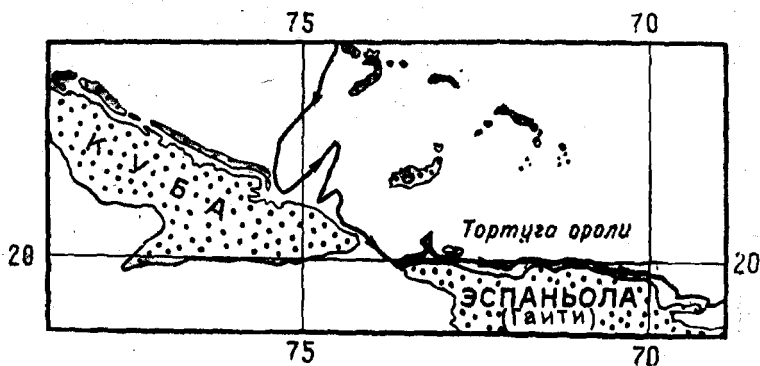
Колумб яна бир неча орол кашф этди ва уларнинг ҳаммасини Испаниянинг мулки деб эълон қилди, бу оролларга авлиё Мариянинг ва Кастилия қиролларининг номини берди. Бу ороллар Сан-Сальвадордан ҳеч фарқ қилмасди — бу, текисликдан иборат, тропик ўрмонлар билан қопланган ороллар бўлиб, уларда ҳам ювош қабилалар яшарди.

«Бу ороллар жуда гўзал, ерлари унумдор, ҳавоси ажойиб... Олтин топиш мақсадида бу ерларни айланиб ўтиб, бошқа кўпгина оролларга бориш учун йўлни давом эттириш ниятидаман. Биз асир олган ерликлар бу ерларда қўл ва оёқларга олтин билакузуклар тақиш расм эканлигини имо-ишоралар билан тушунтирдилар... Шунга қараб, худо луфт-карам айласа, олтин чиқадиган жойни топаман, бунга аминман» деб ёзган Колумб.

Колумб Багам архипелагининг сон-саноқсиз майда орол ва рифлари орасида икки ҳафта кезганидан сўнг 1492 йилнинг 28 октябрида Куба оролининг шимоли-шарқий (ҳозирги Ориенте вилояти) қирғоғига етиб олди ва атрофини гўзал тоғ чўққилари қуршаб олган водийдан оқиб ўтадиган серсув дарёнинг мансабида тўхтади. Колумб бу ерларга Испания тахтининг вориси Хуаннинг номини берди. Шаҳзода Хуаннинг ўлимидан сўнг бу ерлар Фернандино номи билан аталди, пировардида испанлар мазкур ерларни қадимги ҳиндлар атаганидек, Куба деб юрита бошладилар.

Орол ҳақиқатан ҳам жуда чиройли эди. Унга берилган таърифлар Колумб кундалигининг кўп саҳифаларини банд этган.

Адмирал ўзини бундай гўзал жойларни илгари ҳеч кўрмагандек ҳис этди. Ҳамма ерда яшил ўрмонлар ўсиб турарди. Дарахтлар гуллар ва мева қилар, мевалари жуда кўп ва хилма-хил эди. Теварак-атрофда қушларнинг

1492—1493 йилларда Куба ва Эспаньола соҳилларидаги Колумб йўли

хуш овозлари янграрди. Бу ерда катта-катта япроқли пальмалар ўсар, улар Гвинеянинг ҳам, Кастилиянинг ҳам пальмаларига ўхшамасди.

Тропик табиатининг гўзаллиги Колумбни бутунлай мафтун қилиб қўйди. Ҳар бир янги орол, ҳар бир бухта, дарёнинг қуйилиш жойи, қирғоқлар ва тоғлар унга илгаригиларидан ҳам кўркамроқ кўринарди.

«...Меҳрибон ота ўз фарзандининг тиниқ кўзларига тикилгандек, у ҳам тропик табиатининг гўзаллигидан кўзини узолмади», — деб ёзган географик кашфиётлар тарихчиси О. Пешель. Лекин немис олими бу «меҳрибон ота» ўзи кашф этган бу ўлкаларга қандай бахтсизликлар келтиргани ҳақида лом-мим демаган.

Куба қирғоқларини яхши ҳимояланган, сокин бухталар ва чуқур дарёларнинг мансаблари ўйиб юборган эди. Денгиз шунчалик сокин эдики, назар ташлаган одам унда ҳеч қачон бўрон бўлмайди, деб ўйларди. Ут-ўланлар қирғоқда сувгача ўсиб тушган; табиийки, кучли тўлқинлар уриб турадиган соҳилларда буни кўрмайсиз.

Чуқур ва тиниқ сувларнинг сокинлиги Колумбга абдийдек туйилди; бу денгизларда бўлиб турадиган кучли тўлқинларни, дарахтларни илдизи билан қўпориб ташлайдиган, кемаларни чўктириб юборадиган денгиз тўлқинларини соҳиллар томон ҳайдаб, оролларни сув босиб кетишига сабаб бўладиган даҳшатли пўртаналар ва циклонларни у ҳали кўрмаган эди.

Куба дарёлари Африка дарёларига ҳеч ўхшамасди. Африкадаги дарёлар серсув бўлиб, ўшқириб оқар, кўп-лаб лойқа ва чириган ўсимликларни ўзи билан оқизиб кетарди. Куба дарёлари эса суви тоза, тиниқ, унда марварид малюскалари ва улкан тошбақалар жуда кўп эди.

Колумб ҳиндларнинг имо-ишораларидан бу ер жуда катта эканлигини ва уни кемада ҳатто йигирма кунда ҳам айланиб чиқиб бўлмаслигини тушунди. Шунда у Сипангодан ўтдим ва Қатайнинг қирғоқларига етиб келдим, деб ўйлади. «Агар бу ер материк бўлса, — деб ёзган эди у, — унда менинг Саито ва Кисай (Хитойнинг жанубидаги шаҳарлар) олдида турганлигим шубҳасиздир». Куба ороли, унинг фикрича, Осиёнинг океан соҳилидаги Манзи вилоятининг ярим оролларида бири эди. Лекин қани шаҳарлар, олтин томли миноралар? Бронза тўплар, зарбоф кийим кийган тўралар, олтин ва зираворлар қани? Испанларнинг кемалари Кубанинг шимолий қирғоқлари бўйлаб сузиб борди ва ҳиндларнинг қишлоқлари кўриниб турадиган бухталар ва дарёларнинг қўйилиш жойларида тўхтаб ўтишди.

Ўша вақтда Кубада уч ҳинд қабиласи яшар, уларни касик-бошлиқлар, беҳик-коҳинлар, дуохонлар ёки шаманлар бошқарарди. Икки қабила кўчманчилик қилиб ҳаёт кечирар, овчилик ва балиқчилик билан шуғулланарди. Уларнинг меҳнат қуроллари қўпол бўлиб, йўнилмаган тош ва ёғочдан, катта денгиз чиғаноқлари ҳамда балиқ суякларидан ясалган эди. Учинчи қабила — таинлар кўшни қабилаларга қараганда кўпроқ тараққий қилган бўлиб, деҳқончилик билан шуғулланарди. Экинзорларни бутун қишлоқ бамаслаҳат, келишиб бўлиб олишган эди. Таинлар маккажўхори, маниока, ерёнғоқ, ловия, қовоқ, қалампир, ширин картошка, турли мевалар ва тамаки экарди. Шунга қарамай, оролнинг саҳий табиати ҳозиргидек бой эмасди. Бу ерда Антиль ороллари асосий бойлиги ҳисобланувчи шакарқамиш, банан плантациялари, кофе дарахтлари ва кокос пальмалари ҳам йўқ эди. Эркаклар балиқчилик ва овчилик қилар, аёллар эса далада ишларди. Таинлар сопол буюмлар, идиш-товоқлар тайёрлашни билишар, ёғочдан ўймакорлик усулида ажойиб буюмлар яшар, катта чиғаноқлардан иш қуроллари тайёрлашар, тўр тўқишар, пахта ва сейб дарахти толаларидан ажойиб матолар тўқишар, қамиш ва бамбукдан кулбалар қурадилар. Испанлар ерликлар ясаган ажойиб сопол ниқоб ва ҳайкалчаларни

кўришди. Уларнинг кулбаларида вовулламайдиган хонаки итлар ва қўлга ўргатилган ўрмон қушларидан бошқа уй ҳайвонлари йўқ эди.

Колумб оролликлар — меҳмондўст, оққўнгил ва содда кишилар ҳақида бундай деган: «Бу одамлар қўрқоқ ва итоаткордир. Улар илгари айтиб ўтганимдек, яланғоч, қуролсиз ва қонунсиз халқ. Бу ерларда мўл-кўлчилик бўлиб, кўриниши сабзига, мазаси каштанга ўхшайдиган «tatoes» (батат — ширин картошка) ўсади. Ловия ва нўхат ҳам бор; улар Кастилия ловияси ва нўхатларидан анча фарқ қилади. Оролда пахта ҳам кўп. Бироқ пахта бу ернинг ўзида экилмайди. У ёввойи ҳолда, бўш ётган ерларда ўзи ўсиб чиқади, баланд пояли бўлади. Менингча бу ерда пахтадан йил бўйи ҳосил олиш мумкин... бу ерда хилма-хил мевалар шу қадар кўпки, уларни тасвирлашга ожизман.

Буларнинг ҳаммасидан фақат фойда кўриш мумкин... Бу ерда илдизи сабзига ўхшаган ўсимлик — «ахе» (ямс) ни экишади. «Ахе» нонга ўхшаб тайёрланади. Унинг илдизини туйиб, хамир қорилади, нон ёпилади».

Колумб ҳикоясини давом эттириб, «ахе» ҳосили йиғиб олингач, ниҳоллари бошқа жойга кўчат қилиб ўтқазилишини ва улардан йўғонлиги одам болдирича келадиган илдизлар ўстирилишини ҳам эслатиб ўтган.

Уша вақтларда Куба ерларининг бешдан тўрт қисми қалин тропик ўрмонлар билан қопланган экан, бутун оролни пальма (хурмо) зорлар оралаб кесиб ўтишгина мумкин бўлган.

Ўрмонларда гулга ўхшаган катта капалаклар учиб юрган; камалаклар товланиб турган; чиройли ва хушбўй ҳидли гуллардан қолишмайдиган ранг-баранг ҳашоратлар ҳам бор экан. Гуллар жуда кўп бўлиб, уларнинг орасида орхидея алоҳида ажралиб тураркан, чакалакзорларда чигиртка ва цикадалар бетўхтов чирилларкан.

Колумб Хибара дарёсининг қуйилиш жойида лангар ташлашга буйруқ беради ва шу ерда ўн икки кун қолиб кетади. Оқ танлилар ўзларига ҳеч қандай зиён етказмаслигига ва ёмонлик қилмаслигига ишонган ҳиндлар ўз қайиқларида кемалар атрофини ўраб олади ва тез орада мол айирбошлаш савдоси қизиб кетади.

Оқ танлилар ҳа деб олтин тўғрисида суриштиравергач, ҳиндлар бу нодир металл оролни ичкарасида — Кубанаканда кўп бўлишини айтиб бердилар. Колумб бу ерни Марко Поло ёзган Кубилай хоннинг пойтахти

деб ўйлаб, у ерга икки элчини: араб ва яҳудий тилларини биладиган таржимон Луис де Торесни ҳамда Гвинеяда негрлар қабиласи бошлиғининг ҳузурда бўлган битта денгизчини юборди. Элчиларга испан ҳукмдорларининг хати ва буюк ҳоқонга аталган совғалар ҳамда йўлда озиқ-овқат айирбошлаш учун шиша мунчоқлар, гулдор газлама парчалари берилди. Элчиларни иккита ҳинд кузатиб борди.

Тақдирнинг бундан ҳам аччиқроқ истехзосини тасаввур этиш қийин: буюк денгиз сайёҳи Кубада туриб дунёнинг бошқа бир чеккасида жойлашган шаҳарга олиб борадиган йўлни қидирди ҳамда сулоласи юз йил муқаддам йиқитилиб, Хитойдан ҳайдалган мўғуллар хони олдига бормоқчи бўлди.

Элчилар ҳозирги Ольгино шаҳри ўрнида томи пальма япроқлари билан ёпилган эликта кулбадан иборат қишлоқни кўрдилар. Ҳиндлар элчиларни осмондан тушган одамлар сифатида кутиб олдилар. Қабила бошлиғи меҳмонлар шарафига зиёфат берди, оролликлар уларнинг қўл-оёқларини ўпиб, турли совғалар тақдим этишди. Испанлар самимий кутиб олинаётганликларидан ғоят хурсанд эдилар. Бироқ Торес бу қизил танлиларнинг биронтаси ҳам арабчани билмаслигини, кучли ҳукмдорлар ва савдогарлар яшайдиган, уйлари тошдан қурилган шаҳарлар ҳақида ҳеч ким ҳеч нарса эшитмаганлигини билиб ҳаяжонга тушди.

Ҳиндлар ажнабийларни маниока унидан тайёрланган нон — кассава (бу хил нонни испанлар Багам архипелаги оролларида татиб кўрган эди), ердан ковлаб олиб чўғда пиширилган мевалар билан сийладилар. Европаликлар картошка билан шу тарзда танишдилар.

Бироқ элчилар бу ердан на олтин, на қимматбаҳо тошлар ва на зиравор топдилар. Улар ҳиндларга мурч, қалампирмунчоқ ва долчинларни кўрсатдилар, аммо оролликларнинг бундай ўсимликларни биринчи кўриши эди.

Испанларни ўз кемаларига ҳиндларнинг катта гуруҳи кузатиб қўйди. Шунда ҳиндларнинг бир ғалати одати уларнинг диққатини тортди: оролликларнинг кўпчилиги трубкага қандайдир ўсимлик баргларини тиқиб, сўнгра трубканинг бир учидан бу баргларни ёндиришар, кейин трубкадан чиқаётган тутунни ичларига мириқиб тортардилар. Бу хилдаги катта сигараларни оролликлар табако деб аташаркан. Ҳиндлар ҳар тўхташда шундай битта сигарани тутатиб, навбат билан уч-тўрт марта

тортиб, бурунларидан паға-паға тутун чиқарардилар. Муътабар кишилар — қабила бошлиқлари йўғонлиги жимжилоқча келадиган трубка — каовалардан тутун тортардилар. Улар трубканинг икки тешикли бир учини бурунларига тиқиб, иккинчи учини тутаб турган тамаки устига тўғрилар эдилар. Бу европаликларнинг тамаки билан биринчи бор танишуви эди.

Денгизчилар ҳам, эҳтимол, тамакини чекиб кўрган-дир. Адмирал одатланилмаган ачиқ тутундан денгизчиларнинг боши айланганини кўриб турса ҳам, уни тақиқламади. У ўз кундалигида, бошни гаранг қиладиган бу тутуннинг нима фойдаси бор экан, тушунмадим, — деб ёзган.

Испанлар кейинчалик қаттиқ тақиқлашларга, ҳатто черковнинг қарғашига қарамай, тамакининг бутун дунёга тарқалиши мумкинлигини, тамакифурушлар бундан қанчалик фойда олишлари ва шу билан бирга унинг одам соғлигига қанчалик зарар келтиришини хаёлларига ҳам келтирмаган эдилар.

Элчилар қайтиб келишгач, испанлар каравеллани тузатишга яна бир неча кун сарфладилар, сўнгра Куба қирғоқлари бўйлаб шимоли-ғарбий томонга сузиб кетдилар, майда ороллар ва маржон рифларига етиб келдилар. Адмирал бу оролларни «Қирол боғлари» (ҳозирги Камагуэй архипелаги) деб атади.

Колумб Катайнинг қашшоқ қисмига келиб қолдим шекилли деб, орқага — шарққа қайтди. Ҳиндларнинг тушуниш қийин бўлган имо-ишоралари ва изоҳларидан Колумб у ерда олтин ва зираворлар бор, деган хулосага келди; «У ҳиндларга долчин ва мурч кўрсатди. Ҳиндлар бу ўсимликларни билишаркан, бу ердан унча узоқ бўлмаган жойда, шарқи-жанубий томон бораверишдаги йўлда бундай ўсимликлар кўплаб ўсишини имо-ишоралар билан тушунтирдилар. Адмирал уларга олтин ва марваридларни ҳам кўрсатди. Шунда кексалар Бохио деб аталадиган жойда олтин беҳисоб кўп эканлигини, у ерда одамлар қулоқ, оёқ, қўл ва бўйинларига олтин безаклар тақиб юришини, у ерда марварид ҳам борлигини тушунтиришди.

Колумб у ерда қимматбаҳо моллар, улкан кемалар борлигини, мазкур ер шарқи-жанубий томондалигини, ундан нарида бир кўзли ва ит тумшукли, одам гўштини ейдиган кишилар — «канибал»лар яшашини билиб олди... «Ҳиндлар улардан қўрқар экан... Еб қўйишларидан

чўчиб, лом-мим дейишга юраклари дов бермас экан. Канибаллар — яхши қуролланган одамлар, деб таърифлашаркан».

Адмирал ҳиндлар ёлгон гапиряпти, уларни асир олган канибаллар буюк ҳоқон мамлакатининг одамлари бўлса керак, деб ўйлади.

Бошқа ҳиндлар Шарқдаги мамлакатни Бабек ёки Квисей деб атади, уни ҳаддан ташқари бой деб таъкидлардилар.

Уларнинг имо-ишораларидан англашилишича, мазкур мамлакат аҳолиси олтинни кечалари машъала ёрдамида бевосита соҳилдан йиғиб-териби олиб, сўнгра болғалаб ёмбига айлантирар экан. Квисей сўзи Қолумбга Хитойнинг машҳур шаҳри — Қинсейни эслатди. Бу эса денгизчиларда яна умид учқунларини чақнатиб, уларни шарққа томон ошиқтира бошлади.

Адмирал янги дунёда христиан динини тарқатувчилар ҳақида ҳам ўйлаб қўйди. У ҳиндларга испан тилини ўргатиш учун бир неча ҳиндни тутиб олиб Испанияга олиб кетишни буюрди. Улар Испанияда испан халқининг урф-одатларини ўрганадилар ва христиан динини қабул қиладилар, ўз ватанларига қайтгач таржимон ҳамда христиан динини тарқатувчи бўладилар. Ҳозирча улар испанларга янги оролларни топишга йўл кўрсатишлари керак.

Қолумб ўз кундалигида ҳиндларни мақтаб, уларни ўғирлик, қотиллик ва ёмонликни билмайдиган, ёввош, аммо қўрқоқ халқ, деган; шунинг учун битта испан уларнинг юзтасини қўрқитиб, тум-тарақай қилиб қочира олади, деб ёзган.

Қолумб каравеллалари 12 ноябрда олтинга бой номаълум оролни излаб йўлга чиқди.

Испанлар қизиқиб кемага чиқиб қолган ҳиндларни — олти эрак, етти аёл ва уч болани ҳам «Санта-Мария»да ўзлари билан олиб кетишди.

Болалар билан аёлларни қўйиб юбормаган Қолумб ўз кундалигида бундай деб ёзган: «Эрак ҳиндлар Испанияда ўз ватандошлари бўлган хотинлар билан яшасалар, ўзларини яхши ҳис этадилар..., деган мулоҳазага бориб шундай қилдим. Шундагина улар талабларимизни тезда бажарадиган бўладилар; бундан ташқари, бу аёллар испанларни Ҳиндистоннинг барча оролларида ягона тил бўлган ўз она тилларида сўзлашишга тез ўргатадилар».

Колумбнинг фикрича, руҳонийлар ҳиндларнинг тилини ўрганишлари мумкин, бу эса Исо таълимотини ҳиндлар орасида тарқатишга қўл келади.

«Шунчалик улуғ халқни ўз динимизга киритиш учун ва бўйсунмаганларнинг барчасини йўқ қилиш учун ҳазрати олийлари ижтиҳод кўрсатишларини худодан ёлвориб сўрайман»деб ёзган Колумб. Агар шуларнинг барчаси амалга ошса, Колумбнинг фикрича, Испания жаҳоннинг энг бой мамлакатига айланади, чунки олтин янги кашф этилган оролларда сон-саноксиз.

Колумб ҳиндлар бўйин, қўл, оёқларига тақиб юрадиган олтин тақинчоқлар, қимматбаҳо тош ва марваридлар, катта фойда келтирадиган хушбўй зираворлар ҳақида ҳеч чарчамай гапиради. Унинг фикрича, бу ердан кўплаб пахта йиғиб олиб, улуғ ҳоқон қўл остидаги шаҳарларда сотиш мумкин.

Колумбнинг бутун фикри-зикри олтинда; олтин — унинг бошига тушган қарғиш, унинг дарди ва умиди. У ўз ниятларини амалга ошириш йўлида қийинчиликларга чидади, бунинг учун керакли сармойани ҳокимлардан худди садақа сўрагандек сўраб олди. Ниҳоят, орзулари рўёбга чиқаётгандек туюлди: ҳамма жойда унинг кўзига тилла кўринаётгандек бўлаверди. У қаерда бўлмасин, нима иш билан шуғулланмасин, бу ялтироқ металл кўз олдидан кетмасди. Колумб ҳамма нарсани: ҳар хил мунчоқлар, кўзгу, сопол идишлар, қизил қалпоқ ва шақилдоқларни олтинга, фақат олтинга алмаштиришга амр этди. Испанлар бутун Антиль оролларини тез орада майда-чуйда ўйинчоқлар билан тўлдириб юбордилар. Шақилдоқлар содда оролликларга шавқ-завқ бағишлади, уларни итоат қилдириш воситасига айлантирди, уларни қулликка солишнинг энг қулай йўли бўлиб қолди. Чунки қуллар кучи билан қазиб олинган олтинни шақилдоқлар билан ўлчай бошладилар, яъни шақилдоқ — олтин ўлчай мезонига айланади. Олтин адмиралга ўз лойиҳаларига тиш-тирноғи билан қарши чиққанларнинг оғзига уриш, душманларини шарманда қилиш учун керак эди. Олтин ҳаммани унинг хизматларини тан олишга мажбур этарди.

У олтин билан экспедиция сарф-харажатларини ҳам қоплайди, қирол ва қироличага уларнинг марҳаматлари бекор кетмаганлигини исбот қилади, қиролнинг бўшаб қолган хазинасини бойитади.

Қалблари орзу-умидлар билан тўлиб-тошган испанлар Кубанинг ҳозирги Ориенте вилояти қирғоқлари бўй-

лаб жануби-шарқий томонга аста-секин суза бошладилар. Бу ерда улар биринчи марта кучли довулга дуч келдилар. Колумб каравеллаларга флагман кемаси кетидан сузишга амр этди ва довулдан яшириниш учун бирон-бир бухтадан жой излашга киришди. Адмирал ҳеч огоҳлантирмасдан, шундай ҳолларда тўп отиб бериладиган одатдаги сигналларни ҳам бермасдан, кемалар йўналишини ўзгартириб, ноқулай об-ҳаво туфайли Бохио ёки Бабек оролини қидиришни вақтинча тўхтатиб орқага қайтишга қарор қилганида тезюрар «Пинта» анча илгарилаб кетиб қолган эди. «Санта-Мария» дан аланга ёрдамида берилган сигналларни «Пинта»дагилар кўрмаган шекилли, Мартин Алонсо Пинсон аввалги курс бўйича шарққа томон сузиб кетаверди.

«Пинта»нинг ғойиб бўлгани эртасига маълум бўлди. Бу кема капитани кеккайган, қаттиққўл ажнабийнинг Багам архипелаги ороллари ва Кубада кўп туриб қолганлигига ҳамда сусткашлигига жаҳли чиқиб, бир неча марта норозилик билдирган эди. Шунинг учун у мустақил ҳаракат қилишга ва бой оролни ўзи қидириб топишга қарор қилган бўлиши ҳам мумкин.

Адмирал ўз кундалигида «Пинта» капитанининг тамагирлигини қоралаб, Пинсон флотилиядан об-ҳаво ёмонлиги сабабли эмас, балки ўзининг қайсарлиги, инжиқлиги туфайли ажралди, деб қисқагина ёзиб қўйган. Пинсон гўё бундан олдин ҳам Колумбни кўп ташвишга солган ва машаққатлантирган.

Бироқ буюқ денгизчининг ўғли Эрнандо Колумб ўз отасининг биографиясида бу тасодифий воқеага экспедицияни тузишда ҳамда керак яроқлар билан таъминлашда Колумбдан кўра кўпроқ иш қилган ва маблағ сарфлаган, мард ва моҳир денгизчи — Пинсоннинг сотқинлиги, хонлиги деб баҳо беради, Пинсонни ўз отасининг ашаддий душмани, қабиҳ қочоқ деб атайди. Эрнандонинг таъкидлашича, Пинсон гўё афсоналардагидек бой оролга биринчи бўлиб тушиб, у ердан олтинларни олиб, Испанияга ҳаммадан аввал етиб келмоқчи бўлган эмиш, Колумб ўлган тақдирда унга берилган барча имтиёз ва лавозимларни ўзиники қилиб олмоқчи бўлган эмиш. Колумбнинг Пинсон «қочган»дан сўнг қилган ҳаракатлари мантиққа тўғри келмайди: у олтинлар мамлакати томон кетган «қочоқ»нинг кетидан қувлаб боришни хаёлига ҳам келтирмайди, аксинча, икки ҳафта мобайнида Куба қирғоқлари бўйлаб сузиб, деярли ҳар бир бухтага кириб

санқиб юради. Бироқ Колумб сермаржон рифли, ўзгарувчи шамол — бриз эсиб турадиган қирғоқларда ўзини ноқулай ҳис этади ҳамда кемаларнинг саёзликка ўтириб қолишидан чўчиб, таваккал қилишдан ўзини тияди.

«Санта-Мария» билан «Нинья» кемалари Ориенте қирғоқлари бўйлаб эҳтиёткорлик билан шарққа қараб сузади. Этаги денгизга келиб туташган баланд тоғ тизмалари ва улар орасидан оқиб ўтувчи дарёлар катта ва қулай бухталар вужудга келтирган; Колумбнинг фикрича, бу бухталарга Испаниянинг барча кемалари сиғиши мумкин. Адмирал атрофдаги тоғларни диққат билан кўздан кечирар экан, тоғ ёнбағрида кемабоп қарагайлар ўсиб турган ўрмонларни кўриб қолди. «Улардан, — деб ёзган Колумб, — Испаниянинг энг катта кемалари учун мачта, палуба тахталари тайёрлаш мумкин». Адмирал бу ерда эман дарахтларини ҳам кўрди ва сув паррагидан ҳаракатга келадиган аррани ўрнатиш мумкин бўлган дарёни топди.

Колумб 5 декабрда Кубанинг энг шарқий чеккасига — Маиси бурнига етиб келди ва бу жойни Осиё қитъасининг энг чекка нуқтаси деб ўйлаб, унга Альфа ва Омега (Ибтидо ва Интиҳо) бурни деб ном берди. Унинг фикрича, бу ерда Шарқ тугаб, Ғарб бошланади.

Адмирал бу ердан туриб жануби-шарқий томонда тоғли ерни кўриб қолди ва эртасига ўша ерга — ҳиндлар Гаити деб атайдиган янги, катта оролга етиб келди. Гаитида ажойиб ўрмонлар билан қопланган баланд тоғлар кўкка бўй чўзиб турар, кенг, ҳосилдор водийлар ястаниб ётарди. Кечаси оролнинг ҳамма ерида кўплаб гулханлар алангаси кўринар — янги ерда аҳоли зич жойлашган эди.

Матрослар овлаган балиқ Испаниядаги балиқларга ўхшарди. Тоғдан енгил, салқин шабада эсар, булбуллар хониши қулоққа эшитилар — буларнинг ҳаммаси денгизчиларга ўзларининг узоқ ватанларини эслатарди. Шунинг учун ҳам Колумб янги оролни Эспаньола — Кичик Испания деб атади ва тантанали равишда Кастилия ҳамда Арагон қироллигининг мулкига қўшди.

ЭСПАНЬОЛА — КИЧИК ИСПАНИЯ

Хушманзара, серҳосил орол.— Қўрқоқ, ammo самимий оролликлар.— «Улар ҳам амр бериб ишлатиш учун ярайди...» — Тамагир ва очкўз испанлар.— «Санта-Мария»нинг ҳалокати.— Навидад фортига асос солиниши.— Оқ Худолар тўп тилида гапирдилар.— «Пинта» билан учрашув.— Зар дарё ва сиреналар.— Биринчи қуrolли тўқнашув.

Ҳар икки каравелла денгиз чуқурлигини бетўхтов ўлчаб, Эспаньола қирғоқлари бўйлаб эҳтиёткорлик билан сузиб борардилар. Улар бурунларни айланиб ўтиб, кўп сонли бухталарга кириб чиқдилар. Орол ўз гўзаллиги билан Колумбни мафтун қилиб қўйган эди. Унинг кўркам соҳилларини кўм-кўк ўрмонлар қоплаб олган, мева сероблигидан дарахтларнинг шохлари эгилиб ётар, шу дарахтлар ичида ҳар хил зираворлар бордек туюларди.

Эспаньоланинг гўзаллигини таърифлашдан тиллар дол эди.

«Бу мамлакатнинг иқлими салқин ва бу ерлар шунчалик яхшики, сўз билан ифодалаш қийин... — деб ёзган Колумб.— Бутун Кастилияда бирон-бир жой йўқки, бу мамлакатнинг гўзаллиги билан тенглаша олсин; Эспаньоладаги ерларнинг ҳаммаси... Кордова водийсидаги сингари ёппасига экинзор...» Маҳаллий халқ бошқа ороллардагига қараганда ҳам қўрқоқроқ бўлиб чиқди. Испанлар соҳилда кўриниши билан улар ваҳимага тушиб, ўрмонларга қочиб кетишди.

Колумб илгариги синалган усулни ишлатди: бир неча ҳиндди тутиб олиб, уларга совға беришни ва яна соҳилга қайтариб юборишни буюрди.

Матрослар қирғоққа тушиб, кўп ўтмай, қулоғи ва бурнига олтин тақинчоқлар таққан гўзал, деярли яланғоч қизни олиб келдилар. Олтин тақинчоқлар испанларни оролда олтин борлигидан умидвор қилиб қўйди! Қизга маржон, исирға, ола-чипор мата парчалари беришди. Буни кўрган қиз кемадан кетгиси келмади, меҳмондўст келгиндилардан ажралишни истамади. Уни зўр-базўр соҳилга қайтариб юбордилар.

Колумб шуни яхши билардики, ёш аёлга берилган совғалар ва унинг келгиндилар ҳақида тарқатган яхши хабарлари ерликларнинг ваҳималарига чек қўяди ва улар қўрқмасдан, кемаларга кела бошлайдилар, шунда испанлар улардан бу гўзал, ҳосилдор ва аҳоли зич жойлаш-

ган оролнинг нималарга бойлигини билиб оладилар. Ҳиндлар билан яхши алоқа ўрнатиш керак, чунки улар, гарчи ёмон қуроолланган бўлса ҳам, бир тўда бўлиб ҳужум қилишса, оз сонли ажнабийларни қириб ташлаши мумкин эди.

Матрослар тез орада мингтага яқин кулбадан иборат, бир неча минг ҳинд яшайдиган катта қишлоқни топдилар. Испанлар қишлоққа яқинлашишлари билан ҳиндлар кулбаларини ташлаб ўрмонга қочиб қолдилар. Кулбадан олиб келинган ҳиндларнинг бири улар кетидан қувиб бориб, яхши-яхши буюмлар берадиган оқ худоларни ҳар томонлама мақтай бошлади. Оролликлар шундан кейингина итоаткорлик белгиси сифатида қўлларини бошларига қўйиб, қўрқа-писа испанлар олдига келдилар.

Бора-бора уларда қўрқувдан асар ҳам қолмади, улар оқ танлиларга совға-саломлар келтира бошладилар. Испанлар уларнинг гўзаллиги ва самимийлигидан ҳайратда қолдилар. Уларнинг қўлига асир тушган қиз ҳам қишлоққа қайтди — қабиладошлари уни ҳурмат билан елкаларига кўтариб келдилар. Бу, қабила бошлиғининг қизи экан. Ҳиндларнинг испанлар билан муносабатлари янада яхшиланди. Шунга қарамай, бу ерда ҳам испанларнинг ҳафсаласи пир бўлди: бу оролда катта ва бой шаҳарлар йўқ, одамлар яланғоч юришади, балиқ, мева ва илдизларни еб кун кўришади.

Колумб каравеллалари Эспаньоланинг шимолий қирғоқлари бўйлаб шарққа сузиб кетди. 16 декабрдаги кучли довул вақтида денгизчилар кўрфазлардан бирининг ўртасида бир эшкакчи тушиб олган каноэ (қайиқ)ни учратдилар. Испанлар ҳинднинг эпчиллиги ва жасурлигини кўриб ҳайратда қолдилар. Уни қайиғи билан «Санта-Мария» бортига кўтариб, совғалар бердилар ва ўз қишлоғи яқинида яна қўйиб юбордилар. Кўп ўтмай қирғоқда ерликлардан беш юздан ортиқ киши тўпланди. Улар ўз қабила бошлиқлари-касиқ (испанлар уни қирол деб атаган эдилар) билан бирга келган эдилар.

Лангар ташлаб тўхтаб турган кемага кўп ҳиндлар ўз қайиқларида сузиб келдилар. Колумбнинг сўзига қараганда, улар бурун ва қулоқларига тақилган олтин доналаридан бошқа ҳеч нарса олиб келмаганлар. Бу олтин доналарини матросларга жон-жон деб берганлар.

Колумб, булар жаҳондаги энг яхши, энг самимий ёвош халқ деб, уларни ҳурмат-эҳтиром билан кутиб олишни буюрди.

Эспаньолада қувонч билан кутиб олиш (қадимги гравюрадан)

«Уларда қурол-яроғ йўқ, ўзлари қип-яланғоч, ҳарбий соҳада ҳеч нарса билишмайди; бунинг устига, улар шундайин қўрқоқки, мингта ҳинднинг учта испан билан учрашишга юраги дов бермайди. Шунинг учун улар устидан зуғум юргизиб ҳокимлик қилиш, уларни ишлатиш, экин-тикин каби барча лозим бўлган юмушларни қилдириш мумкин».

Кемага йигирма бир ёшлардаги йигит — қабила бошлиғи ўз маслаҳатгўйлари — қабила оқсоқоллари билан ташриф буюрди. Адмирал ёш йўлбошчига муносиб мулозимат кўрсатди. Олдига дастурхон ёзди, Кастилия таомлари ва ичимликлари билан зиёфат қилди, йигит нознеъматларга тегар-тегмас, ўз ҳамроҳларига узатаверди. У буни ортиқча сўз айтмай, мағрурона бажарди. Ҳиндлар унинг амр-фармонларини ҳурмат билан ва бир зумда бажо келтиришарди.

Йигит хайрлаша туриб Қолумбга икки тахта олтин ва камар тухфа қилди. Қолумб эса меҳмонга бир кийимлик мовут, қаҳрабо мунчоқ, қизил шиппак (ковуш) ва бир шиша атир берди.

Испанлар ерли аҳоли билан унчалик кўп олтин айирбошлашмади; аммо ҳиндлар яқин орадаги Тортуг оро-

лида, шунингдек Банек ёки Бабек оролида сариқ металл кўплигини имо-ишора билан англатишди. Банек ёки Бабек ороли шарқ томонда бўлиб, бу ердан бор-йўғи икки кунлик йўл эди. Ҳиндларнинг тушутиришича, ороллардан бири нуқул олтин; бошқа оролларда эса олтин шу қадар кўпки, элаб олишади, сўнгра эритиб ёмби қўйишади ва ҳар хил безаклар ясашади.

Испанларни сажда қилдирган нарса — олтин, у Колумбни ўзига чорлар, хаёлий оролни қидириб топишга ундар эди. Кемалар оролга йўл олди, аммо орол яқинлашиш ўрнига тобора узоқлашарди.

Испанлар кўрфаз ва бухталар қирғоқларида катта-катта қишлоқларга дуч келишди. Ҳиндларнинг тўда-тўда бўлиб оқ танли келгиндиларга совға-салом келтириши ва совғаларни катта мамнуният, хурсандчилик билан улашиши Колумбга мўъжиза бўлиб кўринарди. Оламда шундай саховатли, серҳиммат одамлар борлигига унинг ишонгиси келмасди.

Оролнинг каттароқ қисмига ҳокимлик қилган яна бир қабила бошлиғи Гуаканагари ўз ҳамроҳлари билан 22 декабрда Колумб ҳузурига келиб, адмирални янада шарққа, нақ қирғоқдаги ҳоким қароргоҳига яқинроқ боришга даъват этди. Ҳаво айниганлиги ва рўпарадан кучли шамол эсанлиги сабабли адмирал 24 декабрғача ушланиб қолди ва шамол босилгачгина кемалар секин-аста шарққа томон йўл олди.

25 декабрь кuni кечқурун соат 11 га яқин Колумб кема бошқаришни дарғага топшириб, ўзи дам олгани кетди. Ҳаво сокин, уйқу оғушига кетган денгиз саёз жойлари йўқдек, жуда чуқур кўринарди. Дарға адмиралнинг йўқлигидан фойдаланиб, штурвални юнгага тутқазди ва ўзи пинакка кетди. Бутун кема командаси рождество байрами муносабати билан берилган зиёфатдан ширакайф бўлиб донг қотиб қолган эди.

Орадан кўп ўтмай, «Санта-Мария»ни оқим ён томонга олиб кета-бошлади, кема маржон тўсиғига дуч келиб, саёзликка ўтириб қолди, лекин маржон тўсиққа унча қаттиқ урилмади, шунинг учун бирон киши уйғонмади. Аммо кеманинг рулга бўйсунмаётганини юнга, барибир, сезди ва бақирганича адмирални, командани уйғотишга шошилди.

Кеманинг фақат тумшуғигина саёзликка тегиб турган эди, шу ваздан адмирал кекса, тажрибали денгизчи Хуан де ла Косга бир группа матрослар билан шлюп-

кага тушиб кеманинг қуйруқ томонидан анча узоққа лангар ташлашни буюрди; шундан кейин, эҳтимол, чигирга арқонни ўраб кемани саёз жойдан чиқариш мумкин бўлар. Аммо матрослар буйруқни бажармади, балки ёрдам сўраб, флагман кемасидан ярим лигача масофада дрейфда турган «Нинья» кемасига томон йўл олишди. «Нинья» капитани Винсенте Яньес Пинсон фалокатдан хабар топгач, матросларни орқага қайтарди ва ўз командаси билан бирга ёрдамга шошилди.

Аммо тўлқинлар таъсирида ва сув қайтиши туфайли «Санта-Мария» саёзликка маҳкам ўрнашган эди. Қаттиқ маржон тўсиғи кеманинг тубини тилка-лора қилиб юборди ва кемага сув тўла бошлади. Матрослар кемани енгиллаштириш учун мачтани қирқишди, лекин бунинг фойдаси бўлмади. Адмирал чўкаётган кемадан «Нинья» га кўчиб ўтишни буюрди.

Эртасига испанлар орол аҳолиси ёрдамида кемани саёзликдан чиқаришга яна бир карра уриниб кўришди, бироқ кемага аллақачон сув тўлиб бўлган эди. Орол аҳолиси кема анжомлари, қурол-яроғ, озиқ-овқат ва айирбош қилинадиган товарларни қирғоққа чиқаришда оқ таңлиларга ёрдам беришди. Ҳиндлар бу нарсаларни кулбаларга тахлаб қўйишди ва уларни шундай жаҳду жадал билан қўриқлашдики, ҳеч нарса йўқолмади. Маҳаллий аҳоли йўлбошчиси Гуаканагари шу оғир дамларда Колумбнинг кулфатини енгиллаштирмоқ учун ҳамма чораларни кўрди, унга ҳар қандай ёрдам ваъда қилди. «...Булардан яхшироқ кишилар, бундан яхшироқ ер бутун дунёда топилмайди, — деб ёзган эди Колумб. — Улар ўзларини қандай яхши кўрсалар, яқин кишиларни ҳам шундай яхши кўрадилар, дунёда уларнинг тилидан ҳам ёқимлироқ ва нозикроқ тил йўқ; уларнинг лабларидан табассум аримайди». Лекин шу билан бирга адмирал бу сахий кишиларга испан қуролининг кучини кўрсатиб қўйиш чакки бўлмасди, деган қарорга келди. Адмирал ўқей ва камонлар келтиришни буюрди, матрослардан бири нишонга отди. Уқей қабила бошлигини ҳайратга солди, чунки бу қурол унга нотаниш эди.

Сўнгра Колумб замбарақлардан бир йўла ўқ узишни буюрди. Ҳиндлар ўқ овозидан кўрқишиб, ётиб олишди. Бу қуролнинг кучи уларни таажжубда қолдирди.

Адмирал қабила бошлиғи билан суҳбатлашиб турган эди, узоқ қишлоқдан қайиқда ҳиндлар келиб қолишди. Улар шақилдоқларга айирбошлаш учун олтин ёмбилар

олиб келишган экан. Ҳиндлардан бири катта шақилдоқ учун ҳар бири шапалоқдай келадиган тўртта олтин ёмби берди. Улар яна сариқ металл келтиришга ваъда қилишди. Адмиралнинг хурсанд бўлганини кўриб, Гуаканагари, адмирал қанча хоҳласа, ўшанча олтин келтириб бера олишларини айтди. Оролнинг ичкарасидаги Сибао тоғларида олтин беҳисоб! Адмиралнинг ҳайкалини олтиндан қуйиб ўн кундан кейин шу ерга келтиринглар, деб Гуаканагари буюрганини ўша қабиладан бўлган бир ҳинд Колумбга айтиб қўйди. Бу хабар Колумбни бениҳоя хурсанд қилди ва мусибатли кунларида унга тасалли берди.

Ғамга ботган Колумб ўз хотираларида, ҳалокатга учраган кемани оғир ва экспедиция учун яроқсиз эди, деб роса қоралаган; Палос кемасозлари қиролга берган ваъдалари устидан чиқмадилар ва кемани тегишлича тайёрламадилар, деб ёзган. Адмирал кекса, тажрибали денгизчи де ла Косни қўрқоқликда ва интизомни бузишда айблаган. Кекса денгизчи ака-ука Пинсон билан тил бириктирган деб, адмирал фалокат рўй беришида бутун айбни кекса денгизчига тўнкаган.

Адмирал кундалик хотираларида ўз ҳамроҳларига қаҳр-ғазаб ёғдириб, фалокат учун бутун жавобгарликни ўз зиммасидан соқит қилишга уринган; ҳолбуки фалокатнинг асл сабаби рождество байрами муносабати билан берилган зиёфат эди.

Экспедиция мушкул аҳволга тушиб қолди. Денгизчиларнинг ҳаммасини ўша қолган яккаю ягона кемада ватанига элтиб қўйиш амри маҳол эди. Аммо адмирал худонинг амри билан иш тутаётганига қаттиқ ишонарди ва бу бахтсизликни худонинг қудрати билан бўлган ҳодиса деб билиб, бу ерда шаҳар барпо этиш ва «Санта-Мария» экипажини қолдириш керак деган қарорга келди. Қабила бошлиғи ҳам шуни истарди. У ажойиб қуролга эга бўлган қудратли кишилар — худонинг марҳамати билан келган испанлар бу ерда қолса, маҳаллий халқни уруш-қоқ кариблар ҳужумидан сақлайди, деб умид қиларди.

Матрослар орасида Эспаньолада қолишни истовчилар оз эмас эди: улар бу ерда олтин кўплигини кўриб, тез бойиб кетамиз деб умид қилар эдилар.

Колумб соҳилда мустаҳкам лагерь — минорали форт қуриш ва унинг атрофини хандақ билан қуршаб олишни буюрди. Қурилишга «Санта-Мария» корпусининг қисмлари ишлатилди. Мустаҳкамланган лагерьга Колумб На-

Форт қуриш (қадимги гравюрадан)

видад (Рождество шаҳри) деб ном берди. Қалъага замбараклар ўрнатилди, қурол-аслаҳа ва ўқ-дорн ертўлага, омборга яшириб қўйилди. Гарнизонга бир йилга етадиган миқдорда озиқ-овқат ва Испаниядан келтирилган галла уруғлари, айирбошланадиган товарлар ва соҳил бўйлаб сузиш учун шлюпка қолдирилди.

Навидад фортида қолган ўттиз тўққиз испанга Эспаньолада олтин рудаларини қидириб топиш, оролни текшириш, ҳиндлар билан дўстлик муносабатлари ўрнатиш, уларни ранжитмаслик ва зўрма-зўраки ҳаракатлар қилмаслик топширилди. Испаниядан кемалар етиб келгунча форт гарнизонига нимаки керак бўлса, гарнизон шуларнинг ҳаммаси билан таъминланди.

Адмирал, қолган денгизчилар тоғ-тоғ олтин топиб қўяди, деб умид қилди. Хужум бўлган тақдирда олтинлар маҳаллий халқ қўлига тушиб қолмаслиги учун, олтинларни пухта сақлаш буюрилди.

Ҳиндлар ғойиб бўлган «Пинта»ни орол қирғоқларида кўрганликларини 27 декабрда Колумбга айтдилар. Матрослардан бири ҳиндлар билан бирга қайиққа тушиб, капитан Мартин Алонсо Пинсонга Колумбнинг дўстона мактубини олиб кетди. Адмирал «Пинта» ни Навидад фортига келишга даъват этди. Лекин элчилар кемани топишмади. Унинг жуда барвақт орқага қайтганлиги кейин аниқланди, бу вақтда «Пинта» навбатдаги буруннинг нариги томонидаги дарёнинг қўйилиш жойида лангар ташлаган эди.

1493 йил 2 январда Колумб форт гарнизони ва меҳмондўст ҳиндлар билан тантанали равишда хайрлашди.

«Санта-Мария» ҳалоқатидан кейин испанларнинг обрўси пича тушган эди, адмирал хайрлашув олдидан испанларнинг обрўсини кўтармоқчи бўлди. Шу мақсадда оқ танли кишилар сирли кучларни ўз измларига сола билишларини орол халқига кўрсатиб қўйиш ва дўстона муносабатда бўлган ҳиндлар кўнглига қўрқув солиб қўйиш учун адмирал замбаракларни ўқлаб, «Санта-Мария» корпусининг қолдиқларига бир йўла ўқ узишни буюрди. Катта тош ядролар кема қопламасини тешиб ўтиб, денгизнинг узоқ жойига бориб тушганини ҳиндлар даҳшат ичра кузатиб туришди. Кейин адмирал манёвр ўтказишни буюрди. Қилич, қалқон, ўқёй, милтиқ билан қуролланган матрослар бу ҳарбий ўйинда иштирок этишди. Ўқ овозлари янграб, ўқлар визиллаб ўтиб тур-

ди, зирҳга урилган қиличлар овози баралла эшитилди. Жангу жадал шовқини соддадил орол халқини тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада даҳшатга солди; шу билан бирга, уларда бошқа қабилаларнинг ҳужумидан сақлай оладиган қудратли кишилар бу юртга келиб ўрнашди, деган умид туғилди.

Иўлакай шамол туришини пойлаган испанлар 4 январда лангарни кўтариб, Эспаньоланинг шимолий соҳили бўйлаб шарққа қараб йўл олди. Сузишнинг учинчи кунини матрослардан бири мачта тепасида туриб «Пинта»ни кўриб қолди. Тезда «Пинта» «Нинья»га яқинлашди ва Колумб ҳузурига келган капитан «Пинта»нинг узоқлашуви унинг иродасидан ташқари юз берганлигини айтиб ўзини оқлашга уринди. Адмирал унинг изоҳини хайрихоҳлик билан илжайиб қабул қилди, аммо кундалик хотираларида, кекса Пинсон унга нисбатан мағрурлик ва уятсизлик қилди, деб ёзган. Колумб экспедициянинг эсон-омон тугалланишига шайтон халал бермасин деб, ўз туйғуларини яширишга мажбур бўлди.

Пинсон, маҳаллий халқдан кўпгина олтин айирбошлаб олиб, бир қисмини матросларига улашган ва қолган қисмини ўзига олган бўлса керак, деб, Колумбдан гумонсиради. Бундан ташқари, адмирал капитан Пинсонни Эспаньоладан тўртта ҳиндни асир олишда айблаб, ҳиндларни дарҳол кийинтириб, қўйиб юборишни буюрди; чунки, кундалик хотираларида ёзишича, бу оролдаги ҳамма эркак ва аёллар жаноби олийларига қарамдир.

Колумб, ўзи эътироф этишича, бутун Эспаньола соҳилини айланиб чиқмоқчи бўлган, аммо ниятига ета олмади: у тайинлаган капитанлар ва пинсонлардан ибрат олган бошқа кишилар адмиралнинг кўрсатган илтифотини назар-писанд қилмади, негаки улар ғурурлик ва нокаслик бандаси бўлиб қолишган, ҳамма нарса фақат уларга тегишли бўлиши керак, деб ҳисоблар эдилар. Улар адмиралнинг буйруқларига бўйсунмас ва адмирални номуносиб, ярамас сўзлар билан тилга олар эдилар.

Адмиралнинг зорланиб айтишича, экспедицияни эсон-омон тугалламоқ учун чурқ этмасдан, буларнинг ҳаммасига чидаш керак эди. Адмирал ўз туйғуларини яширишга мажбур бўлди, чунки у бебош, интизомсиз кишилар билан иш кўрар эди.

Мартин Пинсон, ўз навбатида, испанлар кашф этган оролнинг Сипанго эканлигидан шубҳаланарди: бу ерда олтин кам; бой шаҳарлар ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин

эмас; теварак-атрофда фақат яланғоч маҳаллий халқ тентираб юришади. Бунинг устига, капитан, Навидад фортида испанлардан биронтаси ҳам тирик қолмайди, Испаниядан кемалар етиб келадиган кунга биронтаси ҳам етолмайди, у ерга қурол-яроғ ва озиқ-овқатни бекор ташлаб кетишган, деб таъкидларди. Пинсон кемаларнинг дарҳол ватанига жўнаб кетишини талаб қилар, чунки иккала кеманинг қопламасини қурт еб қўйган ва кеманинг тагидан сув ўтмоқда, дер эди. Матросларга кеманинг тешик-ёриқларини доим бекитиб туришга ва сувни чиқариб ташлашга тўғри келар эди.

Командалар фақат олло таолодан умид қилишлари мумкин, деб ёзган Колумб.

Аммо Колумбнинг Эспаньолани ташлаб кетгиси келмасди; бунинг устига, ҳиндларнинг бошқа бой ороллар—Кариб (Пуэрто-Рико ёки Гваделупа), амазонка-аёллар яшайдиган Матинино (Мартиника) ороллари ва Ямайи (Ямайка) ҳақидаги ҳикоялари Колумбни маҳлиё қилган эди. Шу сабабли команданинг зорланишига қарамай, адмирал Эспаньола қирғоқлари бўйлаб яна бир неча кун сузди. Испанлар бу ерда бир дарёни кашф этишди, уларга бу дарё қумида олтин доналари жуда кўпдек кўринди. Лекин бу олтин эмас, балки пирит доналари эди, топилмадан хурсанд бўлган Колумб дарёни Рио-дель-Оро (Олтин дарё) деб атади.

Шу дарёга яқин бир жойда адмирал денгизда учта сирена (балиқ думли пари)ни кўриб қолди; адмиралнинг сўзларига қараганда, улар одамлар айтганидек унчалик чиройли бўлмай, юзлари аёлларникидан кўра кўпроқ эркакларникига ўхшарди.

Колумбнинг бу ҳақда ёзганлари ҳеч кимни ажаблантирмади: балиқ думли аёллар — сиреналар ва сув парилари ҳақидаги ҳикояларни қадимги греклар ҳам, шимол халқлари ҳам айтишган. Колумбдан ҳатто юз йил кейин инглиз денгизчиси ва сайёҳи Генри Гудсон ҳам шундай аёллар ҳақида ҳикоя ёзган эди.

Колумб кўрган «сиреналар» ламантин, яъни денгиз сигирларидан бошқа нарса эмасди. Уша замонларда Антил архипелагининг қирғоқларида улар кўплаб учрарди.

Денгизчилар қумга тухум қўйиш учун денгиздан чиқётган қалқондай катта тошбақаларни ҳам кўришган.

13 январда соҳилга тушган матрослар ўқёй ва темирдай қаттиқ, оғир ёғочдан қилинган чўқморлар билан қу-

ролланган, узун сочли, жанговар кайфиятдаги ҳиндларга дуч келишди. Улар келгиндиларга ҳужум қилишга уринган эди, испанлар қилич ва милтиқларни ишга солишди. Ҳиндлар иккита ярадорни қолдириб тумтарақай қочиб қолишди. Оқ танлилар билан қизил танлиларнинг биринчи қуролли тўқнашуви шу бўлди. Адмирал бу тўқнашув уни, бир томондан, хафа қилганини ва иккинчи томондан, хурсанд қилганини ёзиб, — энди маҳаллий халқ христианлардан қўрқадиган бўлади ва уларга ҳужум қилмайди, — деган. Шундай урушқоқ ҳиндлардан бир нечаси асир олинса чакки бўлмасди, деб қўшиб қўйган. Икки кундан кейин испанлар кемага келган тўртта ҳинд йигитини Кастилияга олиб кетмоқчи бўлиб ушлаб қолишди.

Матрослар эътироз ва норозилик билдириши сабабли адмирал Эспаньола соҳилларини ташлаб кетишга мажбур бўлди.

ҚАЙТИШ ВА ЗАФАР

Йўлакай шамолда ватанга қайтиш. — Ҳалокат ёқасида. — Азор ороллари яқинидаги мусибатлар. — Португалия қирғоқларигача бўронлар салтанатида. — Жуан II ҳузурига таширф. — Палосга қайтиш. — Ҳаяжонлантирувчи мактуб. — Барселонадаги зафар. — Шон-шухрат нурларида. — 1494 йил 7 июлдаги Тордесильяс битими. — Биринчи марта «дунёни бўлиш».

Ниҳоят, 1493 йил 16 январда Эспаньола кўздан ғойиб бўлди. Колумб шимоли-шарққа эмас, балки тўғридан-тўғри шимолга йўл олди, чунки бу томонда йўлакай шамол бўлади, деб ҳисоблади.

У океан шамоллари ҳақида бирор маълумотга эгамиди ёки зийраклик билан иш тутдими ва закийлик қилдими, буниси номаълум; ҳар ҳолда иш ўнгидан келди: ҳа демай кемалар шимоли-шарқий пассатлар минтақасидан чиқиб (улар ватанга қайтишга халақит берган бўлур эди), йўлакай ғарбий шамоллар доирасига тушишди.

Шу тариқа, кемалар сирли денгиз ўтлоқларидан иккинчи марта ўтиб, йўлакай шамолда осойишта океан оша шарққа томон ҳафталаб сузаверди. Испанлар, тез орада жонажон ватанимиз қирғоқларини кўрамиз, деган умидда эдилар. Лекин Испаниянинг ҳали жуда узоқда

эканлигини фақат Колумб биларди. Унинг ёзганларидан маълум бўлишича, у Ҳиндистонга бориладиган йўлнинг хўжайини бўлиб қолиш учун, қайтиб келишда ҳам босиб ўтилган масофани атайин нотўғри кўрсатган ва ўтилган масофани харитада қайд қилувчи денгизчиларни шу тариқа янглиштирган. Колумб тўғри йўлни ҳеч ким билмаслигини ва танланган маршрут Ҳиндистонга олиб боришига ҳеч ким ишонмаслигини истарди.

12 февралда қаттиқ бўрон кўтарилиб, жуда узоқ давом этди. Қаттиқ шамол кемани тўнкариб юбормасин деб, матрослар деярли ҳамма елкаларни йигиштиришди. «Пинта»да бизань-мачта ёрилиб, шамол қулатадиган аҳволга келиб қолди.

Колумб ўз кундаликларида шу мачта ҳақида кема капитани Мартин Алонсо Пинсонга қаттиқ таъна қилади: «Пинта» капитани ўз кемасини олтин билан тўлдириш умидида адмирални ташлаб кетиб кўп меҳнат сарфлаганидек, табиий ўрмонларга бой Ҳиндистонда мачта учун пишиқроқ ёғоч топишга ҳам шунча меҳнат сарфласа, шубҳа йўқки, кемага яхши мачта ўрнатган бўлур эди.

Аммо Колумбнинг ўзида ҳам айб бор эди: у озиқ-овқат, сув ва вино запаслари тамом бўлаёзиб оғирлиги камайган «Нинья» учун посанги юк топиш тўғрисида ўйламади. Енгил кема сув устида баланд кўтарилиб қолди ва бўронда ҳар қандай шамол уни ағдариб юбора оларди.

Денгизчилар ўз ҳаётлари учун тўрт кун олишдилар. Улар насослар ёнидан бир лаҳза ҳам нари кетмадилар. Океан тўлқинлари зарб билан урилганда кема гижирлар ва қирсиллар эди.

Кема бортига тоғ-тоғ тўлқинлар ёпирилмаслиги учун дарга бутун кучини сарфлади — акс ҳолда ҳалокат муқаррар эди.

13 февралдан 14 февралга ўтар кечаси кемалар бир-бирини йўқотди ва Испанияга етиб келгунча учрашишмади. «Пинта» кўздан ғойиб бўлгач, «Нинья» командаси умидсизликка тушди. Чиниққан денгизчилар омон қолишдан умид уздилар ва ибодат қилиб худога ёлвордилар, бало-қазодан сақлашни илтижо қилдилар.

Адмирал ҳам умидсизланиб, қуръа ташлашни буюрди, қуръа кимга чиқса, ўша киши омон қолгани тақдирда, Кастилияга қайтганидан кейин авлиё Мария ибодатхонасига зиёрат қилиб, миннатдорчилик юзасидан унинг расми олдига беш фунтли шам қўйиши лозим. Кемада

печа киши бўлса, Колумб шунча нўхат донасини санаб олди ва бир нўхатга пичоқ билан крест чизди, кейин нўхат доналарини қалпоққа тўкди. Колумб биринчи бўлиб қалпоққа қўл солди, крестли нўхат унга чиқди. Сўнг-ра бошқа ибодатхоналарга зиёрат қиладиган кишини танлаш учун қуръа ташланди. Бир қуръа матросга, иккинчи қуръа яна Колумбга чиқди. Энди у хўрсиниб, енгил тортди — худо уни ўз қуроли қилиб танлаган ва бепоён океанда ҳалок қилмайди, деган умид учқунлари қалбида чақнади.

Сўнгра Колумб ва кемадаги бошқа денгизчилар ватанга қайтгач яқин орадаги черковга кўйлакчан крестли юриш қиламиз ва гуноҳларимизни ёрлақашни худодан ёлвориб сўраймиз, дея тантанали равишда қасамёд қилишди. Бундан ташқари, ҳар ким яна ўзгача қасамёд қилди.

Океан ўшқиришдан, қаттиқ мавж уришдан тўхтамади. Кемага тўлқинлар гувиллаб урилиб палубадан ошиб тушарди. Шундай тўлқинлардан бири ўчоқни океанга юшиб кетди. Денгизчилар қотирилган нон ва пишлоқ билан овқатланишга, бутунлай ҳолдан тоймаслик учун бир қуятум вино ҳам ичишга мажбур бўлишди.

Агар ҳалок бўлсам, менинг буюк кашфиётларимни ҳеч ким билмай қолади, меҳнатим бекор кетади, деган фикр Колумбга ҳеч ором бермасди.

Колумб океан ортидаги мамлакатларда кўрган муҳим воқеаларни фонарнинг хира ёруғлигида пергамент қоғозга ёзди ва қоғозни мум сингдирилган мата билан ўраб муҳрлади. Изабелла ва Фернандога ёзилган бу мактубга Колумб кичкина хат илова қилди, унда мактубни очмасдан эгасига етказиб берган кишига минг дукат ваъда қилинган эди. Адмирал ўзининг буюк сирини бегоналар кўзидан шу тариқа сақлаб қолишга уринди. Кейин Колумб пакетни мумлади ва кичкина бочкага солиб океанга ташлади. Аммо шу онда, шошдим деб ўйлаб, ўшандай иккинчи бочка тайёрлади, унинг ичига ҳам мактуб солди, кема ҳалокатга учраган пайтда бочка қалқиб чиқиши учун уни кеманинг қуйруқ томонига боғламасдан қўйди.

Бироқ адмиралнинг ҳаракатлари беҳуда кетди—ичига мактуб солинган бочка ҳеч қачон топилмади, лекин Колумб ёзиб борган ҳақиқий кема дафтари денгиздан топилди деб, то шу кунгача лақма коллекционерлар қўлига сохта дафтарлар келиб тушмоқда.

15 февралда бўрон тинди, ҳолдаг тойган денгизчилар кўтарилаётган қуёш нурларида уфқда ерни кўришди. Улар беҳад қувонишди, нажот умиди пайдо бўлди. Колумб кўринган ернинг Азор архипелаги оролларида бири, Португалия мулки эканлигини янглишмай аниқлади. Бироқ шамолнинг йўналиши ўзгарди. Фақат учинчи кунигина «Нинья» яна оролга яқинлашди. Ҳолбуки католик қироллар жанжалга сабаб бўлмаслиги учун, Португалия портларидан биронтасига ҳам кирмасликни ва Португалия мустамлакаларига тушмасликни Колумбга қаттиқ тайинлашган эди.

17 февралда қуёш ботгач, испанлар яна лангар ташламоқчи бўлишди, аммо тўлқинлар занжирни узиб, кемани денгизга олиб кетди ва «Нинья» тун бўйи қирғоққа яқинлаша олмай, шу атрофда бир илож қилиб сузиб юрди. Эрталаб Колумб қирғоққа шлюпка юборди ва денгизчилар адмирал янглишмаганлигини, кема ҳақиқатан ҳам Азор архипелагининг оролларида бири — Санта-Мария ёнида турганлигини билишди.

Орол аҳолиси денгизчиларга кемалар кириши мумкин бўлган гаванни кўрсатишди, бу қадар кучли бўронни ҳеч қачон кўрмаганликларини айтишди ва испанларнинг ҳалокатдан қутилиб қолганликларини кўриб ажабланишди. Даҳшатли дақиқаларда қасамёд ичиб берилган ваъдани бажариб, команданинг ярми зиёратчилар кийимида қирғоққа тушди ва яқин орадаги черковга йўл олди. Аммо Колумб уларнинг қайтишини беҳуда кутди: орол губернатори испанларни ғарбий Африкага қонунсиз келишда айблаб, ушлаб қолишни буюрди.

Колумб аҳвол чатоқлигини сездди. Елканларни кўтариб, қирғоқ бўйлаб черков сари боришни буюрди. Ҳадемай қирғоқда отлиқларга кўзи тушди. Улар шошапиша қайиққа ўтиришди ва қуролланган ҳолда «Нинья»га қараб сузишди.

Португаллар орасида орол губернатори ҳам бор эди. Колумб губернаторга яхши муомала қилиб, уни гаров сифатида асир олмоқ учун кемага чиқаришга уриниб кўрди; губернатор эса, ўз навбатида, Колумбни қирғоққа алдаб туширишга ҳаракат қилди. Адмирал қирғоқда кишиларни ушлаб қолишга губернаторнинг ҳаққи йўқлигини, иккала қўшни давлат тотув яшашини ва португаллар ҳамма ерда испанларнинг меҳмондўстлигини ўз кўзлари билан кўриб турганлигини айтди. Колумб ўзига денгиз-океан адмирали ва вице-қирол унвонлари берилганлиги ҳақидаги қирол фармонларини кўрсатди.

Губернатор бунга жавобан, оролда ҳеч ким Кастилия қиролларидан қўрқмайди, деди ва испанлардан ўз кема-ларини гаванга киритишларини ҳамда таслим бўлишларини талаб қилди.

Шундан кейин Колумб шаҳарни замбараклардан тўпга тутаман ва гаров сифатида кишиларни ушлаб қоламан, деб қўрқитди. Адмирал лангарни кўтарди ва оролар орасида юра бошлади. Колумбда, унинг йўқлигида Испания билан Португалия ўртасида уруш бошланган бўлса керак, деган хавф туғилди. Аммо губернатор испанларнинг Африка қирғоқларига тушмаганликларига ишониб, асирларни қўйиб юборди ва кемага янги озиқ-овқат берди.

Қўйиб юборилган денгизчилар адмиралга, агар португаллар унинг ўзини асир олганларида ҳеч қачон қўйиб юбормас эдилар, чунки Португалия қироли губернаторга шундай буйруқ берган экан, деб айтдилар.

24 февралда Колумб Азор ороллари ташлаб Испанияга йўл олди. Йўлда «Нинья» яна қаттиқ бўронга дуч келди. Тўсатдан эсан қаттиқ шамол елканларни йиртиб тилка-пора қилди ва кема хавф-хатарда қолди. Ватанга қайтгач, қўйлакчан ҳолда Палос яқинидаги ибодатхонани зиёрат қиладиган кишини танлаш учун команда яна қуръа ташлади. Бу сафар ҳам қуръа Колумбга чиқди. Команданинг ҳамма аъзолари Кастилиядаги биринчи шанба куни рўза тутиб, нон ва сув билан тамадди қилишга қасамёд қилиб ваъда беришди.

«Сўнгра, — дейилган кундалик дафтарда, — кемани икки томондан ютиб юборишга қодир тўлқинлар оша, кучли бўронда елкансиз сузавердик... ҳамма тўлқинда ҳалок бўламиз, деб ўйларди... Шамол кемани осмонга учираётгандек туюларди. Сув осмонга сапчир, яшин чақнарди».

Бўрон кемани Португалия қирғоқларидаги қояларга суриб борди, чунки қоронғи тунда бирон-бир бухтани кўриб бўлмасди; Колумб кичик паст елканни кўтаришни буюрди ва дадил манёвр қилиб, кемани очиқ денгизга олиб чиқди.

4 мартда қуёшнинг заррин нурларида Колумб таниш қирғоқни кўрди ва Лиссабонда кемани тузатиб оламан деган умидда Тежу (Тахо) дарёсининг мансабига кирди. Маҳаллий денгизчилар бу ерда қишда бунчалик қаттиқ бўрон ҳеч бўлмаганлигини ва Фландриядан келаётган йигирма беш кема ҳалокатга учраганини айтишди.

Португалияга келишдан яхшилик чиқнишига ишониб бўлмасди. Чунки қирол Жуан II Колумбнинг океан ортига экспедиция юбориш ҳақидаги таклифини икки марта рад қилган. Шунинг учун ҳоким ўч олмоқчи бўлиб, кемани ушлаб қолиши ёки денгизчиларнинг таъзирини бериб қўйишни ўз кишиларига буюриши мумкин эди. Шунга қарамай, Колумб ўзи очган ажойиб мамлакатлар ҳақида бераҳм ҳокимга ҳикоя қилиб бериш васвасасидан ўзини тия олмади.

Испанлар Лиссабоннинг ташқи гаванида лангар ташлаб улгурмаелариданоқ «Нинья»га қайиқ яқинлашиб келди. Енма-ён турган ҳарбий кеманинг капитани ва Яхши Умид бурнидан яқиндагина қайтиб келган старший офицер Барталамеу Диаш ўша қайиқда сузиб келиб, кеманинг маршрутини айтиб беришни Колумбдан талаб қилишди. Колумб бу талабни бажаришдан бош тортди ва Испания қиролларининг мактубларини кўрсатди. Тезда барабан, ногора ва карнайлар овози янгради: Португалия денгизчилари ҳурмат юзасидан «Нинья»га ташриф буюрган эдилар. Колумб кемаси ҳамманинг эътиборини жалб қилди. «Нинья» бир неча кун мобайнида Португалиянинг кўпгина қайиқлари қуршовида турди. Синчков кишилар кемага чиқиб, матросларга саволлар беришарди.

Айни вақтда Колумб қирол Жуан II га хат юбориб, Лиссабонга киришга рухсат сўради; у хилват жойда қароқчилар кемада олтин кўп деб ўйлаб унга ҳужум қилишлари мумкин, деди. Колумб кеманинг Гвинеядан эмас, балки Ҳиндистондан келганини қирол билишини истарди.

Қирол раҳм-шавқат кўрсатди, испанларга зарур нарсаларнинг ҳаммасини холисанилло беришни буюрди ва Колумбни саройга таклиф қилди. Португалия қироли аламини яшириб, Колумбнинг сўзларига очиқ юз билан қулоқ солди, лекин адмирал кашф этган ерлар Рим папасининг Португалияга биркитиб қўйган районларида бўлса керак, деб гумонсираётганлигини билдирди. Сарой аҳли қиролга, Колумбни ушлаб қолинг ёки жанжал чиқариб, уларнинг адабини беринг, деб маслаҳат берди. Аммо қирол бу таклифни рад этди.

Етти ой-у 12 кун ғойиб бўлган «Нинья» кемаси 15 мартда Палос гаванига кирди. Палос аҳолиси аллақачон ўлдига чиқарилиб мотами тутилган денгизчиларни шавқ-завқ билан табриклади. Бир неча соатдан кейин портга «Пинта» кемаси ҳам киргач, шаҳар аҳолисининг

қувончига-қувонч қўшилди. «Пинта» кемаси бўронларни писанд қилмай, Испаниянинг шимолий вилояти — Галисияга етиб борган ва ҳеч қачон йўлдан адашмаган, Португалия портларидан биронтасига ҳам кирмаган эди.

Мартин Алонсо Пинсон Галисиядан қирол қароргоҳи — Барселонага мактуб жўнатиб, ўзининг қайтганини хабар қилди ва сафар натижаларини ҳукмдорга айтиб бермоқ учун саройга ташриф этишга рухсат сўради. Фернандо ва Изабелла бу илтимосни рад этишди ва «Пинта» Палосга жўнасин, у ерда адмирал келишини кутиб турсин, деб буйруқ беришди.

Мартин Пинсон Колумбдан ўзиб кетмоқчи бўлдим ва шу тариқа янги ерларни биринчи бўлиб кашф этган кишининг шон-шуҳратига эга бўлмоқчи бўлдим ёки даҳшатли бўрон вақтида иккинчи кема ҳалок бўлган ва унинг қайтишини кутиш беҳуда деб ҳисобладими — буниси номаълум. Мартин Пинсон Колумбдан пича каттароқ эди, саёҳат қийинчиликлари бу чиниққан денгизчини енгди. У штурвал ёнида кун-тун ухламай, деярли овқат емай турди ва Палосга оғир касал бўлиб қайтди. Матрослар ва капитанлар уни қўлларида кўтариб, қиргоққа олиб чиқдилар. Орадан кўп ўтмай бу ажойиб денгизчи вафот этди.

Винсенте Яньес Пинсон ва бу оиланинг дўстлари Палосда қолишди, энди шон-шуҳрати ҳамма машҳур денгизчиларникидан ҳам ошиб кетган Колумб экипаж аъзоларининг бир қисми ва ҳиндлар ҳамроҳлигида Севильяга жўнади, унинг Барселонага зафарли юриши шу ердан бошланди.

Адмирал ўзининг қайтганлигини Испания қиролининг саройига Лиссабондан хабар қилди. Адмирал ўз дўсти ва ҳомийси Сантанхелга ва қирол хазиначиси Санчесга мактуб юбориб, ўзи кашф этган ерлар, уларнинг табиати ва бойликлари ҳақида жуда бўрттириб ёзган эди. Унинг олтин ва дориворлар ҳақидаги ҳикоялари айниқса умидвор қиларди. У қуруқ ваъдалар қилишга сўз аямади, кейин эса бу ваъдаларни амалга оширолмади.

«Эспаньола — мўъжиза, — деб ёзган эди Колумб, — бу ердаги тоғ занжирлари, тик тепаликлар ҳам, водийлар ҳам, ерлар ҳам жуда умидвор, экин-текин учун яроқли, ҳар қандай мол боқишга, шаҳар ва қишлоқ қуришга боп.

Бу ердаги денгиз гаванлари дарёлар сингари чучук сувли; уларни ўз кўзинг билан кўрмай туриб, шундай

гаванлар борлигига ишониб бўлмайди, дарёлар эса жуда кўп, кенг ва уларнинг кўпчилигидан олтин топиш мумкин. Бу ердаги дарахт, мева ва ўтлар Хуано оролидагидан фарқ қилади. Бу оролда зираворлар, шунингдек олтин ва бошқа металл конлари кўп».

Адмирал ўз мактубида ҳиндлар ҳақида, орол соҳилларида мол айирбошлаш савдосининг фазилатлари, ороликларнинг меҳмондўстлиги ва соддалиги ҳақида ҳам ёзган. Лекин шу ондаёқ Колумб ўз хаёлига эрк бериб, гўё биронта ҳам эркак бўлмаган Матинино оролида яшовчи амазонкалар ҳақида ҳикоя қилади. Колумбнинг сўзларига қараганда, амазонкалар гўё аёлларга хос ҳеч қандай юмушларни қилишмасмиш, ўқёй ва камон олиб жангга чиқармиш, бронза қалқонлар билан баданларини бекитар эмиш. Ўрта асрларда амазонкалар ҳақида кўпгина афсоналар юрарди, уларни ҳатто китобларга ҳам ёзишган.

XVI асрда испанлар жанубий Америкада, кейинчалик Амазонка деб аталган жуда катта дарё ҳавзасида шундай мамлакатни қидиришган.

«Эспаньоладан ҳам катта деб мени ишонтиришган иккинчи оролда, — деб давом этади сўзида Колумб, — туксиз одамлар яшайди. Бу оролда олтин беҳисоб...»

«Шундай қилиб, узоқ давом этмаган бу саёҳат вақтида қилинган ишлардан фақат биттасига қараб ҳазрати олийлари ишонч ҳосил қилишлари мумкинки, улар менга арзимас ёрдам кўрсатсалар, мен уларга қанча керак бўлса шунча олтин бераман; бундан ташқари, ҳазрати олийлари қанча истасалар шунча зиравор ва пахта, шунча хушбўй смола жўнатаман... Мен қанча зарур бўлса, шунча алоэ ва қул жўнатаман, қуллар мажусийлардан бўлади. Мен ровоч, долчин ва минглаб бошқа қимматли нарсаларни ҳам топганимга ишонаман, уларни мен қолдирган кишилар кашф этишади...»

Афсоналардагидек бой ерлар ҳақидаги хабар яшин тезлигида бутун Испанияга ёйилди. Бу қисқача мактуб бутун Жанубий Европада мисли кўрилмаган таассурот қолдирди ва денгиз ортидаги экспедицияларга бениҳоя катта қизиқиш уйғотди. 1493 йилдан 1500 йилгача мактуб каталон, латин, француз ва немис тилларида неча ўн марталаб нашр этилди.

Колумб ўз мактубига католик қиролларнинг жавобини Севильядалигида олди. Қироллар олтин ҳақидаги гаплардан ийиб, Колумбни денгиз-океан адмирали, ви-

це-қирол ва Ҳиндистонда кашф этилган ороллар губернатори деган ном билан атадилар ва унга янги экспедицияни дарҳол тайёрлай бошлаш ҳақида буйруқ бердилар.

Адмирал денгиз ортидаги мамлакатлардан нима келтирган бўлиши, қиролларга нима тўғрида маълумот берган бўлиши мумкин эди?

Олтин ёмбилар, ранг-баранг тўтилар, ажойиб-ғаройиб балиқлар, мисли кўрилмаган ҳайвонларнинг тулумлари, бегона ўсимликларнинг уруғлари, мевалари ва илдизлари, пахта, орол аҳолисининг қуроли ва денгизда босиб ўтилган оғир йўлдан кейин тирик қолган олтита ҳинд — буларнинг ҳаммаси кишиларни, шубҳасиз, қизиқтирди. Одамлар денгиз ортидан келтирилган мўъжизаларни кўриш учун тўда-тўда бўлиб келишарди; Ҳиндистон-хазиналари ҳақидаги гаплар бутун мамлакатга ёйилди.

Тўғри, Колумб океан ортидан олтин билан бирга чинакам хазина келтирди, сариқ металлдан ҳам фойдалироқ бу хазина — маккажўхори билан картошка эди. Аввал бошда уларга ҳеч ким эътибор бермади ва қадрламади. Айтишларича, маккажўхори донлари солинган кичкина қоп порт омборида денгиз ортидан келтирилган бошқа нарсалар билан бирга узоқ вақт эътиборсиз ётган. Анча вақт ўтади ва бу ажойиб ўсимлик ҳақидаги хабар бутун мамлакатга ёйилади. Денгизчилар ҳиндларнинг бу ғалласи ерда қалин ўсиб, жуда кўп ҳосил беришини, маккажўхори ундан зоғора нон ёпиш, бўтқа ва атала пишириш, ҳар хил таомлар ва ҳатто ичимликлар тайёрлаш мумкинлигини айтишади.

Бу овозлар испан деҳқонларини ажойиб донни экишга даъват этди ва бир неча йилдан кейин маккажўхори бутун Испанияга тарқалди, бу мамлакатдан эса Италия, Греция, Туркия, Болгария ва Венгрияга ўтди.

Картошкани Европада унчалик тез тан олишмади. Колумб келтирган картошка туганаклари унутилиб кетди; 1536 йилдагина бошқа испан истилочилари Жанубий Америкадан ширин унли туганаклар ҳақида хабар келтиришди.

Маданий ва доривор ўсимликлар — картошка, маккажўхори ва тамакидан бошқа яна қандай ўсимликлар Америкадан келтирилиб, кейинчалик бутун ер юзига тарқалган? Булар: помидор, кунгабоқар, қовоқ, дукканинг ҳар хил навлари, ваниль, ерёнғоқ, какао дарахти, каучукли гевея, қизил дарахт (унинг ёғочи мебелбоп қимматбаҳо материал ҳисобланади), цинхона (безгак до-

риси — хинин тайёрланади), кока бутаси (улардан кокаин олинади), ананас ва кўпгина декоратив ўсимликлар; картошкагул, бегония, фуксия, опунция, кальцеолярия, орхидея. Хонаки қуш — курка ҳам Жанубий Америкадан олиб келинган.

Америка эса, ўз навбатида, Европадан Эски Дунёда тарқалган донли экинларнинг ҳамма турлари: буғдой, жавдар, арпа, сули, нўхат, шоли, шунингдек уй ҳайвонларидан: от, сигир, қўй, эчки, чўчқа, эшакни мерос қилиб олди. Америкага шакарқамиш, узум, цитрус мевалар, кофе (кофе Америкада чинакам ватанини топди), кокс хурмоси ва бошқа тропик ҳамда субтропик ўсимликлар жўнатилади.

Аммо ўша вақтда дунёнинг шу икки қисми ўртасида нақадар катта айирбошлов бўлишини ҳали ҳеч ким тасаввур қила олмас эди. Колумбнинг денгиз ортидан келтирган нарсалари ичида энг қимматлиси олтин бўлиб чиқди.

Адмирал апрель ўрталарида Каталония пойтахти Барселонага жўнаб, қирол қабулига тайёрланди. Уша замонларда Испанияда йўл ёмонлигидан кареталардан фойдаланишмасди. Шу сабабли адмирал кўп от ва хачир ёллади. Қарвон олдида қуроли матрослар отда оломон ўртасидан йўл очиб борарди. Улар ортидан денгиз орти мамлакатларининг ғалати одамлари — юзлари ва баданлари равшан бўёқ билан безатилган ҳиндлар пат ва парлар қадалган ажойиб бош кийимларини кийиб, сонларига ола-була латта бойлаб ва елкаларига рангли ёпкич ташлаб келардилар. Уларнинг буюни ва қулоқларига булоқи ва зираклар осилган бўлиб, бўйинларидаги олтин занжир ва марваридлар, қўлларидаги зеб-зийнатли билагузуклар ярқираб кўринарди. Баъзи матрослар ороликларнинг нақшлари солинган найза ва эшакларни кўтариб борар, бошқаларининг елкаларида яшил, сариқ ва қизил тўти қушлар ўтирар, уларнинг қий-чуви мароқланган оломоннинг ҳатто шодиёна хитоблари ичидан ҳам эшитилиб турарди.

Колумб олдида саватларга жойланган ёт ўсимликлар ва дарахт шохларини (Колумб уларни дориворлар деб ўйлаган эди), шунингдек қушлар, ҳайвонлар, балиқларнинг тулумларини, ранг-баранг бўлиб товланаётган катта чиганоқ тошларни кўтариб боришарди. Оғир сандиқлар ортилган ўн тўртта хачир сергак соқчилар қуршовида борарди. Беҳисоб бойликлар шу сандиқларда, деб ўйласа бўларди.

Ялтироқ жанг асбобларини тақиб олган Колумбнинг ўзи оқ отга миниб, ўғиллари ва дабдабали мулозим рицарлар ҳамроҳлигида борарди. Балконлар ва уйларнинг томлари, кўча ва майдонлар халққа тўлиб-тошган эди.

Қарвон яқинлашаётгани ҳақидаги хабарни чопарлар пойтахтга олиб келиши биланоқ машҳур ғрандлар, сарой аҳли, бой ва бадавлат савдогарлар пешвоз чиқинди. Черковларда қўнғироқлар чалинди. Балконларга чиройли гиламлар осилган; деразаларда байроқлар ва равшан ранг рўмоллар ҳилпирарди, куй янграр, шавқ-завқли қичқириқлар эшитиларди.

Фернандо ва Изабелла, шаҳзода Хуан ва Кастилия билан Арагоннинг машҳур зодагонлари адмирални тик туриб қарши олишди. Колумб қироллар олдида тиз чўкиб, уларнинг қўлларини ўпди. Унга қодир ҳукмдорлар билан ёнма-ён ўтиришга рухсат берилди. Бундай шон-шарафга айрим кишиларгина муяссар бўлади.

Тропик қуёш нурларидан қорайган, сочига оқ оралаган адмирал, Ҳиндистон вице-қироли теварак-атрофини ўраб, денгиз ортидаги мамлакатлар ҳақидаги ҳикояни эшитишга интизор бўлиб турган ана шу зодагонлар, герцоглар, архиепископлар, рицарлар, ясаниб-тусанган хонимларга виқор билан қаради.

Бу кишилар ўзининг ажойиб саёҳати, узоқ Осиёдаги мамлакатларнинг Эспаньола деб номланган Сипанго ороли ва буюк хон давлатларининг сон-саноксиз бойликлари ҳақида, бутун-бутун кемаларга ортса бўладиган олтин ва зираворлар ҳақида ҳикоя қилаётган Колумбнинг янгроқ овозини маҳлиё бўлиб эшитишарди. Буюк денгизчи Колумб христиан динига ўтишга тайёр турган соддадил орол аҳолиси ҳақида меҳр билан гапирди.

Адмиралнинг имо-ишораси билан ҳиндлар пайдо бўлишди, матрослар саватларни олиб киришди ва Колумб бу саватлардан турли ўсимлик ва меваларни: батат—ширин картошка, маниок илдизи, ҳинд ғалласи — маккажўхорини, соя, пахта, хушбўй смола, алоэ, қовоқ, бананларни ола бошлади. У ажойиб ҳайвонлар — Америка ити, қуёни, калтакесаклари, ҳар хил балиқ ва қушларининг тулумларини ҳам кўрсатди. Аммо асосийси олтин эди. Колумб ҳайратда қолган кишилар олдига олтин қумни тўкди, олтин ёмби, олтин гардиш, билагузук, олтин ниқоб, булоқи, зирак, маржонларни териб қўйди. Қирол ва қиролича оғир олтин буюмларни қўлларида ушлаб турардилар.

Ҳа, дарҳақиқат, бу зафар эди!

Шу дақиқа Колумб нима хоҳласа ҳаммасини — даб-дабали унвонлар, қасрлар, мукофотлар, умрбод нафақа олиши, Испанияда қолиб, ўзи кашф этган ерларни мустамлакага айлантириш ташвишини бошқа кишиларга юклаши мумкин эди. Аммо Колумбнинг куч-қуввати, ғайрати тўлиб тошган бўлиб, кашф этилган ерларга кишиларнинг қандай кўчирилишини шахсан кузатгиси, ҳиндлар ҳикоя қилган океан ортидаги янги ороллارни ўзи қидиргиси келди. Шу сабабдан Колумб ҳаялламай, янги экспедицияга тайёрлана бошлади.

Изабелла ва Фернандо адмиралга фотиҳа бериб, оқ йўл тилади, меҳр-шафқат ёғдиришди. Улар Колумбнинг ака-укаларини ва ўгли Диегони дворянликка ўтказишди. Колумбга қирол билан ёнма-ён от миниб юриш рухсат этилди. Қирол дастурхони теварагида энг машҳур грандларга қандай ҳурмат қилинса, Колумб ҳам шундай ҳурматга сазовор бўлди, Колумбнинг бир вақтлар уруғ қабиласи номаълум келгинди эканлиги унутилди. Унга дворян герби геральд белгилари билан бирга берилди: оқ фонда Кастилия қиролининг саройи, кўк фонда Леон шери олтин билан тасвирланган эди, денгиз тўлқинлари ўртасидаги олтин ороллар ва бешта олтин лангар — адмирал белгисидир. Герб «Кастилия ва Леон учун Янги Дунёни Колумб берди» шиори билан безатилган эди.

Энг машҳур грандлар Колумбдан янги экспедицияга олиб кетишни илтимос қилишар, халқ адмирални олқишлар ва қаҳрамон сингари шарафлар эди.

Колумбга келажаги порлоқ бўлиб кўринарди: унга шон-шуҳрат ва бойлик ваёда қилгандек бўлар ва муваффақиятсизлик булутидан асар ҳам йўқ эди...

Колумб илоҳий топшириқни бажаради. Шарқнинг бой мамлакатларига христиан дини нурини сочади, миллион-миллион мажусийлар у туфайли мангу бахт-саодатли бўлади, ҳузур-ҳаловат кўради.

Колумб мустамлакаларидан келадиган даромадларига 50 минг пиёда ва 4 минг отлиқ жангчини ёллаб ва қурооллантириб, парвардигор тобутини қутқариш учун Фаластинга салб юришига юборишга тантанали равишда қасамёд қилади.

Фернандо ва Изабелла ҳам буюк кашфиётларни ваҳий шафқати деб билишди, улар. Пиренея ярим оролидан ғайри динларни — маврлар ва яҳудийларни қувиб чиқарганликлари учун шундай шафқатга сазовор бўлдик, деб ўйлашарди. Шунинг учун ҳам, янги экспедициядан асо-

Ҳиндистон вице-қироли ва денгиз-океанлар адмирали
Колумбнинг герби

сий мақсад — океан ортидаги мамлакатларда христиан динини тарқатишдир, деб эълон қилинди. Колумб ҳаворийликни жон-дили билан ўз зиммасига олди.

Аммо ичи қора ва нияти бузуқ кишилар оз эмас эди. Колумбнинг машҳур тухуми ҳақидаги ҳикоя унчалик ҳақиқат бўлмаса ҳам, лекин бизгача етиб келган. Адмирал шарафига ўтказилган тантанали зиёфат вақтида сарой аҳлидан бири кўп марта қадаҳ кўтарилгандан кейин, агар олло таоло Колумбни ўз қуроли қилиб танламаганда чиниққан денгизчилар мамлакати Испанияда шундай қаҳрамонлик кўрсата оладиган бошқа киши ҳам топиларди, деб қолди.

Колумб жавоб бериш ўрнига тарелкадан битта тухум олиб столга қўйди-да, машҳур граждандарга уни туз, нон ёки бошқа нарсалар ёрдамисиз столда тик турғизиб қўйишни таклиф этди. Тухум қўлдан-қўлга ўтаверди, аммо ҳеч ким тухумни силлиқ столда тик туришга мажбур эта олмади. Шу пайт Колумб тухумни столга салгина урдидан қўлини олди — тухум тик тураверди!

— Бу жуда жўн иш-ку! — деди-ю кейин хижолат тортиб жим қолди бир мулозим; меҳмонлар иш қилиниб бўлганидан кейин ҳаммага жўн кўринишини, шунинг учун уни биринчи бўлиб бажарган кишига етарлича баҳо бериш кераклигини тушунишди.

Аслида бу ҳикоя анча илгарироқ пайдо бўлган. XV аср бошларида, Уйғониш даврида таниқли архитектор Брунеллески шундай найранг ёрдамида ўз муҳолифларини Флорентия соборининг эллиптик гумбазини қуриш лойиҳасини амалга ошириш мумкин, деб ишонтирган экан.

Тантанали қабул маросимидан кейин кўп ўтмай, ҳиндларни чўқинтириш маросими бўлди. Уларни Испания монархлари ва шаҳзода Хуан чўқинтирдилар. Ҳиндларга христиан исми берилди. Уларнинг деярли ҳаммаси ўз ватанига таржимон бўлиб қайтди.

Ҳиндистонга бориладиган денгиз йўлини Колумб кашф этганлиги ҳақидаги хабар португалларни ташвишлантириб қўйди. Уларга гўё испанлар XV асрнинг ўрталарида Португалияга Рим папалари бериб қўйган ерларга кириб боргандек бўлиб туюлди.

Португалиянинг бу ерларга эгалик қилиш ҳуқуқини Испания ҳам тан олган эди. Эндиликда иккала денгиз мамлакати ўртасида жанжал чиқди, бу жанжални ё қурол кучи билан, ёки тинчлик йўли билан, католик чер-

ков бошлиғи — Рим папаси Воситачилиғида ҳал этиш мумкин эди. У замонларда папалар черков фойдаси йўлидаги тузуккина хайр-эҳсон ёки пора эвазига епархия, тахт, вилоятларни, дунёнинг қитъаларини ва ҳатто мангу яшаш ва гуноҳлардан халос бўлиш ҳуқуқини сахийлик билан улашганлар.

Уша вақтда Рим папаси тахтида испан Александр VI Боржиа ўлтирар эди, у бу юксак тахтга Фернандо ва Изабелла ёрдамида чиқиб олган эди. Замондошларининг гувоҳлик беришича, бу киши одам қиёфасидаги девнинг ўзи, чинакам қотил ва бузуқ шахс эди.

Колумб қайтиб икки ой ўтгач — 1493 йил 3 майда Рим папаси фармон чиқарди, бу фармонда ғарбда янгидан кашф этилган ерлар (агар улар бирор христиан ҳукмдорига тегишли бўлмаса), Шарқда Португалияга қандай ҳуқуқ билан берилган бўлса, Испанияга ҳам худди шундай ҳуқуқлар билан берилди дейилган. Эртаси куни папа янги фармон чиқариб, Испания ҳукмдорларининг ҳуқуқларини аниқроқ таърифлаб беришга уринди. У «Арктика қутбидан, яъни шимолдан Антарктида қутбигача, яъни жанубгача ўтказилган ва белгилаб қўйилган чизиқдан ғарбга ва жанубга кетган йўналишларда (бу чизиқ одатда Азор ва Яшил Бурун деб аталадиган ороллардан ғарбга ва жанубга томон юз лиг масофа нарида бўлиши лозим) топилган ёки топиладиган, кашф этилган ёки кашф этиладиган барча ороллар ва қитъаларни «Испанияга абадий ҳадя» қилди.

Папанинг ноаниқ бу қарорига асосан «Испания билан Португалия музокара бошлади, бу музокаралар 1494 йил 7 июнда Тордесильядаги шартнома билан тугалланди. Колумбнинг ҳақиқатан ҳам Осиёга етиб борганлигига португалияликлар ишонмади, шу сабабли океан орти саёҳатларидан испанларнинг воз кечишини қаттиқ туриб талаб қилишмади. Иккала томон «папа меридиани» — демаркация чизигини ғарбга, Яшил Бурун оролларида 370 лиг нарига кўчиришга рози бўлишди.

Португаллар Африкага бориладиган денгиз йўлини эгаллашга интилишди ва ўша вақтдаёқ Яхши Умид бурнига етиб бориш учун рўпара шамолларга дуч келмасдан, ғарбга бурилиш зарурлигини билишган бўлса керак. Демаркацион чизиқнинг белгиланиши дунё Испания билан Португалия ўртасида тақсимлаб қўйилди, деган сўз эмас эди. Шартномада Испаниянинг ғарб томонда қитъалар, ороллар кашф этиш ва уларни бошқариш

ҳуқуқи, Португалиянинг эса шарқдаги кашф этилажак ва кашф этилган мамлакатларга эгаллик қилиш ҳуқуқи кўзда тутилган эди. Шартлашувчи иккала томон белги-ланган чизиқнинг нарёғига кема юбормаслик, у ерда кашфиётлар қилмаслик, янги мамлакатларни истило қилмаслик ва савдо-сотиқ олиб бормаслик мажбурия-тини олдилар. Бу гапларнинг ҳаммаси Атлантика океа-нига тааллуқли эди. Денгизчилар ғарбга ва шарққа сузганларида ер шарининг бошқа томонидаги бирор жой-да учрашиб қолишлари мумкинлиги ва ўша ерда кашф этилган орол ҳамда қитъалар устида жанжал чиқиши мумкинлиги ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмас эди. Ис-панлар билан португалларнинг манфаатлари Магеллан-нинг дунё бўйлаб саёҳатидан кейин (1519—1522 йиллар) Тинч океанда ҳақиқатан ҳам тўқнаш келган эди.

Янги дунёда, шунингдек Осиё билан Африкада Испа-ния билан Португалиянинг устунлиги шак-шубҳасиз бўлиб турган вақтдагина Тордесельяс шартномаси ўз кучида қолади. Аммо француз қироли папанинг қарори-дан ва иккала мамлакат ўртасидаги шартномадан хабар топиши биланоқ бундай хитоб қилди: «Қуёш бошқалар-га қандай нур сочса, менга ҳам шундай нур сочади ва мен Одам Ота васиятномасининг мени жаҳон маҳру ме-росидан маҳрум қиладиган моддасини кўрсам дейман!» Англия ҳам папанинг ўз истагича «қиролликларни ула-шиш ва тортиб олиш» ҳуқуқига эга эмаслигини айтди ва океан ортига ўз кемаларини юборди.

АТЛАНТИКА ОКЕАНИ БҲЙЛАБ ЯНА САФАР

Колумбнинг иккинчи экспедицияси — мустамлакачилик тадбири.— Кичик Антиль ороллари кашф этиш.— Жасур кариблар.— Навидад фортининг ҳалокати.— Изабелла шаҳрига асос солиниши.— Кулфат ва машақ-қатлар.— Олтин излаб Сибео тоғларига.— Қул савдо-водийсида.— Ҳиндларга қарши ҳийла-найранг ва макр. водийсида.— Ҳиндларга қарши ҳийла-найранг ва макр.

Колумбнинг шон-шуҳрати шу қадар кенг ёйилган эдики, иккинчи экспедицияни тайёрлаш биринчисига нисбатан анча осон бўлди. Минглаб кишилар океанни тезроқ кесиб ўтиш иштиёқида эдилар. Қадис порти гав-жум. Сотиб олинган дон шу ерга келтириб, тегирмонда ун қилинди, шу ундан нон ёпилди, нондан денгиз сухари-си қуритилди. Эман ёғочидан бўлган катта бочкаларга испанлар севиб истеъмол қиладиган вино тўлдирилди ва йўлга деб гўшт тузлаб қўйилди. Юзлаб кишилар кема-

ларнинг бутун бир флотилиясини жиҳозлар, сафарга тайёрлар эди.

Қирол экспедицияни тайёрлашни Ҳиндистон ишлари бўйича Кенгашнинг бўлғуси раиси, севильялик архиепископ Хуан де Фонсекага топширди. Гоятда сергайрат бу киши кемалар, замбараклар ва бошқа қурол-яроғларни муқаддас китоблардан кўра яхшироқ биларди. У жуда қисқа муддатда экспедицияни зарур нарсалар билан таъминлади. Дон, қурол-яроғ, вино, ўсимлик мойи, сирка, гўшт, ғалла сотиб олди, кемаларни ҳамда экипаж аъзоларини ёллади ва пул топди.

Урушда вайрон бўлган мамлакатда иккинчи экспедицияга маблағ топиш ҳазилакам иш эмасди. Ҳокимлар жуда кўп пул қарз олишди. Бундан ташқари, мамлакатдан ҳайдаб чиқарилган яҳудийлар мулкани сотишдан тушган пул экспедицияга сарф қилинди. Испаниянинг янги мустамлакаларга алоқадор ҳамма ишларига Фонсека салкам ўттиз йил мобайнида жуда катта таъсир ўтказиб келди. У молия ишларини олиб борар, кемаларни жиҳозлаш, экспедицияни тайёрлаш, мансабдор шахсларни тайинлаш ва бўшатиш билан шуғулланарди. Қирол билан қиролича Фонсекага жуда ишонишар ва унинг ваколатлари деярли чекланмаган эди. Замондошлари, ҳукмронларнинг бу сергайрат ва содиқ малайини сотиб олиб бўлмайдди, лекин у қўрс, ҳукмронлик қилишни яхши кўради, ҳеч қандай эътирозларга тоқат қилолмайдди ва сўзсиз итоат қилишни талаб этади, деган фикрда эдилар.

Иккинчи экспедицияни тайёрлашда Колумб Фонсека билан яқиндан тўқнашди, кейинчалик булар ўртасида арзимас баҳоналар билан жанжал чиқадиган бўлиб қолди. Аммо Колумбнинг обрўси ва шон-шуҳрати шу қадар баланд эдики, қиролларнинг фармонига кўра Фонсека ҳамма жойда ва ҳар қандай масалада Колумбга ён беришга мажбур эди. Фонсека бундан ниҳоят таҳқирланди, бунинг асло унутмади ва турли йўллار билан Колумбдан ўч олишга уринди. Ниҳоят, у ўз рақибига тухмат қилди ва буёқ денгиз саёҳатчисининг занжирбанд қилинишига эришди.

Янги очилган ерларга биронта кеманинг, бирон-бир кишининг қироллардан, адмиралдан ёки Фонсекадан рухсат олмай боришга ҳаққи йўқ эди. Бу тақиқ айниқса ғайридиндагиларга нисбатан қаттиқ қўйилган эди.

Лекин кўнгишлар тинч қўймасди, улар гуё васвасага тушиб қолган эди. Баъзилар рад жавоби олгач, ўз жонига қасд қилишгача бориб етдилар. Океан ортидаги бой

мамлакатга ҳамма ишқибоз, ҳамма ердан қон-қой олтин олиб келиб боймоқчи.

Уша вақтгача Европа мамлакатларидан биронтаси шунчалик катта эскадрани жиҳозлаб океанга жўнатган эмас. Эскадрани ўн етти кема, бир ярим минг ёки икки минг денгизчи, жангчи ва мустамлакачи ташкил этар, улар олти ойлик озиқ-овқат, дон экинлари ва сабзаёт уруғлари, уй ҳайвонлари, қурол-яроғ, ўқ-дори, меҳнат қуроллари — хуллас, океан ортидаги мустамлакага асос солиш учун зарур ҳамма нарсалар билан таъминланган эди.

Адмирал флотилиянинг энг катта кемаси «Мария Галанте»да ўз байроғини кўтарди. Ўз замонида кўп синовлардан ўтган, илдам «Нинья» кемаси океанга иккинчи марта чиқди. Қиролнинг йўл-йўриғига қараганда, экспедициянинг энг биринчи ва асосий вазифаси ҳиндлар билан мумкин қадар яхши ва дўстона муомала қилиб, уларни христиан динига ўтказиш эди. Шунини айтиш керакки, ўша вақтларда янги ерларни босиб олишга интилган ҳар бир давлат ўзининг асосий мақсади мажусийларни чўқинтириш деб, мунофиқларча эълон қилар, ҳолбуки ўзи бу иш билан кам шуғулланарди.

Иккинчидан, адмирал Эспаньолада мустамлакага асос солиши ва айирбошлаш савдосини ташкил этиши, учинчидан, Кубани текшириб, унинг ҳақиқатан ҳам Осиё қитъасининг бир бўлаги эканлигини ва Кубадан Хитойнинг бой шаҳарларига бориладиган йўл бор-йўқлигини аниқлаши керак эди.

Иккинчи экспедицияда адмиралнинг укаси Диего Колумб ҳамда чаққон ва ишбилармон жаҳонгашта Алонсо Охеда (Охеда кейинчалик экспедицияларга бошчилик қилиб, бир қанча муҳим кашфиётлар қилади), бир неча йилдан кейин «мангу ёшлик» булогини қидириш пайтида Флорида ва Гольфстримни кашф этган Хуан Понсе де Леон, Ғарбий Ҳиндистон харитасини биринчи бўлиб тузган Хуан де ла Коса, кейинчалик Кубани забт этган Диего Веласкес ва бошқа кўпгина таниқли паҳлавонлар, йирик мансабдорлар, сарой мулозимлари ва офицерлар қатнашди.

Испаниянинг энг яхши денгизчилари ҳам узоқ сафарга отлана бошлади. Адмиралнинг адолатсизлигидан ва нонкўрлигидан қаттиқ ранжиган Пинсонларнинг кўп сонли оила аъзоларигина бу сафар унинг кемаларига ёлланмади.

Мулки ҳам, муайян касб-кори ҳам бўлмаган юзлаб идалго қашшоқлари — ҳақиқий муттаҳамлар олтин ва шон-шухрат иштиёқида Колумб флотилияси билан жўнашди. Қирол отличлар полкининг жангчилари океан ортида тоғ-тоғ олтин бор деган умидда ўзларининг зотли (чопқир) отларини Кадисда пуллашиб, улар ўрнига кекса қирчанғи отлар сотиб олишди, шу тариқа тушган пулни сафарга жўнашдан олдин порт қовоқхоналарида ичиб совуришди. Булар дастлабки талончилар, истилочилар — дайдилар ва муттаҳамлар эди, кўп ўтмай улар кетидан худди шундай саргузашт қидирувчи бутун-бутун армиялар жўнашди.

Океан ортига мингдан ортиқ деҳқонлар ва усталар, дурадгорлар, гишт терувчилар, темирчилар, тикувчилар, этикдўзлар, тўқувчилар ҳам жўнаб кетишди.

1493 йил 25 сентябрда ранг-баранг байроқлар билан безатилган флотилия елканларини кўтарди ва Кадисдан Қанар ороллари сари йўл олди. Испанлар сув сиза бошлаган кемаларини шу ерда тузатиб, озиқ-овқат, сув ва ўтин ғамлаб олишди. Бу ерда улар одам овлашга махсус ўргатилган баҳайбат итларни ҳам сотиб олишди, кемага бузоқ, эчки, қўй, чўчқа, уй паррандаси, апельсин ва лимон кўчатлари ҳамда шакарқамиш ортишди. Бу экспедиция Янги ва Эски Дунё ўртасида маданий ўсимликларни, ҳайвонларни кенг айирбошлашга асос солди. Кейинчалик маълум бўлишича, Жанубий Америка аҳолиси юк ташийдиган ҳайвон — лама билан майин жунли ҳайвон — викуньянигина билишар экан, холос.

Океан ортига саёҳат қилган иккинчи экспедициянинг вахта дафтарлари ҳам, Колумбнинг кундалик дафтарлари ҳам сақланиб қолмаган. Аммо флотилиянинг даволовчи врач Чанканинг катта мактубидан, шунингдек руҳоний Бернальдес билан тарихчи Лас Касаснинг китобларидан бу экспедиция ҳақида бир қанча қизиқ маълумотлар олиш мумкин.

Эскадра 7 октябрда океанга чиқиб, биринчи экспедицияга нисбатан деярли ўн градус жануброққа йўл олди. Колумб аввал Эспаньоладан жануби-шарқий томондаги одамхўр кариблар — каннибаллар яшайдиган оролларга энг қисқа йўлдан етиб бормоқчи бўлди.

Елканли кемалар худди оқ қушлар каби бир-бирини қувиб ўтиб, уфқ сари бораверди. Кечқурунгина улар адмиралнинг буйруқларини эшитиш учун флагман кема-сига яқинлашди.

Сафар бошларида бир неча кун шамол бўлмади ва бир марта жуда қаттиқ шамол туриб бир неча елканни юлиб ташлади, реяларда сирли чироқлар ёнди — уларни эндиликда Эльм чироқлари деб аташмоқда. Шуларни ҳисобга олмаганда, саёҳат тинч ва бехатар ўтди. «Худонинг марҳамати билан об-ҳаво яхши келди, — деб ёзган Чанка. — Бундай узоқ сафарда ҳали ҳеч-қачон об-ҳаво бунчалик яхши бўлмаган эди. Биз 13 октябрда Иерродан чиқиб, йигирма кундан кейин ерни кўра олдик; флагман кемаси бошқа ҳамма кемалар сингари тез юрган бўлса, ерни ўн учинчи ёки ўн тўртинчи куниёқ кўрган бўлардик; флагман кемасини кутиб, бошқа кемалар елканларини неча марталаб туширдилар ва юришни секинлаштирдилар».

Йўл тўғри танланган бўлиб, кемалар йўлакай пассатда океанни биринчи саёҳатдагига нисбатан икки ҳафта тезроқ кесиб ўтди.

Шу вақтдан бошлаб испанлар янги ерга жўнаганларида ҳамиша шу маршрутдан файдаланадиган бўлиб қолишди, бу маршрутга «аёллар йўли» деб ном қўйишди.

Учинчи куни, 3 ноябрда тонг отишидан сал илгари флагман кемасининг штурмани баланд овоз билан: «Худога шукур! Қаршимизда ер!» деган хабарни эшиттирди. Кемаларда шодлик жўш урди, қувончли қичқириқ ва хитоблар янгради. Денгизчилар нечўк хурсанд бўлмасин, ахир; улар кемадаги ноқулайликдан чарчаган ва тўлқинда чайқалавериб қийналган эдилар.

Уфқда тоғли катта ер кўринди, бу ер ажойиб тропик ўрмон билан қопланган эди. 1493 йил 3 ноябрь якшанба куни эди. Қолумб янги очилган оролга Доминика деб ном берди (испанча «доминика» — якшанба демакдир).

«Бу оролда, — деб ёзган Чанка, — кишини ҳайратга соладиган даражада қалин ўрмонлар бор. Баъзи дарахтлар мевалаган, баъзилари эса қийғос гуллаб турибди... Айрим денгизчилар эҳтиёткорликни унутиб, мевалардан еб кўрмоқчи бўлди, лекин мазасини татиш учун тил теккизиш биланоқ уларнинг юзи керикиб, иситмаси кўтарилди ва оғриқ зўридан қаттиқ ғазабланишди». Меваси заҳарли дарахт билан испанлар шу тариқа танишди; кариблар ёй ўқларининг учини шу меванинг шираси билан заҳарлаб олишаркан. Денгиз сайёҳлари бу ерда жунга ўхшаш ингичка тола берадиган улкан сейбу дарахтини ҳам топишди.

Испания флотилияси Доминикадан шимолга йўл олиб,

Европаликлар канибалларни мана шундай тасвирлашган
(қадимги гравюраддан)

кичикроқ бошқа бир оролни кашф этди ва бу оролга Мария Галанте деб ном берилди. Испанлар бу оролда ажойиб мева дарахти — ананас билан биринчи марта танишди. Кейинчалик тропик минтақанинг бошқа мамлакатларида ҳам ананас кўпайтирила бошланди. Янги кашф этилган ерларнинг нариги томонида океanning мовий суви қучоғида Кичик Антиль ороллари шимолга томон тизилганча ястаниб ётарди. Колумб бу ороллардан энг каттасини Гваделупа деб атади. Флотилия шу ерда бир неча кун турди.

Баланд тоғларнинг ёнбағирларидан сон-саноқсиз жилғалар оқиб тушарди. Тоғ чўққисидан уч лиг масофадан испанлар шаршара топишди. Бу шаршара жуда баланддан даҳшат билан отилиб тушар, пастдан қараган кишига худди осмондан тушаётгандек кўринарди. Дунёда бу шаршарага тенг кела оладиган жозибали манзаранинг ўзи бўлмаса керак.

Оролларда жанговар кариб қабилалари яшарди. Испанлар назарида, улар бошқа ҳинд қабилаларига нисбатан маданийроқ эди. Уйлари шинам, асбоб-анжомлар усталик билан тайёрланган, ип газламалари Кастилияникидан қолишмайди.

Кариблар узун сочли, лекин бошқа ҳиндлар каби кўса эди. Улар баданларини, юзларини ранг-баранг нақш-

лар билан беаган ва татуировка қилганди. Қариблар Куба ва Гаити ҳиндларидан жуда фарқ қилишарди. Улар испанларни олло таолонинг элчиси деб билиб, улар олдида тиз чўкиб сажда қилган қўрқоқ ва итоаткор ерли аҳолига сира ўхшамайди. Янги кашф этилган ороллarning аҳолиси кучли, жасур бўлиб, енгилган душманга раҳм-шафқат қилмасди. Улар баъзан типч қабилалар яшайдиган оролларга ҳужум қилиб, уларни талаб ва асир олиб кетардилар.

Чанканинг таърифича, қариблар ваҳший — одамхўр эди, қариблар ташлаб кетган кулбаларда испанлар инсон суяқларини, кувачаларда эса пиширилган одам гўшти қолдиқларини кўришган эмиш; шунинг учун ҳам испанларда, ўқей ва камон билан қуролланган қариблар тинчликсевар аравак қабилалари яшайдиган оролларга қайиқларда ҳужум қиладилар ва уларни асир олиб кетиб ейдилар, деган фикр туғилган эмиш.

Қариб денгизи номидаги бизгача етиб келган «қариб» сўзини испанлар «каннибал» деган маънода нотўғри ишлатган, шу сабабли бу сўз европаликлар учун «одамхўр» сўзининг синоними бўлиб қолган. Аммо қарибларнинг қонхўрлик ва одамхўрликка мойиллиги ҳақидаги маълумотлар бўрттириб юборилган бўлса керак. Испанлар жанговар қабилаларни шафқатсизлик билан қирганлар ва қул қилиб сотганлар; ўзларининг шу қилиқларини оқлаш учун бўлса керак, бу қабилаларни атайин одамхўр деб айблашган.

Адмирал катта ёшдаги қариблардан лоақал биттасини тутиб олиш учун капитан бошлиқ бир группа денгизчини қуроллантириб ўрмонга жўнатган. Аммо денгизчилар ўтиб бўлмайдиган ўрмонда адашиб, қалин ўрмонларда бир неча кун тентиб юришган. Кемадагилар уларни қариблар еб қўйган, деб ўйлаб, ҳаммасини ўлдига чиқарган ва саёҳатни давом эттиришга қарор қилишган. Кемалар эндигина лангар кўтаришга турганда тинкаматори қуриган денгизчилар оёқларини аранг судраб соҳилга етиб келишган.

Чанканинг мактубида айтилишича, бу группада юлдузларга қараб йўл топиб кела оладиган тажрибали штурманлар бўлган. Шунинг учун кичик бир жойда денгизчиларнинг адашиб қолгани ажабланарли. Капитан ва йўлдошлари жулдур кийимларда қайтиб келишган, баданлари тимдаланиб чақа бўлиб кетган, уларни кўрган кишининг ачинмай иложи йўқ эди.

Флотилия шимоли-ғарбий томон сузиб ўз йўлида яна кўплаб оролларни кашф этди. Санта-Крус оролида испанлар бир неча эркак, аёл ва болани ушлаб олишди, бироқ қайиқда флотилияга қайта туриб кариб қайиқларига дуч келишди.

«Улар қочиб қутулолмасликларини кўриб,—деб ёзди Чанка,—ўқейларини зўр жасорат билан тарапг торта бошладилар, бу борада аёллар эркаклардан қолишмасди. Мен «зўр жасорат билан» дедим, чунки олти киши — тўрт эркак, икки аёл — йигирма беш кишига қаршилиқ кўрсатишди. Улар икки денгизчини ярадор қилди, бирининг кўкрагига икки марта ёй ўқи қадалди, иккинчисига ёй ўқи биқинидан тегди, кишиларимизнинг кўпчилигида чарм ва ёғоч совут бўлмаганда ва кемамиз кариблар қайиғини ағдариб юбормаганда улар талай кишиларимизни ярадор қилган бўлур эди. Карибларнинг қайиғи тўнтарилгач, улар дарёнинг бу саёз жойидан қирғоққа сузиб чиқишди, карибларни қўлга тушириш учун талай меҳнат қилинди, чунки улар ўқейлардан моҳирона отишар эди. Шунга қарамай, улардан бири найза билан уриб, ўлар даражада ярадор қилинди ва шундан кейингина кемага олиб борилди».

Бу ерда мардона жанг қиладиган ва ўз озодлигини ҳимоя қила биладиган халқ яшаётганлиги испанларга аён бўлди. Шундан кейин улар қирғоққа одамларни яхши қурулланган ҳолда туширадиган бўлдилар. Мустамлакачилар узоқ йилларгача бу қабилаларга тегмадилар ва у ерда ҳеч қандай уй-жой қурмадилар.

Ороллар тизмаси шимолга томон чўзилиб кетганди, Колумб уларга Виргин (Қиз ороллар) деб ном берди. Адмирал оролларни кўздан кечириш учун кичик кемалар жўнатди. Сўнгра флотилия ҳиндлар Борикен деб атайдиган катта оролга бориб қолишди. Кейинчалик (XVI асрдан бошлаб) оролга Пуэрто-Рико (Бой Гавань) деб ном берилди. Бу орол Катта Антиль ороллари группасига киради. Оролларнинг хаммаси хушманзара ва ери унумдор, лекин улар ичида Борикен гўзаллиги билан ажралиб турарди.

24 ноябрда испан флотилияси Эспаньоланинг шарқий чеккасига етиб олди; Колумб ва унинг йўлдошлари оролда қолдирилган мустамлакачилар билан кўришамиз деган умидда эди.

Чанка Эспаньола қирғоқларини кўздан кечириб, бу ерда ҳеч қачон совуқ бўлмаслигини, қиш фаслида ҳам

кўм-кўк ўтлар барқ уриб ўсишини, қушлар уяларда бола очишини таъкидлаб ўтган. Вовуллашни билмайдиган, қаттиқ калта жунли итлар ҳисобга олишмаса, испанлар бу ерда биронта йиртқич ҳайвонга дуч келишмади. Катталиги қуёнча келадиган, гўшти жуда мазали ҳайвон — афтидан агути, дарахтларда тирмашиб юрарди. Оролда кичкина илонлар кўп, калтакесаклар ҳам учрарди; испанлар қирғовул гўштини қанчалик севиб ташовул қилса, ҳиндлар калтакесакни шунчалик севиб ейишар эди. Бир куни испанлар узўнлиги найзадек, йўғонлиги бузоқдек калтакесакка дуч келишди. Унга кўп марта найза уришди, лекин дағал, қалин териси туфайли у бешикаст, денгизга шўнғиб кетди. Бу, испанлар шунгача ҳеч кўрмаган тимсоҳ бўлса керак.

Матрослар Навидад фортига етмасдан қирғоққа тушишди ва қумда чириб ётган тўрт мурдани тасодифан кўриб қолишди. Улардан бири қора соқолли, демак, европалик кишининг мурдаси эди. Денгиз сайёҳаларининг кўнглига гўлгула тушди. Тунда кемалар форт яқинида тўхтади. Кемаларнинг ёруғлик сигналларига ва замбарак овозига ҳеч ким жавоб қайтармади, ҳиндлар ҳам кўринмади. Ярим тунда бир неча ҳинд тушган қайиқ флотилияга яқинлашиб келди. Улар испанларга йўлбошчи Гуаканагаридан совғалар келтиришганди, оролда қолдирилган мустамлакачиларнинг тақдири ҳақидаги саволларга аниқ жавоб беришмади, лекин гапларидан маълум бўлишича, испанларнинг бир қисми касалликдан ўлган, бир қисми ички адоват натижасида ҳалок бўлган, қолганлари олтин қидириб орол ичкарасига кетган; уларнинг маконига эса яқинда қўшни қирол Каонабо ҳужум қилиб, қишлоққа ўт қўйган ва йўлбошчини ярадор қилган экан.

Тонг отиши билан қирғоқда форт ҳам, кишилар ҳам йўқлиги маълум бўлди. Фақат кул уюмлари, мурдалар ва кийим парчалари бўлиб ўтган фожиадан гувоҳлик берарди. Узоқда пайдо бўлган бир неча ҳинд оқларни кўриш биланоқ ўрмонга тумтарақай қочиб кетди.

Колумб форт территориясини кавлаб кўришни ва кўмилган қудуқни тозалашни буюрди, у мустамлакачилар яширган олтинни топиш умидида шундай буйруқ берганди. Аммо ҳеч қаердан олтин топилмади.

Колумб йўқлигида оролда қандай воқеа рўй берган? Эспаньолада қолган мустамлакачилар эс-ҳушларини йўқотиб қўйган. Улар дастлабки кунларданоқ талончи-

Испан конкистадорлари ўша замон қурол-аслаҳасини — қилич, қалқон, совут, дубулға, найза ва пилта милтиқни осиб олишган (қадимги гравюрадан)

лик йўлига тушган, оролда айланиб юриб, маҳаллий аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларини тортиб олишган, ҳиндларнинг ўзларига хизмат қилишини ва тахти равонда олиб юришини талаб қилишган, итоатсизлик қилган ҳиндларни қаттиқ жазолашган, чунки маҳаллий аҳолини ўзларининг хусусий мулки, ҳар қандай муомала қилса бўладиган, миясиз, лекин кўнгилчан мол ҳисоблаган. Улар ҳиндларнинг хотинларини, дон-дунини, олтин безакларини тортиб олишган.

Ниҳоят, талончилар оролнинг ичкарасида яшовчи қабила бошлиғи Қаонабога дуч келган. Бу қабила бошлиғи испанларга хайрихоҳ бўлган Гуаканагарига нисбатан жасурроқ ва журъатли бўлган. Қаонабо кучга кўр-кўрона бўйсунидан ўз кишиларини секин-аста бездирган. Испанлар олло таолонинг абадий барҳаёт элчилари эмаслигини исботлаш мақсадида мустамлакачиларни алоҳида синаб кўрганлигини қабиладошларга сўзлаб беради: испанларнинг ҳар бирига орол кишиларининг бир нечаси хизмат қилиб туради. Орол кишиларига ўз хўжайинлари ва ҳукмдорларини кўтариб юриш ва дарёдан ўтказиб қўйиш вазифаси ҳам юкланади. Бир кун қаттиқ ёмғир ёғиб дарё тўлиб оқа бошлайди, шунга қарамай испанлардан бири ўзини дарёдан ўтказиб қўйишни қайсарлик билан талаб қилади. Қабила бошлиғи сув ос-

мон фарзандига шикаст етказиш-етказмаслигини синаб кўришни ҳиндларга буюради. Ҳиндлар дарё ўртасига етгач, испанни сувга ботиришади ва типирчилашдан тўхтагунча сув тагида ушлаб туришади.

Жасадни қирғоққа чиқаришади, бутун қишлоқ аҳолиси шу ерга тўпланиб, жасаднинг атрофини ўраб олиб, унинг тирилишини кутиб ўтиришади. Уч кундан кейин мурда чириб сасий бошлагач, олло таолонинг фарзанди ҳам ўзлари каби оддий одам эканига ишонишади. Шу воқеадан кейин ҳиндлар оқ танлилардан қўрқмайдиган бўлишади ва бу ҳақдаги хабар қабиладан-қабилага ўтаверади.

Шундан кейин Каонабонинг одамлари аввал ўз мулкларини талаган испанларни қириб ташлашга, сўнгра Навидад фортига ҳужум қилишга журъат этишади. Фортни атиги 10 киши қўриқлар, қолганлари талончилик қилар эди; форт таслим бўлгач, Каонабо қолган ҳамма испанларни бирин-кетин йўқ қилади. Бу ўз вақтида амалга оширилган ва оқилона ҳукм эди, бу суд ҳукмини ижро этишга Гуаканагари ҳам ўз кишилари билан қатнашганлиги шак-шубҳасиз.

Шу тариқа ҳинд қабилалари билан бўлган дўстона муносабатлар барҳам топди. Бу испанларга эриш туюлди, чунки Колумб маҳаллий аҳоли қўрқоқ, тинчликсевар ва ҳеч қандай қуролга эга эмас, дер эди-ку.

Испанлар Гуаканагари душман кайфиятда деб, ундан гумонсирар ва ярадорман дейиши ҳам турган-битган муғомбирлик деб ўйлар эдилар. Унинг қабиласига мансуб ҳиндларнинг кулбасидан қимматбаҳо газлама ва бошқа буюмлар топилди, орол аҳолиси бу газлама ва буюмларни айирбошлаш йўли билан ололмас эди. Аммо фош этувчи ишончли далиллар йўқлигидан Колумб айибдорларни қидириб топиш ва жазолашдан ўзини тийиб турди.

Адмирал ярадор қабила бошлиғи ҳузурига келди. Табиб Гуаканагарининг сонига боғланган матони ечди, сонда ҳеч қандай жароҳат йўқ эди. Қабила бошлиғи оёғига тош текканини айтди, аммо ёлғон гапираётгани билиниб турарди. Адмирал ҳиндлар билан муносабатни кескинлаштирмаслик учун ҳозирча ўч олмасликка қарор қилди. Колумб қабила бошлиғига ҳамдард эканлигини билдириб, у билан лутфан сўзлашди ва ярадорнинг қаддини кўтаришга ёрдамлашди, уни кемага таклиф қилиб, меҳмонлар шарафига зиёфат берди. Соддадил маҳаллий халқни ўтган галдаги сингари таажжубланти-

риш ва қўрқитиш учун испанлар Гуаканагарига ўзлари билан келтирилган 50 га отни кўрсатишди.

Қабила бошлиғи қўрқиб кетди. Баданини совуқ тер босиб, қалт-қалт титради: Гуаканагари бундай баҳайбат ҳайвонни ҳеч кўрмаган. Испанларнинг от миниб юриши уни айниқса тонг қолдирди.

Колумб ҳамроҳларининг кўписи Гуаканагарини гаров сифатида асир олинг, деб маслаҳат беришди, аммо адмирал иккиланди. Қабила бошлиғи хавф-хатарни сезиб, қишлоқдан чиқиб кетди ва испанларга қорасини ҳам кўрсатмади.

Бир куни тунда Борикен оролидан ва бошқа ороллардан ушлаб олинган ҳинд аёллар кемадан қочиб қирғоқ-қача сузиб боришди ва эспаньолалик ҳиндлар ёрдамида бўлса керак, бекинишди. Адмирал қочиб кетган аёлларни беришни талаб қилганда барча ҳиндлар қишлоқдан чиқиб кетди. Улар оқ танли келгиндиларга ишонмай қўйган бўлсалар керак.

Испанлар душман кайфиятдаги бу оролда мустамлака ташкил этишлари керак эди. Қирол ўринбосари мустамлака учун эспаньоланинг шимолий қирғоғидаги вайрон бўлган Навидад фортидан шарқ томондаги атрофи яхши тўсилган бухта яқинидаги жойни танлади. Мустамлака қуриладиган жойгача бўлган 30 лиг масофани рўпарадан эсаётган кучли шамолда оқимга қарши сузиб, испанлар бир неча ҳафтада босиб ўтишди, океан оша ўтгандагидан ҳам кўпроқ қийналишди.

Кемалардан юклар туширила бошланди. Мустамлакачиларга бел, болта улашишди, мустамлакага дарё сувини келтириш учун улар дарахтларни кесиб, каналлар қазий бошладилар; савдо омборлари, қирол ўринбосари учун уй, черков биноси, лой-қамишдан уй-жой — кулбалар қуришга киришилди. Колумб янги шаҳарни қиролича номи билан Изабелла деб атади.

Аввалига иш юришиб кетди. Лекин кўп ўтмай, идалго, савдогар, офицер ва мансабдорлар танбаллик қила бошлади, чунки улар океанни меҳнат учун эмас, балки олтин учун ошиб ўтишган эди-да! Улар оғир жисмоний меҳнатни ёқтирмас ва уни ўз шанларига ҳақорат деб билишарди. Улар қул каби белини букчайтириб ишлаш учун жон ўйноғида сайёҳат қилишмаган ахир.

Ишга чиқаётганларнинг сони секин-аста камайиб, саккиз юзга тушиб қолди; қолганлар эса иш қилмай, сандироклар, ичкиликбозлик қилар ва муштлашар эди.

Мустамлакачилар орасида тропик касалликлар — сариқ, иситма ва безгак тарқала бошлади. Колумбнинг ўзи ҳам иситма касаллигига мубтало бўлди, касаллик тез-тез тутиб, мадори қуриди, шу туфайли Колумб иш билан шуғулланмай, тўшақда ётишга мажбур бўлди. Кўп ўтмай, келгиндиларнинг ярмига яқини касалланди ва қабристонда янгидан-янги мозорлар пайдо бўла бошлади. Иссиқ ва нам об-ҳаво дастидан озиқ-овқатнинг бир қисми сасиб қолди ва мустамлакачиларга очлик таҳдид сола бошлади.

Касалликдан дармони қуриган ва умидсизланган адмирал мустамлакачилардан бир қисмини юки бўшатилган кемаларда ватанига жўнатишга ва шу тариқа озиқ-овқат масаласини ҳал этишга, бу ерда эса фақат беш кема билан беш юз кишини қолдиришга қарор қилди. Эспаньола бошига тушган бахтсизликлар — Навидад форти гарнизонининг ҳалокати, очлик ва касалликлар ҳақида ҳукмдорларга қандай хабар қилинса экан? Ахир, Испанияда кемалар олтин ва зираворларга тўлиб келади деб кутишмоқда-ку. Колумбнинг сафар олди ваъдаси ҳам шундай эди. Бунинг устига, экспедицияни тайёрлашга жуда кўп маблағ сарфланган.

Адмирал аҳволни пича бўлса-да тузатиш мақсадида Себао тоғларини разведка қилиш учун Алонсо Охеда бошчилигида яхши қурулланган отряд юборди. Отряд тезда яхши хабарлар билан қайтди; у дарёлардан бирининг водийсида олтин қум ва йирик ёмбилар топибди. Охеда лом урилган заҳоти қоядан олтин қум фонтан бўлиб отилганини шавқ-завқ билан ҳикоя қилди.

Чанканинг мактубида ёзилишича, Себао тоғларида капитан кўп жойдан олтин топганки, уларни сўз билан ифодалаш қийин. Эллиқдан ортиқ дарё ва сойдан, шунингдек қуруқликдан ҳам олтин топилган. Капитаннинг айтишича, бу жойда истаган ердан олтин топиш мумкин экан. «Шундай қилиб, — дея давом этади Чанка, — Кастилия ҳукмдорлари ўзларини дунёда энг бой монархлар деб ҳисоблашларига шубҳа йўқ, чунки шу чоққача одамлар бунга ўхшаш ҳодисани кўрмаган ва эшитмаган».

Колумб бу хабардан фойдаланиб, Фернандо билан Изабеллага Эспаньолада яна олтин тоғлар ваъда қилади. 1494 йил февралда Колумб флагман кемасининг капитани Антонио Торес бошчилигида 12 кемаи Испанияга қайтариб юборди.

Тореснинг опаси валиаҳд Хуаннинг эпагаси эди, шунинг учун капитан Фернандо билан Изабелла ҳузурига бемалол кириб-чиқа оларди. Шу вайдан Колумб Торесга ҳисобот топширди, ҳисобот мазмунини Торес Фернандо билан Изабеллага оғзаки баён қилиши керак эди. «Торес мемориали» деган бу ҳисоботда қирол ўринбосари ғоятда бой олтин конларини, шунингдек ҳар хил зираворларнинг белгиларини топганлигини хабар қилди. Олтин топилганлиги ҳақидаги хабардан кейин ўзини оқлаш бошланди: у,— кишилар касал бўляпти, олтин ювиш жуда оғир, машаққатли иш; йўл ҳам, юк ҳайвонлари ҳам бўлмаганлигидан сизга олтин жўнатишдан ожизман,— дейди; европаликлар бу ердаги озиқ-овқатга ўрганиша олмаяпти. Испаниядан овқат етказиб берилиши зарур, дейди; колония ҳозирча ўзини-ўзи боқа олмайди. Айниқса винога эҳтиёж катта. Бочкаларнинг кўпи яроқсиз экан, винонинг анча-мунчаси йўлдаёқ оқиб кетди,— дейди.

Дехқончилик қуроллари, дон, сухари, гўшт, шакар, асал, майиз, беморлар учун дори-дормон, шунингдек эркак ва ургочи эшаклар кераклигини, ҳиндларга қарши юришларда салт минниш учун хусусан отлар зарурлигини адмирал эслатиб ўтади. Бу масалада ҳам муттаҳамлик қилиниб кемаларга яхши отлар ўрнига қаёқдаги қирчанғи отлар ортилибди, дейди Колумб. Яна у пойафзал, кўйлак, чарм, зиғир толадан тўқилган газлама, эллик бочка шинни, юзта аркебоз, заҳарли ўқ-ёйлардан сақланиш учун кўкракка тутадиган юзта совут ва юз яшик ўқ-дори юборишни сўрайди. У софдил меҳнатчилар: гишт терувчилар, конда олтин ювувчилар кераклигини ҳам ёзган.

Фернандо билан Изабелла бу талабларни адолатли деб топишди ва Эспаньолага дон, чорва моли, кийим-кечак, пойафзалдан бўлак ҳамма нарсани юбориш тўғрисида буйруқ беришди.

Колумб экспедиция ҳаракатларини ҳиндларни қул қилиб сотиш йўли билан қоплашни таклиф этди. Мана шу хат адмиралга қарши оғир айбнома бўлиб, уни қул савдосининг ташаббускори, рижор ва мунофиқ сифатида фош этди:

«...Жаноби олийларига маълум қилингки, Эспаньола аҳолиси ва каннибалларнинг бахт-саодати тўғрисидаги ғамхўрлик, улар Кастилияга қанча кўп жўнатилса уларнинг ўзи учун шунчалик яхши бўлади, деган фикрни туғдирди.

Жаноби олийлари бу кишилар билан қўйидагича иш тутишлари мумкин: бу ерга келиб ўрнашадиган кишиларни озиқ-овқат билан таъминлаш учун ва бу оролларнинг фаровонлиги учун қора мол ҳамда юк ҳайвонлари жуда зарур эканлигини эътиборга олиб, жаноби олийлари бу ерга ҳар йили етарли миқдорда кемалар келишига ва уларда қора мол, озиқ-овқат ҳамда ўлкани ободонлаштириш ва деҳқончилик қилиш учун керакли бошқа нарсаларни олиб келишга, барча харажатлар товар етказиб берадиганлар ҳисобига ўртача баҳоларда ўтказилишига мурувват қилиб ижозат ва ҳуқуқ беради деган умиддамиз.

Булар учун тўланадиган ҳақни қул қилиб сотишга ярайдиган, бўй-баста келишган, идрокли ва шафқатсиз кишилар — каннибаллар ҳисобига чиқариб олиш мумкин. Каннибаллар ваҳшийликдан халос қилиниши биланоқ энг яхши қулга айланади ва ўз юртидан четда инсон қаторига киради».

Колумб қул қилиб сотилган ҳиндлар чўқинишга рози бўлади, шу тарзда уларнинг жони жаҳаннам азобидан қутилади; мустамлака бир мараведи ҳам сарфламай барча зарур нарсалар билан таъминланади, хазина ҳам фойда кўради, оролнинг тинч аҳолиси урушқоқ, одамхўр қўшнидан қутилади деб таъкидлайди. Режа ҳар томонлама ўйлаб пухта тузилган эди.

Қуллик ва қул савдоси тез орада янги ерлар учун чинакам лаънат тамғаси бўлди ва маҳаллий аҳолининг тамомила қирилиб битишига олиб келди. Буюк денгиз сайёҳи Колумбнинг шуҳратини оламга ёйган тарихчилардан биронтаси ҳам бу жаҳонгашта сайёҳнинг раҳмсиз, бемани режасини оқлашга қодир эмас. Колумбнинг режаси Испанияга катта фойда келтириши билан бирга, янги кашф этилган ерларнинг экономикасига путур етказди.

Ўз аҳолисидан маҳрум қилиниб, хонвайрон этилган ороллар узоқ йилларгача иқтисодий аҳамиятини йўқотди.

Эспаньолада товар айирбошлаш ҳам ёмон аҳволда эди. Орол аҳолиси Европа товарларига айтарли эҳтиёж сезишмади, уларнинг олтин запаси эса жуда кам эди. Мустамлакачиларнинг олтинни ўзлари қидиришдан бошқа иложи қолмади, шунинг учун Колумб Испаниянинг симоб конларидан бу ерга мутахассислар юборилишини илтимос қилди.

Бу, Эспаньолани мустамлакага айлантиришда Колумбнинг биринчи катта панд ейиши эди.

Оролда қолган испанларнинг хом хаёллари тезда барбод бўлди: Эспаньоланинг олтин ҳовучлаб олинадиган мамлакат, деган шухрати барҳам топди. Қонкистадорлар орасида норозилик бошланди. Норози бўлганлар ҳамма масалада қиролнинг кон ишлари бўйича ўринбосарини айблашди: конкистадорларни океан ортига, олтин йўқ мамлакатга, очлик, муҳтожлик ва касаллик ҳар қадамда пойлаб турган мамлакатга ана шу ажнабий олиб келди: овқат нормасини камайтиришга у буйруқ берди, мустамлакачиларни оғир меҳнатга у маҳкум этди.

Зимдан исён етилмоқда эди — норози мустамлакачилар қолган беш кемани эгаллаб, қиролга шикоят билан жўнамоқчи бўлишди. Аммо Колумб фитнани фош этди, йўлбошчиларини занжирбанд қилиб, кейинчалик Испанияда суд қилиш учун кемалардан бирига қамаб қўйди. Баъзи фитначиларни дарра билан уришга буюрди. Бундан мустамлакачиларнинг Колумбга бўлган нафрати баттар ортди. Адмирал эҳтиёткорлик юзасидан барча қурол-яроғ ва ўқ-дориларни флагман кемасида сақлашга мажбур бўлди, флагман кемасига эса Колумбнинг укаси Диего қўмондонлик қиларди.

Торес жўнаб кетгач, бир ойдан кейин — 1494 йил 12 мартда Колумб Диегони ўз ўрнида қолдириб, орол ичкарисига разведкага жўнади. Пиёдалар ва отлиқлардан иборат бир неча юз киши Изабелладан труба ва барабанлар товуши остида жанговар ҳолда йўлга чиқишди ва тоғ тизмасини ошиб ўтиб, тезда кенг водийдан чиқиб қолишди. Бу водий шу қадар гўзал, яшил ва равшан эдики, Колумб уни Қироллар водийси деб атади. Бу ерда испанлар Авлиё Фома фортига асос солишди ва гарнизон қолдиришди. Қолган жангчилар олтин излаб тоғларга жўнашди. Йигирма тўққиз кунлик шу сафарда жангчилар анча қийинчиликларга дуч келишди. Ҳавонинг айниши, овқатнинг ёмонлиги ва ярамас сув уларга кўп азоб берди. Лекин олтинга бўлган ҳирс уларни олдинга ҳайдар, куч, соғлиқ бағишлар ва ҳамма нарсага қодирдек қилиб қўярди.

Колумб йигирма тўққизинчи мартда Изабеллага қайтиб, касал ва оч одамларнинг инграб ётганини кўрди. Иситма испанларни қийрата бошлади. Шунинг учун Колумб яна бир неча бор тоққа жўнашга қарор қилди; тоғ ҳавоси қуруқ ва тоза; бунинг устига, Қироллар водийсида

озиқ-овқат топиш осойроқ эди, лекин ҳиндлар энди оқ танли келгиндиларга тобора кўпроқ қаршилиқ кўрсата бошладилар; шунинг учун келгиндилар озиқ-овқатни зўравонлик ва талончилик йўли билан тонадиган бўлиб қолишди.

Адмирал Эспаньолани тўла забт этиш ва унда тартиб, осойишталик ўрнатиш учун Диего бошчилигида оролни бошқарувчи махсус Кенгаш таъсис этди, рицарь Педро Маргаритга тўрт юз жангчидан иборат отряд билан жўнаб исёнчи ҳиндларни тинчитилиши буюрди.

Колумб Маргаритга гарчи ҳиндларни жабрламаслик ва уларнинг розилигисиз бирор-бир нарсани олмаслик ҳақида кўрсатма берса-да, кетидан қўшиб қўйди:

«Сибога бориладиган йўлда ҳиндлар у-бу нарсамизни ўғирлашди, шунда мен уларни жазоладим; сиз ҳам, агар шундай ҳодиса рўй берса, яъни ҳиндлардан биронтаси ўғирлик қилса, гуноҳкорнинг бурни ва қулогини кесиб жазо беринг. Чунки бу аъзоларни яшириб бўлмайди, бошқаларига ибрат бўлади. Орол аҳолиси билан мол айирбошлаш ишини шу тарзда хавфсизлантириш мумкин; бошқа ҳиндлар эса бирор нарса ўғирлаган киши шундай жазоланишини, кўнгилчан, сахий кишилар билан яхши муносабатда бўлиш кераклигини, нияти бузуқ кишилар жазо олишини тушуниб оладилар».

Шу пайт авлиё Фома фортидан чопар келиб, қабила бошлиғи Каонабо гарнизонга ҳужум қилишга тайёрланмоқда, деди. Колумб Маргаритга берган йўл-йўригида қабила бошлиғининг қандай қилиб таъзирини бериш кераклигини кўрсатди: Каонабони музокарага чақириб, тинчлик ва тотувлик ваъда этишни, кийим туҳфа қилишни (чунки яланғоч кишини ушлаш қийин) ва ака-укалари билан бирга асир олишни буюрди.

«Айни вақтда,— дейди мунофиқона Колумб,— ҳақиқат ва адолат доирасидан четга чиқилмасин».

Аммо Маргарит Каонабони тузоққа илнтира олмади. Бошқа киши — айёр конкистадор Охеда бу ишнинг удасидан чиқди. У Каонабога ўзини дўст қилиб кўрсатди ва унга, катта кўнғироқ олиб бораётирман, деб хабар қилди, тинчлик-тотувлик таклиф этди. Кўнғироқнинг жарангдор овози Каонабонинг эътиборини анчадан бери жалб қилиб келарди. Охеда Каонабони музокарага чақиртириб, Кастилияда фақат машҳур кишилар мана бундай безак тақишади деб, уни қўлига ва оёғига кишан тақишга унатди. Кишанланган қабила бошлиғини испан-

лар тезда отга ўнгариб, Изабеллага олиб кетишди. У ерда Каонабо адмирал уйининг ертўласига ташланди, кейинчалик Испанияга жўнатилди.

КУБА ВА ЯМАЙКА СОҲИЛЛАРИДА

Сьерра-Маэстро тоғлари этагида.— Ямайкадаги тўқнашув.— «Қиролча боғи» архипелаги.— Кубанинг ажойиб бухта ва қўлтиқлари.— Пинос (Сосен ороли)— қароқчиларнинг келажакдаги макони.— Мутаассиб буюрган қасамёд.— Пешвоз шамол ва оқимга қарши курашда.

1494 йил апрель ойи охирида Ҳиндистоннинг вице-қирол Изабелла оролида Диего бошчилигидаги гарнизонни қолдириб, ўзи учта кичкина кемадан иборат флотилия бошчилигида (бу кемалар орасида «Нинья» ҳам бор эди) денгизга чиқди ва қитъада жойлашган Ҳиндистонни қидириб йўлга тушди. Аммо бу экспедиция мустамакка бошига тушган мусибат ва бахтсизликлардан ўзини олиб қочиш, Эспаньоладаги аҳволнинг Испанияда тугдирган ёмон таассуротларини янги порлоқ кашфиётлар билан хаспўшлашга уринишга кўпроқ ўхшарди.

29 апрелда Колумб Альфа ва Омега бурни (Маиси бурни) томондан Куба ерига етиб олди ва бу жой мангуликка испан ҳукмдорларининг ери бўлиб қолганлиги шарафига у ерга катта бут ўрнатди.

Испанлар ҳамон ўзларини Осиё қитъаси соҳилларида деб билишар, шунинг учун Альфа ва Омега бурнидан қуруқлик бўйлаб, Португалиядаги Сан-Висенте бурнигача бориш мумкин деб ўйладилар. 1508 йилда испан денгизчиси Окампо ўз кемаларида Кубани айланиб ўтгандан кейингина Куба Антиль архипелагидаги ороллардан бири эканлиги маълум бўлди.

Ажойиб ўрмонлар билан қопланган, этаги денгизгача тушиб турган Сьерра-Маэстро тоғ тизмалари, мовий денгиз, довул-бўронлардан яхши ҳимояланган чиройли, осуда қўлтиқ ва кўрфазлар маҳлиё денгизчилар кўз ўнгида намоён бўлди. Бу ям-яшил, чаманзор ерда хушбўй ҳидлар анқиб турарди. Колумбнинг кемалари Гуантанамо деган кенг қўлтиққа кирди (адмирал уни Пуэрто Гранде—Катта Гавань деб атади); бу ерда XX асрда ҳозирги замон қароқчилари—АҚШ империалистлари—босқинчилик макони, яъни ҳарбий база қуришди. Кемалар

Ҳинд қайиқлари (қадимги гравюрадан)

қоялар билан ўралган чиройли қўлтиққа ҳам киришди. Колумб экспедициясидан йигирма йил кейин Кубани забт этган Диего Веласкес бу ерда қоялар этагида оролнинг биринчи пойтахтига — Сантьяго де Куба шаҳрига асос солди.

Кубада испанлар маҳаллий аҳоли билан дўстона муносабатда бўлишди, денгизчилар номақбул ҳаракатлар билан бу муносабатларни бузиб қўймасликлари учун Колумб кўз-қулоқ бўлиб турди. Ажойиб совғалар олиб келадиган сахий ажнабийлар ҳақидаги хабар яна соҳил бўйлаб ёйилди ва орол аҳолиси испанларни меҳмондўстлик билан қарши олди. Улар ўз қайиқларида кемалар сари сузиб боришди, нон, балиқ, мевалар келтиришди. Ҳиндлар осмон элчиларини қирғоққа таклиф этишди ва очиқ чеҳра билан зиёфат қилишди. Орол аҳолисининг игуана ва тимсоҳ гўштини истеъмол қилишига испанлар эътибор беришди. Танаси қаттиқ танга ва тиканлар билан қопланган игуанани испанлар илон деб билишар ва заҳарли деб ўйлашарди. Кубада, умуман, заҳарли судралувчилар йўқлиги анча кейин маълум бўлди. Бу орол соҳилларида олтин топилмади. Адмирал яқин ўртада, салгина жануброқда олтинга бой орол борлигини ҳиндлардан эшитиб, йўлини ўзгартирди ва бир неча кундан кейин Ямайкага етиб олди.

Бу ажойиб оролда баланд тоғлар ва бепоён паст текисликлар, аҳоли зич жойлашган обод водийлар испанлар кўз ўнгида намоён бўлди.

Етмишга яқин катта қайиқ кемаларга пешвоз чиқди. Қайиқлардаги маҳаллий халқ душманлик кайфиятида бўлиб, қурол-яроғини шай тутган эди.

Эртаси кун ике кемалар катта бухтага кириб лангар ташлаганда қирғоқда жуда кўп ҳинд тўпланди. Уларнинг яланғоч баданлари қора ранг бўёқ билан нақшлар солиб безатилган, бошларида ранг-баранг жиға тақилган бош кийими. Ҳиндлар ҳавони ларзага келтириб қичқаришар, кемага найзалар отишар, лекин отилган найзалар кемаларгача етиб келмас эди.

Испанлар сув ва ўтин гамлаб олишлари, кемаларнинг шикастланган жойларини тузатишлари керак эди. Шу боисдан улар ҳиндларнинг душманлик билан қарши олишига қарамай, сувга қайиқ туширдилар, лекин маҳаллий халқ уларга ёйдан ўқ ёғдирди.

Шунда Колумб ҳиндларга қаратиб замбарак ва тўплардан ўқ узишни буюрди. Бир неча ҳинд ўлдирилди ва

кўплари ярадор қилинди. Испанлар орол аҳолиси устига махсус ўргатилган итларни қўйиб юборди; ҳиндлар отлардан қандай қўрқишган бўлса, итлардан ҳам жуда қўрқишди ва кўп талафот кўрди. Солномачининг ғурур билан қайд қилишича, ҳиндларга ташланган битта ит ўн кишининг ўрнини босарди. Итлар билан шу тариқа танишгандан кейин ҳиндлар қаршилик кўрсатишдан ўзларини тийдилар. Кемаларга яқин орадаги ерлардан жуда кўп қайиқлар сузиб келди. Энди ҳиндлар ювош ва итоаткор бўлиб қолган эди. Улар озиқ-овқат ва бошқа нарсалар келтириб, уларни испанлар берган нарсаларга айирбошладилар.

Христофор Колумб Ямайкадан олтин топилмагач, яна Куба соҳилига — ўзи Бут бурни деб атаган бурунга келди: у Хитойнинг жанубий вилояти Манзини зўр бериб шу ердан қидирди.

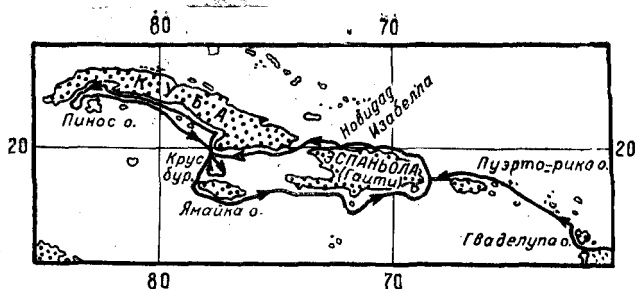
Испанлар соҳилга неча марталаб тушишди. Лекин ҳар гал ё қамиш ўсиб ётган ботқоқликка, ё ўтиб бўлмас ўрмонга дуч келишарди.

Кунлардан бир кун Колумб бут ўрнатиш ва ибодат қилиш учун соҳилга тушганида сочига оқ оралаган кекса қабила бошлиғини учратди ва у билан узоқ суҳбатлашди.

Колумб ҳиндларнинг ери қуёш, ҳаво ва сув каби умумий мулк эканлигини ва улар муҳтожлик сезмай, ўртача ҳаёт кечиришларини билиб ҳайратда қолди. Ҳиндлар бамисоли олтин асрада яшашар, ўз мулклари ва кулбаларини хандақлар, деворлар билан ўраб олмас, боғларидан ҳар ким ҳам баҳра оларди; уларнинг юртида ҳеч қандай қонун юритилмас, китоб, суд, тарих, ёзув нималигини улар билишмасди. Табиатан адолатли бўлган ҳиндлар бошқаларни хўрлаш ёки хафа қилишни ақлсизлик деб ҳисоблашарди.

Лас Касаснинг айтишича, кекса ҳинд Колумбга орол аҳолиси ундан ғоятда қўрқаётганлигини, лекин бундан унинг мағрурланишга ҳаққи йўқлигини айтган, чунки у ҳам бошқалар сингари ахир бир куни ўлади. Ҳиндларнинг эътиқодича, одам бу дунёда қилган ишлари учун у дунёда жавоб беради. — У ё жаннатга, ё дўзахга тушади.

Адмирал кекса ҳинднинг донишмандлигига қойил қолди ва уларни ҳар қандай ёмонликдан ҳимоялаш ҳамда яхшилик қилиш учун бу мамлакатга келдим, деб жавоб берди. Сўнгра у қабила бошлиғига Испания, унинг

Колумбнинг 1493—1494 йилларда Эспаньола, Куба ва Ямайка соҳиллари бўйлаб босиб ўтган йўли

шаҳарлари ва кишилари, урф-одатлари, бойлиги, озиқ-овқат маҳсулотлари ва байрамлари ҳақида сўзлаб берди.

Кекса ҳинд шу мўъжизаларнинг ҳаммасини ўз кўзи билан кўриш учун Колумб билан Испанияга жон-жон деб боражагини, аммо бу ерда хотини ва ўғиллари унинг кетишидан қаттиқ қайғуга тушишини айтган.

Шундан кейин Колумб кемасига яна бир қабила бошлиғи бола-чақалари, ака-укалари билан бирга ташриф буюрди. Улар яланғоч баданларига мис ва олтин безаклар, ранг-баранг тошлардан тизилган маржонлар тақибган, ип газлама парчалари ўрашган ва жиғали бош кийими кийиб олишган эдилар. Улар испанларга совға-салом келтиришди. Қабила бошлиғи кемада оиласи билан қолишга рухсат сўради: ўз еридан кетишга қарор берганини, ерини адмиралга топшириб, буюк ва қудратли ҳоким ҳузурига жўнамоқчи эканини билдирди, у ҳокимларнинг тарихи ва у ердаги ғаройиб нарсалар ҳақида таржимон ҳинддан жуда кўп ажойиб нарсаларни эшитган, энди шуларни ўз кўзи билан кўрмоқчи экан.

Колумб узоқ ва машаққатли йўлда уларга кўп қийинчиликларни бошдан кечиришга тўғри келишини билиб, таассуф билдирди ва келгуси сафар шу жойларга тагин келганида уларни олиб кетишга ваъда берди.

Денгизнинг қирғоққа яқин қисми жуда саёз бўлиб, у ерда тез-тез момақалди роқ бўлар, жала қуярди. Айниқса ёзда бу табиий ҳол ҳисобланарди. Кемаларнинг таги кўп марта денгиз тубига, сув ости тошларига тегиб ўтди, кемаларнинг саёзликка ўтириб қолиши ҳеч гап эмас эди.

Испанлар қанчалик узоққа сузиб боришса, қалин ўрмон билан қопланган майда пастқам оролларга шунча кўп дуч келишарди. Улардан баъзиларидагина одам яшарди. Ороллар шу қадар кўп учрадики, ҳар бирига ном қўйишнинг иложи йўқ эди. Шу сабабли испанлар бутун архипелагни «Қиролича боғи» деб аташди. Архипелаг ҳозир ҳам шу ном билан аталади.

Колумб шу жойларда тентиб юраркан, Марко Полонинг Осиё қирғоқларида Минг Зиравор ороллари кўрганлиги ҳақида айтганларини ҳам деб эслайверди ва тез орада Хитой портларидан бирига ёки олтин Херсонес деб аталган жойга — Малакка ярим оролига етиб боришга умид боғлади. У ердан эса Ҳинд океанига, Арабистон ярим оролига ва Мисрга тўғри йўл очилади. Эҳтимол, Африкани айланиб Испанияга қайтиш ва шу тариқа португалияликларнинг юзини шувит қилиш ёки, энг яхшиси йўл-йўлакай Қизил денгизга бурилиб, Қуддус шарифни зиёрат қилиш ва у ердан бирор кемада Испанияга йўл олиш мумкин бўлар. Колумб Осиё соҳилидан жуда узоқда эканлигини хаёлига ҳам келтирмай, шундай хом хаёлларга борди...

«Қиролича боғи» ороларида турнага ўхшаш, пати пушти ранг қуш — фламинго (ҳозир деярли қирилиб битган), турналар, тўти қушлар, қузғунлар, соқақушлар ва бошқа паррандалар бор эди. Испанлар бу ерда итларни ҳам учратишди.

Гилдиракча ёки қалқончадек келадиган йирик тошбақалар учрарди. Ороллардан бири яқинида испанлар қизиқ балиқларни кўришди, ҳиндлар бу балиқларни «ревесо» деб аташарди. Балиқлар сардиналардан салгина катта, қорнида қаттиқ бўртмаси бор, шу бўртмаси билан ҳар қандай нарсага ёпишиб олар, шундан кейин уларни ҳатто кесиб майдаласа ҳам, ажратиб олиб бўлмасди. Ҳиндлар тошбақа ва акулаларни овлаш учун ана шу балиқлардан фойдаланишарди.

Барнальдес бу ҳақда қуйидагиларни ёзган: «Ҳиндлар балиқ тутишни ов деб аташади, чунки улар баъзи балиқлар билан бошқа балиқларни овлашади, този балиқларни думларига тизимча боғлаб сувга ташлашади. Бу балиқ илон балиқча келади, оғзи жуда кенг очилади, сўргичлари кўп, сассиқ кўзан каби кўрқмас, сувга отилиши билан истаган балиққа дарҳол ёпишиб олади, уни асло қўйиб юбормайди, уларни сувдан чиқариб олгандан кейингина ғаниматидан ажратиш мумкин, сувдалигида эса

ганимати ўлгандан кейингина уни қўйиб юборади. Жанубий денгизларда сўрғичли бу балиқлардан ҳали ҳам балиқ овида фойдаланишәди.

Колумб ороллар орасида йигирма беш кун сузди, аини вақтда баланд қояли Тринидад тоғ тизмаси бўйлаб ғарбга секин-аста сурилиб борди. Бу қоялар орасида қоронғи, чуқур даралар бор әди.

Кочинос (Чўчқали) бухтасида испанлар денгиз тубидан отилиб чиқиб турган чучук сувли кучли булоқ топишди. Булоқ суви шунчалик салқин, мазалики, бутун дунёда бундан яхши сув топиш амри маҳол. Денгизчилар қирғоққа тушиб, сой бўйидаги ўтзорда ёнбошлаб ётиб, гулларнинг хушбўй ҳидидан баҳра олишди. Соҳил жуда чиройли әди: сайроқи қушларнинг ажойиб овози қулоққа хуш ёқар, хурмо дарахтларининг сояси хушбўй ерни қоплаб олган әди.

Кемалар катта, очиқ Батабано кўрфазига ҳам киришди (бу кўрфазнинг шимолида, оролнинг қарама-қарши соҳилида кейинчалик Гавана шаҳри қурилди). Бу ерда испанлар қизиқ ҳодисага дуч келишди: денгиздаги сув тўсатдан сутдай оқарди ва терини ошлаш учун ишлатиладиган суюқлиқ сингари қуюлди қолди. Кейин сувда қора йўллар пайдо бўлди. Сув рангининг шу тарзда ўзгариши денгизчиларни ҳанг-манг қилиб қўйди; бунга ўхшаш ҳодисани улар шу чоққача ҳеч кўришмаган, шунинг учун ҳаддан ташқари кўрқишди. Ҳамма денгизчиларни ҳайратда қолдирган бу ҳодисанинг сабаби кейинчалик тушунилди: саёз жойлардаги тўлқинлар денгиз тубидан аввал оқ балчиқни, кейин эса қора қумни қўзғотиб чиқарар экан.

Колумб кемаларини Батабано қўлтиғидан жанубга бурди. Бу ерда катта оролни (Кубанинг ўзини ҳисобга олмаганда, Куба архипелагидаги бир минг олти юз оролдан энг йиригини) кашф этди ва унга Евангелист (Инжилчи) деб ном берди. Аммо бу ном сақланиб қолмади ва оролни Пинос (Қарағайлар ороли) деб атай бошлашди, чунки қадимги замонда мачтабоп чинакам ёғоч берган йўғон, силлиқ қарағайлар шу оролда ўсган.

Замонлар ўтди, Пинос оролига қароқчилар ўрнашиб олди. Орол бир асрдан кўпроқ вақт давомида қароқчиларнинг яшонган бошпанаси бўлиб турди. Қароқчилар оролдан испан мустамлакаларига ёпирилиб бориб, кемалар карвонига ҳужум қилар ва Испаниянинг денгиздаги қудратига шу йўл билан путур етказар эдилар. Пинос оро-

лида ва майдароқ бошқа оролларда улар кемаларини тузатишар, ов қилишар, балиқ тутишар ва шу тариқа озиқ-овқат ғамлашарди; қароқчилар оролда дам олишар ва айш-ишрат суришар, таъқиблардан шу ерда қутилиб қолишарди.

Бу орол яқинида тошбақа шу қадар кўп эдики, сайёҳларнинг назарида гуё денгиз тошбақаларга тўлиб-тошган. Кемалар атрофини тошбақалар ўраб олган ҳолда сузарди. Гоҳо шундай йирик тошбақа учраб қолардики, денгизчилар улар билан тўқнашишдан чўчишарди.

Ҳиндлар бу денгиз ҳайвонларининг мазали гўштини ва соҳилдаги қумга қўйиб кетган тухумларини жуда қадрлашарди.

Афсуски, Колумб Кубанинг ғарбий чеккасига етиб бормади; бўлмаса, Куба Осиё қитъасидаги ярим орол бўлмай, фақат орол эканлигига ишонч ҳосил қилган бўлур эди. Эҳтимол, ўшанда Мексика кўрфазини кесиб ўтиб, олтинга бой соҳилларга бориб қолган бўлур эди.

Лекин сафарни давом эттиришнинг иложи йўқ эди. Кемалар эскириб тешилиб, уларга оз-оздан сув тўла бошлади, озиқ-овқат маҳсулотлари тугай деб қолди. Матросларнинг сабр-тоқати тугади, улар Эспаньолага қайтишни талаб қила бошладилар.

Экспедициянинг аянчли тугаши Колумбни даҳшатга солди: бу соҳилларда на олтин, на зиравор бор эди. Бойишга ҳеч қандай умид йўқ!

Шунда ҳам адмирал, кемалар Осиё соҳилида деб ҳисоблаб, шунга ишонди. Қироллик нотариуси учала кеманинг саксон кишидан иборат экипажини: «Осиё қирғоқларига дарҳақиқат етиб бордик ва зарур бўлса Испанияга қуруқликдан қайта олардик», — деб қасамёд қилдирди. Қасамёдда, жумладан, бундай сўзлар ҳам бор эди: «...Виждоним билан қасамёд қиламанки, қирғоқлари ғарбдан шарққа роппа-роса уч юз ўттиз беш миля (денгиз миляси) масофага чўзилган бундай оролни шу чоққача ҳеч эшитмаганман ва кўрмаганман, чунки бу мумкин эмас. Энди, эслатиб ўтганимдек, жануби-ғарбга жуда узоқ чўзилиб кетган ерни кўриб турибман. Бунинг орол эмас, балки қитъа эканлигига имоним комил: шу қитъанинг қирғоғи бўйлаб денгиз сафари давом эттирилса, бутун дунёдан хабардор доно халқлар савдо қиладиган ерларга қисқа муддатда етиб бориш мумкин».

Денгизчилар шу қасамдан ҳеч қачон тоймаймиз деб тантанали равишда онт ичишди. Офицер қасамни бузган тақдирда ўн минг маравед миқдорида жарима тўлаши,

матрос эса қасамни бузган тақдирда юз даррага ётқизи-
лиши ва тили суғуриб олиниши керак эди.

Жазирама иссиқ, очлик ва машаққатлардан тинка-
мадори қуриган денгизчилар мутаассибнинг айтганини
қилишди ва ғайритабиий ҳужжатга имзо чекишди.

Колумбнинг замондошларидан бири ўша қасамёд
ҳақида истеҳзо билан бундай деган: Кубанинг орол экан-
лигига ишонмоқ учун адмирал ўз кишиларидан бирини
мачтанинг учига чиқариши кифоя қиларди.

Мажбуран ичирилган қасам ҳеч кимни ишонтиролма-
ди, аксинча, янада кўпроқ шубҳа туғдирди. 1500 йилда
нашр этилган де ла Коса харитасидаёқ Куба орол деб
кўрсатилганини айтиб ўтмоқ керак.

Колумб кемалари кучли шамол ва селга қарши кура-
ша бориб, жануби-шарққа томон уч ҳафта сузди, улар
пешвоз шамолларни ва Қариб денгизининг оқимларини
не-не машаққатлар билан енгиб ўтишди. Озиқ-овқат
тугай деб қолди. Насосларни босавериб чарчаган мат-
росларга кунига бир қадоқ кўкарган сухари ва бир
кружкадан вино берилар эди.

Қийналган денгизчилар, ниҳоят, Бут бурнига етиб
боришди. Бу ерда испанлар бир неча кун дам олишди,
сўнгра Эспаньолага йўл олишга уриниб кўришди, бироқ
рўпарадан эсаётган кучли шамол уларни жанубга бури-
лишга мажбур этди.

Колумб Ямайка қирғоқларига яна бир марта яқин-
лашди. У Ямаикани яшил, ажойиб ва бахтиёр мамлакат
деб атарди. Кемалар кетидан сон-саноқсиз қайиқлар ке-
ларди. Кўрганларнинг гувоҳлик беришича, ҳиндлар ден-
гизчиларнинг юмушларини жон-жон деб бажаришар,
уларни оға-иниларидек кўриб, овқат келтиришарди.

Колумб Ямаиканинг ғарбий ва жанубий соҳилларини
айланиб ўтиб, 20 августда Эспаньолага етиб келди. Бу
ерда оролнинг жанубий соҳилини текшириб, яна қирқ
кунча ушланиб қолди ва 29 сентябрда, беш ойлик са-
фардан кейин, Изабеллага қайтди. Адмирал қаттиқ ка-
сал бўлиб қолди — майда ороллар, даҳшатли маржон
рифлари орасида ва саёз жойларда сузиб ўтказилган
уйқусиз тунлар, жазирама иссиқ, диққи нафас, нам ҳа-
во ва тўйиб овқат емаслик натижасида Колумбнинг соғ-
лигига путур етди. Матрослар буюк денгизчи сайёҳни
соҳилга олиб тушишди.

Шу машаққатли беш ой мобайнида Колумб кемалар-
ни бошқаришда катта маҳорат кўрсатиш билан бирга,

жуда кўп иш қилди: бепоён соҳилларни текширди (кейинчалик бу соҳилларда испанларнинг бой мустамлакаларига асос солинди), ажойиб, ҳосилдор орол — Ямаикани кашф этди (кейинчалик бу оролни инглиз мустамлакачилари босиб олди). Бу экспедициянинг мақсади — буюк хон мамлакатини топиш, унинг олтини, олмоси ва зираворларини қўлга киритиш эди, лекин мақсадга эришиб бўлмади.

БҮТ, ҮТ ВА ҚИЛУЧ БИЛАН

ҲИНДИСТОННИНГ ХОНАВАЙРОН ҚИЛИНИШИ

Эспаньоланинг фалокатга учраши. — «Бундай кишилар осмондан тушиши мумкин эмас!» — Маҳаллий аҳолининг Колумб ва биродарларига нафрати. — Тутқунлар ортилган кемалар. — Одамзоднинг энг ёвуз душманлари ва қирувчилари. — Испанларнинг қонли ёвузликлари. — Олтин оброк ва қуллар меҳнати. — Эспаньолани мустамлакага айлантиришдаги муваффақиятсизликлар. — Испанияга қайтиши. — Каторгачилар океан ортида дин тарғиботчилари ролида.

Эспаньолада Колумб йўқлигида оғир вазият юз берди. Ҳиндларнинг дўсти ва ҳомийси епископ-инсонпарвар Лас Касас бу вазиятни жуда равшан таърифлайди:

«Бутун мамлакат ичидан бижғиб, ғалаёнга келган ва унда даҳшат билан нафрат ҳукм сурар эди. Колумб Куба ва Ямайка соҳилларига сузиб кетган пайтдан бошлаб зулмкор испанлар томонидан жабрланган, таланган ҳиндлар христианларга қарши қуролланишга мажбур бўлдилар...

Эспаньола христианлар қадам қўйган ороллардан биринчиси эди, ҳиндларни ҳалок қилиш ва қириб ташлашга шу ерда асос солинди; христианлар аввал оролни хонавайрон ва шипшийдам қилиб, сўнгра ҳиндларнинг хотинларини, болаларини тортиб ола бошладилар, уларни малайлик қилишга мажбур этиш ва улардан ёмон ниятда фойдаланиш, уларнинг не-не машаққат билан топган озиқ-овқатини тортиб олиш учун шундай қилдилар. Чунки ҳиндларнинг ўз эҳтиёжларига яраша, ўз ихтиёрлари билан берган оз миқдордаги нарсаларига христианлар қаноат қилишмади: ахир, ҳиндлар ҳар куни ўзига керак бўлганидан ва ҳар куни озгина меҳнат билан топганидан ортиқ овқат сақлашга одатланмаган эди. Аммо ҳар бирида ўнтадан ҳинд яшайдиган учта уйнинг бир ойга етказадиган овқатини христиан бир кунда гумдон қиларди. Христианларнинг бошқа кўп зўравонликлар қилганини, ҳиндларни ранжитганини, уларни хўрлаганини назарда тутиб, бундай кишиларнинг осмондан тушиши мумкин эмаслигини ҳиндлар тушунишди. Ҳиндлардан баъзилари овқатини, баъзилари хотин ва

болаларини яширар, яна бирлари бундай раҳмсиз ва ёвуз кишилар кўзига кўринмаслик учун ўрмонга қочар эди. Христианлар уларни дарра, мушт билан уришар, таёқ билан калтаклашар ва, ҳатто, уларнинг ҳокимларига қўл кўтаришар эди...

Ҳиндлар христианларни ўз ерларидан улоқтириб ташлаш воситаларини қидира бошладилар ва қўлларига қурол олдилар; бироқ уларнинг қуроли жуда ожиз бўлиб, ҳужум қилиш учун ҳам, ҳимояланиш учун ҳам деярли ярамас эди»...

Исён руҳи орол гарнизонида ҳам ҳукм сурарди. Колумб Куба ва Ямайкага жўнагандан кейин Педро Маргарит ҳиндларга қарши юриш қилиш тўғрисидаги буйруқни бажармади, балки Оролни бошқариш Кенгашига қарши кураша бошлади.

Кемалар Кастилиядан қайтиб келгач, Педро Маргарит солдатларни ўзбошимчалик билан ташлаб, ватанига жўнади; ўз ҳолига ташлаб қўйилган жангчилар кенг Қироллар водийсида тентиб юриб, ҳиндларни сурбетларча талаш ва ўлдириш йўлига тушдилар. Маҳаллий аҳолининг кулфатлари ва ғазаби борган сари оша борди.

Озиқ-овқат ва жангчилар ортилган учта кема адмиралнинг укаси Бартоломео Колумб бошчилигида Эспаньолага етиб келди. Бетоб адмирал узоқ айриликдан кейин севиқли укасини ётган жойида кўриб, жуда хурсанд бўлди. Қаттиққўл, ғайратли ва омилкор бу киши оролда осойишталик ўрнатади, деган умид билан у, укасини ўзининг ноибни қилиб тайинлади. Аммо Колумбнинг бу қарори мустамлакачилар ўртасида, шунингдек саройда қаттиқ норозиликка сабаб бўлди. Ҳиндистон вице-қироли ва ороллар губернаторининг ноибини фақат ҳокимлар тайинлай оларди-да, ахир.

Бартоломео олдинроқ келганида, эҳтимол, қатъий чоралар кўриб, Ҳиндистоннинг вице-қироли ва унинг укаси — кўнгли бўш, иродасиз Диего йўл қўйган хатоларни тузатиши мумкин бўларди. Бартоломео тартиб ўрната олар, исёнчилар, талончилар ва бошқа ҳар хил қаланғи-қасанғиларнинг танобини тортиб қўяр, олтин чиқариш ва ер ишлашни йўлга қўя оларди, албатта. Эндиликда оролни мустамлака қилиш ва бошқариш учун ғоят катта куч-ғайрат талаб қилинарди.

Мустамлакачиларнинг умидлари пучга чиқди, ҳафсалалари пир бўлди. Улар оролда оғир меҳнат қилишга ва ярим оч ҳолда яшашга мажбур бўлдилар ва ўзлари-

им бахтсизликка учратган айбдорларни қидира бошладилар. Уларнинг нафрати ёт ўлкалардан келган колумбларга, генуяликларга қарши қаратилди, албатта. Чунки бу ажнабийлар ўзларининг шахсий манфаатини кўзлаб ҳокимиятни эгаллаган ва испанларнинг манфаати билан мутлақо ҳисоблашмас эдилар. Христофор Колумбни озиқ-овқатни адолатсизлик билан тақсимлаш, ойликни мунтазам тўламаслик, раҳмсизлик ва зolimликда айб-лашди.

Испанияга қочиб кетган исёнчилар эса, ўз навбатида, вице-қиролни ва унинг оға-иниларини саройда қоралаб кўрсатишга интилишди.

Шунга қарамай, Испанияда Колумбнинг обрўси ҳали баланд эди. Фернандо ва Изабелла мустамлакага озиқ-овқат, дори-дармон, қурол-яроғ ва қопогон итлар ортилган тўрт каравеллани Антонио Торес бошчилигида жунатишди. Ҳокимлар Колумбга хайрихоҳлик билан юборган мактубларида уни Испанияга қайтишга ва Португалия билан бўладиган музокараларда ёрдам беришга даъват этдилар. Аммо адмирал ўзининг қурби етмаган ишдан — мустамлакачиликдан воз кечиш бўлади, деган узрли баҳона билан бу имкониятни қўлдан бой берди. Колумб океан оша узоқ йўл босиш учун ожизлик қилар, чунки касаллик туфайли ҳолдан тойган ва, бунинг устига, қуруқ қўл билан қайтишни истамас эди.

Колумб саройнинг мунофиқона эътирозларига қарамай, Испанияга тутқунлар жўнатишга қарор қилди, шу мақсадда 1495 йил февраль ойида ҳиндларга қарши юриш қилди. Жангчилар жуда катта вилоятни хонавайрон қилишди, орол аҳолисидан бир неча минг кишини ўлдиришди ва жуда кўп ҳиндни Изабеллага ҳайдаб келишди. Февраль охирида беш юзта ҳинд тўрт кеманинг тор хоналарига худди молдай ортилиб, Испанияга жўнатилди. Улардан қарийб икки юзтаси огир сафарга чидаш беролмай, йўлда ҳалок бўлди.

Бетоб, ҳолдан тойган ҳиндларни Севильяда Фонсекага топширишди. Фонсека уларни ўзига қарашли ерларга жўнатиб, ким ошди савдоси билан сотишни буюрди. Қўпол, ёмон муомала, тинкани қуритадиган меҳнат, ўрганилмаган иқлим ва овқат, хўрлашлар, ватанни қўмсаш — буларнинг ҳаммаси бу бахти қаро кишиларни тезда гўрга тикди.

Фернандо ва Изабелла ҳиндларни сотишга аввалига рухсат беришди, лекин тез орада бу қарорни бекор қи-

лишди. «Қул сотиш ишини соф виждон билан давом эттириш мумкинми-йўқмилигини олимларимиз — теологларимиз ва қонунчиларимиздан билиб олмагупимизча ҳиндларни сотиш ҳеч сўзсиз тўхтатилсин ва улар учун пул олинмасин. Жумладан, адмиралнинг мактубларини Торес бизга дарҳол етказиб берсин, токи бу кишиларни қул қилиб сотиш учун у Севильяга қай сабаблар билан жўнатганини билайлик».

Бунинг устига, ҳиндлар Испания иқлимига кўника олмай, тез ўлиб қолаётгани учун бозори чаққон товар эмас эди.

Изабелла оролига ҳайдаб келтирилган ҳиндларнинг бир қисми кемаларга сигмаганлиги учун Колумб уларни мустамлакачиларга малай қилиб берди, қолганларини эса қўйиб юборди. Утакаси ёрилган бу бахти қаролар қутулганликларига ишонмай, тоғларга шундай тез яширинишдики, оналар ҳатто ўз болаларини ҳам ташлаб кетишди.

Тутқун қилинган битта қабила бошлиғи ҳам Изабелладан қочиб кетди. У ўз қабиладошларини испанларга қарши кураш учун бирлаштиришга уриниб кўрди. Аммо ҳиндлар ўртасида тоғувлик йўқ эди: қабила бошлиқларидан баъзилари бетарафлик сақлашга умид боғлашар, Гуаканагари эса ўзини Колумбнинг иттифоқдоши деб ҳисоблар эди. Шунга қарамай, бир неча қабила бошлиғи катта қўшин тўплай олди.

Испанлар ҳиндларнинг Изабелла шаҳрини ўраб олишини кутиб турармиди. Беш ой касал ётиб соғайган адмирал, Бортоломео ва Охеда икки юзта пиёда аскар, йигирмата отлиқ ва йигирмата қопагон ит билан ҳиндларга қарши чиқишди. Чинакам уруш бошланди, бу уруш роса тўққиз ой — 1495 йилнинг охиригача давом этди. Мартда испанлар Қироллар водийсида бир неча минг ҳинд устидан биринчи ғалабага эришди. Ҳиндлар жанговар хитоблар билан жасурона ҳужумга ташланди, аммо адмирал барабанлар ва карнайлар овозида ҳиндларни пилта милтиқлардан ўққа тутишни буюрди. Ўққа тутилганларидан кейин ҳиндлар ҳангу-манг бўлиб қолди, отлиқларни ва итларни кўриб саросимага тушди: Водийда бир неча юз ҳинднинг жасади чўзилиб қолди. Антиль оролларининг аҳолисини кўплаб қириш оқ танлиларнинг қизил танлилар билан бўлган ана шу биринчи катта жангидан бошланди. Жуда содда қурол—қамиш ва ёғоч найзалар билан қуролланган тинчликсевар қабила-

Эспаньоладаги форт — босқинчилар базасидан бири

лар ўқ отадиган қуролга бардош беролмади. Бунинг устига, Колумб жанг қилиш учун отлиқлар бемалол иш кўра оладиган кенг текисликларни танлаган эди.

Лас Касас испанларнинг Антиль оролларида қилган қонли ёвузликларини қаҳр-ғазаб билан қоралаб: «Шу давр ичида ҳиндлар ваҳшиёна калтакланди, айниқса Каонабо қироллигида бутун-бутун вилоятлар ҳувуллаб қолди...» деб ёзган:— «Бундай ҳодиса содир бўлганининг сабаби шуки, ҳиндлар бу раҳмсиз ва ёвуз кишиларни ўз мамлакатларидан улоқтириб ташлаш учун бутун кучларини сарфладилар. Испанлар ҳиндларни ҳеч бир сабабсиз, ҳеч қандай гуноҳсиз ўз ватанидан, еридан, озодликдан, хотинлари ва болаларидан ва ҳатто ҳаётидан жудо қилишаётганини ва ҳар куни уларни шафқатсизларча, ваҳшийларча қириб ташлаётганликларини ўз кўзлари билан кўриб туришди. Айни вақтда христианлар осонгина ўз мақсадларига эришарди, чунки ҳиндлар устига от солиб бостириб келишар, уларга найза отишар,

уларни қилич уриб икки бўлиб ташлар, итларни гиж-гижлатишар, итлар ҳиндларни ғажиб, бурда-бурда қиларди, христианлар ҳиндларни тириклайин гулханда куйдирар ва бошқа қийноқларга солар эди...

Ҳиндни қилич билан бир уриб икки бўлини, калласини узиш ёки ичак-чавоғини чиқариш ҳақида христианлар гаров боғлашар, гўдакларни оёқларидан ушлаб она кўкрагидан юлиб олишар ва тошга уриб бошини мажақлашарди, ёки оналарни гўдаклар билан дарёга отишар, улар сувга чўкканда кулишиб: «Ғайри диндагиларнинг пуфак чиқаришини кўринглар!» деб мазах қилишар эди. Баланд дорларни унга осилган кишининг оёқлари ерга деярли тегиб турадиган қилиб қуришар, ҳар бир дорга исо ва ўн иккита ҳаворий шарафига ўн учтадан одам осиб, гулхан ёқишар ва осилганларни тириклайин куйдиришар эди. Баъзи одамларни қуруқ похолга ўраб, сўнг ўт қўйиб куйдиришарди. Бошқаларнинг... икки қўлини кесишар ва қўлларини танасига осиб қўйиб: «Ўрмонларга яширинган қочоқлар орасига шу мактублар билан хабар тарқатинглар...» дейишарди.

Шу қадар ваҳший ва бераҳм кишилардан, одамзоднинг ашаддий душманларидан, қирувчилардан жон сақлаб, тоғларга ёки ўрмонларга яширина олган ҳамма кишилар учун энг қопағон итлар ўргатилган эди, улар ҳиндни кўриши биланоқ тилка-пора қилиб ташларди.

Ҳиндлар қушлар галаси каби турли томонга тарқалиб кетганди ва кўп талафотга учрар эди...

Аҳён-аҳёнда бўлса-да ҳиндлар христианлардан биронтасини адолатли сабаб билан ўлдиради эди, шунда христианлар ўлдирилган битта христиан учун юзта ҳиндни ўлдиришга тил бириктиришарди...

Колумб ҳокимларга ёзган мактубида хабар қилганидек, оролнинг, адмирал фикрича, сон-саноқсиз аҳолиси шу тарзда тинчитилган ва ҳазрати олийлари номидан куч ва ҳийла ишлатилиб, ҳамма халқ итоаткор қилиб қўйилган. Уларнинг вице-қироли бўлмиш адмирал эса ҳар бир қабила бошлиғини ёки маҳаллий қиролни қўл остидаги ер учун ўша ернинг маҳсулоти билан ўлпон тўлашга мажбур этган, бу ўлпон 1496 йилдан ундирила бошлаган. Адмиралнинг ўз сўзлари шундай».

Тарихнинг шу даҳшатли саҳифаларини варақлаган кишининг қути учади ва истилочилар, мустамлакачилар, жаҳонга ҳоким бўлиш талабгорларининг жирканч қиёфаси ҳамма замонларда деярли бир хил бўлган экан,

Ҳиндларни итга талатиш (қадимги гравюраддан)

деган фикр беихтиёр хаёлга келади. Христианлар деб аталувчи ирқлар ўзлари забт этган барча қитъаларда ҳамма халқларга нисбатан қонли ёвузликлар қилиб иснолда қолган эдилар.

Тарихнинг шафқатсиз суди уларга қатъий ҳукм чиқарди. Маркснинг сўзлари билан айтганда, бу ёвузликлар «...ҳар қандай тарихий замонда ҳар қандай ирқ, шу жумладан энг ваҳший ва нодон, энг шафқатсиз ва уятсиз кишилар томондан қилинган ҳамма даҳшатлардан ошиб тушади».

Раҳмсиз босқинчилар ва каллакесарларни ҳамма халқлар «конкистадор» сўзи билан атай бошлади, бу босқинчилар ва каллакесарларнинг ёвузликлари ҳатто Чингизхоннинг шафқатсизлигидан ҳам ошиб тушди. XX аср конкистадорлари — ер юзини ўлим лагерларига тўлдириб юборган немис фашистлари ва жаҳонга ҳоким бўлиш учун ҳар қандай ёвузликка тайёр турган агрессорлар — Америка империалистлари Чингизхондан ўзиб кетдилар.

Буржуа тарихчилари Америка қитъасини мустамлакага айлантириш йўлидаги дастлабки қадамларни виждонан ва ҳаққоний ёритиб беришга уринмадилар. Улар ҳиндларнинг ер ва мулкини босиб олиш, ўзларини қул қилиб сотиш ва бутун халқларни қириб ташлаш, гарчи аянчли бўлса-да, янги ерларни очишда юз берадиган зарур ҳодисалардир, деб қайд қилишди, холос.

Буюк географик кашфиётлар тарихи бўрттирмасдан ва хаспўшламасдан, ҳаққоний қилиб дарҳол ёзилганида, вужудга келаётган капитализм ва мустамлакачиликнинг олтинга ташна, очкўз, қонхўр қиёфасини шу кўзгуда кўриб, инсоният даҳшат ила юз ўгирган бўлар эди.

Христофор Колумб тўққиз ойда деярли бутун Эспаньолани эгаллади ва у ерда бир неча қўрғон ҳамда форт қурдирди.

Тирик қолган ҳиндлар босқинчиларни ғалласиз қолдириш учун ўз экинларини пайхон қилиб, тоғларга чиқиб кетдилар. Испанлар қочқинларни тутиб олишар, водийларга қайтаришар ва ташлаб кетган далаларини ишлашга мажбур этишар эди. Орол аҳолиси шу қадар чўчиб қолган эдики, испанлар энди қуролланмасдан, Эспаньоланинг бир учидан иккинчи учига якка-якка, ҳужум бўлишидан тап тортмай бора олардилар.

Орол бўйсундирилгач, олтин чиқаришни кўпайтириш Колумбнинг асосий мақсади бўлиб қолди. Энди олтин

қумни йиғиш ва ювиш билан испанлар ўрнига ҳиндлар эрта-ю кеч банд эди.

Колумб оролдаги ўн тўрт ёшга тўлган ҳар бир ҳинд учун муайян солиқ (оброк) белгилади. Улар уч ойда бир марта испанларга ярим шиқилдоқча ювилган олтин топшириши керак эди. Бу солиқни тўлаган кишининг бўйнига бронза ёки мис ёрлиқ осилиб, топширган олтинининг миқдори кўрсатиб қўйиларди. Шундай ёрлиғи бўлмаган маҳаллий халқни испанлар қаттиқ жазоларди.

Аммо оролдаги озгина олтин запаслари тугай деб қолганлиги ва маҳаллий халқнинг бунчалик катта солиқни тўлай олмаслиги тезда маълум бўлди. Бунинг устига, маҳаллий халқ олтин ювиш усулларини яхши билмас эди.

Колумб солиқ тўплаш учун солдатлар юбориб турди. Белгиланган миқдордаги олтинни тўплай олмаган ҳиндларни солдатлар адмиралнинг буйруғи билан ваҳшийларча ўлдирар ёки ўнг қўлини кесиб ташлар эди. Ҳиндлар кўпинча ўзини ўзи ўлдирар ёки тоғларга қочиб кетарди, тоғларда уларни худди ёввойи ҳайвонлардек итлар ёрдамида ушлаб олишардилар.

Тез орада маҳаллий аҳолидан олтин ўрнига пахта ундирила бошланди, уларни мустамлакачиларнинг далаларида ва олтин конларида ишлашга мажбур этишди. Таланган ҳиндларнинг заҳматкаш қўлларидан бўлак ҳеч нарсаси қолмади. Кастилия мустамлакачилари ўзлари учун ерлар ва ерларга маҳаллий халқ бириктириб берилишини талаб қила бошлади. Денгиз ортидаги унумдор ерлар билан черков ва монастирлар ҳам қизиқиб қолди. Ерлар ҳиндлар билан бирга бўлиб берила бошланди. Энди ҳинд қочгани учун ўлим жазосига ҳукм қилинар ёки қул қилиб сотилар эди. Аммо озодликка чиқарилган маҳаллий халқнинг меҳнати қуллар меҳнатидан айтарли фарқ қилмас эди.

«Ҳиндистон»нинг вайрон қилинишига ва мамлакат аҳолисининг қириб ташланишига католик қироллар қандай муносабатда бўлишди? Изабелла билан Фернандо маҳаллий аҳолига инсонларча муомала қилиш, уларнинг бахт-саодати ҳақида ғамхўрлик қилиш, уларни мулоимлик ва меҳр билан христиан динига киритиш ҳақида буйруқ берган эди-ку. Аммо бу, мунофиқликдан, қуруқ гапдан бошқа нарса эмас эди.

Конкистадорлар каби, қироллар ҳам фақат олтинга қизиқишар, олтин эса ҳиндларнинг кучи билан топилар-

Ҳиндларни ваҳшийларча қириш (қадимги гравюрандан)

ди. Шунинг учун 1500 йилда қиролича ҳиндларни «эркин вассалларим» деб эълон қилди, яъни уларни конкистадор — феодалларнинг бўлиб олишидан қутқариб қолиб, ўз крепостнойларига (давлат крепостнойларига) айлантириш, ўз конларида ва далаларида бемалол ишлатиш учун ҳиндларга ҳоким бўлиш ҳуқуқини ўз қўлида сақлаб қолди.

Аммо Фернандо ва Изабелла бундай идеал вазиятга эриша олмадилар: энгил фойда пайида бўлган ва Изабелланинг ихтиёрига бўйсунитишни истамаган очкўз идальголар янги ерларга ёпирилиб бора бошладилар.

Қирол ва унинг рафиқаси ён беришга мажбур бўлди ва мажусийларни дўзах ўтидан сақлаб қолишлари учун ўзларининг «эркин вассаллари» — ҳиндларни босқинчиларга вақтинча ёки узоқ муддатга топшира бошладилар; бошқача айтганда, қўйларни бўриларга топшириб қўйдилар...

Европаликлар олиб келган қуллик меҳнатидан эзилган, очлик ва касалликлардан тинкаси қуриган ҳиндлар тез ўлиб кетди ва яқингинада яшнаб турган мамлакат чўл-биёбонга айланди.

Лас Касаснинг фикрича, Колумб Эспаньолани кашф этган вақтда бу орол аҳолиси қарийб 4 миллион бўлган; ундан кейинги даврда яшаган баъзи тарихчиларнинг фикрича, Эспаньолада 300—400 мингдан кўпроқ киши яшаган. Бошқа олимлар келтирган маълумотларга қараганда, 1495 йилда Колумб оролдаги қарийб 1,1 миллион аҳолига ўлпон солган, йигирма йилдан кейин эса шунча аҳолидан 15 мингдан камроғи қолган. XVI аср ўрталарига келиб, Эспаньолада биронта ҳам абориген (ерли аҳоли) бўлмаган.

Тезда Эспаньолага Кичик Антиль оролларида «одам-хўрлар», испанлар ўн беш-йигирма йил кейинроқ мустамлака қила бошлаган Куба, Ямайка, Пуэрто-Рикодан эса «ёввойи»лар, яъни ҳали мустамлакачиларга тақсимланмаган маҳаллий халқ келтирила бошлайди. «ёввойи» маҳаллий аҳоли Жанубий Америка қитъаси соҳилларидан ҳам келтирилади. Сўнгра Эспаньолага шакарқамиш етиштириш учун Африкадан қора қуллар келтирила бошлайди. Шакарқамиш океан орқали Янги Дунёга кўчиб ўтиб, у ерда ҳам қуллик кенг ёйилишига ёрдам беради.

Бироқ Колумб Эспаньолани мустамлакага айлантиришда ҳамон қийинчилик сезарди. Оролдан Испанияга сон-саноқсиз шикоятлар бориб турар ва Эспаньоладаги аҳвол ҳақида саройда жиддий ташвиш туғдирарди: оролда ғалаёнлар тўхтамас, айирбошлаш савдоси тўхтаб қолган, олтин чиқариш жуда камайиб кетган эди. Шу сабабли Изабелла ва Фернандо океан ортига махсус назоратчи Хуан Агуадони жўнатиб, унга ғоят катта ваколатлар беришди.

Агуадо Эспаньолага 1495 йил октябрда озиқ-овқат келтирган кемадарда етиб келди ва шикоятларни текшира бошлади. Кишилар сабабсиз жазоланишдан, озиқ-овқат тақсимотидаги суистеъмолдан ва бошқа адолатсизликлардан зорландилар. Ҳатто ҳиндлар ҳам адмирал устидан шикоят қилишга журъат этдилар; яхшиямки, адмирал тоғларда узоқ вақт юриб, ҳали Изабелла шаҳрига қайтмаган эди. Испания ҳокимлари юборган назоратчи Хуан Агуадо Колумбни фош қиладиган материалларни тўплаб, Испанияга қайтишга ҳозирланаётган эди. Колумб ўзининг обрўсига путур етганини сезиб, Агуадо билан бирга Испанияга қайтишга, қироллар қаршисида ўзини оқлашга қарор қилди.

Шу вақт оролга даҳшатли довул ёпирилди, портда шай турган ҳамма кемани чўктириб юборди. Фақат

«Нинья»гина омон қолди. Синган кемаларнинг парчаларидан янги кема қурилгунча саёҳатни тўхтатиб туришга тўғри келди.

Изабеллада иситма эпидемияси тез-тез бўлиб турар эди, шунинг учун Бартоломео Колумб 1496 йилда Эспаньоланинг жанубий соҳилида янги, Санто-Доминго шаҳрини қурдирди. Санто-Доминго эндиликда Доминика республикасининг пойтахти, Янги Дунёда европаликлар асос солган шаҳарлар ичида энг қадимгиси ҳисобланади.

Ажойиб иқлимли, унумдор оролдаги мустамлакага озиқ-овқат аввалгидек океан ортидан келтириб туриларди. Мустамлакачилар сони камайиб, олти юзга тушиб қолди. Қасалликлар ҳукм сураётган бу лаънати мамлакатда яшашни ортиқ ҳеч ким истамас ва кўп кишилар ватанига қайтиб улгурган эди. Қолганлар ҳам Испанияга қайтишга ҳаракат қиларди.

«Тангрим жазомни берсин-у, Кастилияга қайтармасин!» дейиш бу ерга кўчиб келганларнинг энг даҳшатли қасамёди эди.

Оролдан келган даромадлар мустамлакачилик чиқимларини ҳам қопламаган эди. Испания қироллари Колумб билан тузган шартнома ўзини оқлай олмади деб, уни бекор қилдилар ва истаган кишига янги ерларга кўчиб бориш, у ерда мустақил равишда олтин топишга, шунингдек бошқа оролларни қидиришга рухсат этдилар. Колумб бундан хабар топиб, Испанияга қайтишга ва у ерда ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қарор берди.

1496 йил 10 мартда адмирал Изабелла шаҳридан «Нинья» кемасида йўлга чиқди. Бу хазин сафар эди. «Нинья»ни атиги битта «Ҳиндистон» кемаси кузатиб борди, у нобуд бўлган кемаларнинг парчаларидан қурилган эди. Иккала кемадагилар одатдагидан тўрт баравар кўпроқ бўлиб, мустамлакачилар қочиб кетмоқда эди. Адмирал 1493 йилда бу йўлдан ватанга қайтиш жуда чўзилиб кетди деб, океан орқали энг қисқа йўлни қидирди, аммо уринишлари бекор кетди. Иккала кема пешвоз шамолларга қарши курашиб, Антиль архипелаги бўйлаб узоқ йўл босди.

Гваделупада испанларни ўқёй билан қуролланган кариб аёллари кутиб олишди ва денгизчилар, ниҳоят, амазонкалар мамлакатига келиб қолдик, деб ўйлашди. Ҳақиқатда эса соҳилдаги қишлоқларнинг ҳамма эркаклари ов қилгани орол ичкарасига кетиб қолишган эди. Испанлар бир неча аёл ва болани гаровга олиб, оролнинг жан-

Ҳинд қуллар олтин қум ювишяпти (қадимги гравюрадан)

говор аёлларини кемага маниока туганаклари ва мевалар келтиришга мажбур этдилар.

20 апрелда испанлар Гваделупадан чиқиб, очиқ океанда бир неча ҳафта тентиб юриб, яна пешвоз шамолга дуч келдилар. Бир ойдан кейин командалар оч қолди. Кемаларда ўттизги яқин ҳинд ҳам бор эди. Испанлар одамхўрлар гуштини еб очликдан қутилишни айтарлик гуноҳ деб билмай, уларни найза билан ўлдириб ейишга ёки сувга ташлашга тайёр эдилар.

Ўткир мушоҳадакор Колумб қайтишда географик узунликни аниқламоқ учун компасдан усталик билан фойдаланди. Азор оролларида тахминан юз миля ғарбда магнит стрелкасининг оғиши нулга барабарлашиб, географик меридиан бўйича аниқ вазиятни эгаллашини Колумб илгари ҳам пайқаган эди.

Сузишга халақит берадиган шамоллар эсиб туришига қарамай, 11 июнда адмирал уч ойлик сафардан кейин Испания порти Кадесга кирди, бундан деярли уч йил муқаддам бутун бир флотилия шу ердан узоқ Ҳиндистонга жўнаган эди. Уша вақтда денгизчилар бу сафарга энг яхши умидлар билан отланган эдилар; Колумбнинг иккинчи экспедициясидай кўп нарса ваъда қилиб, жуда кам натижа берган экспедиция ҳеч қачон бўлмаган. Аслида экспедиция жуда яхши ўйлаб тузилган ва таъминланган эди, лекин фойда, хазина ўрнига нуқул ташвиш ва кўнгилсизлик келтирди. Испанлар янги ерларда енгил фойда олиш ўрнига урушларга, ўзаро қирғинларга, касалликларга, очлик ва оғир меҳнатга дуч келишди. Улар янги ерларда бой мустамлакаларни эмас, балки худо қарғаган ерларни топишди. Куба асло Хитой вилояти эмасди. Изабелла Африка соҳилидаги португалларнинг даромадли факторияларига ҳеч бир ўхшамас эди. Эспаньолада олтин кам ва у зўр машаққатлар билан олинар эди. Оролнинг ҳатто қўрқоқ аҳолиси ҳам Европадан келган оқ танлиларга ҳужум қилишга журъат этарди.

Колумбнинг бу қайтиши ғалаба билан қайтилган биринчи экспедицияга ҳеч ўхшамас эди. Колумбнинг совуқ қарши олинганлиги унга ёмон таъсир қилди, у Францисколи монах кийимини кийиб, устидан белига арқон боғлаб олди ва кунини черков, монастирларда ўтказди, зодагонларнинг данғиллама уйларига ташриф буюришдан воз кечди.

Лекин Фернандо ва Изабелла денгиз сайёҳининг Вальядолиддаги саройга келишини илтимос қилганда ад-

мирал яна дабадали намойиш ташкил этди. Унинг назарида ҳеч нарса ўзгармаган — сон-саноқсиз бойликлар мамлакати — Ҳиндистонни у кашф этган, ахир. Аммо Кадис ва Севилья аҳолиси иситмадан тинка-мадори қуриган, қоқ суяк бўлиб қолган, жулдур кийимли, оғир саёҳатдан қўлларини бурунларига тиқиб қайтишган ва эндиликда гадойлик қилиб юрган матросларни ўз кўзлари билан кўрган.

Колумб асир олинган қабила бошлиғи Каонабони халққа жон-жон деб кўрсатган бўларди-ю, аммо бу ҳинд қаҳрамони ватанини қўмсаб, қайғуриб, маккор келгиндиларга бир оғиз сўз айтмай, йўлда ўлиб қолган эди. Гваделупада асир олинган «амазонкалар» эса узоқ ва оғир сафардан кейин озғин, қўрқоқ ҳайвонларга ўхшаб қолган эдилар. Аммо адмирал испанларнинг феъли, мижоз табиатини яхши билганлигидан оломоннинг синчковлигини ва олтинга иштиёқини кўзгата олди. Колумб нима учун муваффақиятсизликларга учраганига ва олтин кам келтирганига усталик билан баҳона топди ва янги ерлардаги бойликлар ҳақида оташин нутқалар сўзлаб, қиролларни тағин маҳлиё қилди ҳамда вақтни бой бермай, учинчи экспедиция учун саккизта кема қуришни илтимос қилди; лекин Фернандо билан Изабелла дангал жавоб беришдан ўзларини тийиб, бир оз вақт кутишни буюришди.

Адмирал ғарбда янги кашфиётлар қилиш ҳуқуқларининг ўзида сақланиб қолишга эришди ва қиролларга мурожаат этиб, мустамлакаларга жинойтчиларни юборишни таклиф этди ва бунинг давлатга арзон тушишини айтди. Тезда ҳокимлар фармон чиқарди, бу фармонга кўра Эспаньолага жўнатилаётган жинойтчилар авф этиларди: ўлимга маҳкум этилган кишилар Эспаньолада икки йил, бошқа жинойтчилар, шу жумладан қўли ёки оёғи кесилишга ҳукм этилган жинойтчилар бир йил ўз ҳисобидан яшаши керак эди. Бу шафқатнинг бидъатчи — муртадларга дахли йўқ эди; аммо ўғрилар, талончилар ва каллакесарлар христиан динини тарқатишда адмиралга ёрдам бера олар, «чунки бу ҳол олло таолога хуш келар ва унинг муқаддас динини кўкларга кўтарар, қиролликларимиз ва мулкларимизнинг чегарасини кенгайтирар эди», дейилган қиролларнинг авф ҳақидаги фармонида.

Христофор Колумб ўз имтиёзларининг сақланиши учун курашиб, ўзи билан қироллар, сарой аҳли ва кўп-

дан-кўп душманлари ўртасида ўткир можаро чиқишига сабабчи бўлибгина қолмай, тарихий тараққиёт йўлида ҳам тўсқин бўлган. Колумб янги ерларнинг бирдан-бир кашфиётчиси бўлиб қолишни истар эди, ammo кўпгина денгиз сайёҳлари Колумб топган ороллар ортида номаълум денгизлар ва бепоён қуроқликлар, бутун бошли қитъалар борлигини олдиндан сезганлар. Бутун дунёни ҳайратга соладиган кашфиётлар қилиш ҳуқуқига нега фақат бир киши эга бўлиши керак?! Португалия Африка атрофидаги денгиз йўли орқали Ҳиндистонга устма-уст эскадра юборди, Англия кемалари номаълум мамлакатларни қидириб топиш учун океан ортига жўнашди. Дунё тўсатдан кенгайиб, янги уфқлар очилди. Янги қитъалар ва океанлар денгизчиларни ўзига тортди.

ОКЕАН ОРТИГА УЧИНЧИ ЭКСПЕДИЦИЯ

Учинчи экспедицияни тайёрлашдаги қийинчилик ва машаққатлар. — Каторгачиларни ёллаш. — Олтин ва қимматли тошларни топай десангиз жанубга юринг! — Тринидад ороли ва Жанубий Американинг Колумб очмаган соҳили. — Чучук сувли кўрфаз ва Илон ҳамда Аждаҳо Оғзи оқимлари. — «Жаннат боғи». — Марваридли соҳил ва Маргарита ороли. — Ер шар шаклидами? — Катта кашфиёт бўсағасида Колумб сезгирлигини йўқотиб қўяди.

Колумб Эспаньолага озик-овқат жўнатиш ва Антиль оролларида жануб томонда янги ерларни қидириш учун бир неча кема беришни сўраб Фернандо билан Изабеллага илтимос ёғдираверди, чунки у шу томонда Осиё қитъасининг бой соҳилига етиб олиш мумкин деб умид қиларди.

Аmmo давлат бошлиқларининг бошқа ташвишлари бор эди. Улар Франция билан урушга тайёрланаётган ва Урта Ер денгизи сувларида ҳарбий флот тўплашга шошилаётган эдилар. Адмиралнинг илтимослари узоқ вақтгача эътиборсиз қолдирилди. Бунинг устига, давлат хазинаси тамомила бўшаб қолган эди.

Колумбнинг ўтакетган қайсарлигигина барча қийинчиликларни ва душманлар туғдираётган тўсиқликларни енгиши мумкин эди. Ҳиндистон ишлари билан шуғулланувчи Кенгаш раиси Фонсека Антиль оролларида Колумб бошчилигида учинчи экспедиция жўнатилишига турли йўллار билан халақит бераверди. Аммо адмирал-

ни четлатиш ҳазилакам иш эмасди. Колумб илтимос қилди, талаб этди, ҳатто пўписа қилди, пировардида мақсадига эришди.

Колумбни фақат янги ерлар очиш, географик жумбоқларни ечиш ва Ҳиндистонга бориладиган янги йўлни топиш қизиқтирарди, дейиш нотўғри бўлур эди. Асло ундай эмас. Колумб ҳукмронлик қилишни, бойишни, ҳурмат-иззатга сазовор бўлишни орзу қилар, ўзи ва ўғиллари, ака-укалари ва оиласининг бошқа аъзоларини шуҳрат қозондириш мақсадида уларнинг юксак амалларга тайинланиши учун бор кучини сарфлар эди.

Колумб янги ерлар очишни ўзининг шахсий иши, фақат ўзига бериб қўйилган ҳуқуқ деб билиб, рақобатдан қочиб, хариталарни ва кема дафтарларини бегоналарга кўрсатмас эди.

Янги ерларни қидириш Колумбнинг имтиёзи эканлиги қироллар шартномасининг махсус моддасида писанда қилиб қўйилди. Аммо қироллар хазина ҳисобидан янги экспедициялар ташкил этишга маблағлари бўлмагани учун бошқа шахсларнинг ғарбга денгиз экспедициялари юборишига рухсат бердилар ва янги мустамлакалардан кўпроқ даромад келади, деб умид қилдилар. Колумб Испанияга қайтиб шунга эришдики, қироллар яна шартномага риоя қилиш мажбуриятини олдилар ва бундай экспедицияларни тақиқлаб қўйдилар.

1496 йилнинг кузидагина Фернандо билан Изабелла океан ортига кичкина экспедиция юбориш тўғрисида фармойиш чиқардилар ва экспедиция учун маблағ ажратдилар. Аммо шу вақтда Эспаньоладан Кадисга «Ниньо» капитани келиб, кемада олтин олиб келганини айтди. У оғир юк ортилган кема чўкиб кетмасин деб йўл бўйи худога ибодат қилган эмиш. Колумб бундай хушxabардан қувончга тўлиб, бу ҳақда қиролларга маълум қилди. Фернандо шу он буйруқ чиқариб, экспедицияга мўлжалланган маблағлардан ҳарбий эҳтиёжлар учун фойдаланишни буюрди, Колумбга эса ўз харажатларини келтирилган олтин билан қоплашни таклиф этди. Эспаньоладан олтин эмас, балки бир юз эллик нафар ҳинд келтирилганлиги тезда маълум бўлиб қолди, бу ҳиндларни пуллаш керак эди.

Бу англашилмовчилик Колумбнинг обрўсини яна тўкди ва шон-шуҳратини ерга урди. Ҳиндистоннинг ношуд вице-қиролини очикдан-очик мазах қила бошладилар. Шунга қарамай, Колумб океан ортига учинчи

марта саёҳат қилиш учун зарур пулни олишга муяссар бўлди ва 1497 йилда қирол унга олтинта кичкина кема берди.

Лекин экспедицияни тайёрлаш жуда суғу борди. Фонсека 1498 йил бошларидагина оч мустамлакачиларга озиқ-овқат маҳсулотлари ортилган йккита транспорт кемаси жўнатди, Колумб учун кемаларни жиҳозлашни эса бутунлай унутиб қўйгандек бўлди. Архиепископ янги экспедициянинг муваффақият қозонишига унчалик ишонмасди. Изабелла ҳам экспедиция билан қизиқмади: шахзода Хуан яқиндагина вафот этган, катта жудодликдан ўзини йўқотиб, ақлдан озай деб қолган Изабелла давлат ишлари билан шуғулланмай қўйди.

Экспедицияни жиҳозлашга маблағ етишмасди. Савдогарлар давлат томонидан белгиланган паст баҳолар билан мол сотишдан бош тортдилар. Колумб илтимос қилар, ёлворар, савдолашар ва баъзан муштлашиб, дўқ қиларди. Кунлардан бир кун Фонсеканинг амалдорларидан бири — қирол хазиначиси ҳақоратомуз иш тутиб, адмиралдан зарур ҳужжатларни талаб этди, кемани тўхтатиб қўяман, деб пўписа қилди, бундан дарғазаб бўлган Колумб унга мушт ўқталиб, ёқасидан ушлаб пастга қараб тепиб юборди, «ҳали сенга бундан каттароқ ҳужжатларни ҳам кўрсатиб қўяман» деб бақирди. Шу ва шунга ўхшаш бошқа можаролар саройда ҳар хил шов-шувга сабаб бўлди, ҳатто адмирал ҳақида, — қўли эгри эмасмикин, — деган шубҳа ҳам туғилди. Колумбнинг кўпгина душманлари ва фанимлари бу можаролар, ҳужумлар ва гиди-бидиларни унутмаган эдилар.

Кемалар командасини ёллаш ҳам осон бўлмади. Энди, ношуд адмирал йўлбошчилигида сафарга жўнашга ҳеч ким ўз ихтиёри билан кўнмади. Хайрихоҳлик душманлик билан алмашинди. Улар Колумбдан хавфсизроқ эдилар. Фанимлар ҳар хил миш-мишларни тарқатишди. Адмиралнинг изоҳларига ҳеч ким ишонмасди. Адмирал тўхматни рад этишдан ҳам, айбни даф этишдан ҳам ожиз эди; ахир, қанчалик кўп маблағ сарфланган, қанчалаб кишилар нобуд бўлган, не-не умидлар барбод бўлган.

Ваъда қилинган хазиналар — олтин, зиравор ва олмослар ўрнига ҳеч нарсага ярамайдиган бир неча юз қул келтирилди, холос. Биринчи экспедиция олдидан ёш, сирли океан қанчалик ваҳимага солган бўлса, океан ортидаги бахти қора, хароб қилинган мамлакат ҳам шунчалик кўрқувга солар эди. Бунинг устига, қирол кўчиб

борувчиларга маош тўлашдан бош тортди. Шунинг учун мустамлакачиларни афв қилинган маҳбуслар, қамоқхоналардаги каторгачилар орасидан ёллашга тўғри келди, кўп ўтмай Колумб ўйламай қилинган бу ишдан пушаймон еди, чунки Эспаньолада шу ярамас кишиларни эплаб бўлармиди. Шунини ҳам айтиш керакки, кўпгина жиноятчилар океан ортига жўнашдан кўра қамоқда қолишни афзал кўришди.

300 киши тушган олти кичкина кема 1498 йил 30 майда Гвадалквивир мансабидаги Сан-Лука портдан йўлга чиқди. Булар орасида машҳур «Нинья» ва «Хиндистон» кемалари ҳам бор эди. Бу гал экспедицияда қирқ отлиқ, юзта пиёда аскар, олти марта матрос, йигирмата руда қазувчи, эликта деҳқон, йигирмата хунарманд иштирок этди. Колумбнинг дастлабки икки экспедициясида аёллар қатнашмаган бўлса, энди ўттизта аёл океан ортидаги саёҳатга жўнади.

Христофор Колумб касал ҳолича денгизга чиқди. У иккинчи экспедициядан соғайиб улгурмаган, янги сафарга тайёргарлик ташвишлари ва машаққатлари адмиралнинг заифлашиб қолган саломатлигини баттар ёмонлаштирган эди.

Мадейра оролига бориладиган йўлда Португалия қирғоқларида испан кемаларини гўё пойлаб ётган француз-ҳарбий флотига дуч келмаслик учун, Колумб айланма йўлдан боришга мажбур бўлди.

7 июнда испан кемалари Мадейрадан элик километр масофадаги кичкина Пуэтро-Санто оролига эсон-омон етиб олди. Мадейра оролида денгизчилар олти кун туриб, озиқ-овқат, ўтин ва сув ғамлаб олдилар.

19 июнда испанлар Канар архипелагидаги Гомер оролига яқин келишди. Бу ерда адмирал ўз флотилиясини икки қисмга ажратди, оролда қолган биродарларини янги озиқ-овқат билан хурсанд қилмоқчи бўлиб учта кемани тўғридан-тўғри Эспаньолага жўнатди, ўзи эса қолган учта кема билан Яшил Бурун оролига йўл олди. Колумбнинг сўзларига қараганда, бу ороллар Яшил Бурун ороллари деб нотўғри аталган: улар қуруқ, унумсиз ерлар бўлиб, айрим жойлардагина яшил ўт кўринарди. Бу оролларнинг оз сонли аҳолиси ҳатто чучук сувдан ҳам маҳрум: қудуқлардаги сув шўр эди. Аҳоли эчки овлаб, терисини Португалияга чиқарарди. Орол аҳолиси узоқ ойларгача фақат эчки гўшти, балиқ, тошбақа тухуми ва гўштини истеъмол қилган вақтлар ҳам

бўлган. У даврларда тошбақа гўштини сийиш ва унинг қонига ювиниш мохов касаллигига қарши даво ҳисобланган. Шунинг учун португаллар бу қўрқинчли касалликка мубтало бўлган кишиларни Яшил Бурун ороларидан бирига жўнатаркан. 4 июлда Колумб эчки гўшти ва туз харид қилгач, лангарларни кўтаришни буюрди ва флотилия океанга чиқиб, жануби гарбий томонга йўл олди.

Колумб жанубга бориладиган шу қадар узоқ йўлни нега танлади? У сафарга жўнашдан олдин каталониялик олим ва қимматли тошларни тарашловчи Феррера билан маслаҳатлашиб, қимматли тошлар ва олтинни қаердан қидиришни сўради. Феррера унга қуйидаги жавобни юборди: «Қоҳирада ҳам, Дамашқда ҳам мен кишилардан қимматли тош, олтин, зиравор ва шифобахш ўсимликларни қайси минтақа ва қайси қитъадан келтираётганликларини сўрадим. Бу қимматли бойликларнинг ҳаммаси қора тагли ёки тўқ жигар ранг тагли одамлар яшайдиган экваториал мамлакатлардан келтирилган экан. Менинг назаримда сиз бундай одамларни учратмагунингизча бу нарсаларни тополмасангиз керак».

Шу маслаҳатга кўра адмирал океанни аввалги икки саёҳатдагига нисбатан жануброқдан кесиб ўтишга қарор қилди. Бунинг устига, Колумб Ҳиндистоннинг экваториал қисмига шу йўл билан етиб бораман, деб зимдан умид боғлаган эди.

13 июлда кемалар 5° шимолий кенгликда турган вақтда тўсатдан шамол тиниб, елканлар осилиб қолди; ҳарорат кўтарилиб, ҳаво чидаб бўлмайдиган даражада қизиди; адмирал кемалар куйиб кетмасайди, кишилар ҳалок бўлмасайди, деб ташвишланди. Кеманинг қопламаси чокидан сўкила бошлади, смола эриб, мачталардан, бортлардан оқиб тушди, озиқ-овқат маҳсулотлари сасиб кетди.

«...Кун ҳаддан ташқари, чидаб бўлмаслик даражада қизиб кеди,— деб ёзган эди кейинчалик Колумб қиролга,— кеманинг палубаси тагига тушиб, вино ва сув турган бочкаларни тартибга келтиришга ҳеч ким журъат этолмади. Бочкалар ёрилиб, чамбараклари узилиб кетарди. Дон ўтдай қизиб кетди. Гўшт ва сургўшт сасиб-чириди. Ҳаво саккиз кун шундай қизиб турди».

Яхшиямки қуёш фақат бир кун қиздирди, кейин етти кун қаторасига осмонни қалин булут қоплаб, қаттиқ жала қуйди. Адмирал шу ҳақда гапириб, денгизчиларни

Антиль оролларидаги ҳиндларнинг қулбалари

муқаррар ҳалокатдан худонинг ўзи сақлаб қолди: уларга йўлакай шамол ато қилиб, ана шу жаҳаннамдан чиқиб олишга ёрдам берди, деди.

31 июлга келиб кемаларда фақат бир бочкада чучук сув қолган эди, шу куни денгизчилар уфқда қад кўтариб турган учта тоғ чўққисини кўришди. Жанубий Америка соҳиллари яқинида жойлашган бу оролни Колумб Тринидад деб атади. Орол хурмо ўрмонлари билан қопланган бўлиб, ўрмонлар орасида экинзорлар ва тинч қишлоқлар кўзга ташланар эди: уларнинг аҳолиси қаергадир бекинишган бўлса керак. Тропик гуллар ва мевалар, хушбўй ҳиди атрофга таралган, равшан ранг-баранг патли митти қуш — колибра гала-гала бўлиб учганда тўти-қушлардан қолишмасди.

Испанлар соҳилда ҳар хил мевалар, шу жумладан узум, олма ва апельсинга ўхшаш мевалар топишди, бир талай маймунларнинг дарахтдан-дарахтга сакраб юрганини кўришди.

Эртасига кемалар оролнинг жанубий қирғоғи бўйлаб сузди ва денгизчилар тўсатдан ғарб томонда ер

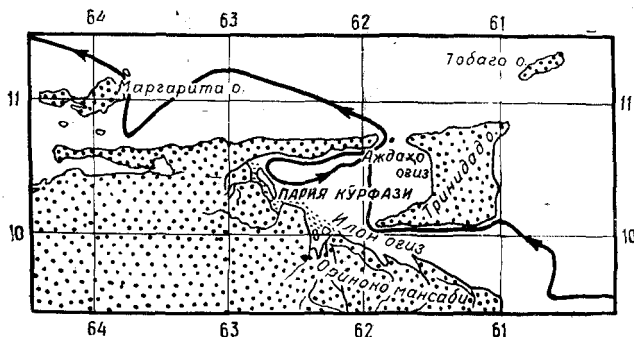
кўриб қолишди. Бу Жанубий Америка қитъасининг Ориноко дарёси бошланадиган жой яқинидаги соҳили эди; лекин Колумб уни орол деб ўйлади. Тринидад билан шу соҳил орасида бўғоз бор эди. «У ерда оқимларнинг рўй-рост белгилари бор эди...— деб ёзган Колумб,— у ердан қояга урилаётган денгиз сувининг шовиллашига ўхшаш шовқин эшитилиб турарди. Мен ўша бўғоздан четдаги Қумлоқ Бурун (Тринидаднинг жанубий чеккасидаги Икакос бурни) ёнида лангар ташлаб турдим ва Гвадаликвивирда тошқин вақтида сув қандай тез оқса, бу ерда ҳам сувнинг шарқдан ғарбга томон кечаю кундуз шундай тез оқишини кўрдим».

Эртасига эрталаб кемаларга катта қайиқ яқинлашди, қайиқдаги йигирма тўрт нафар ҳинд ўқёй, камон ва ёғоч қалқонлар билан қуроолланган, ўқёйлар ҳар хил равшан патлар билан безатилган, пойнаклари суякдан ўткир учли қилиб ясалган. Адмиралнинг сўзига қараганда, бу ҳиндлар ёш, қадди-қомати келишган, Ҳиндистонда кўрилган одамлардай қора эмас, улардан оқишроқ сарв қомат ва чиройли эди. Уларнинг сочлари узун ва юмшоқ, Кастилия одатига мувофиқ қирқилган эди. Орол аҳолиси бошига ола-чипор рўмол боғлаган. Баъзилар белига ҳам шундай рўмол боғлаб олган.

Колумб орол кишиларини кемага яқинроқ келтириш учун уларга мис тоғора ва бошқа ялтироқ буюмларни кўрсатишни, шу тариқа уларни қизиқтиришни буюрди, аммо катта қайиқ аввалгидай кемадан узоқда тураверди.

«Қайиқдаги кишилар кемалардан узоқда турганларида нималаринидир гапирдилар,— деб ёзган эди Колумб,— лекин уларнинг сўзини ҳеч ким — мен ҳам, ҳамроҳларим ҳам тушунмади... уларнинг кемаларга яқинлашишига сабаб бўлармикин деб, матросларга ноғора чалиб рақс тушишни буюрдим. Аммо қайиқдаги кишилар ноғора овозини эшитиш ва рақс тушаётганларни кўриш биланоқ эшакларни қўйиб юбориб қўлларига камон олдилар ва ўқёйдан бизга ўқ ёғдира бошладилар. Музыка ва рақс тўхтаб қолди, мен уларга қарата ўқ узишга буюрдим. Улар жўнаб кетишди...» Ҳиндлар матросларнинг рақси ва музыкасини ҳарбий рақс ва уруш эълон қилиниши деб тушунишган экан.

Бироз вақтдан кейин ўша қайиқнинг ўзи флагман кемасини эҳтиётлик билан айланиб ўтиб, иккинчи кемага яқинлашди. Штурман қўрқмай пастга тушиб,

Колумб оча олмаган Жанубий Америка соҳиллари бўйлаб
1498 йилда Колумб кемалари босиб ўтган йўл

ҳиндлар ёнига борди, уларга майда-чуйда безаклар улашди. Ҳиндлар миннатдор бўлишди ва агар оқ бадаллилар қирғоққа тушадиган бўлса, уларга бор нарсаларини келтиражакларини имо-ишора билан англатишди.

Чидаб бўлмаслик иссиқдан тинка-мадори қуриган испанлар яхши дам олишга умид боғладилар, бу ерда эрталаб ва кечқурун салқин тушарди. Аммо Колумб қулай кўрфаз тополмади. Бўғоздаги кучли оқимда хавф боп эди. Испанлар бунга тезда ишонишди.

«Тринидад оролидаги Қумлоқ Бурунинг жануб томонидан ғоят кучли оқим чиқарди, — деб ёзган адмирал, — унинг қаттиқ шовуллаши ҳаммани даҳшатга солар, бу жойдан эсон-омон қутилиб чиқишни ҳеч ким умид қилмади. Бу оқим денгизнинг қаршилиқ кўрсатишидан ҳосил бўлаётган пешвоз оқимга дуч келиб, тоғдек бўлиб осмонга кўтариларди. Бир кема ўша жойда осмонга чиқди — мисли кўрилмаган манзара, иккинчи кема лангардан узилиб, бир томонга улоқтирилди».

Африка соҳилларида вужудга келиб океанни кесиб ўтадиган ва Антиль ороллари орасидаги бўғозлар оша Кариб денгизига отилиб чиқадиган, сўнгра Мексика кўрфазида катта доира чизиб шимолда Гольфстримга асос соладиган қудратли оқимга Колумб биринчи марта шундай дуч келди. Атрофда денгиз суви жўш урар, аммо адмирал ўзи «Илон оғиз» деб атаган бу хавфли бўғоздан кемаларни бир амаллаб ўтказди ва Тринидад оролини ёқалаб шимолга қараб сузди. Кенг кўрфазда

оқим кучи анча сусайганига ва кўрфаз суви чучук эканига денгизчилар эътибор беришди.

Тезда флотилия янада хавфлироқ иккинчи бўғозга яқинлашди. Колумб бу бўғозга «Аждаҳо Оғиз» деб ном қўйди. Бу бўғоз Тринидад оролини қитъа ярим ороли Париядан ажратиб турарди. «Илон Оғиз» да сув қандай тўлқинланса, жўш урса, бу ерда ҳам шундай қайнарди. Денгизчилар бунинг суви ҳам чучук эканлигини пайқашди.

Кичкина флотилия жанубдаги Пария ярим оролини ёқалаб чучук сувли кенг кўрфаз орқали сузаверди. Пария ярим ороли жуда чиройли бўлиб, ундаги қалин ўрмонларда сойлар, жилғалар жилдираб турар, шаршаралар шовуллаб тушарди. Тинч кўрфазларда мангра дарахтлари ўсиб турарди. Колумб бу жойни «Боғ» деб атади, аммо унинг қитъа соҳили эканлигини хаёлига ҳам келтирмади. Тақдирни қаранг! Буюк денгизчи Колумб Кубани Осиё қитъасининг бир қисми деб ҳисоблади ва ўз кишиларини буни онг ичиб тасдиқлашини талаб қилди. Жуда катта қитъа, яъни дунёнинг бир қитъаси кашф этилай-этилай деб турган шу ерда Колумб сезгирликни йўқотди қўйди, фаҳм-фаросати етмади — бу соҳилни Кариб денгизидаги кўп оролларнинг бири деб ўйлади.

Кўп ўтмай, кемаларга бир талай қайиқлар яқинлашди. Уларга сарв қомат, чиройли ҳиндлар тушиб олишган эди. Ҳиндларнинг кўпчилиги кўкракларига олтин пластинкалар осган ва билакларига дур тақиб олган. Улар марварид шу ерда, шу мамлакатнинг шимолида топилишини имо-ишора билан билдиришди. Ҳиндлар жуда меҳмондўст бўлиб, денгизчиларни каттакон уйларига меҳмонга чақиришди, нон, мева ва ҳар хил винолар билан сийлашди: улар агаванинг серсув баргларидан қизил вино, маккажўхоридан энг яхши оқ вино тайёрлар экан (Колумб маккажўхорини Кастилияга элтиб берганлигини ёзган). Қуюқ, чучмал оқ суюқлик Кариб денгизи соҳилида ва оролларида яшайдиган аҳолининг хуш кўриб истеъмол қиладиган алкоғолли ичимлиги эди.

Эркаклар уйнинг бир бурчида, аёллар иккинчи бир бурчида тўпланишди, аммо испанларнинг тилини билмаганликлари сабабли улар билан суҳбатлаша олмади. Меҳмонлар ҳам, очиқ юз мезбонлар ҳам бунга афсусланишди. Бу европаликларнинг Жанубий Америка соҳилларига биринчи ташриф буюриши эди.

Бу учрашув 1498 йил 5 августда бўлиб ўтди. Бахт яна кулиб боққан — олтин ва марварид топилган бу соҳилда Колумб, барибир, узоқ турмади. Колумбнинг саломатлиги бирданига ёмонлашди: тунги бедорлик, чарақлаган офтоб ва сув сатҳининг ялтирашидан кўзлари яллиғлади, подагра касаллиги яна кўзгади.

Пария кўрфазидagi тушунтириш қийин бўлган галати ҳодисалар Колумбни ҳайратга солди: бу ердаги сув океандаги каби шўр эмас, балки чучук эди. Кўрфаздан чиқаётган кучли сув оқимлари бўғозларда денгиз оқимларига дуч келиб, гирдоблар ҳосил қиларди. Кўрфазга серсувли катта дарё (Ориноко) қуйилса керак. Аммо оролларда бундай азим дарёлар бўлиши мумкинми?

Бироқ буни аниқлашга вақт қолмаган, Эспаньолага шошилиш керак эди. Кастилиядан мустамлакачиларга келтирилаётган озиқ-овқат маҳсулотлари бузилиб, яроқсиз ҳолга келиб қолади, деб адмирал ташвишланарди.

Колумб «Аждаҳо Оғиз» орқали денгизга чиқиб, бошқа ороллар орасида узоқдаги Тобаго оролини кўриб қолди. Сўнгра у Пария ярим оролининг шимолний соҳили бўйлаб ғарбга сузди ва бир неча оролни кашф этди, бу ороллардаги ҳиндлар марварид йиғиш билан шуғулланар экан. Испанлар ҳар хил майда-чуйда безакларга улардан бир талай марварид айирбошлаб олишди. Шу ороллардан энг йиригини Маргарита — Дурдона деб аташди.

У замонларда марварид жуда қадрланар, аммо унинг нимадан пайдо бўлиши жумбоқ эди. «...Марварид, Плиний ёзганидек, паллалари очиқлигида чиганоққа тушган шудрингдан пайдо бўлса, бу ерда кўп марварид топилади деб ўйлашга асос бор, чунки бу жойларда шудринг кўп тушади. Йирик садаф чиганоқлар жуда кўп»,— деб ёзган эди Колумб. Колумб бу ерда қимматли қизил марварид кўп учрашига айниқса севинди.

Касалликдан қийналган Колумб ўрнида ёта туриб Фернандо ва Изабеллага мактуб ёзди, бу гал нимани кашф этганлигини мактубда тушунтирмақчи бўлди. Зийраклик билан қилинган ажойиб тусмоллар, гумонлар билан бемаъни диний алаҳлашлар мактубда чалкашиб кетди.

Буюк денгиз сайёҳи зийрак, синчков эди. У соҳилларнинг тузилишига, денгиз оқимларига, аҳолига, ўсимлик ва ҳайвонлар дунёсига, тупроқ ва қазилмаларга қизиқар эди. Кариб денгизидagi оролларнинг шакли

денгиз оқимларининг йўналишига боғлиқ, деган фикрни биринчи бўлиб Колумб айтди. Шу билан бирга, Колумб черков таълимотининг тўғрилигидан ва Библиянинг бе-хатолигидан ҳеч шубҳаланмас эди. Колумб ўрта аср асири эди.

Колумб Библияни зўр бериб ўрганар экан, муқаддас китобда эслатилган жаннат, Одам Ато билан Момо Ҳаво яшаган жой океан оролларида бирида деб, шунга қаттиқ ишонди. Ана шу ажойиб оролни топиш истаги саёхатлар вақтида унга ҳеч тинчлик бермасди. Колумб Пария ярим оролига яқин келгач, унинг хушбўй ҳавоси ва қийғос тропик ўсимликларидан завқланиб, эзгу ниятimgа эришдим, деб ўйлади-ю, аммо ҳурмат, иззат юзасидан жаннат тупроғига қадам қўйишга ботинмади.

Янглиш тасаввурлар Колумбнинг география нуқтан назаридан тўғри хулоса чиқаришига халал берди. Азим дарё ва кўрфаздаги кўп миқдордаги чучук сув бу катта ернинг қитъа эканлигидан далолат берарди. Адмирал бу масалага фақат йўл-йўлакай тўхтаб ўтди: бу ер жуда катта, жанубда бошқа ерлар ғоят кўп, деган фикрга келди, лекин улар ҳақида ҳозирча ҳеч қандай маълумот йўқ эди.

Ҳали бирон космографга маълум бўлмаган янги, катта қитъа шу бўлиши мумкин, деган фикр биринчи бўлиб Колумбнинг хаёлига келди. «Бу ер қитъа бўлганида ҳамма олимлар тонг қолган бўлур эди»— деб ёзилган эди кема дафтарида. Кўп фактлар: қирғоқ чизигининг орол учун ҳаддан ташқари узунлиги, бўғозлардаги ва кўрфазлардаги чучук сув оқимлари, уларнинг жуда катта территориядан оқиб ўтган азим дарё денгизига қўйилгандагина пайдо бўлиши мумкинлиги шундай хулоса чиқариш учун асос бўла оларди...

Лекин бу янги қитъа Осиё қитъасининг давомими ёки ундан бўғоз билан ажралганми? Бунчалик кўп миқдордаги чучук сув қаердан келади? Бу ер нега океаннинг шарқий қисмидагидек ғоят иссиқ эмас ва бу ердаги кишиларнинг бадани экваториал Африкадаги одамларнинг бадани сингари қопқора эмас?

Колумб бу саволларга диний ақидаларни илмий ҳақиқат деб билган ўз замонасининг кишиси сифатида жавоб қайтарди.

Библияда ёзилишича, жаннат шарқда тўртта азим дарё бошланадиган тоғда. Колумб Осиё қитъасининг ери анча баланд бўлган шарқий соҳилига етдим, деб ўйлади.

Жаннатдан оқиб чиққан дарёлар шулар эмасмикин? Бу ернинг салқинлиги ва одамлар баданининг оқишлиги шундан эмасмикин? Агар бу жой ҳақиқатан ҳам баландроқ бўлса Ер шар шаклида бўла оладими?

Буюк денгиз сайёҳи хом хаёлга берилиб кетди: «Бу, ердаги жаннатнинг муҳим белгиларидир, чунки жаннатнинг бундай жойлашуви авлиё ва ақоидчи донишмандларнинг қарашларига мос келади, бунга ғоят ишонarli ҳисоллар бор...»

«Олам қуруқлик ва сувдан иборат, шар шаклида, деб кўп ўқиганман, шу ҳақда ёзган Птоломей ва бошқаларнинг мўътабар фикрлари, ўтказган тажрибалари ҳам бунга тасдиқлайди ва исбот этади... Энди эса, айтиб ўтганимдек, шундай буюк зиддиятлар кузатилгач, Ер юмалоқ эмас ва, даъво қилишганидек, шар шаклида ҳам эмас, у юмалоқ нокка ўхшайди; бу жойда (банд чиққан жойини ҳисобга олмаганда) Ер кўтарилган ва бир жойида аёллар кўкрагининг учи каби бўртиги бор коптокка ўхшайди. Бу қисм нокнинг банди яқинидаги юзига ўхшайди. Ернинг шундай кўпроқ кўтарилган жойи осмонга яқинроқ бўлиб, океан денгизида экватор чизигидан ластроқда, шарқ чегарасида жойлашган... Юқорида Азор оролларида юз лиг ғарбда шимолдан жанубга ўтувчи чизиклар тасвир этилганда тилга олинган далилларни бунга исбот қилиб келтириш мумкин. Ғарбга борувчи кемалар шу чизикдан ўтаётганида секин-аста баландроқ кўтарилиб, осмонга яқинлашади, шунда ҳарорат мўътадил бўлиб қолади...»

«Муқаддас китоб гувоҳлик берадики,— дейди давом этиб Колумб,—олло таоло ердаги жаннатни яратиб, унга ҳаёт дарахтини тиккан, жаннатдан булоқ сувлари чиқиб, дунёнинг тўртта асосий дарёси—Ганг (Ҳиндистонда), Дажла, Фрот ва Нил дарёларини ҳосил қилган... Аммо мен у ёққа бормайман, бунга сабаб Ернинг энг баланд жойига етиб ололмаслигим ҳам эмас, у ерда ўтиб бўлмайдиган денгизлар борлиги ҳам эмас; ҳамма гап шундаки, ердаги жаннат худди ўша жойда эканлигига ишонаман, худонинг буйруғи бўлмай туриб у ерга бирон кишининг бориши мумкин эмас...»

«Агар бу чучук сув жаннатдан оқиб чиқмаётган бўлса,— деб фикрини ривожлантиради Колумб,— бунга мен янада катгароқ мўъжиза ҳисоблайман, чунки, ўйлашимча, бундай катта ва чуқур дарё борлигини ерда ҳеч ким билмаса керак».

Колумб шу онда яна қуйидагиларни ёзади: «Бу дарё ердаги жаннатдан оқиб чиқмаса, жанубда шу чоққача маълум бўлмаган катта ердан оқиб чиқади дея оламан...»

Бу, ўша вақтда номаълум бўлган ва кейинчалик Жанубий Америка деб аталган жанубий қитъага шама қилишдир.

Афсуски, Колумб бу катта кашфиётни қилмади ва харитага қитъа соҳилларини туширмади.

Колумб «жаннат»дан Эспаньолага қайта туриб, кемаларни кучли оқим олдинга суриб кетаётганини пайқади ва «баланд денгиз тоғидан» тушяпман, деб ўйлади.

19 августда Эспаньола ороли кўринди. Оқим кемаларни Санто-Домингодан эллик миля ғарбга суриб кетди. Колумб қуруқлик бўйлаб укасига чопар юборди, тезда Бартоломео кемада Колумбга пешвоз чиқди. Қувончли салом-аликдан кейин, Колумб, оролда ўзи йўқлигида, яъни икки ярим йил ичида нималар бўлганини билишга шошилди.

ЭСПАНЬОЛА ИСЕН УТИДА

Генуяликлардан нафратланиш.— Янги Дунёда бидъатчиларни дастлабки куйдириш.— Ролдан фитнаси.— Колумбнинг исён ҳақидаги хабари ва қул савдоси янги режалари.— Исёнчилар билан ҳақоратомуз битим.— Васко да Гаманинг Ҳиндистонга бориладиган ҳақиқий денгиз йўлини кашф этиши.— Искаторлар адмиралли.— Пучга чиққан умидлар — шафқатсизлик сабаби.

Колумб кемалари Эспаньола пойтахти Санто-Домингога йўл олди: бу шаҳарни Бартоломео Изабелла шаҳридан эллик миля нарида қурдирган эди.

Адмиралнинг ака-укалари мустамлакада ҳокимиятни ўз қўлларида тўпладилар: Диего Изабелла шаҳрининг губернатори, Бартоломео эса Санто-Домингонинг губернатори ва вице-қиролнинг ноиб эди.

Адмиралсиз ўтган икки ярим йил мобайнида Бартоломео оролни бошқарди, испанлар ва ҳинд ғалаёни тинчитди, тартибсизлик ва исёнларни бостирди. Унинг амалдорлар, солдатлар ва қосиб-ҳунармандларга маош тўлаш учун пули етмай қолди. Лекин сарой мустамлака ўзини ўзи боқсин, деб талаб қилди. Бартоломео бирин-кетин форт қурдирди ва ҳиндларни озиқ-овқат маҳсулотлари ҳамда олтин келтиришга маж-

бур этиб турди. Айни вақтда монахлар маҳаллий аҳолини христиан динига киритишга бор кучлари билан ҳаракат қилдилар. Испанча ва латинча бир оғиз сўз билмайдиган орол аҳолиси икки-уч дуони бир амаллаб чалакам-чатти айтадиган бўлиши биланоқ руҳонийлар уларни чўқинтирар эди. Қишлоқлардан бирида ҳатто ибодатхона ҳам қуришди. Аммо ҳиндлар тезда монахларнинг жирканч хулқ-атворини пайқаб, уларни ҳайдаб юборишди ва черковни бузиб ташлашди. Шундан кейин монахлар бу қабилани ибодатхонани таҳқирлашда ва динга қўл кўтаришда айблаб, черковни хонавайрон қилишда гумон қилинган кишилар ушлаб олсин, деб буюрдилар. Испанлар бу бахти қароларни бидъатчилар деб эълон қилиб, испан тилида, таржимонсиз сўроқ қилишди, қаттиқ қийнаб, айбига иқрор қилдирмоқчи бўлишди, чўқинтиришнинг маъносини ҳам, қўйилган айбни ҳам тушунмаётган кишиларни тавба қилишга мажбур этишди. Кейин уларнинг ҳаммаси оломон олдида гулханда куйдирилди. Бу, Янги Дунёда бидъатчиларни биринчи марта гулханда куйдириш эди.

Бартоломео Изабелла шаҳрини бошқаришни укаси Диегога топширган вақтда шу чоққача норози бўлиб келган мустамлакачилар катта фитна тайёрлашди. Адмиралнинг собиқ хизматкори, оролнинг бош судьяси Франсиско Ролдан (уни Колумбнинг ўзи саводли киши деб билиб бош судья қилиб тайинлаган эди) фитнага бошчилик қилди. Ролдан, ажнабийлардан — Колумбнинг манфур оиласидан қутулиш пайти келди деб ҳисоблади, адмирални ҳамма ёмон кўриб қолди, энди у Эспаньолага қайтмайди, деб ўйлади. Судья ҳокимиятни ўз қўлига олиш иштиёқида эди.

Ролдан мустамлакачилар ўртасида аллақачон норозилик уруғини сочган — деҳқонлар, косиб-хунармандлар ва солдатларни Бартоломеога гиж-гижлаб қўйган, қаттиқ жазо ва оғир меҳнатдан шикоят қилган келгиндиларга хайрихоҳлик кўрсатар, уларни тинчлантирар, шафқатсиз генуяликларнинг ҳукмронлиги тугай деб қолди, деб уларни юпатар эди.

Ниҳоят, ошқора исён кўтарилди. Исёнга Диего Колумбнинг портда қолган якка-ю ягона кемани қирғоққа тортиб чиқариш тўғрисидаги фармойиши баҳона бўлди. Диего испанларни ватанига қайтиб, генуяликларнинг бебошликларини айтиб бериш имкониятидан маҳрум қилиш учун шундай қияпти, деб Ролдан испанларни

ишонтирмоқчи бўлди. Исёнчилар омборларни ва аслаҳа-хонани тор-мор келтиришди, қурол-яроғни эгаллашди, чорва молларини сўйиб ташлашди ва Консепсьон фор-тини қамал қилишди, аммо фортни эгаллай олишмади.

Шундан кейин Ролдан ўз малайлари билан бирга оролнинг узоқ чеккасига етиб, у ерда ҳамма талончи-лар ва исёнчиларни тўплай бошлади, шунингдек ҳинд-ларни ҳам ноибга қарши гиж-гижлай бошлади.

У қироллар номидан ва уларнинг манфаатларини кўзлаб хойн генуяликларга қарши иш кўраётганлигини ҳамма жойда эълон қилишни буюрди, генуяликлар гўё монархларнинг манфаатларини сотдилар, Эспаньола-ни таладилар ва испанларни қулларга айлантириш ни-ятида юрибдилар, деган гапларни тарқатди.

Исёнчилар тўдаси оролда тентиб юриб ҳиндларни ўлдирад, қишлоқларга ўт қўяр ва далаларни шип-ший-дам қиларди. Идальго кўпинча нишонга отишни машқ қилар, бунинг учун шўрпешона ҳиндларни дарахтларга нишон сифатида бойлаб қўярди.

Эспаньоладаги ҳаёт инқирозга юз тутди. Ролдан оролни деярли бутунлай эгаллаб олди. Ҳатто фортлар-нинг баъзи бошлиқлари ҳам исёнчиларга қўшилди.

Колумб юборган кемалар 1498 йил февралда Санто-Домингога озиқ-овқат маҳсулотлари олиб келди, қирол-лар Колумбнинг ҳамма ҳуқуқларини тасдиқлади ва махсус фармон чиқариб Бартоломеони Ҳиндистон вице-қироли Колумбнинг ноиби қилиб тайинлади, деган ха-барни ҳам келтирди. Бу Ролданга оғир зарба бўлиб тушди — лаънати келгиндилар қиролларнинг марҳама-тидан маҳрум бўлмабди, қонуний вице-қиролга қарши кўзғолон кўтарган исёнчиларни энди жазо кутарди. Шунга қарамай, Ролдан охиригача курашишга қарор берди ва, гарчи хойн деб эълон қилинган бўлса ҳам, қу-ролини ташламади.

Колумб узоқ, машаққатли денгиз саёҳатидан Санто-Домингога қайтганида Эспаньолада аҳвол шундай эди.

Колумб Ролдан кўтарган исён ҳақида қиролларга дарҳол хабар юборди. Колумб ўз мактубида, унинг фик-рича судьяга ҳеч қандай раҳм-шафқат қилинмаслиги ке-рак, деди ва исёнчиларнинг бошлиғи сифатида суд қи-лиш учун уни Испанияга чақириб олиш зарур, деб ёзди. Ҳиндистон вице-қироли ўз мактубида ялқов, ўжар мус-тамлакачилардан шикоят қилди, кераксиз ва итоатсиз кишиларни софдил, мўминқобил меҳнаткашлар билан

алмаштирмоқ учун Испанияга жўнатишга рухсат сўради. Бундан ташқари, Колумб яна икки йилгача Испанияга ҳинд-қуллар: одамхўрлар, қотил ва исёнчиларни юбориб туришга рухсат сўради.

«Сотиш мумкин бўлган ҳамма қулларни оллоҳнинг марҳамати деб билиб бу ердан жўнатиш мумкин, бу ердан яна бўёқ дарахт (brasil) жўнатса ҳам бўлади. Агар мен билган маълумотлар тўғри бўлса, тўрт минг қулни сотиб камида йигирма куэнто (бир миллион мараведи) пул олиш, шунингдек тўрт минг кентал (кентал—46 кг) бўёқ дарахтини ҳам шунча пулга сотиш мумкин. Бундаги чиқим олти куэнтодан ошмайди».

Колумб Испания, Португалия ва Италияда қулларга эҳтиёж катта эканлигини ва улар Гвинеядан кам чиқарилаётганлигини, агар кемалар етарли бўлса, бу йўл билан катта фойда олиш мумкинлигини, энг нимжон қулни ҳам саккиз минг мараведига сотиш мумкинлигига имони комил эканлигини қўшиб қўйди.

«Шундай қилиб, бу ерда қуллар ва сердаромад бўёқ дарахти ва, бундан ташқари, олтин... бор. Ҳозир маэстре (шикперлар) ва денгизчилар бойиб кетган, уларнинг ҳаммаси тез орада Кастилияга қуллар олиб бориш ниятида; кемада қулларни ташиганлиги учун, овқат учун кетган харажатларни қўшмаганда, бир бош қулга бир минг беш юз мараведи ҳақ олишади.

Бу пулни эса қулларни сотишдан тушган дастлабки даромаддан тўлаш керак. Қулларнинг бир-иккитаси ўлиши мумкин, аммо ҳаммаси ўлмайди-да...».

Лекин Колумб таклиф этган қул савдоси амалга ошмайдиган, пуч режалар эди, чунки Эспаньола аҳолиси шу қадар камайган эдики, Испан плантаторлари энди ташқарига қул чиқариш эмас, балки ташқаридан қул келтириш ташвишда юрар эдилар. Қароқчилар ва қул савдогарлари Багам архипелагига ва Кичик Антиль оролларига тез-тез ҳужум қилиб, у ердаги ҳиндларни Эспаньолага келтириб сотар эдилар. Қулларнинг баҳоси кундан-кунга ошди. Тезда Эспаньолага Гвинеядан дастлабки қора танли қуллар келтирилди.

Адмирал Ролданни ва малайларини Испанияга жон-жон деб жўнатган бўлур эди, аммо исёнчилар Колумбнинг бирорта ҳам буйруғини бажаришмади. Исён Колумбнинг ҳамма ниятларини барбод қилди. Вице-қирол ўзига содиқ кема командирларини Эспаньолада қолдирди ва бой Марварид Соҳилига Бартоломео бош-

чилигида экспедиция юбориш фикридан қайтишга мажбур бўлди.

Оғир саёҳат ва касалликлардан ҳали ўзига кела олмаган Колумб Изабеллага келиб тушганидан кейиноқ исёнчилар билан музокара бошлашга уриниб кўрди. Ролданга мактуб юбориб, эски дўстлигини эслатди ва исён тўхтатилган тақдирда унга дахлсизлик ваъда қилди.

Аммо Ролдан ўз кишилари билан оролнинг узоқ бир қисмига яшириниб, ҳиндларни талайверди, озиқ-овқатини тортиб олаверди. Бундай дориламон, беташвиш ҳаёт бошқа мустамлакачиларни ҳам тоғларга чорлади, Ролдан тарафдорлари камайиш ўрнига баттар кўпайди. Исончилар бошлиғи Ролдан Колумбга ёзган жавоб мактубида адмиралга мустамлакачиларни оролда зўрлик билан ушлаб тураётганлигини, шу тариқа уларда норозилик туғдираётганлигини таъна қилди, ўз ҳаракатларининг қонуний деб эътироф этилишини талаб этди ва ҳатто ўз шартларини қўйишга уриниб кўрди.

Шундан кейин Колумб, Испанияга қайтмоқчи бўлган ҳар бир киши бешта кемадан истаганига тушиб, океан орқали жўнаб кетиши мумкин, деб эълон қилди. Колумб оролда Ролдан тарафдорларини шу тариқа камайтиришга умид боғлади, сўнгра Ролдан қуролини ташлаб, қилмишларига тавба қилса, судьяни кечираман, деб ваъда берди. Исончилар бу таклифни заҳархандалик билан рад этдилар. Колумб қурол кўтаришга қарор қилди, аммо унинг исёнчиларга қарши юриш ҳақидаги чақирғига атиги етмиштача ишончли киши лаббай деб жавоб берди, шундан кейин адмирал хатарли аҳволга тушиб қолганлигини тушунди. Колумб исённи ўз кучи билан бостиришдан умид узмай, кемаларнинг денгизга чиқишига узоқ вақт рухсат бермади. Ниҳоят, кемалар ватанига жўнаб кетди ва Колумбнинг ташвишли хабари билан бирга Ролдан ва малайларининг Ҳиндистон вице-қиролини ҳамда унинг ака-укаларини қоралаб ва исёнчиларнинг ҳаракатини оқлаб ёзган мактубларини ҳам олиб кетди.

Эспаньолада Колумбнинг ҳокимияти ва обрўси шунчақадар бўшашиб қолдики, ўзи учун ҳақоратли бўлса-да, собиқ хизматкори Ролдан билан яна музокаралар бошлашга мажбур бўлди, уни яхши ўйламасдин баланд мартабага тайинлаганлигига пушамон еди. Музокаралар натижасида Франсиско Ролданнинг унвони қайта-

риб берилди. Фитначиларнинг исён вақтидаги ҳамма машини тўлашга ваъда қилинди ва уларга ҳиндлар билан бирга ер участкалари ажратиб берилди.

Фитначилар юриш-туришлари бeнуқсонлиги ҳақида аттестация, шунингдек ўзларининг ҳинд хотинларини чўри сифатида олиб кетиш ва Испанияга яна бир неча қул олиб қайтиш ҳақида рухсат олишди.

Адмирал кемаларни жиҳозлаб, фитначиларни Испанияга жўнатишни Диегога топширгач, Бартоломео билан бирга оролни текшириб чиқди. Аҳвол унга айтиб берилганидан ҳам ёмонроқ бўлиб чиқди. Оролдаги ҳаёт тамомила инқирозга юз тутган, дала ва боғлар пайхон қилинган, баъзи ҳиндлар ўлдирилган, бошқалари ўз қишлоқларини ташлаб кетишган, олтин чиқариш ва ўлпон ундириш тўхтаб қолган, илгарилари гуллаб-яшнаб турган водийлар жанг майдонига айланган, уларда энди фақат суяклар оқариб ётибди.

Христофор Колумб етти ойдан кейин Изабелла шаҳрига қайтар экан, исёнчилар аллақачон етиб олган бўлса керак, деб ўйлади. Аммо улар битимни поймол қилиб, оролда қолишган ва яна зўравонлик қиламиз деб таҳдид қилишаётган эди. Колумб уларнинг қаршилигини енгишга беҳуда уринди.

Оролнинг бош судьяси лавозимига яна тайинланган Ролдан ва унинг тарафдорлари ўзларини ғолиблар сингари тутарди ва уларнинг таъсири янада кучайган эди.

Айни вақтда адмиралнинг хабарига қирол саройидан жавоб келди. Адмирал ўз хабарига тергов олиб бориш ва исёнчиларни қаттиқ жазолаш учун амалдорлар юборилишини илтимос қилган эди. Унинг мактубига жавобни архиепископ Фонсека душманлик руҳида ёзиб, ишни кўриб чиқиш оролдаги аҳвол билан ҳар томонлама танишилгунча кечиктирилади, деган.

Тезда сарой мукамалроқ маълумотлар олди. Колумбнинг душманлари, жумладан Фонсека ҳам бундан фойдаланди. Фонсека тож-тахт манфаатларининг ашаддий ҳимоячиси эди, у шон-шухрати ҳаддан ташқари ошиб кетган, ҳокимият ва бойликни ўз қўлига тўплаб, қиролларнинг ва давлатнинг манфаатларига таҳдид солаётган ҳар қандай конкистадорга қарши чиқар экан, бунинг ажабланидиган жойи йўқ.

Манфур генуяликдан қутулиш вақти келди, шекилли; бунинг устига, шикоятлар кетма-кет келиб турар, хонавайрон Эспаньола эса аввалгидек, ҳеч қандай даромад

келтирмас эди. Айни вақтда португалиялик Васко да Гама Африканинг жанубий чеккасини айланиб ўтиб, 1498 йилда чинакам Ҳиндистонга денгиз йўлини очди ҳамда бир йилдан кейин Ватанига мўл-кўл зияворлар билан қайтди. Васко да Гама катта шаҳарларда бўлган, Ҳиндистон ҳокимлари билан учрашган, араб кемаларини кўрган. У Ҳиндистондан жавзабобо ва қалампирмунчоқ, долчин, муруч, қимматли тошлар, қимматбаҳо газламалар, бронза ва кумушдан ясалган тақинчоқлар, шунингдек фил суягидан қилинган буюмлар келтирди. У қадимги маданият мамлакатига йўл очди ва у ерда савдо факториясига асос солди.

Ҳиндистоннинг дарҳақиқат маданий, бой мамлакат эканлиги, унда жуда катта шаҳарлар ва гавжум портлар борлиги маълум бўлиб қолди, Колумб кашф этган ерларнинг эса Ҳиндистонга ҳеч қандай дахли йўқ. Колумбни шарпа, бахтсизликлар мамлакатини ва Кастилия дворянларининг мазорини кашф этган алдоқчи ва маҳмадона деб аташди.

Сарой аҳли унинг ўғилларини — қироличанинг маҳрамбаччалари Диего билан Эрнандони искабтопар адмиралнинг уруғи деб масхара қилишди. Собиқ мустамлакачилар Эспаньолада тўланмаган маошларини беришни сўраб, қиролни илтимосномалар билан кўмиб юборишди.

Колумбга айблар ёғдирилди, унинг қуруқ ваъдалари билан ҳаддан ташқари пуч умидлар туғдирганлигини таъна қилдилар, уни мустамлаканинг бойликларини ошириб кўрсатганликда ва қиролларни чалғитганликда айбладилар. Унинг Осиё соҳилларини кашф этганлиги ҳам шубҳа остига олинди. Вице-қирол мустамлакани Испаниядан ажратиб олиш ниятида олтин жўнатишни тўхтатаётган эмиш ва Португалия билан махфий музокара юргизаётган эмиш, деган гаплар ҳам тарқалди. Айбларнинг кўпчилиги мутлақо асоссиз эди. Аммо қирол норози бўладиган бошқа сабаблар ҳам бор эди: Колумб ташкил этган иш — ҳиндларни қул қилиб сотиш ҳали ҳам тўхтамаган эди.

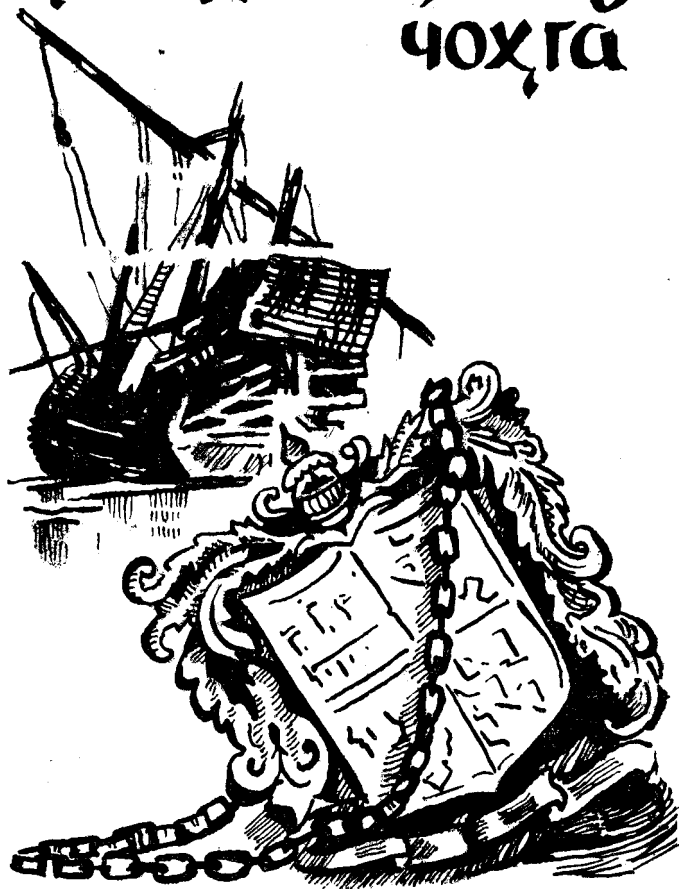
«Вассалларимни бировларга улашиш ҳуқуқини Колумбга ким берган?!» дея дарғазаб бўлди қиролича ва Испанияга сотилган ҳамма ҳиндларни дарҳол қидириб топиб Эспаньолага қайтариб юборишни буюрди. Аммо бу вақтга келиб фақат бир неча ўнта қул тирик қолган эди, холос.

Қироллар адмиралнинг испанларга нисбатан кўрсатган раҳмсизлиги ва қўпол муомаласидан ҳам норозилик изҳор қилишди. Лекин адмирал ҳақиқатан ҳам шафқатсиз бўлганми? Аксинча, сурбет жиноятчилар ва саргузашт талаб кишиларни жиловлаш учун Колумбда қатъиятлик етишмаган. Ўзини қаҳрамонман деб ҳисоблаб юрган бу қаланғи-қасанғиларни, муттаҳамларни итоат қилдириш жуда қийин эди. Мустамлакачиларни ўз томонига оғдириш учун ғаниматни сахийлик билан баҳам кўриш керак эди. Колумб эса ўз бойлигини кўпайтириш ҳақида кўпроқ ғамхўрлик қилиб, ўзига тобе кишиларни тегишли нарсалардан маҳрум қилди, уларнинг норозилигига асосий сабаб ҳам шу эди.

Шулар натижасида саройнинг Колумбга муносабати ўзгарди. Колумб монархларнинг ишончини оқлай олмади, испан идальголарини очлик, муҳтожлик ҳукм сураётган мамлакатга алдаб жалб этиб, қулларча ишлашга мажбур этди ва ҳалокатга маҳкум қилди, деб ҳисоблашга уларда етарли асос бор эди.

Адмиралга ҳамиша хайрихоҳлик билан қараган қиролчанинг ҳам тоқати тугади, Испаниядаги ҳамма кишилар каби ҳафсаласи пир бўлди. Талантли денгизчи мустамлакани бошқариш учун ожизлик қилишини Изабелла тушунарди. У Фернандонинг Колумбни вазифасидан тушириш, бошқа чаққонроқ маъмурни вице-қирол қилиб тайинлаш тўғрисидаги таклифига қўшилди. Бунинг устига, исён қатнашчиларини жазолаш учун Эспаньолага ўзларининг мухтор вакилларини юборишни Колумб қироллардан илтимос қилган эди.

Шон-шухрат чўқ қисидан тубсиз чоҳга

ҲИНДИСТОННИНГ ВИЦЕ-ҚИРОЛИ ҚИШАНДА

Колумб изидан Марварид Соҳилига. — Франсиско Бобадилья — қиролнинг мухтор вакили. — «Унинг барча буйруғини бажо келтиринг!» — Қамоқ ва тергов. — «Ҳазрати олийлари олиб ташлашга буюрмагунча бу кишанни осиб юраверман!» — Адолатга чорловчи фарёд. — Испан тупроғида кишанда.

1499 йилда қироллар биринчи галда Колумбни янги ерларни разведка қилиш ва кашф этиш тўғрисида берилган ҳуқуқдан маҳрум қилишди. Христофор Колумбнинг биринчи саёҳатида қатнашган ва унинг кема дафтарлари ҳамда хариталари билан таниш бўлган кишиларнинг кўписи экспедиция ташкил этишга рухсат берилишидан дарҳол фойдаландилар. Уларни Колумбнинг Марварид Соҳилидаги бойликлар ҳақидаги хабари хусусан қизиқтирар эди. Колумбнинг иккинчи саёҳат вақтидаги ҳамроҳи Алонсо Охеда марварид излаб Пария кўрфази соҳилларига қараб йўл олди. Бу экспедицияда у ўзи билан Хуана де ла Коса ва Америго Веспуччини ҳам олиб кетди. Америго Веспуччининг бу саёҳат ҳақидаги қизиқарли тафсилоти кейинчалик европалик географларга янги қитъани Америка деб аташларига сабаб бўлди.

Охеда Колумбнинг учинчи экспедицияси маршрутини такрорлади. У Маргарита оролида кўплаб марварид тўплади, шунингдек Арубо ва Кюрасао ороллари ҳамда Маракайбо кўрфазини кашф этди, бу кўрфазнинг соҳилини Венесуэла (Кичик Венеция) деб атади. Чунки ҳиндлар бу ерда қозқоёқлар устига қурилган иморатларда яшарди. Кейин у қуллар излаб Багам оролларига йўл олди ва йўлакай Эспаньолага кириб ўтди.

«Нинья» нинг собиқ капитани Винсенте Яньес Пинсон ўз маблағи ҳисобига океанни кесиб ўтиб, қудратли Амазонка дарёсининг қуйилиш жойини кашф қилди. Колумбнинг биринчи ва учинчи экспедициялари қатнашчиси — «Санта-Мария»нинг собиқ дарғаси Педро Алон-

со Ниньо пул қарз олиб, кичик бир кемани жиҳозлаб, Жанубий Америка соҳилларидан кўплаб марварид келтирди. Шундан кейин халқ ўртасида «ниҳоят, битта экспедиция янги оролларга фойда келтирди ва харажатларни қоплади» деган гап тарқалди.

Севильялик нотариус Бастидас ҳам икки кемада Марварид Соҳилига боришга рухсат олди. У янги қитъанинг қарийб минг километр масофага чўзилган шимолӣ қирғоғини (Гоахир ярим оролидан то Панама бўйнигача) текшириб чиқди ва жанубий қитъа соҳилида мангу қор билан қопланган тоғли массивни биринчи бўлиб кўрди. Бу экспедиция вақтида Бастидас ҳиндлардан кўплаб олтин ва марварид талади ва айирбошлади, кўп миқдорда қул қарибларни олиб кетди.

Кема сотиб олишга ёки қарз кўтаришга қурби етган ҳар қандай конкистадор энди Колумбнинг розилигини сўраб ўтирмасдан, қиролнинг рухсатига биноан, фойданинг бир қисмини кейинчалик қирол хазинасига олиб келиш шарти билан океан ортига йўл олиши мумкин эди.

Бу экспедициялар ҳукмдорларга кўплаб фойда келтириш билан бирга, янги ерларни очиш ва тадқиқ қилишга ҳам имкон берди. Колумб уларда фақат ўз ҳуқуқларининг поймол этилишини кўрди. Унга тегиши лозим бўлган бойликлар рақиблари қўлига тушмоқда эди. У қироллик шартномасининг барча моддаларини тиклаш чораларини кўра бошлади.

Қирол билан қироличага келганда, улар ўзлари учун нафи бўлмаган бу битимга риоя қилиш у ёқда турсин, аксинча, Колумбни вице-қироллик мансабидан туширишга қарор қилдилар.

Адмиралга унинг мавқеи мустаҳкамлангандек кўринди. Маҳаллий аҳоли билан бўлган уруш Ролдан билан бир битимга келгунга қадар тугаган эди. Орол ҳаётида нисбатан осойишта давр, ҳатто айтиш мумкинки, қисман гуллаш даври бошланди. Конларда кўплаб олтин борлиги аниқланди. Қул савдоси катта даромад келтирар эди. Испанлар маҳаллий озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилишга кўника бошладилар. Экин майдонлари кенгайди, уй ҳайвонлари кўпайди.

Ҳиндистоннинг вице-қироли ўзининг яқиндагина душмани бўлиб ҳисобланган Ролдан ёрдамида ғалаёни бостиришга муваффақ бўлди. Колумб қўзғолончиларнинг шафқатсизларча таъзирини берди. Исённинг актив иштирокчиларидан бири — де Мохиқа янги фитна уюш-

тирганида Колумб уни қамоққа олиб, осишга буюрди. Мохиқа ўлим жазосидан қутулишга уриниб, айбини тан олишдан бош тортди. Шунга қарамай, Колумб уни Консепсьон қалъасининг деворидан ташлашга буюрди.

Колумб исёнчиларни суд қилиш учун оролга олий судья юборишларини сўраб қиролга мурожаат қилганидаёқ унинг тақдири амалда ҳал бўлган эди. Исённи бостиришга қодир эмаслигини кўрсатиб ва қиролликнинг ишончли вакилини таклиф этиб, душманларининг қўлига унинг ўзи қурол тутқазган эди.

1500 йилда қироллар Эспаньолага ноаниқ, аммо жуда кенг ваколатлар билан мўътабар тўра, командор Франсиско Бобадильяни жўнатишди. У Испаниядалигидаёқ қирол бу ишончли шахснинг вазифалари доирасини белгилаб берувчи тўртта буйруқ ва қўлланмани бирин-кетин чиқарди. Ана шу буйруқларга қараб, ҳукмдорларнинг Колумбга бўлган муносабатлари қандай ўзгарганлиги ҳақида хулоса чиқариш мумкин эди.

Аввалига қирол Бобадильяга оролда қаттиқ текшириш ўтказишни ва айбдорларни жазолашни буюрди. Иккинчи ҳужжат билан ҳукмдорлар Бобадильяга кенг ҳуқуқлар бериб, уни Эспаньоланинг ҳокими этиб тайинладилар. Унга ўзига ёқмаган ҳар қандай шахсни мансабидан четлатиш ва оролдан бадарға қилиш ҳуқуқи берилган эди. Учинчи ҳужжат Колумбга ва унинг оғаниларига бутун қурол-яроғ, аслаҳахона, қалъа, кема ва умуман барча мол-мулкни губернаторга топшириш тўғрисида берилган фармондан иборат эди. Тўртинчи буйруқ эса адмиралга, афтидан қиролдан яширин кўрсатмалар олган Бобадильянинг айтганларига ишониш ва бўйсунуш мажбуриятини юкларди.

1500 йилнинг 23 августида Бобадильянинг кемалари Санто-Доминго гаванига етиб келди. Мустамлакачилар қирол тафтишчисининг келганини эшитиб, Колумб ва унинг ака-укалари устидан шикоят қилиш учун унинг олдига чопишди. Бобадильянинг портга кираверишдаёқ дорга осилган етти испанияликка кўзи тушди ва бу маъзарадан қаттиқ ҳаяжонланди. Демак, Ҳиндистон вице-қиролининг золимлиги ҳақидаги гаплар ўринли экан-да! Сўнгра у исён кўтарган испанияликлардан яна бештасининг эртаси куни қатл этилажагини билиб олди.

Бу пайтда вице-қирол ҳам, унинг укаси Бартоломео ҳам шаҳарда йўқ эди. Бобадилья ҳеч қандай тушунтириш талаб этиб ўтирмай, қирол фармонига биноан Ко-

лумбнинг иккинчи укаси Диегога маҳбусларни, қалъани, кемани ва бутун мол-мулкни ўзига — янги губернаторга топширишни буюрди. Диего бу кўрсатмани бажаришдан бош тортди. Бобадилья ўз солдатлари ва матросларини тўплаб, норози мустамлакачиларнинг актив кўмагида қалъани куч билан қўлга киритди. У Диего Колумбни қамоққа олиб, ўзининг кемасидаги авахтага қамди ва адмиралнинг мол-мулкни мусодара қилди.

Кейин янги губернатор мустамлакачиларни ўзига қаратиб олиш мақсадида бир неча буйруқ чиқарди: Христофор Колумб маблағларидан ҳаммага маош беришни буюрди ва қазиб олинган ёки айирбошланган олтиннинг илгаригидек учдан бири эмас, балки фақат еттидан бир қисми хазинага топширилишини эълон қилди, шунингдек бу ерга бундан буён Колумб оила аъзоларидан биронтаси ҳам қадам босмаслиги учун Колумбни кишанлаб океан ортига жўнатишга тантанали ваъда берди.

Бобадильянинг хатти-ҳаракати номаъқул, адолатсиз ва ноҳўя эди. У ўзининг ҳукмронлигини ва Колумбга бўлган нафратини намойиш қилишга интилди. Бобадильянинг бутун хатти-ҳаракати унинг Эспаньолага тайёр қарор ва муайян режалар билан келганлигидан далолат берарди.

Ҳиндистоннинг вице-қироли Санто-Домингодаги воқеани эшитиб ўз қулоғига ишонмади ва Диего уддасидан чиқа олмаган яна қандайдир қаллоб ёки фитначи пайдо бўлган бўлса керак, деб ўйлади. Бироқ тез орада Эспаньоланинг ҳамма ерида алкальдлар — Бобадилья юборган судьялар пайдо бўла бошлади. Улар ҳаммага янги губернаторнинг ваколатини эълон қилдилар. Бир неча кундан кейин Колумб олдига ҳам Бобадильянинг чопарларидан бири қиролнинг мактуби билан етиб келди. Мактубда бундай дейилган эди:

«Бизнинг денгиз-океан адмиралимиз Дон Кристоваль Колон. Биз ўз иродамизни сизга билдиришни командиримиз дон Франсиско Бобадильяга буюрдик. Унга итоат қилишингизни ва бизнинг номимиздан нимаки айтса, ҳаммасини бажаришингизни амр этамиз. Фернандо, Изабелла».

Колумб қироллар ўз вакилларига ҳокимлик қилиш учун чекланмаган ҳуқуқ берганликларини тушунди. Улар ўз мактубларида ҳатто Ҳиндистон вице-қиролнинг унвонини тилга ҳам олмаганлар. Таҳқирланган

Ҳиндистоннинг вице-қироли Христофор Колумбнинг қамоққа олиниши (қадимги гравюрадан)

Колумб укаси Бартоломео билан Санто-Домингога келишга мажбур бўлди. Бу ерда уларнинг ҳар иккаласини қамоққа олиб, кишанлашди.

Бобадилья Колумбни қабул қилишни, унинг гапларини эшитиб ўтиришни ўзига эп кўрмади. Адмирал қоронғу қамоқхонага қамаб қўйилди, душманлари эса ҳар оқшом унинг ёнидаги девор ортида тўпланишиб, зўр тантана билан ўз ғалабаларини байрам қилишарди. «Мен ҳатто Ҳиндистонни забт этиб уни маврларга бериб қўйганимда ҳам менга Испанияда бунчалик катта душманлик кўрсатишмаган бўларди...» дер эди банди изтиробда.

Тергов икки ой давом этди. Шу икки ой мобайнида Колумб ва унинг укалари билан хавфли жиноятчилардек муомала қилишди. Бобадилья адмирал ҳақида «у золим ва мамлакатни бошқаришга қодир эмас» деб хулоса чиқариш билан бирга, уни давлат хоини сифатида ҳам айблади. Колумб ўзининг укалари билан гўё испан-

ларни оғир меҳнат қилишга мажбур этган эмиш, уларни оч тутган эмиш, улардан шафқатсиз ўч олган, ҳиндлар билан ҳаққоний урушмаган ва уларни қул қилиб сотиш учун иш бошлашга тўсқинлик қилган эмиш. Адмирал янги имтиёзларни арзон-гаровга сотиб олиш учун гўё ўзининг сўнгги кашфиётларини ва Пария соҳилида қўлга киритган марваридларини яширган эмиш. Бобадилья ўзининг юборган мактубида, испан мустамлакачиларининг исёни генуяликнинг ва унинг укаларининг зўлмига қарши мардонавор ва адолатли чиқиш, деб таъкидлаган эди.

Занжирбанд вице-қиролни Испанияга жўнатиш мақсадида кемага олиб кетиш учун қамоқхонага офицер Алонсо Вильехо кириб келганда Колумб ташқаридаги ғазабланган оломоннинг қичқириқларини эшитиб,—мана, мени қатл этиш учун жаллодлар келди, — деб ўйлаган.

У жуда қўрқиб, соқчилардан ўзини қаёққа олиб кетаётганликларини сўради. Офицер унга бандиларни кемага олиб бориш буюрилганини айтгандан кейингина бир оз тинчланди.

1500 йилнинг октябрида кемалар маҳбусларни олиб денгизга чиқди. Колумбни кузатиб бораётган Вильехо бандиларга инсонларча муомала қилар, иззат-икром ва хайрихоҳлик кўрсатар эди. Табиатан адолатли бўлган офицер Колумбнинг бундай ёмон муносабатда бўлишга нолайиқлигини яхши тушунар эди. Маҳбусларни яхши овқатлантиришар, вақт-вақти билан очиқ ҳавода сайр қилдириш учун палубага олиб чиқишар эди. Капитан ҳатто адмиралга кишанни олиб ташлашни ҳам таклиф қилган; аммо Колумбнинг ўғли Эрнандонинг гапларига қараганда, адмирал бу таклифни мағрурона рад этган.

«Қироллар менга бўйсуннишни буюрганлар. Бобадилья мени занжирбанд этди; то қироллар буйруқ беришмагунча мен бу кишанларни осиб юравераман ва уни ўз хизматларимдан хотира сифатида сақлайман».

Христофор Колумб илгари ўзининг ҳуқуқ ва имтиёзларига қанчалик қаттиқ ёпишган бўлса, бу кишанларга шундай ёпишиб олган эди. У кишанни ўз устидан бўлган адолатсизлик далили сифатида, Кадисда кемадан тушиб Севильяга йўл олганда ҳам ечмади ва умрининг охиригача сақлади, у ҳатто ўлиmidан сўнг ҳам кишан-

дан ажрамади: марҳумнинг васиятига кўра, кишанни унинг тобутига солиб у билан бирга кўмишди.

Нозик таъб Колумб ўзига шунчалик айб тўнқалган-лигидан жуда ранжиди, уларни асоссиз ва адолатсиз айблар деб ҳисоблади. Айбсиз айбдорнинг шунча буюк кашфиётлардан кейин Испания ерига кишанланган ҳолда қадам қўйиши—бу кишанлар Фернандо ва Изабелланинг унга нисбатан нақадар адолатсизлик қилаётганини ҳаммага исбот қилиб беради, деб Колумб қаттиқ ишонган эди.

Колумб қироллар билан учрашишдан ва яна уларнинг ишончини қозонишдан умид узмаган эди. Занжирбанд адмирал Испанияга келаётиб йўлда ўзининг содиқ дўсти донья Хуан де ла Торесга—шаҳзоданинг энагасига мактуб йўллаган эди. У саройда анча эътиборли хонимлардан бўлиб, истаган вақтида қироличанинг ҳузурига кира оларди.

Ҳаяжонланган ва таҳқирланган мўйсафид бу мактубни ёзганида тақдирнинг оғир зарбасидан ҳали ўзига келмаган эди. Шунинг учун унинг мактуби пойинтар-сойинтар ва ғализ эди. Ундаги шикоят ва мистик мулоҳазалар душманларга бўлган ғазабли ва заҳарханда пичинглар билан, қирол ва қиролича шаънига айтилган содда хушомадгўй гаплар, уларнинг саҳоватсизлиги ва адолатсизлиги ҳақидаги киноялар билан қўшилиб кетган эди. Бунинг устига, Колумб янги ваъда ва режалардан ҳали умидини узмас эди. Бу мактуб жароҳатли қалбнинг нидоси, мадад сўраб қилинган илтижо эди.

Колумб умидсизлик билан тўлиб-тошган сўзлар билан ҳамма айбларни рад этар, адолатсизликдан нолир, ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилар эди. У ўзини худонинг севган бандаси дер, муқаддас китобда айтилган янги осмон ва янги ерни очишни унга худонинг ўзи амр қилган. Колумбнинг эзгу иш қилишига кўнглида худо ишонч тундирган қиролича бошқа оламнинг эгаси ҳокими бўлиб қолди ва адмирал унинг номидан денгизга чиқди ва янги ерларни эгаллай бошлади, деб таъкидлар эди.

«Энди, — деб ёзган Колумб, — олтин ва марваридга йўл очилди, қимматбаҳо тошлар, зираворлар ва минглаб бошқа молларнинг бирин-кетин келиб туришини зўр ишонч билан кутиш мумкин. Бу кўргулик бошимга тушмаганда мен худо номидан яна катта саёҳат қилишим, бахтиёр Арабистон, ҳатто Макка билан савдо алоқалари

боғлашим... сўнг Калькуттагача етиб боришим мумкин эди...»

Эндиликда, адмиралнинг сўзларига қараганда, қироличанинг истаган фуқароси уни сотқинликда айблаши мумкин. Ваҳоланки, ҳокимларга қарши уюштирилган икки қўзғолонни у бостирган ва қўлга кўпроқ олтин киритиш учун ҳамма чорани кўрган. Колумб ўз мактубида, у гўё олтинни яширган ва оролни эгаллаб генуяликларнинг мулкига айлантиришга уринган, деган айбни рад этди.

Бобадилья унинг ҳамма олтинларини, қимматбаҳо бойликлари ва шахсий қоғозларини ўғирлаб кетганидан маҳбус айниқса аччиқ шикоят қилди: «Санто-Домингога келгач, командир менинг уйимга жойлашиб, у ердаги нарсаларнинг ҳаммасини ўзиники қилиб олди. Денгиз қароқчиси ҳам ҳеч қачон савдогарга нисбатан бундай қилмаган бўларди».

Колумб одилона иш тутишга чақирди: «Кастилияда мени Сицилия ҳокими ёки шаҳар ҳокими, ёхуд бор нарсасини йўқотишдан қўрқмай, қонунларга риоя қилинадиган, ҳокимлик қилишнинг маълум усули бўйича иш кўрадиган қишлоқ ҳокими каби суд қилишмоқда... Мени Испаниядан Ҳиндистонга урф-одатлари ва эътиқоди бизникидан тамоман бошқача бўлган жанговар ва кўп сонли халқни бўйсундириш учун келган ҳамда худонинг иродаси билан бу ерда қирол ва қиролчанинг тасарруфига тамомила Янги Дунёни топширган ҳарбий бошлиқ сифатида суд қилишлари керак. Кечагина камбағал бўлган Испания шулар натижасида дунёдаги энг бой мамлакатлардан бирига айланди... Бизнинг қудратли ва ҳар нарсани билгувчи эгамиз ёвузлик, ношукурлик, айниқса бебошлик учун ҳамisha жазолайди».

Октябрь ойининг охирида занжирбанд Колумб ва унинг укаларини Кадис портига туширишиб, Севильянинг монастирларидан бирига жўнатишди.

Кадисга келиб тушган ҳаммоно адмирал содиқ бир кишиси орқали ўша вақтда қирол саройи жойлашган Гранадага Хуана де ла Торесга мактуб жўнатди. Шундай қилиб, ҳаяжонлантирувчи бу ҳужжат қироличанинг қўлига Бобадильянинг хабаридан олдин келиб тушди.

Қироллар буюк денгиз сайёҳига нисбатан қаттиққўллик ва адолатсизлик қилишганини ва бу, тахтни беобрў қилишини тушунишди. Занжирбанд этилган адмирал

тимсолида халқ ўртасида вужудга келган кўнгилсиз таассурот туманини тарқатиб юбориш ҳақида дарҳол ўйлаш керак эди. Яқиндагина соҳилда Колумбни тантанан билан кутиб олган халқда унинг бу соҳилга кишанларини шалдиратиб келиб тушишидан қолган ёмон таассуротни дарҳол йўқотиш чорасини кўриш керак эди.

Бунинг устига, Колумбнинг экспедициясини маблағ билан таъминлаган мўътабар шахслар ҳам унинг тақдири билан қизиқар эдилар. Колумб ўзининг ана шу олийҳиммат — «номаълум сеньорларига» ҳам мактуб йўллашга улгурган эди. Уларнинг кимлиги номаълумлигича қолиб кетди. У юз берган адолатсизликдан қаттиқ зорланди: «Менинг ваъдаларим арзимас ва пуч ваъдалар эмас эди... У ерларга бизни ярлақовчи тангрининг ўзи йўл кўрсатди... У ерларда муқаддас черков қад кўтаради ва гуллаб-яшнайти, унда ибодат қилувчи авом халқ муроду мақсадига етади, деб ўйлаган эдим. Етти йил давомида худо ярлақаб ерларни забт этдим. Энди менга илтифот кўрсатилар ва осуда яшай бошларман, деб ўйлаганимда тўсатдан қўлга олиниб, шармандаларча занжирбанд қилиниб Қастилияга келтирилдим. Бу—жаноби олийларининг фойдасини кўзлаб қилинган иш эмас, бу—фитна оқибатидир».

Бу мўътабар шахслар жамоатчилик фикрини ҳам, қиролларни ҳам марҳаматсизликка учраган вице-қирол фойдасига қарата олдилар.

АЗОБ-УҚУБАТДА

Дил жароҳатини даволовчи икки минг дукат.— Ҳаяжонли учрашув — ўтакетган мунофиқлик ва муғомбирлик.— Мужмал ваъдалар.— Давлат манфаатини кўзлаб шартномани бекор қилиш.— Овандо — Ҳиндистоннинг янги вице-қироли.— Эспаньоладаги ҳиндлар фожиасининг сўнги кўриниши.— «Қароматлар китоби».— Янги ниятлар.

Буюк денгиз сайёҳи билан бўлган қўпол муомаладан халқнинг ғазабга келиши католик қиролларга ёмон таъсир этди. Лекин улар шу вақтда Неаполитан қироллигини Франция монархи билан бўлишаётган эди. Қироллар қамоқхонада ётган ака-ука Колумблардан кишанни олиб ташлашни буюргунча ва уларни саройга таклиф этгунларигача орадан яна олти ҳафта ўтди. Қи-

роллар адмиралга илтифотли мактуб ва у ҳокимлар олдига муносиб либосда ва мулозимлар кузатувида келиши учун икки минг олтин дукат юборишди, ўша вақтларда бу жуда катта пул ҳисобланарди.

1500 йилнинг 17 декабрида Колумб саройга келди ҳамда Фернандо ва Изабелла томонидан қабул қилинди. Баъзи тарихчиларнинг ҳикоя қилишича, бу жуда ҳаяжонли учрашув бўлган. Айтишларича, қиролича буюк денгиз сайёҳининг оппоқ сочларини, қалтироқ бошини, ташвиш ва изтироблар чуқур ажин солган юзини, букчайган қоматини ҳамда қўл ва оёқларидаги кишан изларини кўриб ҳўнграб йиғлаб юборган эмиш. Шу вақтгача тухмат ва ўринсиз таъналарни мағрур енгиб келган Колумб эса ўзини тута олмай, қироличанинг оёқларига йиқилиб, худди гўдаклардек йиғлаб, узоқ вақтгача ҳеч бир сўз айта олмаган. Қирол ҳўнграб йиғлаётган кексани ўрнидан турғизиб, мулойимлик билан тинчлантирган ва ўзининг мурувватлилигига ишонтирган эмиш.

Бироқ адмиралнинг ўғли Эрнандо бу учрашув ҳақида юзакигина сўзлаб, қироллар Гранадада адмирални илтифот билан кутиб олганликларини, адмиралнинг қамаб қўйилиши, қўл-оёқларига кишан солиниши қиролларнинг ижозатисиз бўлган ва Бобадилья, гўё ўз ҳолича, ҳеч қандай ваколатсиз ҳаракат қилган, деб айтганликларини эслатиб ўтади.

Бу, ўтакетган мунофиқлик ва муғомбирлик эди: аслида Бобадилья қиролларнинг махфий кўрсатмасига мувофиқ иш қилган ва уларнинг Колумбни вице-қироллик унвонидан маҳрум қилиш, оролни бошқариш тартибини ўзгартириш, бу ерларни унда яшайдиган ҳиндлар билан бирга қироллар тасарруфига ўтказиш тўғрисидаги ниятларини амалга оширишга бутун кучини сарфлаган.

Мўйсафиднинг шикоятларини эшитиб бўлгач, Фернандо билан Изабелла унга тортиб олинган мол-мулкларини қайтариб беришни, зарарни қоплашни ва унвонларини қайта тиклашни, шунингдек Бобадильяни чақириб олиб, жазолашни ваъда қилишди. Булар шунчаки қуруқ ваъдалар эди, лекин Колумб бу ваъдаларга ишонди, ширин суханлигим билан ҳокимларни яна ўзимга жалб эта олдим ва яхши ниятларимга уларни ишонтира олдим, деб ўйлади. У саройдан тез орада Ҳиндистоннинг вице-қироли бўлиб яна Эспаньолага зўр тантана билан қайтаман, деган умидда чиқиб кетди.

У ўзининг содда ва хато фикрларига бор кучи билан ёпишиб олган эди, қироличани ўзининг фаришта-халоскорни, ўзини эса — изтиробларини ердаги ҳеч қандай эзгулик билан қоплаб бўлмайдиган, жабрланган киши ҳисобларди: ахир, у дунёда буюк кашфиёт қилди, бироқ ҳеч ким унинг қадр-қимматига етмади ва тақдирламади.

Ҳафта кетидан ҳафталар, ой кетидан ойлар ўтаверди. Колумбнинг янгидан-янги рақиблари океан ортига йўл олавердилар. Улар улкан қитъа соҳилларини кашф этдилар, ҳокимлар эса Колумбни эслашмади ҳам. Адмирал қироллар ўз ваъдаларининг устидан чиқадилар ҳамда шартномага амал қиладилар, деб бекорга умидланди. Колумб ва унинг укалари Эспаньолани мустамлака қилишда жуда катта хатоларга йўл қўйишган эди. Ҳокимлар, Колумб саккиз йил муқаддам шартнома тузганда бизни алдади, деб ҳисоблашарди. Ахир, ўша вақтда улар генуялик икки-учта янги орол очади ёки Осиё соҳилларида савдо факторияси барпо этади деб ўйлаган эдилар-да. Бунчалик бепоён ва бой ерлар кашф этилишини ҳеч ким хаёлига ҳам келтирмаган. Эндиликда океан ортидаги ҳар бир янги кашфиёт улкан қитъанинг чегараларини тобора аниқроқ белгилаб бермоқда. Бу эса Колумб билан тузилган фойдасиз шартнома ўйламай қўйилган қадам бўлганлиги монархларни афсуслантирмоқда эди.

Бу шартномани қандай қилиб бузса бўларкин? Бунинг йўли кўп эди. Тухматни ишга солиб, вице-қирол Эспаньолани Испаниядан тортиб олмоқчи бўлди ёки ҳатто ўзига катта имтиёзлар ва ҳуқуқлар сотиб олиб уни чет элликлар тасарруфига бермоқчи бўлди, деб эълон қилиш ҳам мумкин эди. Колумбнинг бу жиноятларини исбот этишни кечиктирмасликлари учун хушомадгўй сарой аҳлларига битта ишоранинг ўзи кифоя эди. Фернандо ҳокимиятпараст генуяликнинг илгариги юксак унвонларини қайта тикламоқчи эмасди, шунингдек бу сўнгги чораларни ҳам қўллашни истамади.

Колумб ўрнига одам топиш қийин эмас эди. У Ҳиндистонга етиб борди ва бунинг учун, ҳокимнинг фикрига, ҳаддан ташқари шон-шараф ва мукофотларга муяссар бўлди, беқиёс катта шуҳрат қозонди. Эндиликда ҳар қандай тажрибали капитан океанни осонгина кесиб ўтиши мумкин; ахир, узоқ сузишнинг оғир мактабининг ўтган тажрибали денгизчилар етишиб чиқди. Улардан кўпчилиги ўзларини хавф-хатар ва таваккалга қў-

йиб шундай саёҳатлар қилишди ва давлат хазинасига катта даромадлар келтиришди.

Ҳар қандай яхши денгизчи осонликча ва ҳеч бир мукофот бадалисиз амалга ошириши мумкин бўлган бу ишга бунчалик юксак иззат-икром кўрсатиш ва хавфли имтиёзлар беришнинг нима ҳожати бор.

Бироқ Колумб буни тушунишни истамас ва тушунолмас эди. У ҳаддан ташқари ўжар ва ҳар қандай реалликни тушуниш ҳиссиётини йўқотган эди. Ахир, у осуда яшаши, Испанияда қолиши, қиролдан қаср, нафақа, герцог унвонини олиши мумкин эди-ку; ҳеч ким унинг Ҳиндистоннинг вице-қироли ҳамда адмирал деган унвонига ҳам қарши эмасди, фақат шу мансаблардан воз кечса бўлгани эди. Лекин Колумб чекинадиган, ишни охирига етказмай, ярим йўлда ташлаб кетадиган кишилардан эмасди — акс ҳолда у Американи очмаган бўларди.

Кўп ўтмай, Колумб янги сафарга ҳозирлик кўра бошлади ва тўртинчи экспедицияни ташкил этишларини сўраб ҳокимларга мурожаат қилди.

Фернандо жавоб беришга шошилмади. Бундай машҳур денгиз сайёҳини бекорчиликда сақлаб туриш осон эмас эди. Шунинг учун қирол янгидан-янги ваъдалар берар, лекин уларни бажармас эди.

Колумбга, Эспаньолада тўс-тўполон тўхтамас экан, сизнинг у ерга боришингиз фақат ғазаб қўзғатади ва ҳаётингиз хавф остида қолади; Бобадилья мансабдан туширилади, унинг ўрнига оролни исёнчилардан ва ҳар қандай тўс-тўполондан тозалаш қўлидан келадиган бошқа эпчилроқ киши тайинланади; адмирал ҳозирча дам олиб турсин, ўзини эҳтиёт қилсин, вақт-соатини кутсин, деб хабар беришди.

Бобадилья ҳақиқатан ҳам губернаторлик мансабидан четлаштирилди ва ўрнига 1501 йилнинг сентябрида ажайиб қироллар саройининг давлат ишларида суяги қотган, художўй католик иколас де Овандо тайинланди. Колумб ўзини мансабдан четлатишганини тушунди. Фақат янги ерларни эгаллаш давом этаётганлигини англаш ҳиссигина унга бир оз тасалли берар эди. Испанларда мустамлакаларга яна қизиқиш уйғонди. Жанубий Америка соҳилларига йўл олган денгиз экспедициялари жозибали истиқболлар очмоқда эди.

1502 йилнинг феввалида Эспаньолага Овандо кўмондонлигидаги қудратли эскадра йўл олди. Уттизта ке-

мада икки ярим минг киши — денгизчилар, ҳарбийлар ва кўчманчилар океан ортига сузиб кетишди. Колумбнинг оролга қайтиши мумкин бўлмай қолди.

Ҳукмдорларнинг буйруқларини зўр иштиёқ билан, тақаллуфсиз бажарган Бобадилья ҳам ҳеч кимга керак бўлмай қолди. Овандо Бобадилья ва Ролданнинг фаолиятини текшириш, адмиралнинг мустамлақадаги мулкӣ ҳуқуқларини тиклаш ҳамда унинг шартномага мувофиқ даромад олиши ҳақида ғамхўрлик қилиш кераклиги тўғрисида кўрсатма олди.

Бундан ташқари, Овандога Эспаньолада фақат қиролнинг савдо қилиш ҳуқуқини жорий этиш ҳамда олтин қидирувчилар топаётган олтиннинг учдан бир қиссини қироллик хазинаси фойдасига ундириб олиш ҳақида буйруқ берилди. Қирол олтин конларда ишлатиш учун Испаниядан Эспаньолага қора танли қуллар олиб кетишга ижозат бериб фармон чиқарди.

Тезда Эспаньолодан олтин ва Марварид Соҳилидан марварид келтирилиши анча кўпайди. Саргузашт ва бойлик ишқибозлари яна океан ортига интила бошладилар. Антиль оролларига испанлар кўплаб кўчиб кела бошладилар.

Эспаньолада ҳиндлар фожиасининг сўнгги кўриниши мана бундай ўтди. Гарчи қиролича оролга Бобадилья ўрнига Овандони юбора туриб ҳиндларни ўзининг озод вассаллари деб эълон қилган бўлса-да, ораддан бир йил ўтар-ўтмас уларни, агар ўз фойдалари учун зарур бўлса, иш билан банд этишга рухсат берди. Шу билан ҳиндлар учун мажбурий меҳнат жорий этилди ва улар қайтадан қулликка туширилди. Шундай қилиб, маҳаллий халқ испанларнинг конларида ва далаларида аввалига йилига олти ойдан, кейинчалик эса саккиз ойдан ишлаб беришга мажбур этилди.

Ўзининг оташин нутқлари ва ёзишмаларида конкистадорларни шош этишдан ҳамда шўр пешона маҳаллий халқни ҳимоя қилишдан қўрқмаган епископ Бартоломе Лас Касас уларнинг ҳаётини бундай тасвирлайди:

«Испанлар ҳиндларни оғир ишларда ишлатар, уларга ваҳшийларча муомала қилишар. Бобадилья давридагидан ҳам ёмонроқ муносабатда бўлишар эди. Уларни турар жойларидан ва оилаларидан жуда олисга юбориб, энг оғир ишларда ишлатишар эди. Бу шўринг қурғурларнинг биронтаси дармондан кетиб бир дақиқа ишни тўхтатса, уни қамчилашар эди. Уларнинг овқати бир

Истилочилар ҳиндларни жазоламоқдалар
(қадимги гравюрадан)

бурда нондан иборат эди—оғир меҳнат билан шуғулланувчилар бунга тўядими? Назоратчи-испанлар овқатланаётганда бу ҳиндлар оч итлардек, баъзан улар итқитган суюкларга ташланишарди...

Агар сабр косаси тўлган ҳинд оғир ва тинимсиз меҳнатдан ва золимларнинг зулмидан қутулмоқчи бўлиб тоғларга қочса, уни ёввойи ҳайвоннинг кетига тушгандек таъқиб қилишар, ушлаб олиб ўлгундек калтаклашар ва яна қочмасин деб оёғига кишан солишар эди.

Бу бечораларнинг кўпчилиги ишлаш муддати тугагунча ҳалок бўларди. Бундай жабру ситамларга чидаганлари эса келгуси йили белгиланган муддатда яна ишга қайтиб келиш шarti билан уйларига кетишга рухсат оларди...

Узоқ ва оғир меҳнатдан мадори қуриб, кўпчилик ҳиндлар уйига етиб боролмайдиган даражага келиб қолган эди. Мен уларни тез-тез учратиб турардим: баъзилари йўлнинг ўртасидаёқ йиқилиб жон берар, бошқалари

азбароин чарчаганлигидан ва дармонсизлигидан да рахтлар соясида ўтириб нафасини аранг ростлаб олар эди. Баъзилари ажал билан олишиб, зўрга: «Овқат... овқат...» дейишарди. Ниҳоят, турар жойларига етиб олишга қурби етганлари кўпинча уни шипшийдам кўрардилар, чунки улар уйда бўлмаган саккиз ой мобайнида хотин ва бола-чақалари турли томонга тўзиб кетишган ёки ўлиб қолган бўларди. Уларни тўйдириб турган якка-ю ягона манба ҳисобланган экинзорларни ўт босиб кетган бўларди. Маъюсланган, тинка-мадори қуриган бу бечораларнинг ўз уйи остонасида ажалини кутишдан бошқа чораси йўқ эди».

Ҳиндлар қонли жанглар ҳамда қўққисдан қилинган ҳужумлар вақтида ҳам қирилиб кетар эди. Овандо Чинай вилоятига ўт қўйишга ва ҳаммани қиличдан ўтказишга буйруқ берди. Испанлар бу вилоятга етиб келганларида ҳамма тепаликларда олов ловуллади. Буралиб-буралиб осмонга кўтарилаётган тутунлар душманларнинг яқинлашаётганидан ерли аҳолини огоҳлантириб, ҳаммани ваҳимага солди.

Ҳиндлар кексалар, аёллар ва болаларни дарҳол ўрмон ичидаги ғорларга жўнатиб, ўзлари жангга тайёрландилар. Испанлар отлиқ аскарлар учун қулай бўлган: атрофи очиқ ялангликка чиқиб олишди. Улар ҳиндларни асир олдилар, куч-қуввати ва режаларини билиб олиш учун сўроқ қилдилар, бироқ ҳеч нарса билолмадилар. Қийноқ-қистовлар ҳам натижа бермади — асирлар маҳкам туришди. Бу халқ хиёнат қилишдан кўра ўлимни афзал кўрарди.

Испанлар вилоятнинг тобора ичкарасига кириб боришди ва бир қишлоқда бир неча қабиланинг бирлашган жанговар кучига дуч келишди. Уқёй ва камонлар билан қурулланган қип-яланғоч ҳиндлар кўчада қатор тизилиб уларни кутишар эди. Душман кўриниши билан улар қийқириб душманга ўқёйдан ўқ ёғдиришди. Бироқ масофа олислигидан бирорта ўқ мўлжалга бориб етмади. Испанлар уларни милтиқлардан ўққа тутишди. Ҳиндлар шерикларидан кўпчилигининг ер тишлаганини кўриб, қилич билан қурулланган испанларга ҳужум қилиб ўтирмай қоча бошладилар, лекин қочганда ҳам жасорат кўрсатишди: баъзи жангчилар баданларига санчилган ўқларни суғуриб олиб синдиради, тишлари билан ғажиб, қаҳр-ғазаб билан уларни яна испанларга қараб отишарди.

Енгилган ва тўзиган чигайликлар оилалари билан ўзларининг табиий истехкомлари — ғорларга яшириндилар. Испанлар қийин бўлса ҳам уларни қувиб боришди, бу бахти қаролардан баъзилари жарлик ёқасига етиб келгач, ўз жаллодларини ҳам жарлик қаърига тортишга интилиб, ўзларини унга отишарди.

Ниҳоят, испанлар ҳиндларнинг бошпанасини топишди, бу ерга бекинган на кекса, на гўдак, на аёл ва на эркак омон қолди. Ваҳший жаллодлар ҳатто чақалоғини бағрига босиб ўтирган оналарни ҳам қилич билан қиймалаб ташлашди.

Буржуа тарихчилари буюк географик кашфиётлар ҳақида ҳикоя қилар экан, одатда, бу ёвузликлар ҳақида оғиз очмайдилар ёки шунчаки йўл-йўлакай эслаб ўтадилар. Фақат инсонпарвар епископ Лас Касасгина католик қиролларнинг ғазаб ва ёвузлигидан қўрқмай, бутун ҳақиқатни айтиб берган.

Колумб қиролларнинг расмий қабулида бўлганидан кейин, то 1501 йилнинг октябригача Гранадада, ўзининг эътироф этишича, жуда оғир шароитда яшаган. Кейинчалик у қиролга ёзган мактубида ўзининг йигирма йиллик хизмати, меҳнати ва қийинчиликлари эвазига Кастилияда ҳатто бошпананага ҳам эга бўлмаганлигидан, озиқ-овқат ва бошпанани қарвонсарой ёки қаҳвахонадан излашга мажбур бўлганидан, кўпинча овқатнинг пулини тўлашга ҳам қурби етмаганлигидан нолиган.

Буюк денгиз сайёҳи ўзининг ҳуқуқлари ва имтиёзлари учун сабот ва чидам билан курашди, лекин ҳокимлар ўз ваъдаларини бажаришга шошилмадилар. Шу орада қанчадан-қанча кемалар океан ортига йўл олди. Колумб шу тўғрида ёзиб, қироллик саройида ўз режаларининг қанчалик масҳара қилинганлигини эшитавериб етти йил чидам билан кутганлигини айтган, эндиликда эса энг ярамас тикувчи ҳам ўзини кашфиёт қилишга истейдодли деб ҳис қилмоқда, деган.

Колумб бошқа денгиз сайёҳлари кашф этган ерлардан олинадиган фойдадан ўзига ҳисса чиқарилишини ҳамда Ҳиндистоннинг вице-қироли деган мансаби тикланишини қаттиқ туриб талаб этади.

1501 йилнинг октябрида Колумб Севильяга кўчиб ўтди ва диний таассуфга берилиб, ўша ерда «Қароматлар китоби»ни яратди. Бу китобда у «Парвардигор тобути»ни халос этиш учун Фаластинга улкан армия юбо-

ришига бир вақтлар тантанали ваъда берганлигини, бироқ орадан етти йил ўтиб, ваъда бажарилмай қолганлигини эслатиб ўтади. Адмирал ўзининг топган-тутганларидан жудо бўлди. Хонавайрон ва ҳеч кимга кераксиз адмирал ана шу салб юришига қирол ва қироличанинг эътиборини тортмоқчи бўлди. Библия ва Инжилдан, черковдаги бошқа муқаддас китоблардан Қуддусни босиб олиш учун фатво қидирди. Колумб монархларни салб юришини ташкил этишни кечиктирмасликка чақирди, зеро қиёмат-қойимга, унинг сўзларига қараганда, бор-йўғи юз эллик йил қолган эмиш.

Библияда башорат қилинишича, у гўё худонинг иродаси билан иш тутувчи, худонинг амрини бажо келтирувчи қули эмиш ва Исо пайғамбар китобидан айтилганларнинг ҳаммасини бажарар эмиш.

Бу жоҳилона сафсаталар, диний алжишлар, таъбни хира қиладиган тасаввуфчилик Колумбнинг руҳий бетаинлигидан, айна вақтда билим ва маълумоти даражаси ҳатто ўша давр фани ва маданияти тараққиёти даражасига нисбатан ҳам паст эканлигидан далолат берарди.

Колумб ўзини Ҳиндистонга миссионерлар билан бирга юборишни ўтиниб сўраб ҳатто Рим папасига ҳам хат ёзди. У, гўё мажусийларни гуноҳдан қайтаришга ёрдам берар эмиш. Қиролни эса адмирал мактублар билан кўмиб ташлади. У ўзининг кема юргизиш санъатини кўкларга кўтариб мақтаб, хизматини қайта-қайта таклиф этар, аммо жавоб ололмасди; шунга қарамай, илтимос қилишдан тўхтамасди.

Фарбий денгиз йўли аввалгидек Колумбни ҳаяжонлантирарди. У ҳамон Кубани Осиё қитъасининг бир қисми деб исбот қилмоқчи бўларди. Учинчи саёҳати вақтида очилган ерлар, унинг фикрича, ё қитъадан океан билан ажратилган катта ороллар группаси ёки жануби-шарқий Осиёнинг давоми эди. Янги экспедиция шу муаммони тўла ҳал этган бўлур эди. Агар бу ерлар билан Кубани бўғоз ажратиб турган бўлса, уни кидириб топиш керак, у орқали эса Қариб денгизидан Ҳинд океанига чиқиш, у ердан Ганг дарёсининг қуйиладиган жойига етиб олиш мумкин.

Португалиялик денгизчилар Васко да Гама билан Кабралнинг Африка бўйлаб Ҳиндистонга (Кабраль Бразилия қирғоқларида ҳам бўлган) қилган муваффақиятли экспедициялари Колумбни мутлақо ҳижолат чек-

тирмас эди. У ўзи очган йўлнинг тўғрилигидан ҳеч шубҳа қилмас, португалияликлар қозонган ва илгари ўзи эришган муваффақиятлардан ҳам ўзиб кетишга умид боғларди. У, ниҳоят, ҳақиқий олтин ва зираворлар мамлакатини — буюк ҳоқоннинг афсонавий ўлкасини топиш учун яна саёҳатга чиқишни истарди.

Адмирални ҳатто Охеда экспедициясида қатнашган флоренциялик Америго Веспуччининг улкан қитъани кўрганлиги ва унинг мутлақо Осиё бўлиши мумкин эмаслиги ҳақидаги хабари ҳам ташвишга солмади. Колумб бу ҳақда эшитишни ҳам истамасди. У, ахир, Осиёга етиб борди, ниҳоят, Гангнинг қуйиладиган жойигача бориб етади — Кариб денгизидagi жуда кучли тўлқинлар бўғозга олиб келиши керак, ахир; ундан эса «Жанубий Ҳиндистонга» тўғри йўл бор.

СЎНГГИ ЭКСПЕДИЦИЯ — БУЮК СУЗИШ

Жанубий Ҳиндистонга олиб борадиган бўғозни излаб. — Даҳшатли довул. — Майя халқи билан биринчи учрашув. — Марказий Америка соҳилларида бўрон ва оқимлар билан олишув. — Яна олтин сароб. — Улуғ Жанубий денгиз. — Тинч океан биринчи кашфиётчиларни кутмоқда. — Белен дарёси мансабидаги қалъа. — Испанларнинг тор-мор этилиши. — 1503 йилнинг баҳорида Ямайкага қайтиш.

Колумб янги экспедициянинг маршрутini ишлаб чиқиб ва хомаки хариталар тузиб, Овандо эскадраси жўнаши биланоқ яна саройга борди. Адмиралнинг ҳали ундан воз кечмаган оз сонли дўстлари унга қиролнинг расмий қабулида бўлиш учун кўмаклашдилар. Буюк денгиз сайёҳи ҳеч қачон ҳоким билан бундай қизғин, иштиёқ ва қатъият билан гаплашмаган эди. У янги экспедиция ташкил этишга рухсат олди. Эҳтимол, Фернандо Ҳиндистонга португалияликлар топган йўлга — Африкани айланиб Ҳинд океани орқали бориладиган йўлга қараганда анча яқинроқ ва хавфсизроқ денгиз йўли топиш жозибали ғояси билан яна қизиқаётгандир. Бу йўлнинг олислиги ва хатарлилиги португалияликларни ва денгизчиларни не-не қийинчиликларга солгани қиролга маълум эди. Колумб очган йўл эса анча қисқа эди. Балки Фернандо хиралик қилаётган кишидан қутулишга қарор қилгандир. Буниси ҳақиқатга яқинроқдир.

Колумбга илтифотсизлик қилаётган қиролнинг тўсатдан у билан яна шартнома тузиб, унга дарҳол экспедицияга бошчилик қилишга ва йилнинг энг қулай вақтидан фойдаланиб, иложи борича тезроқ йўлга чиқишга буюрганини бошқача яна қандай тушуниш мумкин.

Қиролнинг кўрсатмаларида экспедиция бошлиғига янги ороллар ва қитъалар қидириб топиш, уларда олтин, кумуш, марварид, қимматбаҳо тошлар ва дориворлар бор-йўқлигини аниқлаш ҳамда ҳеч кимнинг бу бойликларни ҳиндлардан айирбошлаб олишига йўл қўймасликни қатъий назорат қилиш вазифаси юклатилган эди. «Бу оролларда ва қитъада қўлга киритилган ҳамма бойликлар — хоҳ олтин, кумуш, марварид, қимматбаҳо тошлар, зираворлар бўлсин, хоҳ бошқа бойликлар бўлсин — сизнинг иштирокингизда ҳамда бизнинг нотариусимиз иштирокида Франсиско де Поррасга топширилиши керак...» Колумбнинг ҳуқуқлари ана шундай чеклаб қўйилган эди.

Унга Хитойнинг мавҳум чекка ўлкаси — Куба билан адмирал 1498 йилда учинчи саёҳат вақтида очган ерлар ўртасидаги, Олтин Херсонес (Малакка ярим ороли) соҳилларини ювиб турган бўғозни қидириб топиш топширилган эди; Марко Поло қачонлардир Хитойдан қайтишида шу бўғоз орқали Ҳинд океанига чиққан.

Колумб бу бўғозни топиб Испанияга Ҳиндистон ва Африка соҳиллари бўйлаб қайтишни ва бутун дунёни биринчи бўлиб айланиб чиқишни умид қилган эди. Бундай саёҳат Васко да Гаманинг шуҳратига соя солган бўларди. Колумб португалиялик капитан билан Ҳиндистон йўлида учрашишни мўлжаллаган эди. Шунинг учун ҳам қирол билан қиролича адмиралга Васко да Гама учун тавсиянома хати бериб юбордилар.

Аmmo Колумбга бўғозни очмай туриб Эспаньолага кириш рухсат этилмади. У бу ерга фақат қайтишда, бўғоз топилмаган тақдирдагина кириши мумкин эди. Ҳукмдорлар Колумбни мустамлакадан узоқроқда тутишга уриниб, губернатор Овандога Колумбнинг Эспаньола қирғоқларига тушишига йўл қўймасликни буюрди. Собиқ вице-қиролга ишонимас эди, лекин унинг ўзи ҳам қиролга ва унинг ваъдаларига энди ишонмай қўйди. У ўзининг барча ҳужжат ва шартномаларидан нотариус орқали нусха кўчиртириб, уларни Генуя банкларидан бирига юборди ва ўз манфаатларини ҳимоя қилишни унга топширди. Колумб жонажон шаҳрига ўз

даромадларининг ўндан бир қисмини беришни васият қилди.

Ҳар ҳолда адмирал ўзида йўқ хурсанд эди, машаққатли ва беҳуда кутишлар ниҳоясига етди. Унча катта бўлмаган тўртта кема ва юз эликка яқин кишидан иборат команда унинг ихтиёрига бериб қўйилди. Шунини айтиш керакки, бу гал кемага илгари Колумб билан экспедицияларда бўлган кекса, чиниққан денгизчилардан ташқари, ёши ўн иккидан ўн саккизгача бўлган ўспиринлар ҳам олинди. Афтидан Колумб, оғир дақиқаларда бу ўспиринлар буйруқни бажону дил бажарадилар, қийинчилик ва ҳалокатлардан камроқ шикоят қиладилар ва нолимайдилар, деб ўйлаган бўлса керак. Колумбни унинг укаси Бартоломео ва ўғли Эрнандо ҳам кузатиб борди.

Бу хатарли саёҳатга ўн уч яшар болани олиб кетишга буюк денгиз сайёҳини нима мажбур этди? Балки у ўзига муносиб ўринбосар тайёрламоқчи бўлгандир? Эҳтимол, у ўзини ёлғиз ва ғариб ҳис этгандир, суюкли ўғлининг ўз ёнида бўлиши унинг ҳаётига бир оз самимийлик ва илиқлик киритар деб ўйлагандир.

Колумб, энди, бундан ўн йил муқаддам биринчи марта океан ортига саёҳатга чиққан вақтидагидек бақувват, руҳан тетик киши эмас эди. Колумб кўп йиллар давомида табиат ҳодисаларига қарши курашавериш чарчаган, душманлари таъқибидан озор чеккан, қийинчилик ва кулфатларни бошидан кечиравериш қариб қолган, соғлиғининг мазаси қочган, руҳи тушган эди. Ундаги илгариги шижоат ва умидбахшлик ўрнини лоқайдлик эгаллаган, фақат баъзидагина ноаниқ умид учқунлари унинг ғамгин қалбини чақмоқдек ёритиб юборарди.

1502 йилнинг 9 майида кемалар Қадисдан океанга чиқиб, ўз сафарини бошлади, адмирал умрининг охиригача бу сузишни Буюк сафар деб атади. Унинг бу сўнги экспедицияси ҳақиқатан ҳам энг қизиқарли ва буюк, хавф-хатарларга, фитна-фасодларга тўла бўлди. Бу экспедиция ҳақида адмирал Ямайка оролларида юборган мактубида батафсил ёзган, уни саёҳат қатнашчиси нотариус Диего Поррас ҳам мукамал тасвирлаган. Бу сузишда Колумбга катта хизматлар кўрсатган идальго Диего Мендеснинг васиятларида ҳам бу ҳақда эслатиб ўтилган.

Кемалар Канар оролларида тўхтади, сўнгра иккинчи экспедициянинг маршрути бўйлаб, йўлакай шамолда, ҳеч бир қийинчилик сезмасдан, йигирма бир кун деган-

ди Кичик Антиль ороллари туркумидаги Мартиника оро-
лиги етиб келди. Бу ердан флотилия архипелаг бўйлаб
шимолга йўл олди; йўлда аҳён-аҳёнда лангар ташлаб
икки ҳафта сузгандан сўнг, ниҳоят, 29 июнда Санто-До-
мингога яқинлашди.

Қиролликнинг, денгиз бўғозини очмасдан туриб бу
портга кирилмасин, деган таъқиғига қарамай, Колумб
Санто-Домингодан Испанияга мактуб жўнатмоқчи ҳам-
да ўз кемаларидан бирини ундан кўра тезроқ юрадиган
бошқа кемага алмаштирмоқчи бўлди. Бунинг устига, у
ўзига маълум бўлган бир қанча белгиларга қараб тезда
довул бўлишини аниқлади, шунинг учун ишончли ва ях-
ши ҳимояланган гаванда довулдан бекинмоқчи бўлди.

Тажрибали денгиз сайёҳи икки марта тропик довул-
га — циклонга дуч келган эди, шунинг учун унинг яқин-
лашаётганлигини билди: аввалига гўё мой қуйгандек
тинч турган денгиз сатҳи жануби-шарқий томондан
эсаётган шамолдан мавж ура бошлади. Қора булутлар
тобора пастлашиб, кучайган шамолдан денгиз жўш уриб
тўлқинлана бошлади, тюлень ва ламантилар сув
бетига чиқишди ва жекса адмиралнинг суяклари зирқи-
раб оғрий бошлади — буларнинг ҳаммаси бўлажак фало-
кат белгилари эди. У Овандога мактуб юбориб, уни яқин
бир-икки кун ичида бўрон кўтарилишидан огоҳлантирди
ва портга киришга рухсат сўради. Бундан ташқари, Ко-
лумб Овандога губернаторни бу ерга олиб келган ва
эндиликда ватанига қайтишга тайёр турган кемаларни
денгизга чиқармасликни ва соҳилда маҳкам боғлаб қў-
йишни маслаҳат берди. Бироқ Овандо билан унинг яқин-
лари адмиралнинг «кароматини» мазах қилишди ҳамда
капитанларга дарҳол йўлга чиқишни буюрди. Улкан
флотилия ўша кунёқ океанга чиқди. Колумб эса ўз ке-
маларини шошилич равишда Санто-Доминго яқинидаги
қандайдир дарёнинг маңсабига яширди.

Тез орада ҳақиқатан ҳам даҳшатли довул етиб кел-
ди. Кичикроқ учта кемани лангардан узиб, очиқ денгиз-
га олиб кетди, бироқ капитанлар уларни сақлаб қолиш-
га улгурдилар. Шуни айтиш керакки, бу даҳшатли
соатларда кемалардан бирининг бетоб ётган капитани
ўрнига капитанлик қилаётган Бартоломео (Колумбнинг
укаси) ўзининг ҳақиқий капитан, кема бошқаришнинг
устаси эканлигини кўрсатди. Қўмондон кемасига кел-
ганда, у ҳамма лангарларни тушириб, ўрнидан жил-
мади.

Кейинчалик Колумб Испанияга бундай деб ёзган: «Мени, ўғлим, укам ва дўстларимни фалокатдан қутқариш зарур бўлган шу соатда менга Испания учун қонли тер тўкиб, худонинг амри билан қўлга киритган ерларга, гаванларга яқинлашишни тақиқлаб қўйишди, шундай вақтда менинг ўрнимда кимгина бўлмасин, умидсизликка тушмаслиги мумкинми?!»

Катта испан флотилияси довулдан бекинадиган бирон бир пана жойи — бухтаси ҳам, дарё мансаби ҳам бўлмаган соҳилларга тўғри келди. Ун тўққизта кема экипажи билан денгизга фарқ бўлди. Фарқ бўлган бошқа олти кемадан бир неча кишигина омон қолди, тўртта кема Санто-Домингога мачталари синган ҳолда қайтиб келди, фақат битта—энг кичик кемагина шикастланмасдан Испанияга етиб олди.

Адмирал буни эшитиб тантана қилиши ва уни тангрининг ўзи ўлимдан сақлаб қолаётганлигига яна ҳам кўпроқ эътиқод қўйиши мумкин эди: Колумбдан Бобадилья тортиб олган ва ҳукмдорларнинг буйруғига биноан Овандо эгасига жўнатган олтинлар ортилган ягона кемагина ватанига етиб боролди, ахир, Бобадилья билан Ролданни Испанияга олиб қайтаётган эскадранинг флагман кемасини ҳам денгиз ютди, уларнинг ҳар иккаласи мустамлакада бир неча йил мобайнида тўплаган олтинлари билан бирга ҳалок бўлдилар.

Довул тингандан кейин Колумбнинг кемалари Эспаньоланинг ғарбий чеккасида тўпланиб, Ямаиканинг жанубий қирғоғи бўйлаб ғарбга йўл олдилар. Энди денгизда сукунат ҳукм сурар, кучли оқим флотилияни шимоли-ғарбга, Кубанинг жанубий қирғоғи яқинидаги майда ороллар группаси томон олиб кетди.

У ердан испанлар кемани жануби-ғарбий томонга буришди, чунки қидирилаётган бўғозни экватордан бунчалик олисда деб тахмин қилиш қийин эди. Тўғри, уни қайси кенгликдан қидириш кераклигини европаликлардан ҳеч ким аниқ билмасди. Бироқ Колумб бу бўғознинг экваторга яқин ерда, яъни ҳозир флотилия сузиб кетаётган жойдан тахминан икки минг километр жануброқда эканлигига шубҳа қилмасди. Шунинг учун Колумб аввалига тўғри ғарбга қараб, кейин, қитъага етиб олгач, унинг соҳиллари бўйлаб юрмоқчи бўлди.

Кемалар 27 июлда шимоли-шарқдан эсаётган қулай шамолда Қариб денгизига кириб келди, уни кесиб ўтиб

30 июлда Гондураснинг шимолий соҳилидан унча узоқ бўлмаган Бонако (Гуанаха) ороли яқинида лангар ташлади. Узоқ жанубда уларнинг кўз олдида тоғли ўлка намоён бўлди.

Бонако оролининг деярли яланғоч аҳолисида на олтин ва на марварид бор эди; бироқ бу оролнинг соҳилида ажойиб учрашув юз берди. Кемалар ёнига йигирма бешта эшкакчиси бўлган кенг ва узун қайиқ келиб тўхтади. Қайиқнинг ўртасида барглардан қилинган соябон тагида хотинлари ва болалари билан қабила бошлиғи ёки савдогар ўтирарди. Қайиққа ҳар хил моллар ортилган бўлиб; бу моллар унинг анча маданиятлигидан далолат берарди; моллар ичида рангба-ранг газлама ва кийим-бош, бронзадан ясалган болта ва жиҳозлар, пойнаги чақмоқ тошдан ясашиб яхши силлиқланган ёғоч найзалар бор эди. Қайиқда кўп миқдорда какао лўяси ҳам бор эди, ҳиндлар уни жуда қадрлайди, ҳатто бир донаси ерга тушса ҳам кўзларига суртиб кўтариб олишади. Кейин маълум бўлишича, Мексикада ва Юкатан ярим оролида какао лўялари айирбошлаш савдосида танга сифатида фойдаланилар экан. Афтидан, Колумбга дуч келган ҳиндлар майя элатига мансуб бўлиб, шимолдан — Юкатан ярим оролидан ороликлар билан савдо қилиш учун келган эдилар.

Қабила бошлиғи испанларни ўз ерига таклиф этди. Агар Колумб унинг кетидан борса, Мексикага — юксак маданиятли мамлакатга келиб тушган бўларди. Аммо испанлар келгиндиларда олтин йўқлигини кўриб, улар орқасидан бормади. Колумб харитага ўхшаш қандайдир нарса чизишни биладиган даргани йўлчи сифатида зўрлик билан олиб қолиб бошқаларини қўйиб юборди.

Шамол ва тўлқинларни енгиб, Колумб августнинг ўрталарида Гондурас бурни яқинидаги қитъага (иккинчи март!) етиб келди ва ўзини тахминан Хитойнинг Манзи ўлкаси билан Малакка ярим ороли ўртасидаги ярим йўлда деб ўйлаб, шарққа йўл олди. Шундай қилиб, Олтин Херсонес бўғози жануби-шарқий томонда бўлиши керак эди.

Кемалар жуда оғир шароитларда сузиб, йигирма саккиз кун давомида шавқатсиз шамол ва тўлқинлар билан курашди. Колумб қирол ва қироличага йўллаган мактубида бу оғир кунларни бундай тасвирлаган: «...Даҳшатли довул, бўрон тинмасди; у шундай кучли эдики, ҳатто қуёш ва юлдузларни ҳам кўриб бўлмасди,

Кемалардан сув ўтар, елканлар йиртилган, такелаж ва лангарлар йўқолган, қайиқ, арқон ва бошқа кўпгина ашёлар сувга чўкиб кетган эди. Қасаллик одамларни ҳолдан тойдирди, гангитиб қўйди. Кўплар худога илтижо қилар, бирон-бир назр-ниёз атамаган ёки зиёрат қилиш ҳақида онт ичмаган кимса қолмаган, одамлар, кўпинча бир-бирларининг гуноҳларидан кечиб тавба қилишар эди. Улар довулга кўп дуч келишган, лекин бундай узоқ давом этган ва даҳшатли довулни кўрмаган эдилар. Иродаси кучли кишиларнинг ҳам кўпчилиги умидсизликка тушган эди. Шундай аҳвол 28 кун давом этди.

Енимдаги ўғлимнинг касаллиги юрагимни эзар, ўн уч яшарлик чоғиданоқ бунчалик оғир мусибатларни бошидан кечириши мени жуда ачинтирар эди. Лекин худо унга шундай куч ато қилдики, у барча қийинчиликдан устун келди, ўғлим ўзини гўё денгизда саксон йил сузган кишилардек тутди. У менга далда берарди, мен эса қаттиқ бетоб бўлиб, ўлимдан сал қолганман».

Шарқдан тинмай пешвоз шамол эсаверди, кемаларга қаттиқ жала қуйиб турганда ҳам сузишга, шамолдан тўсилмаган жойларда лангар ташлашга тўғри келар эди. Шамол бўлмаган тунларда одамларга чивинлар тинчлик бермас эди.

Қирқ кун мобайнида флотилия Гондурас бурнидан атиги уч юз эллик километр нарига силжий олди. Ниҳоят, 14 сентябрда кемалар яна бир бурунни айланиб ўтди. Унинг орқасида қирғоқ жанубга қараб бурилган эди. Шарқдан эсаётган шамол энди йўлакай эди, оқим ҳам анча қулай келди. Бундан хурсанд бўлган адмирал мазкур бурунни Грасьяс-а-Дьос (Худога Шукур) деб атади.

Испанлар дарёларнинг кенг қуйиладиган жойлари, тинч ички кўрфазлари, ботқоқликлари ва анбах ўрмонлари бўлган паст текисликдан иборат соҳилни ёқалаб сузишда давом этдилар. Бу Никарагуадаги Искартопар соҳили эди. Кемалар бу соҳил бўйлаб сузиб икки ҳафтада беш юз километрга яқин йўл босди. Сентябрнинг охирида испанлар дам олиш ва кемаларни тузатиш мақсадида Кариай қишлоғи яқинида лангар ташлашди.

Қўрқиб кетган ҳиндлар кемаларга эҳтиёткорона яқинлаша бошладилар. Испанлар уларга шақлдоқлар совға қилишди. Ҳиндлар уларни қувониб, шу билан бирга — бу ғалати ажнабийлар қаердан келиб қолди, бу

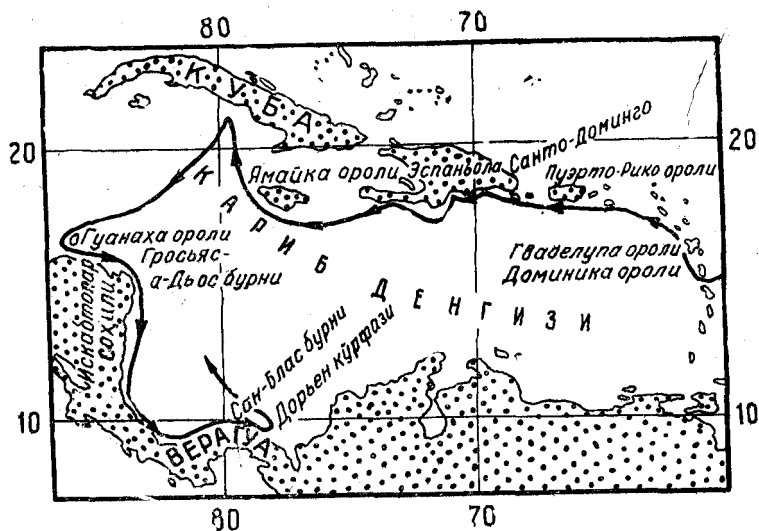
ерда уларга нима бор, — дегандек чўчиброқ олишди. Ҳиндлар ҳам денгизчиларга ип газламалар ва олтин безаклар келтириб беришди. Бироқ Колумб ҳиндларни ўзларига душман қилиб қўймаслик учун бу нарсаларни олишни ман этди. Уларнинг бундай ҳаракати ҳиндларни ранжитди. Улар соғғалари рад этилгани учун испанлардан олган буюмларини соҳилда бир ерга тўплаб қолдириб кетишди.

Ҳиндлар денгизчиларнинг ичимлик сув ва мева-чева учун қирғоққа тушмоқчи эмасликларини пайқаб гаров тариқасида икки қизни кемага юборишди, қабила бошлиғининг ўзи эса булоқдан бочкага сув тўлдираётган матрослар билан бирор фалокат юз бермасин деб кузатиб турди. Шу пайт қизиқ бир воқеа юз берди. Бартоломео Колумб билан нотариус Поррас ҳиндларнинг ноаниқ ва ғализ ҳикояларини ёзиб олиш учун қирғоққа тушишди. Лекин Поррас қўлига қалам олган эдики, ҳиндлар уни жодугар деб ўйлаб қочиб кетишди, лекин кўп ўтмай, яна аста-секин қайтиб кела бошладилар. Улар ҳавога қандайдир порошок сочиб, баъзан эса бир чимдим порошокни куйдириб унинг тутунини шамол испанлар томонга ҳайдаб боришини кутишарди. Шуниси қизиқки, испанлар бу ёввойиларнинг афсун-туфсунидан қўрқиб кетишди. «Қариада ва унинг атрофидаги ерларда одамни даҳшатга солувчи буюк сеҳргарлар бор, — деб ёзган Колумб. — Менинг одамларим бу ердан тезроқ кетиш учун ҳеч нарсасини аямасди. Баъзилари чиндан ҳам ўзларини сеҳрланган ҳисоблар эди, улардан кўпчилиги ҳозир ҳам шу фикрда».

Колумб, барибир, куч ишлатишга ўтди: унга йўл бошловчилар керак эди. Шунинг учун у шовқин-сурон кўтармай, ими-жимиди бир неча ҳиндни ушлаб келишни буюрди. Испанлар яширинча лангарларни кўтариб, шошилинч равишда қирғоқдан сузиб кетишди. Даҳшатга тушган ерли аҳоли бақариқ-чақариқлар билан уларнинг орқасидан қараб қолишди.

Октябрнинг бошида кемалар соҳил бўйлаб жануби-шарқий томонга йўл олди. Бу ерда олтин зийнатлар билан безанган ҳиндлар қайиқларда кемалар олдига тез-тез келиб туришди. Колумб бу соҳилни Олтин қирғоқ деб атади. Кейинчалик эса бу ерларнинг ҳаммаси Коста-Рика (Бой Соҳил) номи билан юритила бошлади.

Испанлар Коста-Рика қирғоқларида ўн кун туриб кемаларни тuzатишди. Бу ерлик ҳиндлар ўзларининг

1502 йилда Колумбнинг Марказий Америка соҳиллари бўйлаб сузиб ўтган йўли

ип газламаларини, олтин ҳамда мис қотишмасидан ясалган буюмларини испан молларига алмашишни жуда хоҳлашарди. Бироқ денгизчиларга бундай айирбошлаш унча ёқиб тушмас эди, чунки уларнинг ватанида бундай қотишмаларнинг қадрини йўқ.

Колумб қирғоқни текшириб кўриш учун қуролланган отряд юборди. Қайтиб келган разведкачилар ўрмонларда турли ҳайвонлар — буғу, пума, маймун, ёввойи чўчқалар, шунингдек куркага ўхшаш паррандалар борлигини айтиб беришди.

Кейин испанлар Верагуа (Панама) мамлакатининг соҳилига етиб келишди. Колумб Гангнинг қуйилиш жойи бу ердан узоқда эмас, деб ҳисобларди: ерликлар унга бу жойдан ўн кунлик масофада катта дарё оқишини айтиб беришганди, унинг номи Колумбга Гангга ўхшаш бўлиб туюлди. У ерда гўё бой халқ яшар, одамлар олтин идишларда ичимлик ичишар ва овқат ейишармиш, денгизларда кемаларда сузишар, зираворлар билан савдо қилишар, зарбоблардан тикилган қимматбаҳо кийимлар кийишар, олтин тож ва билагузуклар тақишар, ҳатто уларнинг столлари ҳам олтин билан безатилган эмиш. Колумбнинг сўзларига қараганда,

айтилганларнинг ўндан бири рост бўлганида ҳам уни қоноатлантирар эди. Бундан ташқари, ҳиндлар бу мамлакатнинг аҳолиси жанговар кишилар эканлигини, со-вут осиб юришини, қилич, ўқёй, камонлар билан қурол-ланганлигини ва уларда иш ҳайвонлари борлигини ай-тиб беришди.

Афтидан, бу мужмал ҳикояларда Тинч океан соҳил-ларида жойлашган маданияти нисбатан юқори бўлган мамлакатлар — Перу ва Мексика устида гап борарди. Колумб ундан бор-йўғи олтмиш километр узоқда эди. Адмирал гап буюк хон мамлакати устида кетяпти, деб тасаввур қилди. «Яна ўн кун йўл юрсак, Гангга етиб борамиз» — деди у қатъиятлик билан йўлни давом этти-ришдан бош тортаётган матросларга.

Испанлар ҳақиқатан ҳам кўкракларига олтин гар-дишча осиб олган одамларни кўришди. Денгиз сайёҳлари бу соҳилларда кўпроқ ушланиб қолишди. Улар ҳинд-лардан шақилдоқларни олтин гардишга ва қуш шакли-даги туморларга айирбошлашди. Ҳақиқатан ҳам бу ер-ларда олтин кўп эди. Колумб ўзи очган бу бойликлар ҳақида кейинчалик ҳаяжонланиб гапирди. У Верагуада «дастлабки икки кун ичида Эспаньолада тўрт йил даво-мида учратмаган миқдорда олтин кўрдим; бу ўлканинг ерлари ва экинзорлари бошқа жойлардагидан гўзалроқ, одамлари ерли халққа қараганда ҳам юраксизроқдир. Бу ерларнинг гўзал кўрфази ҳам, дарёси ҳам ажойиб; янги кашф этилган ерларни ҳимоя қилиш учун ҳамма имкониятлар мавжуд.

Буларнинг ҳаммаси — христианлар учун хавфсизлик гарови, ер-сувнинг мустаҳкамлиги далилидир. Булар-нинг ҳаммаси христиан динини келажакда шуҳрат қо-зондиришга ва кўкларга кўтаришга қаратилган...»

«Олтин — бу камолот, — дейди завқ-шавққа тўлиб буюк денгиз сайёҳи. — Олтин хазина яратади, унга эга-лик қилган киши нимаики истаса шуни қила олади, ҳатто инсон рўҳини жаннатга олиб киришга ҳам қодир!»

Колумб бу ернинг гўё олтидан бирини ҳам тилга ол-маган бойликларини кўкларга кўтариб мақтайди. Унинг сўзларига қараганда, афсонавий Офир мамлакатининг бу соҳилларида Библия шоҳи Соломон учун олтин қазиб олинган, Соломон бу ердаги барча қимматбаҳо тошлар ва кумушларни сотиб олган эмиш, агар Испания ҳукм-дорлари хоҳласа, бу бойликларнинг ҳаммасини йиғиб олишга буйруқ беришлари мумкин эмиш.

Бу соҳилнинг бойликлари Колумбнинг хаёлини шунчалик банд этдики, у денгиз бўғозини қидириб топишдан кўра кўпроқ Верагуа соҳилларида савдо факторияси барпо этиш ҳақида ўйларди.

1502 йил октябрининг иккинчи ярмида кемалар йўлни Верагуа қирғоқлари бўйлаб давом эттирди. Бу ерда кўрфаз деярли йўқ, дарёларнинг мансаби саёзликлардан иборат эди. Қирғоққа яқинлашиб бўлмайди: қуролланган ҳиндлар шлюпкаларга ҳужум қилишга тайёр. Бунинг устига, зўр бериб жала қуймоқда.

2 ноябрда испанлар ҳозирги Панама канали бошланган жой яқинидаги қулай кўрфазга кирдилар ва уни Пуэрто-Бельо (Гўзал Гавань) деб атадилар.

Шарққа қараб кетган кўрфазлардан бирида Колумб ўн икки кун кемаларни тузатиш билан банд бўлди. Кейинги Ретрете (ҳозирги Эскриванос) кўрфазида кемалар қирғоқ ёнида лангар ташлади. Матрослар бундан фойдаланиб, ҳинд қишлоқларига бостириб кириб, уларнинг мол-мулкларини таладилар, хотин-қизларини зўрлай бошладилар. Уларнинг хатти-ҳаракати ерли халқни шунчалик газаблантирдики, улар қуролланиб кемаларга ҳужум қилдилар. Адмирал тўплардан ўт очишни буюрди, ҳиндлар соҳилда бир неча ўликни қолдириб қочишга мажбур бўлдилар.

Декабрь бошида кемалар Дарьен кўрфазига етиб келди. Колумб орқага қайтишга қарор қилди. Чунки бу соҳилни шарқ томондан келган Бастидас текшириб чиққан эди. Бастидаснинг бу ерда бўғоз учратмаганлиги афтидан адмиралга маълум эди.

Балки адмиралнинг ишончи қолмагандир, иродаси сусайгандир? Узи кашф этган соҳил Осиё қитъасининг бир қисми эмаслигига балки фаҳми етгандир? Бу соҳилнинг шарққа қараб жуда чўзилиб кетганлиги Колумбнинг бошини қотириб қўйди. Бу соҳил балки Марварид Соҳилига қўшилиб кетгандир?

Колумб экспедициянинг асосий географик мақсадидан — кўрфазни қидиришдан воз кечиб, Верагуанинг бойликлари қанчалигини аниқлашга қарор қилди ва олтин излаб Белен (Вифлеем) дарёсининг қуйилиш жойига қараб йўл олди.

5 декабрда кемалар Пуэрто-Бельо гаванига етиб келди. Йўналишини ўзгартириб турган тўлқин ва шамол бутун бир ой давомида флотилияни қирғоқ бўйлаб гоҳ орқага, гоҳ олдинга олиб кетаверди. Денгизчилар таби-

Ятнинг бу даҳшатли ҳодисаларига қарши сабот билан курашдилар. Довул момақалдироқ билан алмашинди, ҳавонинг авзойи бузилди. Кунлардан бир кун денгизда улкан қуюн кўтарилди, кемалар катта хавф остида қолди. Колумб қуюнни аврамоқчи бўлиб, муқаддас китобдан Галилей денгиздаги бўрон ҳақидаги дуони баланд овоз билан ўқий бошлади. Сўнгра муқаддас китобни чап қўлига олди, қиличини қинидан суғуриб, у билан доира чизди, ўртасига бут суратини солди. Қуюн кемаларга ҳақиқатан ҳам ҳеч қандай зиён-заҳмат етказмай четлаб ўтиб кетди.

Кейинчалик Колумб қиролга юборган мактубида бу даҳшатли қуюн, бўрон ва момақалдироқлар ҳақида бундай деб ёзган:

«Омон қолишимдан умид узиб, тўққиз кун мобайнида бамисоли тирик мурда бўлиб қолдим. Бундай бўронли, даҳшатли, тўлқинлари кўкка сапчийдиган, кўпик билан қопланган денгизни ҳали ҳеч ким кўрмаган. Шамол на олдинга юришга ва на қандайдир қуруқликка тўхташга йўл қўяди. Суви қизариб кетган ва бамисоли катта дошқозондаги сингари қутуриб қайнаётган денгизда бир оз ушланиб қолдим.

Бунчалик даҳшатли осмонни ҳеч қачон кўрмаганман. У бамисоли аланга бўлиб туну-кун ловилларди, чақмоқлар шунчалик кучли аланга сочар эдики, мачта ва елканларнинг синиб, ёниб кетмаганига ҳайронман. Чақмоқлар шунчалик ёрқин ва ваҳимали эдики, ҳамма кемалар ҳозир фарқ бўлади деб ўйлардим. Шу тўққиз кун давомида қаттиқ жала тўхтовсиз қуйиб турди. Одамлар бутунлай ҳолдан тойди, бундай азоб-уқубатдан кўра ўлимни афзал кўра бошладилар. Кемалар икки марта қайиқсиз, лангарсиз, арқонсиз қолди, елканларидан ажради».

Чириган, қурт еб илма-тешик бўлиб кетган кемаларнинг сув юзасида ушланиб туришининг ўзи мўъжиза эмасми! Озиқ-овқат тугай деб қолган, шамолсиз, тўлқинсиз кунлари денгизчилар катта қармоқлар билан акуларар тутишар, унинг гўшти моғорлаган қаттиқ нондан кейин жуда мазали туюларди.

1503 йилнинг бошида Колумбнинг шалағи чиққан кемалари дарёнинг қуйилиш жойи — Белен гаванига кириб келди. Колумб бу ерда мустамлакага асос солиб, Бартоломео қўмондонлигида гарнизон қолдирмоқчи эди. Лекин олтин сароб яна Колумбнинг кўзини қамаштир-

ди, уни тўртинчи экспедиция эришай деб турган буюк кашфиётдан четга тортди. Ахир, улкан, ҳали ҳеч кимга маълум бўлмаган Тинч океанга — Буюк Жанубий Денгиз деб аталувчи океанга жуда яқин қолган эди-ку. Унинг соҳилларига етиш учун қайиқда Чагрес дарёси бўйлаб юқорига сузиш ва қуруқликда 12 миля юриб, тоғдан ошиб ўтилса бас. Лекин Колумб, Осид соҳилларида турибман, деган гоя ҳукмида эди. Яна қандай бошқа океан тўғрисида сўз бориши мумкин?

Мустамлака учун ноқулай жой танланган эди. Бу соҳилларда ёгин-сочин кўп бўлади: тез-тез жала қуйиб, дарё тошиб кетади. Испанлар тез орада бунга ишонч ҳосил қилдилар. Қарийб икки ҳафта жала қуйиб, тошқин уларнинг кемасини қумга тиқиб қўяёзди.

Шунга қарамай, испанлар Верагуа соҳилларини текшириб кўрмоқчи бўлишди. Бартоломео ўзи билан 70 кишини олиб қайиқларда разведкага жўнади. У шу ерлик қабила бошлиғини топиб, у билан дўстона муносабатлар боғлади.

Маълум бўлишича ҳиндларда олтин пластинка ва ёмбилар кўп экан, уларнинг тамаки чекадиган трубкалари ҳам олтиндан экан. Испанлар уларнинг олтинни қардан олишларини билишга кўп уринишди. Ниҳоят, ҳиндлар келгиндиларнинг улардан нима истаётганини тушунди ва олтин конлари мамлакатнинг олис ичкарасида — ўрмонлар ва тоғлар орасида эканлигини имо-ишора билан англатишди.

Шундан кейин, Бартоломео қуроолланган отряд билан ўша ёққа жўнади. Йўлақай, у, ҳиндлардан суриштира-суриштира тоғлардан, ботқоқликлардан ва ўрмонлардан олтин қидирди. Топилган олтин унча кўп эмасди, лекин қимматбаҳо металнинг топилган ҳар бир зарраси уларнинг очкўзлигини янада кўпроқ қўзғар ва одамлар тезда катта-катта олтин бўлаклари ҳам топилиб қолади, деган умидда тер тўкиб ер қазир эдилар.

Адмирал олтинга бой бу ўлкадан шунчалик хурсанд эдики, дарҳол порт қуришга ва у ерда гарнизон қолдириб, одамларни тўлдириш учун Испанияга жўнашга қарор қилди. Бироқ бу уринишларнинг кети вой бўлди.

Бир неча уй қурилиб бўлган эдики, бирданига дарёда сув сатҳи пасайиб, саёзлик туфайли кемаларнинг денгизга чиқиши мумкин бўлмай қолди. Бу вақтга келиб, ерли халқ билан муносабатлар анча ёмонлашди: испанлар ҳиндларни талар ва ранжитарди. Уларнинг

безбетлиги шу даражага бориб етдики, ҳиндлар уларга қарши ҳужум қилишга тайёргарлик кўра бошладилар. Келгиндиларнинг бу ерда бутунлай қолиш нияти борлигини билганларидан кейин уларнинг нафрати яна ҳам ортди. Довюрак Диего Мендес бошчилигидаги испаниялик разведкачилар яқин атрофдаги қишлоқларда кўп сонли жангчилар тўпланганини аниқлашди.

Форт соҳилдаги торгина бир жойда эди, ҳиндлар да-рахтзорлар, чангалзорларга яшириниб, писиб бориб Фортга қўқисдан ҳужум қилиши мумкин эди. Колумб бу ҳолатни ҳисобга олмади. Бунинг устига, яна бир катта хатога йўл қўйди: у гаров тариқасида маҳаллий қабила бошлигини ва унинг қариндош-уруғларидан 30 кишини тутиб келишни буюрди. Испанлар олтиндан қилинган анча буюмни ҳам қўлга туширишди. Қабила бошлиғи тезда қочиб кетди ва ҳужумга тайёргарлик кўра бошлади.

Шу орада испанлар учта кемани денгизга чиқарди, тўртинчи кемани сузувчи қалъа сифатида гарнизонга беришга қарор қилишди.

Фортда 20 киши қолди. 6 апрелда уларга 400 га яқин ҳинд ҳужум қилди. Жуда ёвуз, йирик бир ит жангнинг тақдирини ҳал қилди. Унинг ҳиндларни қанчалик даҳшатга солганини сўз билан тушунтириш қийин. Уша кунни ҳиндлар дарёга чучук сув учун кетаётган, капитан Тристан бошчилигидаги бир группа матрослар тушган қайиққа ҳам ҳужум қилишиб ўн кишини ўлдиришди. Қайиқдагилардан фақат бир кишигина қутулиб қолди.

Флагман экипажи бемор Колумбнинг ёлғиз ўзини палубада қолдириб, қайиқларни сувга туширишди ва Форт гарнизонига ёрдамга шошилишди.

Мустамлака хавф остида қолди. Ғалабадан руҳланган ҳиндлар форт ҳимоячиларига яна ҳужум қилдилар. Испанлар яширинган уйлар ўрмонга шунчалик яқин эдики, ҳужум қилувчилар ўрмонзордан осонликча чиқиб келар эди. Ҳиндларнинг жанговар қийқириқларидан ўрмон ларзага келди. Уткир қиррали оғир чигаоқлар ва ҳиндларнинг оддий қуроли — найзалар ҳар томондан ғизиллаб уча бошлади. Таҳликага тушган испанлар ўзларини йўқотиб қўйди ва Бартоломеога қулоқ солмай, денгизга чиқиб олиш учун ўзларини шу ерда қолдирилган кемага қараб урдилар. Бироқ улар кемани қумликдан чиқара олмадилар. Шунда матрослар ўзларини бу ҳалокатли ерда қолдирмаслигини илтимос қилиб, адми-

ралга қайиқ юбормоқчи бўлдилар. Лекин дарёнинг қўйи-лиш жойидаги саёзликда сув қаршидан келиб урилган тўлқин таъсиридан қайнар эдики, қайиқ бу ердан ўтиб кета олмади. Шу орада дарё Тристан ва унинг кишиларининг ўлигини форт ёнидан оқизиб олиб кетди. Бу мурдаларга ёпишиб олган қарғаларнинг қағиллаши катта фалокатдан дарак берарди.

Ниҳоят, Бартоломео ўз одамларига бир оз тасалли бера олди. Улар очиқ жойда наридан-бери истеҳком қурдилар. Бу ердан туриб йирик питра билан отадиган кичик замбараклардан ва чақмоқ милтиқдан ўққа тутиш мумкин эди. Форт ҳимоячилари ҳиндларнинг ҳужумини қайтариб, ташвиш ва қўрқувда яна бир неча кунни ўтказишди. Озиқ-овқат ва ўқ-дорилар тугай деб қолган, қутулишга ҳеч қандай умид йўқ эди.

Жанг давом этар экан, даҳшатга тушган Колумб гўё қандайдир сирли товушларни эшитган ва сирли ҳодисани кўрган эмиш. Бу ҳақда у қиролга бундай деб ёзган:

«Мен кеманинг энг баланд жойига чиқиб олдим ва ёш тўкиб титроқ овоз билан дунёнинг ҳамма томонига термулиб қараб сиз ҳазрати олийларининг ҳарбий бошлиқларини ёрдамга чақирдим. Аммо ҳеч ким менга жавоб бермади.

Оҳ-воҳ қилавериб ухлаб қолибман, тушимда аччиқ изтироб билан айтилган мана бу сўзларни эшитдим: «Бутун борлиқни яратган худога тоат-ибодат қилишда ва дин ишларида сусткашлик кўрсатувчи эй тентак! Тангри кўпроқ Моисей учун эзгулик қилдими ёки ўзининг қули Давид учунми? Туғилган пайтингдан бошлаб сени ҳам тангри ўз паноҳида асради, сен учун ғамхўрлик қилди... Сенинг номинг ер юзида ажойиб бир тарзда жаранглай бошлади. Ҳиндистонни — дунёнинг энг бой қисмини сенинг тасарруфингга берди. У қудратли занжирлар билан боғланган Океан дарвозасининг калитини сенга берди!..

Сен ишончингни йўқотиб ёрдамга чақиряпсан. Жавоб бер: бунчалик қайғу-ситами бошингга худо солдими ёки дунё? Худо ҳеч қачон ўзининг ваъдасини бузмайди ва берган инъомларини тортиб олмайди... Унинг ҳеч бир сўзи бекор кетмайди, у ваъда қилган нарсалар ортиғи билан бажарилади. Унинг урфи шундай».

Мистика билан тўлиб-тошган бу сўзларда Испаниянинг Колумбга нисбатан бунинг аксича иш тутган му-

рувватсиз ҳоқимлари шаънига айтилган аччиқ таъна аниқ эшитилиб турибди.

Жанг тугагандан кейин ҳам қайиқлар дарёнинг қуйи-лиш жойидаги саёзликдан анчагача чиқа олмадилар ва кемаларига қайта олмадилар. Асир олинган ҳиндлар тунда кеманинг пастки томонидаги туйнукни очиб, қиргоққа етиб олиш умидида ўзларини денгизга отдилар. Аммо қочоқларнинг бир қисми ўша заҳоти ушлаб олиниб, яна қамаб қўйилди. Эрталаб қаралса, ҳамма асирлар ўлиб ётибди: улар, ҳатто хотин ва болалари ҳам ўз-ўзларини ўлдиришибди; бир хиллари бўйнидаги сиртмоғи билан ерда чўзилиб ётибди, бошқалари тиз чўккан ҳолда арқонларга осилган.

Бу манзара Колумбни гангитиб қўйди: озодликни шунчалик севадиган ва ўлимни писанд қилмайдиган кишиларни у ҳаётида биринчи марта кўриши! Бундай кишилар бир қошиқ қони қолгунча курашишга қодир. Форт гарнизони ўлим хавфи остида. Бу ерда қолиш ҳақида ўйлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ!

Кемалар рейдда яна ўн кун тургач, узоқ вақт иккиланишлардан сўнг Колумб, ниҳоят, жуда қийинчилик билан бирдан-бир тўғри қарорга келди: гарнизонни кемаларга қақриб олиб, янги қурилган мустамлакани ташлаб кетадиган бўлди.

Кўрфазда турган шалоғи чиққан кемани ташлаб, фортдаги одамларни ва мол-мулкни солларда кемаларга олиб ўтишди. Диего Мендес ана шу пайтда ҳам ўзининг довьораклиги ва фаросатлилигини кўрсатди. Адмирал уни жангда ҳалок бўлган Тристан ўрнига капитан қилиб тайинлади.

Меҳмон севмас бу соҳилдан тезроқ кетиш керак эди. Уч кема 1503 йил апрель ўрталарида яна шарққа қараб йўл олди. Пуэрто-Бельода яна бир кемани ташлаб кетишга тўғри келди. Чунки ундан сув ўтиб, тузатишга ҳеч қандай имкон йўқ эди.

Ретрете қўлтиғини орқада қолдириб, Колумб, яна Даръен кўрфазининг ичкарисига қараб суза бошлади. Бироқ штурман ва капитанлар шундай ҳам Гваделупа меридианидан шарққа қараб жуда узоққа кириб борилди деб ҳисоблаб, Колумбни тўғри шимолга юришга мажбур этишди.

1503 йилнинг 1 майида ишдан чиққан бу иккала кема шимолга, Эспаньола томон бурилди, йўлда шамол ва тўлқинлар билан узоқ олишди.

Ун кундан кейин испанлар Ямайканинг шимоли-ғарбий томонидаги Кичик Қайман ороллари группасига етиб келдилар. Кейин оқим уларни Кубанинг жанубий соҳилларидаги Қирол Боғларига қараб олиб кетди. Адмирал тинкаси қуриган командасига дам бериш учун шу ерда лангар ташлади. Бироқ тўхташ учун энг ярамас жой танланди, чунки бу ер ишончсиз ва шамолдан тўсилмаган эди.

Экипаж аъзолари ўртасида норозилик бошланди. Озиқ-овқат тугаётган — фақат биров қотирилган нон, ўсимлик мойи ва сирка қолган эди. Тинка-мадори қуриган одамлар кечаю кундуз насослар олдидан кетишмади, чунки кемаларнинг сувга ботиб турадиган ёғоч қисми қурт еб илма-тешик бўлиб кетган, бинобарин, кемаларнинг сувга чўкиб кетишини ҳар дақиқа кутиш мумкин эди. Бунинг устига, тунда кучли довул кўтарилиб, битта кема лангардан чиқиб кетиб иккинчисига урилди; бахтни қаранг, икки кема ҳам худонинг қудрати билан битта лангарда ушланиб қолди.

Бўрондан кейин буюк денгиз сайёҳи кемаларни Куба қирғоғи бўйлаб шарққа бошлаб кетди, ammo кемалар қопламасининг илма-тешик бўлиб кетганини кўриб денгизчилар умидсизликка тушдилар.

Колумб кишиларнинг ҳаётини сақлаб қолишнинг ягона йўли — тезроқ Испаньолага етиб олиш деб ҳисобларди. Бироқ кемаларга сув кириши жуда кучайди, сувга чўкаётган кемаларда, бунинг устига, қаршидан шамол эсиб турганда Эспаньолага етиб олиш ҳақида ўйлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ эди. Ямайка қирғоқларига қараб бурилишга тўғри келди. Адмиралнинг гувоҳлик беришича, сувни учта насос ёрдамида, челак ва идишларда чиқариб ташлайвериб одамларнинг тинкаси қуриди, лекин бу уринишлар натижа бермади, кемаларга сув тўлгани-тўлган; қуртлар етказган зарарни бартараф этишнинг иложи йўқ. Яхшиямки, Ямайка яқин эди.

ЯМАЙКА СОҲИЛЛАРИ ЯҚИНИДАГИ ФАЛОКАТ

Ичига сув тўлиб кетган кемалардаги қалъа. — Ороликлар билан айирбошлаш савдоси. — Диего Мендес Эспаньолага жўнайди. — Қиролларга йўлланган умидсизлик мактуби. — «Верагуанинг олтин конларига бориладиган йўл ҳеч кимга маълум эмас!» — Овандо жавоб беришга шошилмайпти. — Ака-ука Поррасларнинг исёни — Ой тутилиши — озиқ-овқат олиш воситаси. — Исёнчилар билан жанг. — Халос бўлиш!

1503 йилнинг 25 июнида палубасигача сувга ботган ҳар иккала кема Ямайканинг шимолий қирғоғига етиб келди. Колумб иккала кемани бир-бирига боғлашга буюрди, сўнгра уларни қирғоқ яқинидаги саёзликда тўхтатди. Кемалар тиргакларда маҳкамлаб қўйилди. Палубаларга чайлалар қурилиб, усти пальма барглари билан ёпилди. Ҳиндлардан ҳимояланиш учун кема бортларига тўсиқлар қилинди.

Ямайкага атиги 116 киши етиб келди. Энди улар фақат бахтли тасодифга умид боғлашлари мумкин эди. Шояд бирон-бир испан кемаси келиб қолса! Лекин бу хом хаёл, чунки ўз вақтида Колумб Ямайкада олтин йўқ деб хабар қилган эди, шунинг учун испанларни бу ерда ҳеч нарса қизиқтирмайди.

Саёзликда турган кемалар ҳозирча денгиз тўлқинларидан ҳам, ҳиндларнинг қуруқликдан ҳужум қилишидан ҳам яхши ишончли бошпана эди. Яқин орада ҳиндларнинг катта қишлоғи бўлиб, ороликлар билан муносабат ёмон эмас эди. Аммо Колумб испанларнинг ерли халқни тезда ўзига душман қилиб қўйишини яхши биларди, шунинг учун денгизчиларнинг кемани махсус рухсатсиз ташлаб кетишларини ва босқинчилик қилишларини қаттиқ тақиқлади.

Озиқ-овқат тугаб қолган, испанлар бундан буён фақат ҳиндларнинг ёрдамига суяниши мумкин эди. Туб жойликлар қайиқларда кемалар олдига тез-тез келиб, шақилдоққа нон, балиқ, мева, чучук сув алмашишни таклиф этар эдилар, шунга қарамай, озиқ-овқат етишмасди. Ямайкадаги ҳиндлар ҳам, бошқа ороллардаги қабилалар каби, ҳеч қачон ортиқча озиқ-овқат ғамламас, борига қаноат қилар эди.

Колумб озиқ-овқат тайёрлаш учун соҳилга уч матрос билан Диего Мендесни юборди ва уларга олис районларни айланиб ўтиб, қабила бошлиқлари билан битим тузишни буюрди.

Мендес топшириқни муваффақиятли бажарди. Қабилла бошлиқлари пичоқ, ойна, маржон, тароқ ва бошқа буюмларга айирбошлаш учун кемаларга турли-туман озиқ-овқат ва ёввойи паррандалар билан ўз одамларини юборишни ваъда қилдилар. Муайян нормалар: иккита ойнага битта нон, галстук тўғноғичига иккита йирик хутия (бутазор каламуши), битта шақилдоқчага катта балиқ ёки чорак маккажўхори белгиланган эди. Балиқ ва маккажўхори бу ернинг ўзида ҳам қадрланарди.

Иссиқ иқлимли ва йилига бир неча марта ҳосил олиш мумкин бўлган бу ерларда испанлар нима учун маккажўхори экишмади ёки балиқ тутиш ва ов қилиш билан шуғулланишмади? Европадан келган маданиятли истилочилар бундай меҳнатни ўзлари учун ҳақорат деб билдилар, ҳатто фалокатга учрасалар ҳам ўз эътиқодларидан қайтмадилар. Бунинг устига, оролда ёввойи одамлар яшайди, уларнинг вазифаси, испанларнинг фикрича, оқ танлиларни барча зарур нарсалар билан таъминлашдан иборат.

Мендес озиқ-овқат етказиб беришни йўлга қўйиб, бронза қалпоғини катта бир қайиққа алмашди ва унга озиқ-овқатларни ортиб лагерга қайтди. Очлик шарпаси чекинди. Аммо кўпгами?

Денгиз сайёҳлари мушкул аҳволда эди. Улар бирон-бир оқ елкан кўриниб қолармикин, деган умидда олис-олисларга беҳуда тикилишарди. Кемаларни энди тузатиб бўлмасди. Денгизчилар икки кеманинг синиқларидан битта кичикроқ кема яшашнинг ё уддасидан чиқа олмасди, ёҳуд истамасди.

Фақат бир йўл қолган эди; у ҳам бўлса — кимнидир Эспаньолага кема учун юбориш. Ямайкадан Эспаньолагача бўлган масофа бор-йўғи юз милга яқин; бунинг устига, июлда бу районда тропик шамоллар тинади, довуллар бўлмайди. Бироқ испанлар очиқ денгизда бунчалик узоқ сафарга қайиқда ҳеч бир чиқишмаган. Табиийки, бундай сафар хатарли кўринади. Аммо омон қолишнинг бошқа йўли йўқ эди.

Колумбнинг фикрича, фақат бир киши — довурак денгизчи Диего Мендес бу ишнинг уддасидан чиқиши мумкин. Кейинчалик Мендеснинг васиятларида ёзилганича, адмирал унга бундай деган: «Бизлар жуда кам қолдик; ёввойи ҳиндлар ниҳоят даражада кўп; уларнинг ҳаммаси тутуриқсиз, ўзбошимчалик билан иш тутади, улар истаган вақтда бу ерга келиб, ёғоч уйга айланиб

қолган кемаларимизга осонгина ўт қўйиши мумкин. Уларнинг қирғоқдан туриб кемаларга ўт отиши ва ҳаммамизни ёндириб юбориши қийин эканми?»

Колумб яна қўшиб қўйдик, ҳиндлар озиқ-овқат етказиб беришни тўхтатиб қўйишлари ҳам мумкин. Бундан қутулишнинг ягона йўли — ёрдам сўраб қайиқда Эспаньолага боришдир.

Мендес аввалига бундай хатарли ишга рози бўлмади, бироқ Колумб Мендесни бу ишнинг уддасидан чиқа оладиган ягона киши эканлигига ишонтириб, уни кўндирди.

Мендес бунга жавобан деди: «Сеньор, сизнинг ҳаётингизни ва сиз билан бирга бу ерда бўлганларнинг ҳаётини сақлаш учун кўп марта ҳаётимни хавф-хатарда қолдирганман... Шунга қарамай орамизда миш-миш гаплар юрибдики, гўё сиз, сеньор, бошқалар ҳам худди мен каби яхши бажариши мумкин бўлган ишларни менга топшириб, уларнинг иззат-нафсига тегиб, менга иззат-икром кўрсатаётган эмишсиз. Менингча, агар сиз, сеньор, шу миш-мишчиларни чақириб олиб, бу ишни амалга оширишни уларга таклиф этсангиз тўғри бўларди; шунда улар орасида мен иккиланаётган ишни бажарадиган киши бор-йўқлигига ишонч ҳосил қилардингиз. Агар бошқалар журъат эта олмаса, олдинги сафарлардагидек, ўзим сизнинг ишингиз йўлида жонимни фидо қиламан».

Колумб худди шундай қилди. Ҳақиқатан ҳам ҳамма, бундай режани муҳокама қилиб ўтиришнинг ўзи фойдасиз, деб ўзини хатардан четга тортди.

Шунда Мендес ўрнидан туриб, унинг ҳам жони битта эканлигини, лекин шуни ҳам адмирал учун, шу ерда ҳозир бўлганлар учун фидо қилишга тайёр эканлигини айтди.

Сўнгра Колумбнинг тўртинчи экспедициясида катта роль ўйнаган бу довьюрак ва чарчамас киши қирғоққа катта қайиқни судраб келиб унга киль ўрнатди ва қайиқнинг четларини баландроқ қилди. Елкан билан мачта ўрнатди ва олти ҳиндни эшкакчи қилиб олиб сафарга отланди.

Мендес сузиб кетишидан олдин, Колумб Овандога ва католик қироллар Фернандо билан Изабеллага мактуб ёзди. Сўнги мактубни Мендес шахсан ўзи Испанияга етказиб бериши лозим эди. Ўзининг энг яхши умидларидан ҳафсаласи пир бўлган, фалокат ва нохушлиқдан эзилган буюк денгиз сайёҳи денгизчилар ва ўз яқин-

ларининг тақдири учун қаттиқ ташвишланиб, океан ортига ёрдам сўраб мана бу изтиробли хитобни — мурувват ва адолатга чорловчи чақириқни юборди:

«...Таъқиб қилинаётган ва эсдан чиқарилган бўлсамда Эспаньола ва Марварид Соҳилини кўз ёшисиз эслай олмайман. Илтифот ва мурувват ўзини хавф-хатарга солаётган одамга кўрсатилиши керак. Менинг ишларим ва ниятларимга ҳамиша қаршилиқ кўрсатиб келаётган кишилар эндиликда унинг самараларидан фойдаланаётганлиги, Ҳиндистондан кўрқоқларча қочган ва мени ёмон отли қилиш учун Испанияга қайтиб кетган кишилар энг эътиборли хизмат ва мансабларни эгаллаши адолатдан эмас.

...Қисматим шу экан — қийинчиликда ва хавф-хатарда ўтказган 20 йиллик хизматим менга жуда оз наф берди...

...Мен 28 ёшимда хизматга кирдим, энди сочларим оқарди, касалликдан тинка-мадорим қуриди, куч-қувватим кетди; бу хизматдан менга қолганини, худди укаларимники сингари, менинг розилигимсиз ва ўзим йўғимда, мени бадном қилиш учун охирги кўйлагимга қадар тортиб олиб сотиб юборишди...

...Мен бу ерда, Ҳиндистонда эканман, ёлғизлик, касаллик ва қайғудан эзилиб, черковнинг муқаддас сирларидан воз кечиб, шафқатсиз, бераҳм ёввойи одамлар, душманларимиз қуршовида ҳар куни ажал кутаман. Танамдан жоним чиққандан кейин бутунлай унутиламан. Адолатлилиги, кўнгилчанлиги, меҳрибонлиги ва ҳақиқатгўйлиги билан ажралиб турадиган ҳар бир киши ҳолимга ачиниб ёш тўксин!

...Мен етти йил қирол саройида хизматда бўлдим ва ўзимнинг ниятларим, ишларим ҳақида ким билан гаплашмай, ҳаммаси уларни ҳазил деб ҳисобларди, эндиликда ҳатто тикувчилар ҳам кашфиёт қилишга ижозат сўрамоқда.

Улар бу томонларга, агар уларга шундай ҳуқуқ берилса, фақат талончилик қилиш учун келади, бошқача бўлиши мумкин эмас, бу эса менинг обрўйимни туширади ва ишга зарар етказида».

Колумб бу аччиқ таъналардан ташқари, янги ерларнинг бойликларини ёрқинроқ қилиб тасвирлашга ҳам сўз аямади. Унинг фикрича, бу ерларда савдо қилиш ва руда қазиб олиш шу пайтгача Ҳиндистонда амалга оширилганидан кўра кўпроқ аҳамиятга эга бўлади. Бу-

нинг устига, Верагуанинг бой соҳилларига бориладиган йўлни ундан бошқа ҳеч ким билмаслигини айтиб ўтиш-ни ҳам эсидан чиқармади (тўғри, Верагуанинг олтин конларини ўзиники қилиб олиши учун у ўз йўлдошларидан хариталарни тортиб олганлиги ҳақида мактубда оғиз ҳам очмаган). У, бу йўлни янгидан очишга тўғри келади, бироқ бунинг учун аниқ ҳисоб-китоб бўлиши ва астрологияни билиш керак. Астрология илмидан хабардор бўлган кишига бошқа нарса керак эмас, дейди.

Колумб бир қатор географик мулоҳазаларни ҳам баён қилади: «Дунё тор. Унинг етти қисмидан олтитаси қуруқликдан иборат, фақат еттинчи қисми сув билан қопланган... Мен маълумотсиз кишиларнинг фикрларига қарши ўлароқ, дунё унчалик катта эмас, деяпман...»

Мендес аввалига муваффақиятсизликка учради: ҳали Ямайка соҳилларидан узоқлашиб кетмаган эдики, қандайдир урушқоқ қабила унинг эшкакчиларини асир қилиб олди. Бироқ Мендеснинг ўзи ўлжани бўлиш вақтида ҳиндлар орасида чиққан жанжалдан фойдаланиб қайиққа тушиб қочиб қолди ва лагерга қайтиб келди.

Ҳаммасини янгидан бошлашга тўғри келди. Бу гал бўғоз орқали икки қайиқ сафарга чиқди: Мендес билан бирга унга ёрдамга тайёр турган киши — иккинчи кеманинг капитани генуялик Фиеско ҳамда испан денгизчиларининг командаси йўлга чиқди. Бартоломео Колумб Мендес ва Фиескони қуроолланган бир тудга матрослар билан бирга Ямайка қирғоқлари бўйлаб кузатиб бориши керак эди. Эспаньолага етиб олгач, Мендеснинг эсон-омон етиб борганлигини Колумбга билдириш учун Фиеско дарҳол орқасига қайтиши лозим эди.

Ҳар бир қайиқда олтидан испан ва ўнтадан ҳинд бор эди. Шамол тингач, улар денгизга чиқишди. Кун бўйи қуёш қиздирди, кечаси ҳиндлар бор сувни ичиб қўйишди. Эртасига уларни қаттиқ ташналик азоблади. Бир ҳинд вафот этди, бошқаларининг эшкак эшишга мадори келмасди.

72 соат сузгандан кейин қайиқлар тунда қандайдир оролга етиб келишди. У ерда ҳаммалари роса қониб сув ичишди, баъзи ҳиндлар ҳаддан ташқари кўп сув ичган экан, кечасига бориб жон бердилар. Эрталаб қайиқлар Эспаньола соҳилларига етиб келди. Фиеско дарҳол адмирал олдига қайтиб кетмоқчи эди, эшкакчилар орқага сузишдан бош тортдилар.

Мендес янги эшкакчилар олиб Эспаньола соҳиллари

бўйлаб яна олдинга қараб юрди, сўнгра ёрдам сўраб орол ичкарисига пиёда жўнади: губернатор Овандо ўша вақтда орол ичкарисида эди. Колумб Ямайкада абадий қолиб кетса Овандо жуда хурсанд бўларди, шунинг учун у қуруқ ваъдалар бериб, жавобни бир неча ойга чўзди. Бунинг устига, губернатор ўша вақтда Харагуада жазо экспедицияси ташқил этди. Бу экспедиция бир неча минг ҳиндни қириб, бутун ўлкани шип-шийдам қилиб қўйди.

Мендес бу экспедиция ҳақида қуйидагиларни ёзган: «У мени бу ерда олти ой ушлаб турди, шу вақт ичида ўзининг ихтиёрида вассаллари бўлган 84 ҳукмдорни, яъни қабила бошлиқларини дорга осишди, ёндиришди, шу жумладан оролдатиларнинг ҳаммаси бўйсунадиган ва унга хизмат қиладиган асосий ҳукмдор Анакаонани ҳам осишди».

Касик Каонабонинг беваси Анакаона эпчил, ақлли ва довюрак аёл эди. Овандо унинг олдига 300 пиёда ва 50 отлиқдан иборат отряд билан жўнади. У бу ерда тинч мақсадларда — тинчлик шартномаси тузиш учун келганлигини, шунинг учун ўлканинг ҳамма қабила бошлиқлари билан учрашмоқчилигини айтди.

Ҳиндлар Овандони жуда меҳмондўстлик билан қабул қилишди, унинг шарафига зиёфат уюштиришди, келгиндиларни топган-тутганлари билан меҳмон қилишди, зиёфат бир неча кун давом этди. Испанлар хоинлик қилишни ўйлаб қўйган эдилар. Овандо, ўз навбатида, ҳиндларни байрамга таклиф этди ва уларга ҳарбий ўйинлар кўрсатишни ваъда қилди. Испан қўшинлари найза ўрнига бамбук таёқлар билан жанг қилишди. Бу таёқлар қалқон ва совутларга текканида тез синиб кетар эди. Бироқ солдатлар қуроллариини шай қилиб туриш ва шартлашиб қўйилган ишорага мувофиқ ҳиндларга ҳужум қилиб, битта қўймай қириб ташлаш тўғрисида буйруқ олдилар.

Испанлар байрам бўлаётган майдонни тўлдирган ерли халқни тўрт тарафдан ўраб олишди. Анакаона ва бошқа қабила бошлиқлари учун усти пальма баргларидан ёпилган махсус жой ажратилган эди. Бу ерни ҳам испанлар зич ҳалқа бўлиб ўраб олган эдилар.

Байрамни Овандонинг ўзи очди. У офицерлар билан ўрта жойга тушиб, диск отди. Сўнгра паҳлавонлар мусобақаси бошланди, буни томошабинлар завқланиб тамоша қиларди. Шу вақт Овандо қирғинни бошлашга ишора қилиб бутни кўтарди.

Испанлар ҳеч кимга шафқат қилмадилар. Қабилла бошлиқлари гўё Овандога қарши фитна тайёрлаган деган айбни бўйинларига олдириш учун қабилла бошлиқларини қаттиқ қийнай бошладилар.

Уларни стропило ёғочига қўлларидан осиб, оёқлари тагига қип-қизил чўғли кўрани суриб қўйдилар, қиздирилган омбирлар билан баданларини ўйдилар, юлдилар, оғизларига қўрғошин эритиб қўйдилар, кейин барча қабилла бошлиқларини битта уйга қамаб, уйга ўт қўйишди. Қабилла бошлиқлари тириклайин куйиб ўлди. Анакаонани алоҳида суд қилишди. Уни фитна уюштирганликда айблаб, осиб ўлдиришди.

Ниҳоят, Мендесга 1504 йилнинг мартада Санто-Домингога жўнашга ва, топилса, кема ёллашга рухсат беришди. Овандо Колумбни қутқариш учун ўз кемаларидан биронтасини ҳам юбормади.

Бу вақтда адмирал билан қолган кишилар бу икки қайиқнинг тақдири ҳақида ҳеч нарса билишмасди. Ойлар кетидан ойлар ўтаверди, саёзликда турган кемаларда яшаш жуда қийинлашди, қўрқув, ваҳима босаверди. Ғулғула бошланди. Адмирал Санто-Домингога мутлақо бормоқчи эмасмиш, шу ерда ўзининг сургун муддатини ўтамоқчи, Мендес билан Фиескони саройга ўзини афв этишларини сўраб юборганмиш, шунинг учун очликдан қачон ўлар эканмиз, деб ажал кутиб ўтиришнинг ҳожати йўқ, деган миш-мишлар тарқала бошлади; қўлга қурол олиб, ҳиндларнинг эшкакчиларини асир тушириб Эспаньолага жўнашимиз керак дерди испанларнинг кўпчилиги.

1504 йилнинг январида команданинг ярмига яқини исён кўтарди. Қўзғолонга мўътабар сарой аҳллари, қиролнинг ишонган кишилари — ака-ука Порраслар бошлиқ қилди.

Франсиско де Поррас касал ётган адмиралнинг каютасига бостириб кирди ва одамларни Ямайкада зўрлаб тутаяпсан, деб уни ёмон сўзлар билан ҳақорат қилди. Қаттиқ тортишув бошланди. Колумб қиролнинг ғазабланган нозирини тинчлантиришга уринди, бироқ у: «Қастилияга, Қастилияга! Қимки уйга қайтмоқчи бўлса, менинг орқамдан юрсин!» деб овози борича бақирар, исёнчилар эса уни қизгин маъқуллардилар.

Колумбга содиқ кишилар исёнчилар тўдасини кўриб ҳимояга ўтмадилар ва Бартоломеога ҳам қўлига қурол олишга йўл қўймадилар. Ака-ука Поррасларга лагерда-

ги соғлом кишиларнинг деярли ҳаммаси—48 киши эргашди.

Исёнчилар Колумб айирбошлаб олган 10 қайиқни қўлга туширишди ва кемада жон сақлаш учун керак бўладиган барча нарсаларни, озиқ-овқат ва қурол-яроғларни кемаларга ортиб Ямайка соҳиллари бўйлаб йўлга чиқдилар. Улар йўлда ҳиндларни талаб ва ўлдириб, шарққа қараб йўлни давом эттирдилар ҳамда бўғоздан ўтиб, Эспаньолага етиб олишга уриниб кўрдилар, лекин ҳаракатлари муваффақиятсиз тугади. Кунлардан бир кун қайиққа шунчалик сув тўлдики, исёнчилар тортиб олинган озиқ-овқатларни ва ҳатто эшкакчи ҳиндларни ҳам денгизга ташлаб юборишга мажбур бўлдилар. Қаршилик кўрсатганларни ўлдиришди. Ҳиндлар сузиб келиб қайиққа осилганларида испанлар уларнинг қўлларини ваҳшийларча чопиб ташлашарди.

Ниҳоят, Поррас ва унинг одамлари бўғоздан ўтиш ниятидан воз кечиб, қайиқларни ташлаб Колумб кемаларига яқин жойда қирғоқда лагерь қуришди.

Адмирал билан қолган денгизчиларнинг қарийб ҳаммаси касал, дармонсизланган ва омон колишдан бутунлай умид узган эдилар, ҳиндлар билан курашишга ожизлик қилишларини англаб, улар билан дўстона муносабат боғлашга ҳаракат қилишарди; оролликлар аввалига испанларга зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотларини етказиб бериб туришди, ammo уларнинг ўзларида ҳам ҳеч вақо йўқ эди. Бунинг устига, айирбошланган буюмлар уларни қизиқтирмай қўйди. Шунинг учун улар маҳсулотларни тобора кам олиб кела бошладилар. Колумб лагери очликдан ўлиш хавфи остида қолди. Порраснинг одамлари эса ҳиндларни талаб, қишлоқлардаги керакли нарсаларни тортиб олишарди.

Колумбга очлик ва исён таҳдид соларди. Шундай мушкул пайтда 1504 йилнинг 29 феввалида у ўзининг ой тутилиши билан боғлиқ бўлган машҳур найрангини ишга солди. Диего Мендес ўз васиятномасида бу воқеани баътафсил ёзган:

«Мен жўнаб кетиб бироз вақт ўтгач, ҳиндлар исён кўтаришди ва адмиралга илгаригидек озиқ-овқат олиб келмайдиган бўлишди. Адмирал ҳамма қабила бошлиқларини чақириб келишга ҳиндларни мажбур этди ва бу ерга у худонинг иродаси билан келганлигини уларга айтганлигини, ҳиндлар шуни била туриб, одатдагидек озиқ-овқат келтиришни тўхтатиб қўйганликларига ажаб-

ланаётганлигини, уларнинг бу хатти-ҳаракатидан худо норози эканлигини, бу норозиликни у шу тундаёқ осмонда бўладиган ўзгариш билан исбот этажагини айтди. Шу кечасиёқ ой тутилиб ҳамма ёқни қоронғулик босди. Уларга озиқ-овқат етказиб бермаганликлари учун худонинг ғазаби келиб шундай қиляпти деди. Қабила бошлиқлари бунга ишонишди ва жуда қўрқиб кетишди, бундан буён озиқ-овқат олиб келиб туришга ваъда беришди ва чиндан ҳам ваъдалари устидан чиқишди.

1504 йил март ойининг охирида кутилмаганда кўр-фазда унча катта бўлмаган кема кўринди. Адмиралнинг ўлик-тириклигини ва қандай аҳволдалигини билиш учун уни Овандо юборган экан. Бироқ Овандо, Колумбнинг одамлари кемани тортиб олмасин деб, Диего Эскобарга қирғоқдан олисроқда лангар ташлашни ва кемага ҳеч кимни олмасликни қаттиқ буюрган эди. Эскобар Колумбга губернатор унинг мушкул аҳволга тушиб қолганлигидан хабардор эканлигини ва имкон туғилиши билан унга ёрдам кўрсатажагини айтди. Шунингдек унга Овандодан кичкинагина совға — икки бочка вино ва чўчка гўшти топширди. Дарвоқе, Эскобар бир вақтлар Колумбга қарши Ролдан кўтарган исённинг қатнашчиси эди. У Бобадилья туфайли ўлимдан қутулиб қолди. Афтидан, Эскобарнинг Колумбга ҳеч қандай ёрдам кўрсатмаслигига ишончи комил бўлганлиги учун Овандо бу ерга атайин уни — адмиралнинг душманини юборган эди.

Эскобар қайтиб кетгач, Колумб безовталанган кишиларни аранг тинчлантирди. У денгизчиларга Эскобар барча испанларни ўзи билан олиб кета олмас эди, ўзим эса одамларни ташлаб кетишни истамаганим учун қолдим, деди.

Агар қиролнинг ишончли кишилари ўз ватанлариға омон-эсон қайтмасалар, сарой Колумбни ҳеч қачон кечирмаслигини у тушуниб, ака-ука Порраслар билан ҳам ярашишга ҳаракат қилди. Аммо исён бошлиқлари ярашишни истамади: улар кемалар келгунча ўзларини адмирал қўлига топширишдан қўрқишарди. Ака-ука Порраслар ўз одамларини лагерга ҳужум қилиб адмирални ўлдиришга ва озиқ-овқатларини олишга кўндиришди.

Исёнчиларга Бартоломео Колумб бошчилигидаги отряд қарши чиқди. Март охирида испанлар ўртасида қаттиқ жанг бўлди. Ўқ-дори йўқлиги сабабли улар ўқ

отадиган қуроллардан фойдалана олмади, шунга кўра қилич ва найзалар билан жанг қилишди.

Франсиско Поррас олти кучли жангчиси билан Бартоломео қуршаб олди ва эпини қилса уни ўлдирмоқчи ҳамда Колумбнинг тарафдорларини қочишга мажбур этмоқчи бўлди, бироқ Бартоломео ҳужум қилганларни бирин-кетин чопиб, матонат билан жанг қилди. Поррас қилич билан Бартоломеонинг қалқонини тешишга ва унинг қўлини яралашга муваффақ бўлди. Бироқ қилич қалқонга қисилиб қолди. Бартоломео ва унинг одамлари Поррасни қўлга олиб, қўл-оёғини боғлашди. Исёнчилар ўзларининг бошлиқларидан айрилиб, бир қанча ўликлар ва оғир ярадорларни қолдириб, саросимада тумтарақай қочишди. Колумбнинг одамларидан фақат бир киши ўлди.

Эртасига исёнчилар Колумбдан кечирим сўраб, ўзларининг содиқликларига қасамёд қилишди. Аммо Колумб янги исён кўтарилишидан қўрқар, бунинг устига, кемалардаги озиқ-овқат яна тугай деб қолган эди. Шунинг учун у исёнчиларни ўзининг содиқ офицерлари қўлига топшириб, уларни айирбошлаш буюмлари билан таъминлади ҳамда ўзларига озиқ-овқат топишлари учун оролда кўчиб юришларига рухсат берди.

Адмирал Эспаньоладан кемалар келиши билан уларга хабар қилишга ваъда берди. Фақат ака-ука Поррасларгина қамоққа олиниб, лагерда қолдирилди.

Нихоят, 1504 йил июннинг иккинчи ярмида Эспаньоладан иккита кема етиб келди. Улардан бирини ўз маблағи ҳисобига Диего Мендес, бошқасини губернатор Овандо юборган эди. Колумб Ямайкада бир йилу беш кун туриб Эспаньолага кетди. Кейинчалик у ўзининг бутун ҳаётида бунчалик қувончли кунни бошидан кечирмаганини айтган эди: ахир, у ердан тириклайин қайтиб кетишдан умид узган эди-да. Бироқ унга юборилган кема шунчалик ёмон аҳволда эдики, қаршидан кучли шамол эсиб турганлиги туфайли Санто-Домингога фақат олти ярим ҳафтадан кейингина етиб борди.

Овандо адмирални очиқ чехра билан қарши олди, аммо ўзининг вице-қироллик ваколатини пеш қилиб, ака-ука Поррасни дарҳол қамоқдан озод қилди. Колумб шу муносабат билан ўзининг норозилигини билдирди ва Поррасларни Испанияга қироллик судига юборишга Овандони катта қийинчилик билан кўндирди.

Колумб Санто-Домингода бошқа кема ёллаб, 12 сен-

тябрда Испанияга жўнаб кетди. Уни укаси Бартоломео, ўғли Эрнандо ва экипажнинг 12 аъзоси кузатиб борди. Денгизчиларнинг кўпчилиги Эспаньолада қолди. Аҳир, улар шундоқ ҳам икки ярим йил тоза қийналишди, йўқчиликни бошдан кечирди, доимо хавф-хатарда яшадди, эндиликда яна трюмлардан сувни чиқариб, ҳолдан тойгунча ишлашлари керакмиди. Шу туфайли улар Санто-Домингода қолишни ва океан ортидаги мустамлакада ўз бахтларини синаб кўришни маъқул кўришди.

Ҳақиқатан ҳам, океанда Испаниягача сузиб бориш қийин бўлди ва кўпга чўзилди. Кема бир неча бор кучли бўронларга дуч келди, бўрон елканларни учириб кетди, ҳатто мачталарни синдирди. Фақат 56 кундан кейин 1504 йилнинг ноябрида кема Испан порти Сан-Лукалка кириб келди.

Шундай қилиб, икки ярим йил давом этган буюк саёҳат ниҳоясига етди. У хатарли саргузаштларга жуда бой эди, Колумбга аччиқ кўнгилсизликдан бошқа нарса келтирмади: у Ҳиндистон соҳилларига олиб борадиган кўрфазни топа олмади. У кашф этган бўйин эса ҳукмдорларни қизиқтирмади. Улар ҳатто Верагуа соҳилларига олтин конларини ишга солиш учун экспедиция ҳам юбормади, Колумбнинг ахбороти қиролга асоссиз бўлиб туюлди.

Бироқ буюк денгиз сайёҳи Кубадан жанубда жойлашган янги қитъани—марказий Америка соҳилларини кашф этганлигини ўзи ҳам билмади; у Қариб денгизининг бир ярим минг километр масофага чўзилган жануби-ғарбий қирғоқларини текшириб чиқиб Атлантика океани тропик кенгликларда ҳиндлар айтган «Жанубий денгиз» дан улкан тўсиқ билан ажралганини исбот этди. Колумб Қариб денгизининг ғарбий соҳилларида ҳамда «Жанубий денгиз» соҳилларида жойлашган юксак маданиятли халқлар ҳақида биринчи маълумотларни ҳам олди. Бундан ташқари, у Қариб денгизининг ҳали бирорта ҳам европаликнинг қадами етмаган ғарбий қисмини икки марта кесиб ўтди.

Ўз кашфиётларига топилган олтинларнинг миқдори билан баҳо бермайдиган, балки бу кашфиётларнинг ҳақиқий аҳамиятини тушунадиган ҳар қандай биринчи кашфиётчи бундай натижалар билан фахрланиши мумкин.

Пировардида касалманд ва тинка-мадори қуриган мўйсафид, кишини ҳайрон қолдирадиган даражада са-

бот ва матонат, жаросат билан ҳаракат қилиб, қўлидан келган ҳамма ишни бажарди. Испанияга қайтиб келгач, у, ўгли Диегога бундай деб ёзди:

«Мен жаноби олийлариға зўр ҳафсала билан, жону дилдан хизмат қилдим, жаннатга кириш учун савоб тўплаётган одамдек берилиб хизмат қилдим; баъзан нималарнидир бажармай қолган бўлсам, бу, уларни бажо келтиришга билим даражам ва куч-қувватим имкон бермаганлиги оқибатидир. Бундай ҳолларда олло таоло бандасидан бу ишга соф кўнгилдан интилишни ва уни бажаришга истак бўлишини талаб қилади, унга бошқа нарса керак эмас».

Ҳамма нарсадан ихлоси қайтган буюк денгиз сайёҳи ўзига ана шу тарзда далда берар эди — у бойлик ортиролмади, бутун умри бўйича кўнглида ардоқлаб юрган орзу-умидлари рўёбга чиқмади.

Ўлим ва абадий шон-шухрат

ҲАЁТ ЙУЛИНИНГ ТУГАШИ

Ғариб ва унутилган мўйсафид.— Тамаъгирлик ва шуҳратпарастликка берилиш.— Яхшиликка ёмонлик — замон ажри!— 1506 йил 20 майда Вальядолидда ёлғизликда ўлиш.— Буюк денгиз сайёҳи қаерда дафн қилинган?— Авлодларнинг қирол билан даъволашуви.

Сўнги экспедициядан Колумб оғир хаста ва руҳий эзилган ҳолда қайтди. Сан-Лукалк портида уни кемадан қўлда кўтариб тушиб Севильяга олиб боришди. Хаста чол уни ҳокимлар саройга таклиф этади, унинг Буюк денгиз сафари ҳақидаги баёнотини тинглашади деб, бекор умид қилган экан, саройдагилар адмирал ҳақида эшитишни ҳам истамадилар. Унга ҳомийлик қилган қиролича ўлим тўшагида ётарди. Ямайкадан юборилган мактуб, чамаси унчалик қизиқиш уйғотмаган; бу мактубда нолиш, шикоятлардан ташқари, адмиралнинг кемалари Малака ярим оролига етиб борди ва бой Ҳиндистонга яқинлашди, деган ноаниқ гапларгина ёзилган эди. Бутун фикр-зикри Европадаги уруш билан банд бўлган қирол ношуд адмиралга эътибор бермай қўйди.

Адмирал катта умид боғлаган қиролича Изабелла васиятномасида уни тилга ҳам олмай, 1504 йилнинг 26 ноябрида оламдан ўтди.

Шундай бўлса ҳам хаста Колумб аччиқ тақдирга тан бермади. Ўзининг энди кераксиз эканлигига, ўз ўрнини серғайрат, қобилиятли бошқа ёш денгиз сайёҳлари ҳамда конкистадорлар эгаллаганлигига ишонгиси келмади. Қандай бўлмасин ўзининг илгариги юқори мансабини қайтариб олиш, ҳуқуқ ва имтиёзларини тиклаш, Ҳиндистонга вице-қирол сифатида қайтиб, бу ерда унга ваъда қилинган барча бойликларга эга бўлиш фикри унинг миясини қамраб олган эди. Колумб умрининг қолган қисмини, бутун куч-қувватини ана шунга сарфлади. Унинг бир вақтлар океан орқасидаги номаълум ерларни ҳам кўришга қодир бўлган ўткир кўзларини шуҳратпарастлик ва очкўзлик хиралаштириб қўйди.

Шуни айтиш керакки, Колумбнинг моддий аҳволи у вақтда унчалик ёмон эмасди: сўнги экспедициядан у кўпгина олтин билан қайтди. Эспаньолада ундан тортиб олинган мол-мулкани ҳам қисман қайтарган эди. Аммо у ўзини хиёнаткорона алданган ва унутилган киши ҳис қилар эди.

Колумб қирол саройида хизмат қилаётган ўғли Диегога кўпдан-кўп хатлар йўллар, отасининг манфаатларини ҳимоя қилишини ёлвориб сўрарди. Унга ёзган хатларида «Бу кишиларга менинг ҳасталигимни ва хизматларим эвазига бериладиган ҳақни эслат!» деган сўзлар кўп марта такрорланган.

Кекса адмирал Эспаньоладан ўз олтинларининг тўртдан бир қисмини ҳам ололмаганлигидан шикоят қилар, мустамлаканинг ёмон бошқарилаётганлигидан нолир, кўплаб маслаҳатлар берар ва бу иш унга йшониб топширилган тақдирда оролда жуда тез тартиб ўрнатишни ваъда қиларди.

Шуниси қизиқки, буюк денгиз сайёҳига яқингинада қандай айб қўйишган бўлса, энди у Эспаньола ҳокимларини худди шундай гуноҳ қилишда айбларди: мустамлакадан келаётган даромадлар унчалик кўп эмас, улар қирол хазинасига ўз вақтида келиб тушмаяпти, ҳозирги вице-қирол Овандони ҳеч ким ёқтирмайди, оролда анча мустаҳкам истеҳкомлар қуриш ва у ерга уч ой ичида қатъий тартиб ўрнатадиган тажрибали кишини юбориш зарур дерди. У қиролга ҳали ҳам фойда келтиришга қодирлигини, буни ҳеч ким ундан яхшироқ бажара олмаслигини, чунки бу нарса ҳеч кимни шунчалик қизиқтирмаётганлигини таъкидларди.

Озод қилинган ва саройга олинган исёнчилар — ақаука Порраслар унга қарши фисқи-фасод уюштираётганмикин, деган фикр ҳам Колумбни безовта қиларди. Тергов олиб борилса уларнинг мазкур мансабларга мутлақо муносиб эмаслиги исбот этилган бўларди, деб у қиролга улар устидан арз ҳам қилди. «Ёруғлик нури сочиб турган қуёш агар бирданига коронғулик ёғдургидек бўлса, одамлар бу ғайри табиий ҳодисадан албатта ҳайратда қоларди; худди шу сингари, мендан шунчалик яхшилик кўрган кишиларнинг ғазабга келиши ҳам мени ҳаддан ташқари таажублантирди», деб ёзган Колумб. У қамоқдан бўшатилган ва уялмасдан саройда ҳозир бўлган бошқа исёнчилар устидан ҳам шикоят қилиб,

уларга қаттиқ жазо берилишини талаб этди: «Бундай кишилардан ҳам жирканчроқ ва шафқатсизроқ бирон бир маҳлуқ бўлиши мумкинми! Агар ҳазрати олийлари бу ишни эътиборсиз қолдирсалар, хизматларидаги кишиларни бошқаришга ким қайта журъат эта оларкан?»

Колумб экспедицияда қатнашган ва узоқ муддатли денгиз сафаридан кулбаларига қайтган ўзига содиқ кишиларга маош тўланиши ҳақида ғамхўрлик қилишни ҳам илтимос этди. У ўғлини янги ерларни мустамлакага айлантириш учун саройда қизиқиш туғдиришга ундади.

Шуниси қизиқки, Колумбнинг содиқ сафдоши Диего Мендес ҳам сўнги экспедициядаги меҳнатлари эвазига ваъда қилинган мукофотни олишга уриниб кўрди-ю, уринишлари беҳуда кетди. Мендес Эспаньола оролининг бош судьялиги лавозими унга умрбод берилишини Колумбдан илтимос қилганди. «Адмирал бу илтимосни бажону-дил бажараман, бундай мукофот унинг кўрсатган катта хизматлари олдида арзimas бир нарса деди,— деб ёзган у васиятномасида.— Буларнинг ҳаммаси ҳақида ўғлим дон Диегога ҳам гапириб бергин деб буюрди менга, Дон Диего менга бу вазифанинг берилишидан жуда хурсанд бўлди. Дон Диего менга, агар отам бу лавозимни сенга бир кўллаб топширса, мен уни икки кўллаб топширишга тайёрман,— деди. Охират билан онт ичаманки, буларнинг ҳаммаси ҳақ гап».

Мендес, барибир, бу лавозимга тайинланмади. Отасининг ўлиmidан кейин Диего Эспаньоланинг губернатори қилиб тайинланди, бироқ бош судьялик лавозими Бартоломео Колумбга берилди. Мендес бундай адолатсизликдан зорланди. Чунки бу лавозим унга йилига миллион мараведи фойда инъом этган бўларди. «Бу лавозимни менга берганларида эди, — деб ёзган у, — оролда энг бадавлат ва эътиборли киши бўлиб олардим».

«Яхшиликка ёмонлик — замон ажри!» — янги ерларни забт этувчилардан кўпчилиги умрининг охирида шундай дейиши мумкин эди.

Яна битта қизиқарли учрашув тўғрисида ҳикоя қилмай иложимиз йўқ: Колумбни эски таниши Америго Веспуччи кўргани келган. Адмирал ўғли Диегога 1505 йилнинг 5 феввалида йўллаган хатида бу учрашув ҳақида бундай деб ёзган: «Бундан икки кун илгари ушбу хатни сенга элтиб берувчи Америго Веспуччи билан суҳбатлашдим; Веспуччи денгиз сафарига оид баъзи маса-

лалар муносабати билан саройга чақирилибди. У ҳамisha менга яхшилик қилишни истарди. Бахт бошқа кўпгина кишиларга ёр бўлмаганидек, унга ҳам кулиб боқмади. Унинг меҳнатлари ўзи умид қилганча наф келтирмади. Қулай вазият туғилиб қолган тақдирда менга бирор яхшилик қилиш ниятида у саройга жўнапти. Бу ерда бўлганим учун, бизга нима яхшилик қилиши мумкинлиги тўғрисида у билан батафсил сўзлашиб олиш имкониятидан маҳрумман... Лекин у мен учун қўлидан келган яхшиликни аямайди... Яхшилаб ўйлаб кўр, у қандай ёрдам бериши мумкин? — буни у бажонидил бажаради; фақат шундай қилгинки, менга ёрдам қилаётганини ўзи сезмасин. Мен ўзимнинг ишларим тўғрисида унга ҳамма нарсани иложи борича гапириб бердим ва ҳатто нима ишлар қилганимни ва бунинг эвазига қандай мукофот бўлганини ҳам айтдим. Бу хатни Бартоломеога кўрсат, у Веспуччининг менга нима билан ва қандай ёрдами тегиши мумкинлигини яхшилаб ўйлаб кўрсин».

Бу мактуб Веспуччи билан буюк денгиз сайёҳи ўртасидаги дўстликдан далолат беради; бироқ унутилган мўйсафидга ёрдам қилишга Веспуччи уринганми-йўқми, буниси номаълум.

Адмиралнинг дўстлари ва яқин кишилари ҳар қанча уринмасин, Колумбнинг қиролга ёзган хатлари жавобсиз қолаверди. Колумб билан тузилган шартномани Фернандо фойдасиз деб ҳисоблагани учун уни янгилаш тўғрисида сўз бўлиши ҳам мумкин эмасди. Ўзи ва марҳума қиролича Колумбга берган барча ваъдалардан жамоат олдида воз кечишни одобсизлик ҳисоблагани учунгина қирол бундан ўзини тийиб турарди. Фернандонинг бу жанжалли масалани ҳал этишни турли йўллар билан орқага суриши ва бу ҳақда оғиз очмаслигининг боиси ҳам шун.

Колумб 1505 йилнинг май ойида ўзини бир мунча яхши ҳис қилди ва уни расмий равишда қабул қилишни қиролдан илтимос қилди. Рухсат олиши биланоқ саройга йўл олди. Фернандо чолни эхтиром билан қарши олди, аммо ҳеч нарса ваъда этмади. Колумб илгаригидек қатъиятлик билан шартноманинг барча моддалари бажарилишини талаб қилди. Қирол жавоб беришдан бош тортди ва бу баҳсни ҳал этишни ҳакамлар судига топширишни таклиф қилди. Колумб бунга рози бўлмади, чунки ўз ҳуқуқларини қатъийлашган ва буни исботлаш талаб қилинмайди, деб ҳисоблади. Қирол Колумбга

унинг барча унвонлари ва янги ерлардаги имтиёзлари эвазига Испанияда йирик мулк, яъни ер-сув ва умрбод катта нафақа ҳада қилмоқчи эди, Колумб уларни қабул қилишдан ҳам бош тортди.

Қирол Колумб билан икки ўртадаги тортишувни кўриб чиқишни махсус кенгашга топширди, аммо кенгаш уни ҳал этишга шошилмади.

Айни вақтда Кастилия тахтининг вориси, Изабелла ва Фернандоларнинг қизи малика Хуана ўз қаллиғи Филипп Австрийский билан Фландриядан Кастилияга келиб қолди. Колумб яна умидланди. У тезроқ ёш қиролича ҳузурига бориш ва ундан ўз имтиёзларини тасдиқлаб беришни илтимос қилишга ошиқди. Чол Саламанка орқали Вальядолидга қараб йўл олди, аммо яна касалланиб қолди.

Ўз ҳуқуқ ва унвонларининг қайта тикланмаслигига кўзи етган Колумб Фернандога мурожаат этиб, ўғли Диегоғи ўз унвонларининг вориси деб тан олишини илтимос қилди: «Бу менинг шаънимга дахлдор иш. Қолган барча ишларда ўзингизга маъқул бўлганини қилинг. Қайтариб берасизми-йўқми, буни манфаатингиз учун қанчалик фойдали ҳисобласангиз шунга қараб иш тутинг. Мен мамнун бўламан. Уйлайманки, хасталигимнинг асосий сабаби — бу ишнинг ноаниқлигидан азобга солаётган ташвишдир».

Фернандо бу илтимосни ҳам жавобсиз қолдирди.

Муваффақиятсизликлардан изтиробга тушган Колумб ўзининг ажали яқинлашаётганини сизди. У ўз унвони, ҳуқуқлари, имтиёзлари ва даромадларини авлодларига ҳада этганини ва уларни Фаластинга янгидан салб юриши қилишга даъват қилаётганини, ўз даромадларининг бир қисмини бу ташаббусга ажратганини, бундан ташқари, у Эрнандонинг онаси Беатриса тўғрисида ғамхўрлик қилишни ўғли Диегога топширганини васиятномасида ёзган.

«Мен ундан умрбод қарздорман, — деб ёзган адмирал.— Менинг виждоним қийналмаслиги учун буни сен амалга оширгин. Чунки бу қалбимдаги оғир ғам-ғуссадир. Уни мен васиятномада тушүнтириб беришдан ожизман»

Буюк денгиз сайёҳи 1506 йили 20 майда ўша Вальядолидда оламдан ўтди. Замондошлари унинг вафот этганини билишмади ҳам; унинг фақат қариндош-уруғлари ва дўстларигина кўз ёш тўкдилар. Кўрсатган жасо-

рати ўн йил аввал бутун Европани ҳаяжонга солган кишининг мотам маросими ҳеч кимга маълум бўлмаган бир камбағал, фақир-бечораникидек ҳеч қандай даб-дабасиз ўтди. Шуниси таажжублантирадики. Колумбни қандай қилиб шунчалик тез ва осон эрдан чиқаришди экан.

Орадан 27 йил ўтгандан кейингина Вальядолидда чиқарилган расмий хроникада адмирал вафот этганлиги эслатиб ўтилди. Колумб Вальядолиддаги монастырга дафн этилган эди. Орадан 3 йил ўтгач, унинг жасади Севильядаги бошқа монастырга кўчирилди, аммо унинг хоки бу ерда узоқ турмади. Бир вақтлар Колумб ўзини Эспаньолада дафн этишни васият қилган эди. Тахминан 1541 йилларда бўлса керак, унинг хоки океан орқали олиб ўтилиб, Санто-Домингода яқингинада қурилган соборга қўйилди. Колумбнинг хоки қўйилган жойга унинг бошқа оила аъзолари ҳам дафн этилди. 1673 йилдаги қаттиқ зилзила натижасида собор вайрон бўлди, у ерга кўмилган одамларнинг жасадлари қазиб олинди, шу вақт уларнинг хоки адаштириб юборилган бўлса ажаб эмас, Колумбнинг хоки бу ерда ҳам кўп ётмади. 1795 йили Гаити ороли (Колумб Эспаньоласи) Испаниядан Францияга ўтди ва Испания ҳукумати, буюк денгиз сайёҳининг хоки Испан ерида тинч ётсин, деган ният билан уни Гаванага, Кубага олиб келишни буюрди. 1796 йили адмиралнинг хоки тантанали равишда Гаванадаги соборга қўйилди. Аммо Санто-Доминго диндорларининг кейинчалик тасдиқлашича, Кубага гўё Колумбнинг эмас, балки унинг ўғли Диегонинг хоки келтириб қўйилган эмиш. Бир ривоятга кўра, санто-Доминголик епископ абадий уйқудаги буюк денгиз сайёҳини безовта қилмаслик учун унинг хоки ўрнига ўғли Диегоникини олиб берган ва Гаванага ана шу хок келтирилган эмиш.

1877 йили Санто-Домингодаги соборда Колумбнинг бўшаб қолган қабри ёнидан яна битта сағана топилди. Ундаги қўрғошин тобутга «Бу ерда Колумбнинг хоки ётибди» деб ёзилган эди. Қайси сағанага Колумб жасади қўйилганини аниқлаш учун қизғин мунозаралар бошланди, аммо ҳеч ким бирор аниқ далил келтиролмади. Эрнандонинг гувоҳлик беришича, адмиралнинг кишанлари ҳам у билан бирга қабрга қўйилган. Лекин махсус тузилган комиссия Гаванадаги сағанадан ҳам, Санто-Домингодаги икки сағанадан ҳам ҳеч қандай кишан топмади, унинг асари ҳам йўқ эди.

XIX асрнинг охирида Куба ватанпарварлари узоқ йиллар курашиб испанлар истибоддини йўқ қилганларидан кейин Колумбнинг хоки Гаванадан яна Испанияга олиб келиниб Севилья соборига қўйилди. Аммо буюк денгиз сайёҳининг қаерда ётганлигини ҳеч ким аниқ айтолмади.

Колумбнинг вафотидан кейин қирол унинг оиласи билан алоқани узмади. У Овандога мактуб йўллаб, адмиралга тегишли бўлган ва бериладиган барча олтин ва бошқа қимматбаҳо буюмларни унинг катта ўғлига топширишни буюрди.

Аммо Испания қироли билан даъволашиш ҳуқуқи ҳам Диегога мерос қолди. Диего Кастилия ҳокимларини судга бериш ва ўз даъволарининг ҳақлигини исботлашга ҳаракат қилиб кўриш ҳуқуқига эга эканлигини Фернандо унга маълум қилди. Ажабо! Қирол фуқароси ўз ҳокимига даъво қилса-я! Ўша даврдаги урф-одат ва таомил ана шундай эди.

Отасининг уринишлари натижасиз қолган бўлса-да, ўғлининг уринишлари натижа берди. Тўғри, бунинг натижасини Диего тириклигида кўролмади, негаки даъволашиш салкам икки аср давом этди. Суд қарор чиқаргунга қадар Диегонинг талаблари тўла қондирилганди, чунки у герцог Альба оиласи билан қариндош бўлиб олганди. 1509 йили қирол Диего Колумбга Эспаньола ва отаси кашф этган бошқа ороллар ва ерларнинг ҳокими лавозимини инъом қилди. Лекин бу лавозим унга умрбод берилган эмасди, унинг қанча вақт ҳокимлик қилиши қиролнинг марҳамати ва майлига боғлиқ эди. У Диегога, мустамлакалардан келадиган даромаднинг ўндан бир улушига эга бўлиш ҳуқуқини ҳам берди, чунки берган ваъдаларини бажаришга мажбур эканлигини суд қиролга тушунтирган эди.

Янги вице-қирол Санто-Домингога мулозимлар билан тантанали равишда кириб келди. У билан бирга Бартоломео Колумб ҳам келди. У Диего Мендесга насиб этмаган Эспаньоланинг бош судьялигига тайинланганди.

Аммо қирол янги вице-қиролнинг ҳокимиятини қандай бўлмасин чеклашга ҳаракат қилар, мансабдор шахсларни унинг розилигисиз ўзи тайинлар, фаолиятини текшириш учун махсус кишилар юборарди ва, ниҳоят, унинг ихтиёрида фақат биргина Эспаньолани қолдирди. Шу бондан Диего Колумб то умрининг сўнгги кунларини

гача (у 1526 йили вафот этган) ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун метрополияга тез-тез келиб турди.

Ҳоким билан даъволашиш Диегонинг вафотидач кейин ҳам давом этди. Диегонинг Люис исмли олти яшар ўғли қолди. Боланинг онаси унинг помидан вице-қироллик лавозимидан ва даромаднинг катта қисмидан воз кечиб, булар эвазига тортишиб-талашиб Верагуа герцоги, Ямайка маркизи, Ҳиндистон адмирали деган унвонларни олди ва йилига ўн минг дукат нафақага эга бўлди.

Кейинроқ Колумбнинг баъзи авлодлари Испания қироллари билан узоққа чўзилган даъволашишни яна давом эттиришга уриниб кўрдилар, лекин Христофор Колумб жон-жаҳди билан интилган унвонга, ҳокимиятга ва бойликка уларнинг биронтаси ҳам эга бўлолмади.

АБАДИЙ ШОН-ШУҲРАТ

Афсонага айланган ҳаёт.— Идеаллаштирилган образ.— Ким у: Ренессанснинг буюк мутафаккиримиз ёки цивилизация учун курашувчилардан бирими, ҳаворий ёки авлиёми, шафқатсиз босқинчи ёки эҳтиёткор қулфурушми?— Буюк географик кашфиётларнинг абадий шон-шарафи.— Янги Дунёнинг кашф этилиши тасодифми ёки қонуниятми?— Норманнлар Американи жуда эрта кашф этганлар.

Христофор Колумбдек, фаолияти кейинчалик воқеаларнинг боришига шу қадар катта таъсир кўрсата олган, лекин бу фаолиятга баҳо беришда шунчалик кўп қарама-қаршилиқлар бўлган, мақтаб кўкларга кўтарилган ва қораланган, айбланган бошқа бир шахсни инсоният тарихида топиш амри маҳол.

Христофор Колумбнинг ҳаёти афсонага ўхшайди: қашшоқ, номаълум ажнабий, кўпчилик томонидан насл-насабсиз можаропараст деб ҳисобланган, Ҳиндистонга ғарбий денгиз йўли орқали бориш васвасасидан бошқа ҳеч нарсаси бўлмаган киши Испаниядаги бадавлат кишиларнинг қўллаб-қувватлашларига, мададига ва қиролнинг марҳаматига сазовор бўлди. Хом хаёлдек бўлиб туюлган ўз планларини амалга оширишга муваффақ бўлди, океанни сузиб ўтиб, адмирал ва кашф этилган

янги ерларнинг ҳоқимияти чекланмаган вице-қироли бўлиб олди.

Буржуа тарихчилари узоқ йиллар давомида Колумбни олижаноблик ва шон-шуҳрат эгаси деб кўкларга кўтариб, унинг ақл-идроки туфайлигина Америка кашф қилинди ва маданий, гуллаб-яшнаётган мамлакатга айланди, деб тасдиқламоқчи бўлдилар.

Улар буюк денгиз сайёҳини идеаллаштирдилар, унинг орзу-ниятлари бегараз ва олижаноб бўлган деб мақтадилар, уни кони ақл, пок қалбли олий инсон ва идеал шахс сифатида гавдалантирдилар, буюк олим, онг-билим даражаси жуда кенг мутафаккир деб атадилар. Уни Ренессанснинг буюк ақл эгаларидан бири ўрта аср фани даражасидан ҳам юқори кўтарилган, инсоният тараққиёти манфаати учун жоҳилликка қарши курашган, шунинг учун ҳам танҳо ва ажиб бўлиб қолган шахс ҳисоблаб, унга қойил қолдилар. Уларнинг фикрича, Колумб режаларининг амалга ошишига жоҳил ва нодон кишилар, ҳасадгўй душманлари гов бўлган эмиш, шундай кишилар экспедицияга тайёргарликка путур етказганлар, Колумбни таъқиб этганлар ва, ниҳоят, унинг мол-дунёсини тортиб олганлар эмиш, Колумб улар туфайли фақирликда дунёдан кўз юмган эмиш.

Ҳақиқатан ҳам Христофор Колумб ўз умрини Ренессанс даврида ўтказди. Бу вақтда Европада буржуа тузуми туғила бошлаган, миллат шаклланаётган, йирик ҳокими мутлақ пайдо бўлаётган эди. Техника ва мануфактура ишлаб чиқариши катта муваффақият қозонади, фан, адабиёт ва санъат ривожлана бошлайди.

Бу — қанчадан-қанча машҳур ва ҳар тарафлама ривожланган талантларга бой даврдир!

Бу даврни бошлаб берганлар — буюк италянлар Данте, Петрарка, Боккаччо инсоннинг маънавий дунёсини, чин севгини куйладилар, икки юзламачилик ва зоҳидликни қаттиқ танқид қилдилар. Италиялик буюк рассомлар — Джотто, Боттичелли, Леонардо да Винчи, Рафаэль, Микеланджело ва Тициан ўзлари яратган ҳайкалларда ва расмларда гўзалликни, инсоннинг кучқудрати ва улуғворлигини, шодлик-қувончини ифода этдилар. Улар ўрта аср жаҳолатпарастлигини ва зоҳидлигини ҳаётдан йўқотишга интилдилар. Ўрта асрда ҳукмрон бўлган теология дунёқарашига мутлақо қарама-қарши ўлароқ инсонпарварлик — гуманизм кенг ёйилди. Гуманистлар инсон шахсининг янги идеал-

ларини илгари сурдилар, инсонга ва унинг куч-қудратига ишончни тарғиб этдилар. Улар инсон зоҳидликни улоқтириб ташлаб, диний қарашлардан холи бўлган тўлақонли ҳаётда яшаши керак деб ҳисобладилар. Гуманизм ғоя яри маънавий ҳаёт соҳасидаги черков ҳукмронлигини заифлаштираверди; у ғоялар ҳур фикр юритишга эга бўлиб, кейинроқ материализмга олиб келди.

Бу — Томас Мор ва Томмазо Кампанелла зулм ва эксплуатация бўлмаган ёрқин келажакни орзу этган, улуг Франсуа Рабле феодализмни заҳархандалик билан масхара қилган, Гомернинг «Илиада» ва «Одиссея»си яна босилиб чиққан, Вергили асарлари, антик давр мутафаккирларининг ижодлари нашр этила бошлаган давр эди.

Фан катта ютуқларни қўлга киритди. Буюк поляк астрономи, оламнинг гелиоцентрик системаси тўғрисидаги таълимот ижодкори, Уйғониш даврининг буюк донишмандларидан Николай Коперник Қолумбнинг замондоши эди. Унинг, Ер бошқа планеталар каби ўз ўқи атрофида ва Қуёш теварагида айланади, деган фикрлари черков обрўйига путур етказган ва табиатшуносликда бурилиш бўлган эди.

Ф. Энгельс Уйғониш даврini бундай деган: «Бу — ўша даврга қадар инсоният бошидан кечирган кескин ўзгаришлар ичида энг буюк прогрессив ўзгариш эди, титанларга муҳтож бўлган ҳамда тафаккур кучи, завқу эҳтироси, характери, ҳар тарафлама маълумотлилиги ва билимдонлиги жиҳатдан титанларни вужудга келтирган давр эди. Ҳозирги замон буржуа ҳукмронлигига асос солган кишилар, ким бўлишларидан қатъи назар, буржуа манфаатлари билангина чекланиб қолган кишилар эмас эдилар. Аксинча, улар ўша замон учун характерли бўлган руҳ билан, яъни саргузаштлар изловчи жасур кишилар руҳи билан озми-кўпми суғорилган эдилар. Ўша замоннинг улуг кишилари орасида узоқ саёҳатлар қилмаган, тўрт ёки беш хилда гаплашмаган, ижодиётнинг бир неча соҳасида донг чиқармаган битта ҳам киши бўлмаган деса бўлади».

Уйғониш давридаги бу буюк мутафаккирларнинг деярли ҳаммаси Колумбдан олдин ўтган ёки унинг замондошлари бўлган. Бу даврнинг илғор ғоялари буюк генуяликка қандай таъсир кўрсатди? Бу ғоялар унинг учун илҳом манбаи бўла олганми?

“Бундай саволлар туғилиши табиий. Афсуски, бу саволларга ижобий жавоб бериш қийин. Христофор Колумбни Ренессанснинг буюқ мутафаккирлари — олимлар, философлар, тараққиёт учун кураш олиб борганлар ва гуманистлар билан бир қаторга қўйиб бўлмайди, ҳолбуки кўпгина кишилар бунга уриниб кўрган. Урта асрнинг Колумбга кўрсатган таъсири анча кучли эди. Тараққий-парвар олим қиёмат-қойимга ишонармиди ва ерда жаннат қидирармиди, планетамиз шарсимонлигига шубҳа қилармиди? Унинг мажусийларни чўқинтириш ва парвардигор тобутини озод этиш режалари ҳақида нима дейиш мумкин?

Колумбнинг билим доираси унинг кўпчилик замондошлариники сингари кенг бўлмаган. Унинг географияга доир тасавурлари ҳам анча чалкаш эди. Буюқ денгиз сайёҳи ўз кашфиётларини Тавротдаги содда афсоналар ва черков пешволарининг сафсаталарига боғлашга беҳуда уринган. Колумбнинг ҳатто кема бошқариш фани (навигация) га доир билимларига шубҳа билан қарашга мажбур этувчи бир қанча далиллар бор. Кашф этилган оролларнинг географик кенглигини ва майдонини аниқлашда ҳам Колумб кўпинча қўпол хатоликларга йўл қўйган.

Колумбнинг экспедициядан асосий мақсади мажусийларни чўқинтириш эди деб, уни христиан динининг тарғиботчиси дейдиганлар ҳам кўп бўлган. Дарвоқе, бу фикрни испан ҳокимлари ва Колумбнинг ўзи мунофиқларча тасдиқлаган. Унинг ўғли Эрнандо бўлса, «Колумб» сўзининг маъносидан (итальянчасига «кабутар» дегани) усталик билан фойдаланиб, ўз отасини диний афсоналарга кўра одамлар ва ҳайвонларни тўфондан қутқариб қолган Нух кемасининг кабутарига ўхшатарди, унинг тасдиқлашича, Колумб зайтун новдасини — тинчлик ва христиан дини рамзини океан ортидаги мажусийлар мамлакатига элтган эмиш.

Колумб ҳақиқатан ҳам ўта диндор киши, мутаассиб, католик бўлган. Колумбнинг эътирофича, у янги ерларни худонинг амри билан, «янги само ва янги ер элчиси» сифатида очганмиш, Христ номини океан ортидаги мамлакатларга етказиш унинг пешонасига ёзилганмиш, чунки унинг исми — Христофор — «Христни элтувчи» деган маънони билдиради.

Баъзи кишилар Христофор Колумбни авлиёлар жумласига қўшишни ва черковда унга саждагоҳ қўйишни

ҳам таклиф қилган, аммо Рим папаси бунга розилик бермаган.

Ҳақиқатан ҳам, Колумбни авлиё деб бўлмайди. Колумбнинг шахсига ҳатто унинг чинакам ихлосмандлари ҳам хайрихоҳлик билдирмаса керак.

У қўпол, гумонсирайдиган, тез ранжийдиган шахс бўлган, одамларнинг яхшисини ёмонидан ажрата билмаган, уларнинг илтифотига сазавор бўлмаган, кўпинча уларга нисбатан адолатсизлик қилган. Баъзан эса, аксинча, кечириб бўлмаслик даражада кўнгилчанлик ва қатъиятсизлик қилган, одам танлашни билмай, масъулиятли вазибаларни номуносиб кишиларга топширган.

Буюк денгиз сайёҳи феъл-атворида қарама-қаршиликлар шунчалик кўп эдики, баъзан бу кишида бир неча киши мужассамлашгандек кўринарди. Мутаассиблик унинг қалбида мажусийлик бидъатлари билан, шавқ-завқ ва ғайрат-шижоат эса ўта тушкунлик, умидсизлик билан чалкашиб кетарди. У бадқовоқ, серзарда эди, ҳазил-мутойиба ва кулги унга ёт эди. Лекин у ҳар қандай қийинчилик, муҳтожлик ва азоб-уқубатга мустаҳкам ирода билан бардош бера оларди. У қаноатли, ҳашамдорликка берилмас, аммо ўта зиқна, муддатида олинмаган ҳар бир тўлов тўғрисида безовталанар, ўтакетган шуҳратпараст ва худбин эди.

Инсон шахси ва феъл-атворидаги салбий хислатлар шон-шуҳрат нурида баъзан кўзга ташланмайди, аммо буюк денгиз сайёҳининг сиймосини мудҳиш кўланка қоплайди, ҳайкалини эса қонли жанглар, инквизиция гулханлари, ёнғинлари шуъласи ёритади. Колумб конкистадорлар — босқинчилар, янги дунёни талаган, асоратга солган истилочиларнинг олдинги сафида бўлди. Қулфурушлик ва ҳиндларни ёппасига қириш Колумбга қўйилган оғир айб. Шафқатсиз, шуҳратпараст, истилочи, қулфуруш, конкистадорларнинг очкўзлик ва ваҳшийликларини инсонпарварлик иборалари билан мунофиқларча ёпмоқчи бўлган кишини — янги ерлар кашф қилишни мол-мулк орттириш воситаси қилиб олган Ҳиндистон вице-қиролини тарих суди оқлашга қодир эмас.

Шундай бўлса ҳам, Христофор Колумб сўнмас шон-шуҳрат қозонди. Буюк географик кашфиётлари унинг номини абадийлаштирди. У энг жасур ва тажрибали денгиз сайёҳларини даҳшатга солган бепоён океанга биринчи бўлиб чиқишга журъат этди, амалий навигация масалаларида у замондошларининг кўписидан ўзиб кетди. Ко-

лумб қатъий ишонч, мутаассибликка қаттиқ берилганлиги орқасида ўз мақсадларига эришди. Унинг буюк денгиз сафарларида қозонган оламшумул шон-шуҳрати асрлар оша сўнмайди.

Христофор Колумб шимолий ярим шарнинг субтропик ва тропик минтақасида биринчи бўлиб Атлантика океанини қесиб ўтди, европаликлар ичида биринчи бўлиб Кариб денгизида сузди, Катта Антиль ороллариининг ҳаммасини — Куба, Гаити, Ямайка ва Пуэрто-Рикони, Кичик Антиль ороллариининг каттагина қисмини (Доминикадан Вергиниягача бўлган ерларни), шунингдек Тринидадни, Багам архипелагининг марказий қисмини ва Кариб денгизидаги кўпгина майда ороллари кашф этди. У, гарчи қилган ишларининг аҳамиятига тушуниб етмаса ҳам Жанубий Америка қитъаси ва Марказий Америка бўйинининг кашф этилишига асос солди. Бундан ташқари, Колумб, денгиз оқимлари, пассатлар, компас стрелкасининг магнит оғиши ва янги ерларнинг табиий шароити тўғрисида ҳам жуда кўп маълумотлар қолдирди.

Христофор Колумбнинг кашфиётлари тасодифий эдими? Асло йўқ. Унинг саёҳатлари инсониятнинг ўсиб бораётган эҳтиёжлари, ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши, феодал тузуми ўрнини эгаллайдиган янги жамият тузуми—капитализм вужудга келишининг қонуний оқибати эди. Буюк денгиз сайёҳи ўша вақтда Европанинг океанда суза оладиган кемаларга эга бўлган биринчи денгиз давлатлари Испания ёки Португалиядангина мадад ва ёрдам олиши мумкин эди. Колумб энг қулай вақтда — буюк географик кашфиётларга зўр бериб тайёргарлик кўриляётган давр арафасида океанга чиқди. Фарбий йўналишда сузиб Ҳиндистонга етиб бориш мумкинлиги тўғрисидаги масала Испания ва Португалия денгизчиларини анчадан бери қизиқтириб келар эди. Уларнинг Яхши Умид бурнига қилган юришлари эртамикечми Янги Дунёга олиб келиши мумкин эди. Португалиялик Кабралнинг 1500 йилдаги экспедицияси бундан далолат бериб турибди. У Васко да Гама кетидан Ҳиндистонга йўл олиб Бразилия соҳилларини кашф этди. Бу ерни орол деб ҳисоблади ва унда бутун бир қитъа мавжудлигини гумон ҳам қилмади. Шундай қилиб, Колумб бўлмаганда Америка бир неча йил кейинроқ кашф этилган бўлура эди. Ҳолбуки Колумбнинг тарафдорлари бу фикрни нотўғри деб кўрсатишга асоссиз уриниб кўрдилар. Шу муносабат билан Марк Твен ўзининг «Сирли

дотаниш киши» ҳикоясида ҳамма ерда ҳозир фаришта — шайтон жияни тилидан мана бу кинояли сўзларни айтади: Колумб бўлмаганда «Американинг кашф этилиши яна икки юз йилга чўзилган бўларди. Буни мен аниқ биламан».

Океан ортида қитъа, олисда совуқ иқлимли мамлакатлар борлиги тўғрисида европаликлар Колумбга қадар ҳеч нарса билмаганми? Бундай эмас, албатта. Ростини айтганда, буюк денгиз сайёҳи Американи биринчи бўлиб кашф этганликда даъвогар бўлолмайди. Ютландия ва Скандинавия ярим оролларида яшовчи жангвор викинглар (норманнлар) бу қитъага ундан роса беш юз йил илгари борганлар. Улар IX асрда қилган босқинчиликлари натижасида шимолий оролларда — Исландия ва Гренландияда мустақкам ўрнашиб олишган. Асримизнинг тахминан мингинчи йилларида норманн кемалари ундан ҳам олисроққа — шимол ва ғарбга сафар қилиб, Америка соҳилларигача етиб борган.

Шундай қилиб, норманнлар Колумбдан беш юз йил аввал тахминан 40 градус шимолий кенгликда Америка соҳилларига етиб боришга муяссар бўлганлар. Бу ерларга улар тез-тез келиб турганлар, аммо мустамлака орттирмаганлар.

Бу сафар Данияда ҳам, Норвегияда ҳам, Исландияда ҳам унутилмаган, аммо унга етарли эътибор бермаганлар, чунки бу даврларда узоқ ерларнинг бойликлари уларни қизиқтирмаган. Кейинроқ — XIV асрда норманнлар Америка қитъасининг шимолий қисмига янада ичкарироқ кириб боришади. Америка соҳилларига қилинган юришлар тўғрисидаги хотиралар халқда ва қадимги қаҳрамонлик дostonлари ва афсоналари—сагаларда сақланиб қолган.

Лекин норманнлар Америка соҳилларига етиб боришга анча илгари муяссар бўлганлар. У вақтларда европалик рицарлар ва савдогарларни бу узоқ мамлакатнинг нимаси қизиқтириши мумкин эди? Ҳайвонларга тўла ўрмонларими ёки деҳқон қўли тегмаган кимсасиз ерларими? Улар европанинг ўзида ҳам кўп эди-ку. Американинг кимсасиз қирғоқлари пихи ёрилган савдогарларга катта фойда бермасди, ҳеч нарсадан тоймас денгиз қароқчилари эса бу ерларда бой шаҳарлар ва қишлоқларни тополмасдилар.

Викингларнинг юришлари Колумбнинг буюк кашфиётларига ҳеч қандай таъсир кўрсатган эмас, Колумб

Норманнлар ўзга соҳилга тушмоқдалар (қадимги расмдан)

ёшлигида Исландияда бўлган ва у ерда норманнларнинг океан ортига қилган дастлабки сафарлари тўғрисида хабардор бўлган дейишга асос бўлаоладиган ҳеч қандай далил йўқ. У Исландияда нимани ҳам билиши мумкин эди? Норманнларнинг қачонлардир шимоли-ғарбда ва узоқ шимолда совуқ иқлимли ерларни очганлигинигина билган бўларди, холос (бу ерлар билан алоқа тезда узилган).

Шундай қилиб, норманнларнинг Америкага юришларини унинг бошлаб кашф этилиши деб бўлмайди. Америкада яшовчи халқлар билан доимий алоқа ўрнатилмаган эди. Шунингдек янги географик тасаввурлар ҳам пайдо бўлмаган. Колумб саёҳатларигина бундай алоқаларни ўрнатди, Американинг бутун тарихига янги йўналиш берди ва Европа, Осиё ҳамда Африканинг янада ривожланишига катта таъсир кўрсатди.

Шу боисдан Американинг кашф этилишига Христофор Колумб саёҳатларигина асос бўлган, деб ҳисоблаш мумкин. Норманнларнинг қилган дастлабки кашфиётлари унинг хизматларини сира-сира камсита олмайди.

Испаниялик ёзувчи Бласко Ибаньес буюк денгиз сайёҳи тўғрисида муҳим сўзларни айтган, бунга яна шунини қўшиш мумкин: «Колумб авлиё ҳам бўлган эмас, олим ҳам. У тасаввури ёрқин, иродаси кучли, шоирона қалбга ва савдогарларга хос ҳарисликка эга, гоҳо ўта жасур, гоҳо жуда ҳам эҳтиёткор, ҳатто ўзи бошлаган кўпгина ишларни ниҳоясига етказмай тўхтатиб қўя оладиган машҳур киши бўлган. У ўзининг кўпгина мулоҳазалари билан гениал одам, шу билан бирга бошқа кўпгина масалаларни тушунмайдиган, кўп нарсаларнинг фарқига етмайдиган ва ўжар шахс бўлган. Хулоса чиқарамиз: у жуда истеъдодли ва шу билан бирга шунчалик кўп камчиликларга эга киши эдики, унинг биринчи саёҳатида тақдир унга ёр бўлди, кейинги саёҳатларида эса ундан юз ўгирди, у Янги Дунёни кашф этди, лекин буни ўзи билмади, унга шон-шухрат келтирган хато инсоният тарихида буюк ўзгаришларга сабаб бўлди».

Ҳа, бу чиндан ҳам инсоният тарихида беқиёс роль ўйнаган, кишини ҳайратга солган географик кашфиёт эди.

НЕГА КОЛУМБИЯ ЭМАС, БАЛКИ АМЕРИКА?

Флоренциялик Америго Веспуччи ва унинг сайёҳатлари. — Уддабурро савдогарми ёки янги ерларнинг биринчи буюк кашфиётчиси? — Уттиз икки саҳифа учун — мангулик. — Шон-шухрат ўрнига шармандалик ва бадномлик. — «Америка» номи — тасодифлар ва янги хатолар оқибати, инсоний адолатсизлик эсдалиги.

Номаълум бир қитъа эмас, балки Осиё қирғоқларига етиб борганлигига ва Ҳиндистонга бориладиган денгиз йўлини очганлигига Колумб умрининг охиригача ҳеч шубҳа қилмади. Қариб денгизи ороллариининг нарёғида сақланиб қолган Вест-Индия номи ана шу хатодан, янглишишдан далолат бериб турибди. Колумб кашф этган Янги Дунёнинг ҳаммаси эмас, фақат Жунубий Америка республикаларидан биттасигина унинг номи билан Колумбия деб аталади. Бундан ташқари, Канаданинг ғарбий вилоятларидан бирига ҳам унинг номи берилган, бу — Британия Колумбиясидир. Янги Дунё эса флоренциялик Америго Веспуччи номи билан Америка деб аталган.

Нега шундай бўлган? Америго Веспуччининг ўзи ким?

Веспуччи Италиядаги Флоренция маҳрида нотариус оиласида 1454 йилда дунёга келади. У Лоренцо Медичи банкида кичик хизматчи бўлиб ишлайди. Веспуччи банклар биноси эгасининг топшириғи билан Медичининг Испаниядаги вакиллари билан алоқа боғлаб туради.

Америго Веспуччи 1492 йили Берарди банкининг вакили сифатида Испанияга кўчиб келади ва Севильяда жойлашади. Берарди банки Колумбнинг биринчи экспедициясида уни пул билан таъминлаб турган; Веспуччи бу ерда буюк денгиз сайёҳи билан танишади, Қолумб умрининг охиригача бу флоренцияликни ўзининг дўсти ва валинеъмати деб ҳисоблайди.

Шундай қилиб, Америго Веспуччининг фаолияти олис денгиз сафарлари билан яқиндан боғлиқ бўлган. Уша давр кишиларидаги фойдага бўлган ҳирс уларни узоқ сафарлар, саргузаштлар ва хатарли ишларга чорларди. Шунинг учун Америго Веспуччининг океан ортига сафарга чиққанлигига таажжубланмаса ҳам бўлади.

Флоренцияликнинг неча экспедицияда қатнашганлигини энди аниқлаш қийин. Америго Веспуччи ўз хатларида икки марта Испания кемаларида ва яна икки марта

Америго Веспуччи (қадимги гравюрадан)

Португалия кемаларида — жами тўрт марта сафарга чиққанлигини ҳикоя қилади.

Аммо кўпчилик тарихчилар, Веспуччи ҳақиқатан фақат бир марта — 1499 йилда Охеда бошчилигида Марварид соҳилига уюштирилган экспедицияда қатнашган, деб ҳисоблайдилар. Тахминан 1501 йилда Веспуччи португалияликлар хизматига ўтади ва португалияликларнинг жанубий ярим шарга, Янги Дунё соҳиллари бўйлаб ташкил қилган экспедицияларида бир ёки икки марта қатнашган бўлиши мумкин. Веспуччи 1504 йили Испанияга қайтиб келади ва орадан тўрт йил ўтгандан кейин Кастилиянинг бош штурмани — Испания навигация хизматининг раҳбари қилиб тайинланади. Штурманларни ўлчов асбоблари, астролябия ва квадрантлардан фойдаланишга ўргатиш, уларнинг билимини ва назарияни амалий ишга татбиқ қила билишини текшириб кўриш, диплом топшириш, шунингдек жаҳоннинг маҳфий харитасини тузиш ва уни доимо янгиликлар билан тўлдириб бориш ишлари Веспуччининг вазифаси эди. Бу фактлар Веспуччининг навигация соҳасида кўпгина билимга эга бўлганлигидан далолат беради.

Америго Веспуччи ўз кашфиётлари тўғрисида хатларида ҳикоя қилади. Шу хатлардан маълум бўлишича, у 1497 йили (Колумбдан анча олдин) биринчи марта сафарга чиқиб, Жанубий Америка ва Мексика соҳилларини кашф этган ва бу ердан жўнаб шимолга ва 28—30° шимолий кенгликкача борган. Иккинчи экспедицияда у штурман бўлган ва Охеда бошчилик қилган экспедиция билан Жанубий Америка соҳилларига борган. Бу экспедиция ҳақида юқорида сўз юритилди ва унда Веспуччининг иштирок этганлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ.

Веспуччининг сўзларига қараганда, 1501 йилнинг ўрталарида у учинчи экспедицияга жўнаган. Учта Португалия кемалари (экспедиция бошлигининг номи номаълумлигича қолган) гўё Америка соҳилларига, бу ердан эса Яшил Бурун оролларига борган. Кейин тўққиз ҳафта давомида океан орқали жанубий ярим шарга ўтганлар. Беш ҳафта даҳшатли бўрон бўлган. Август ойининг бошларида денгиз сайёҳлари номаълум катта бир қирғоққа келиб етишади, бу қирғоқнинг соҳиллари бўйлаб жанубга қараб сузадилар ва узунлиги уч минг километрдан зиёд (5 дан 25° жанубий кенгликкача) бўлган бу бепоён соҳилни ажойиб қўлтиқлари, дарёларнинг мансаблари ва бурунлар билан бирга харитага туширади-

лар. Бизнинг давримизгача сақланиб қолган энг содда харита ҳам буни тасдиқламоқда. Веспуччининг ёзишича, кемалар 1502 йилнинг февраль ойида 32° жанубий кенгликка етиб борган, аммо харитада бу охириги нуқта кўрсатилмаган.

Веспуччининг тасдиқлашича, Португалия офицерлари бу ерда уни бир овоздан экспедициянинг раҳбари қилиб тайинладилар. Шундан кейин у гўё бу соҳилдан жўнаб кетиб, жануби-шарқий йўналишда океанни кесиб ўтиб, 52° жанубий кенгликка етиб келган эди. Денгиз сайёҳлари узоқ жанубда қандайдир қоп-қора ва нохуш ерни кўрадилар, лекин туман ва қаттиқ бўрон туфайли соҳилга туша олмайдилар.

Орадан ўттиз кун ўтгандан кейин денгиз сайёҳлари тахминан етти минг километр йўл босиб Гвинея соҳилларига етиб келадилар. Шундай қилиб, Америго Веспуччи гўё Антарктида сувларидаги биринчи экспедицияларга бошчилик қилган, лекин унинг бу денгиз сафари тўғрисидаги маълумотлари ноаниқ ва фикрлари қарама-қарши.

Ҳар қалай, айти шу учинчи экспедиция тўғрисидаги тавсифлар (бу экспедиция балки ҳақиқатдан ҳам бўлгандир — тарихчилар унда Веспуччининг иштирок этганлигига ва унинг маълумотлари тўғрилигига шубҳа билан қарайдилар) Америго Веспуччига оламшумул шон-шуҳрат келтирди. Медичига ёзган мактубида у ўша даврдаги денгиз сайёҳлари ичида биринчи бўлиб океан ортига қилинган денгиз сафари тўғрисида худди талантли адабиётшунос сингари образли ва қизиқарли этиб ҳикоя қилган.

Веспуччининг хатида ёзилишича, у гўё Португалия қиролининг топшириғи бўйича ғарбий йўналишда океанга сафарга чиққан ва икки ой-у икки кун қоп-қора булутлар тагида сузган, бу вақт мобайнида на қуёш ва на ой кўринган. Денгиз сайёҳлари соҳилга етиб боришдан бутунлай умидларини узганлар, аммо Веспуччининг билимдонлиги туфайли 1501 йилнинг 7 августида ниҳоят улар ерни кўришади. Бу кишилар учун ҳузур-ҳаловат бахш этган ер бўлиб, унда оғир меҳнат инсон учун ёт, дарахтлар, экинзорлар киши меҳнатисиз, европаликларга номаълум бўлган меваларни инъом этар, денгиз балиққа тўла, дарё ва бошқа манбаларда мусаффо ва чучук сув оқиб турар, денгиздан ёқимли, салқин шабада эсар, ўрмонларда номаълум ҳайвон ва қушлар сероб, бу

ерда ҳатто энг жазирама иссиқ кунларда ҳам салқин шабада эсиб кишига ҳузур бахш этади. Бу ердаги кишилар баданининг рангги қизғиш; чунки улар, Веспуччининг сўзларига қараганда, туғилганидан то ўлгунига қадар яланғоч юрар экан, шу сабабли танлари куйиб қорайиб кетган. Уларнинг на либоси, на безаги ва на бир, кийим-боши бор. Хулқ-атвори ёввойиларча, нима нарсалари бўлса ҳаммаси, ҳатто хотинлари ҳам умумий.

Веспуччи яна ҳикоя қиладики, бу мамлакатда на қабила бошлиғи, на ибодатхона ва на мажусийларга хос бутлар бор. Ерли халқ савдо-сотиқни ҳам, пулни ҳам билмайди, ўз қўшнилари билан адоватда яшайди, тез-тез бир-бирларини раҳмсизларча ўлдиришади. Туб жойлилар одам гўшти ейди, уни аввал тузлаб илиб қўядилар. Оқ танлилар бундай мазали овқатни татиб кўришни истамаганликларидан улар таажжубланганлар. Туб жойлилардан биттаси ҳатто бир ўзи уч юзта одам еганини мақтаниб гапирган.

Шунга қарамасдан, Веспуччига бу мамлакатдаги ҳаёт жуда ажойиб бўлиб туюлган, у ҳикоясининг охирида дейдики, «Агар ерда жаннат мавжуд бўлса, у афтидан шу жойдан унча узоқда бўлмаса керак». Америго Веспуччи биздагидан мутлақо ўзгача, бошқа юлдузлар туркумига мансуб жанубий юлдузлар тўғрисида ҳам ҳикоя қилади. У авлодларга етиб борсин учун ўзининг бошқа саёҳатлари тўғрисида ёзишни ҳам ваъда қилади. Аммо шуниси таажжубланарлики, Веспуччи хатининг мазмуни ҳам, унинг қизиқарли қилиб ёзилганлиги ҳам эмас, балки унинг сарлавҳасидаги икки сўз: «Mundus Novus» («Янги Дунё») кўпчиликнинг эътиборини ўзига тортди.

Уша вақтгача Колумб ва Васко да Гама томонидак топилган Ҳиндистон денгиз йўли Европада энг йирик географик кашфиёт ҳисобланарди. Уларнинг ҳар иккаласи ҳам Осиё соҳилларига қадар, лекин турли томондан борганлар.

Шу билан бирга, Америго Веспуччининг сўзларига қараганда, у ғарбга томон сузаётганда йўлакай Ҳиндистонни ҳам, Осиёни ҳам эмас, балки Европа билан Осиё ўртасидаги номаълум янги ерни, дунёнинг янги қисмини кашф этган ва уни «Янги Дунё» деб атаган. Америго бу номни батафсил исботлаб беради: «Ота-боболаримиздан биронтаси ҳам биз кўрган мамлакатлар ва бу ерларда нималар борлиги тўғрисида ҳеч қандай тасаввурга эга

бўлмаган; бизнинг билимларимиз ота-боболаримизникидан ўзиб кетди. Уларнинг кўпчилиги экватордан жанубда қитъа йўқ, фақат бепоён океан бор деб тахмин қилиб уни Атлантика океани деб атаганлар; ҳатто бу ерда қитъа мавжуд бўлиши мумкин деб ҳисоблаган баъзи кишилар ҳам, турли сабабларга кўра, бу — киши яшайдиган қитъа эмас, деган фикрни айтганлар. Менинг сафарларим шуни исботлаб бердики, бундай қараш нотўғри ва ҳақиқатга мутлақо зид, чунки мен экваторнинг жанубида қитъа топдим, бу қитъанинг баъзи водийларида бизнинг Европа, Осиё ва Африкадагига қараганда ҳам аҳоли зичроқ жойлашган, ҳайвонлар кўп; бунинг устига, бу ернинг иқлими ер юзининг бизга маълум бўлган бошқа қисмларидагига қараганда анча ёқимли ва юмшоқ».

Веспуччи ўзининг янги дунёни кашф қилганлиги тўғрисидаги фикрлари билан, гарчи у янги қитъанинг ҳақиқий катталигини билмаса-да, ер шари масштабини гўё кенгайтиргандек бўлди. Ҳар ҳолда у бу қитъа ер юзининг мустақил қисми эканлигини биринчи бўлиб тушунди ва бу ҳақда аниқ қатъий фикрлар айтди.

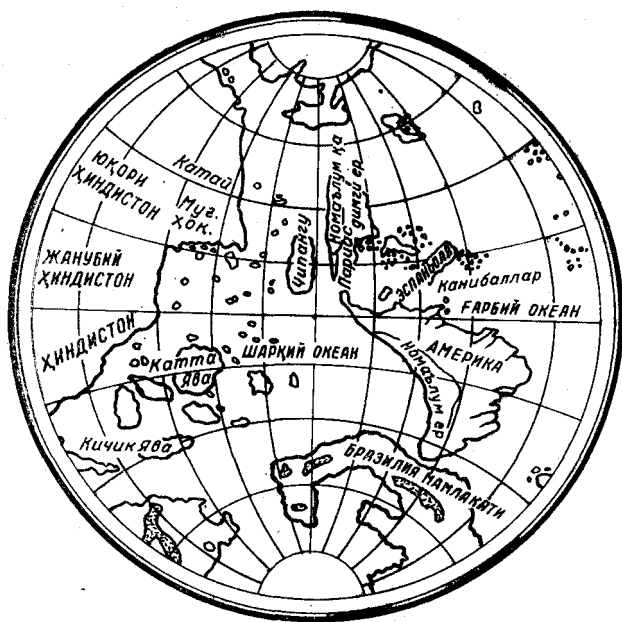
«Шу маънода олганда Веспуччи чиндан ҳам Американи кашф қилди, деб ёзган эди Стефан Цвейг,— чунки ҳар бир кашфиёт, ҳар бир ихтиро уни ким амалга оширганлиги билан эмас, балки яна кўпроқ унинг чин маъноси ва таъсир кучини ким очиб берганлиги билан ҳам қимматли бўлади...»

Веспуччининг хати бутун Европада катта қизиқиш туғдирди. Веспуччининг мактуби босилган кичик бир рисоланинг кичик бир сарлавҳасида «барча маълумотли кишилар бу кунларда қанчадан-қанча ажойиб кашфиётлар қилинганлигини, қанчадан-қанча номаълум дунёлар топилганлигини ва бу ерларда қандай бойликлар борлигини билиб қўйишлари учун» хат итальян тилидан латинчага таржима қилинди, деб ёзилган эди. Рисола ҳамма жойда жуда тез тарқалди, уни қайта-қайта ўқидилар, чунки кишилар океан ортидаги янги ерлар тўғрисида мумкин қадар кўпроқ нарсани билишга қизиқардилар. Бу рисола бошқа тилларга ҳам таржима қилинди. Тез орада рисоланинг тексти саёҳатлар тўғрисидаги ҳикоялар тўпламига ҳам киритилди. Олимлар — географлар, космографлар, шунингдек ноширлар ва китобхонлар муаллифнинг ўз ваъдаси устидан чиқишини ва океан ортига қилган сафарлари тўғрисида батафсил ҳикоя қилиб беришини сабрсизлик билан кутдилар.

1503 йилнинг май ёки июнь ойида Америго Веспуччи тўртинчи марта сафарга жўнаган эмиш. Лиссабондан жануби-шарқий Осиёга олтита кема йўл олади. Кемалар гарбий денгиз йўли бўйлаб сузиб, яқингинада очилган ерларни айланиб ўтиши ва Малаккага етиб бориши лозим эди. Кемалардан биттасига Веспуччи қўмондонлик қилади. Бу денгиз сафари тўғрисида маълумотлар жуда оз. Португаллар гўё экваторни кесиб ўтган ва океанда тоғли ороғ кўрган эмиш. Флагман кемаси сув остидаги қоя тошларга урилиб сувга чўкиб кетган, ammo одамлар қутқариб қолинган. Веспуччи кемаларнинг тўхтаб туриши учун хавфсизроқ жой қидириб бир неча матрос билан қайиқда оролга қараб жўнайди, ammo бир ҳафта ўтгач, бу ерга фақат битта кема етиб келади. Қолган кемалар Байя қўлтиғини учрашиш жойи қилиб белгилаб, Бразилияга — «Илоҳий Крест Ери»га жўнайди. Веспуччи бу қўлтиққа келиб, уларни икки ярим ой беҳуда кутади, кейин соҳил бўйлаб жанубга қараб сузади. Тахминан 18° жанубий кенгликда капитан қалъа қуришни буюради ва бу ерда ҳалокатга учраган флагман кемаси матросларидан бир группасини қолдиради, уларни озиқ-овқат ва қурол-яроғ билан таъминлайди. Кема бу ерда беш ой туриб қолади. Шу вақт ичида денгизчилар мамлакатга бир неча бор юриш қилиб, унинг деярли 250 километр ичкарасига кириб борадилар. 1504 йилнинг июнь ойида кема қизил дарахтдан иборат юк билан Лиссабонга қайтади.

Америго Веспуччи ўзининг болалик чоғидаги дўсти, флоренциялик амалдор Пьеро Содеринига 1504 йилда хат ёзиб, мана шу ва ундан олдинги сафарлари тўғрисида ҳикоя қилади. Бу хат флоренциялик бир ношир томонидан италян тилида «Америго Веспуччининг тўрт мартаба қилган сафарлари вақтида кашф этган ороллари тўғрисидаги хати» сарлавҳаси остида нашр этилди. Тўртта денгиз сафари тўғрисидаги бу рисола илгари ҳеч кимга маълум бўлмаган савдогарни буюк денгиз сайёҳлари ва ўша даврнинг биринчи кашфиётчилари қаторига чиқариб қўяди.

Америго Веспуччи туб жойликларнинг озод ва бахтиёр ҳаёти тўғрисида 32 саҳифадан иборат янги маълумотлар ёзиб берган; бу баёнотида уларнинг душман қабилалар билан олиб борган жангларини, кемаларнинг ҳалокатга учрашини, ваҳший одамхўрлар билан қонли тўқнашишлар бўлганлигини ва баҳайбат илонларга дуч келинганликни ҳикоя қилган, ҳайвонлар, ўсимликларни

1515 йилда Иоган Шенер ясаган глобусда
Фарбий ярим шар

ва одамларнинг ҳаётини тасвирлаган; хатнинг охирида дунёнинг янги қисмлари тўғрисидаги катта асарини яқинда ёзиб тугатишни ваъда қилган.

Стефан Цвейгнинг сўзларига қараганда, «...Америго Веспуччи номини абадийлаштирган адабий мерос унинг ана шу кичкинагина рисоласи эди. Шунчалик кам асар ёзган киши ҳеч қачон бунчалик машҳур бўлган эмас, десак муболаға бўлмас; бу асар ўша даврда кўкларга кўтарилиши ва бу ном бизнинг давримизгача сақланиб қолиши учун тасодифлар кетидан тасодиф бўлиши, хатолар устига хато қилиниши керак эди...»

Хўш, бу тасодиф ва хатолар нимадан иборат эди?

1504 йили Италияда саёҳатлар тўғрисида айрим ҳикоялар нашр этилди. Васко да Гама саёҳатлари, Колумбнинг биринчи экспедицияси ва бошқалар тўғрисида тавсифлар босилиб чиқди. 1507 йили булар алоҳида тўп-

лам қилинди, бу тўпламга Кабрал экспедицияси, Колумбнинг учта сафари ва Америго Веспуччининг «Mundus Novus» («Янги Дунё») си ҳақидаги тавсифлар ҳам киритилган эди. Тўпламни тузувчи киши нима учундир унга ҳеч қандай асоссиз, «Флоренциялик Америго Веспуччи кашф қилган Янги Дунё ва янги мамлакатлар» деб ном берган. Бу китоб бир неча марта нашр этилган; шунинг учун ҳам, бу ерларнинг ҳаммасини биринчи бўлиб Веспуччи (гарчи унинг исми текстда Колумб ва бошқа денгиз сайёҳлари номи билан бирга тилга олинган бўлса-да) кашф этган, деган ёлғон-яшиқ фикрлар тарқалган. Бу фикрлар кўпдан-кўп хатоликлар ва тасодифларнинг бошланиши эди.

XVI асрнинг бошларида Сен-Дье деган кичик шаҳарчада ҳаваскор географлар тўгараги ташкил этилади. Тўгарак аъзоларидан бири—ёш олим Вальдземюллер «Космографияга муқаддима» деган кичкинагина трактат ёзди ва унга Веспуччининг лотинчага таржима қилинган иккита мактубини илова қилиб, 1507 йили чоп эттиради.

«Америка» деган ном биринчи марта шу китобда найдо бўлади ва Колумбнинг исми мутлақо тилга олинмайди. Птоломей дунёни қандай билган бўлса, китобда уни шундай тавсиф қилган муаллиф, биз яшаб турган дунёнинг чегараси кўпгина кишиларнинг интилишлари туфайли кенгайган бўлса ҳам, инсоният бу кашфиётлар ҳақида фақат Америго Веспуччидан билиб олди, дейди. Вальдземюллер Веспуччини бу ерларнинг биринчи кашфиётчиси деб эълон қилиб, ер юзининг тўртинчи қисмини Америго ёки Америка деб аташни таклиф этади.

Муаллиф китобнинг сўнгги бобларида яна ўз таклифини такрорлаб, уни асослаш учун қуйидаги далилларни келтиради: «Ҳозирги кунда ер юзининг бу қисмлари (Европа, Африка ва Осиё) тўла тадқиқ этилган, унинг тўртинчи қисмини эса Америго Веспуччи кашф этган. Модомики Европа ва Осиё қитъалари аёллар исми билан аталган экан, бу янги ерни Америго — Америка ери ёки Америка деб, яъни уни кашф этган донишманд эркакнинг номи билан аташга тўсқинлик қиладиган нарса йўқ деб биламан».

Вальдземюллер ўз таклифи билан Колумбнинг хизматларини камситмоқчи ва шон-шухратини пасайтирмоқчи бўлганлиги эҳтимолдан узок. XVI аср бошларидаги бошқа географлар сингари, у ҳам Колумб ва Веспуччи янги ерларни дунёнинг турли қисмларида очганлар деб

ишонган, яъни Колумб Осиёни кенг текшириб, Эски Дунёнинг янги орол ва ярим ороллари, шунингдек Шарқий Осиёнинг тропик минтақасини, Веспуччи эса «Дунёнинг тўртинчи қисмини» — экваторнинг иккала томонида ёйилиб ётган бутун бир қитъани — «Янги Дунё» ни кашф этган, деб ҳисоблаган.

Вальдземюллер «Америка» сўзини ўз трактатининг четига ёзган ва бу китобга илова қилинган жаҳон харитасига ҳам ёзиб қўйган. Ҳар икки ярим шар бўйлаб Патагониядан Аляскагача чўзилиб ётган жуда катта қитъанинг кейинчалик шу ном билан аталиши олимнинг хаёлига ҳам келмаган, албатта. Вальдземюллер «Америка» номини фақат Бразилиянинг «Илоҳий Крест Ери» ёки «Янги Дунё» деб аталувчи шимолий қисмигагина тааллуқли деб билган, аммо кейинроқ бориб бутун қитъа шу ном билан атала бошлаган.

Орадан бир неча йил ўтгач, Вальдземюллер Янги Дунёнинг биринчи ҳақиқий кашфиётчиси тўғрисида анча ишонарли маълумотларга эга бўлади, ўз китобининг қайта нашрида Америго Веспуччининг саёҳатлари билан боғлиқ барча маълумотларни чиқариб ташлайди, ҳамма жойда флоренцияликнинг исми ўрнига Колумб деб ёзиб чиқади.

Аммо вақт қўлдан бой берилган эди.

Америго Веспуччининг шон-шуҳрати кун сайин орта берди, Колумбни эса жаҳон унутиб юбораётгандек эди.

XVI асрнинг иккинчи ярмида кўпгина харита ва глобусларда ҳар икки қитъа ҳам «Америка» номи билан аталган. Фақат Испания ва қисман Италиядагина бу ном ишлатилмас эди. Испания ўз хариталарида илгаригидек «Ҳиндистон», «Ғарбий Ҳиндистон» ва «Янги Дунё» деб ёзаверди.

Америка деган янги ном норозилик ва эътирозларга сабаб бўлди. Веспуччини ёмон ният билан алдашда айбладилар. Эътиборли епископ Лас Касас харитада Америка номини кўриб газабга келди. У Веспуччини адмиралнинг ўлиmidан кейин биринчи кашфиётчи шон-шуҳратини ўзиники қилиб олган алдоқчи ва фирибгар деб атади.

Америго Веспуччига таъналар тўхтагани йўқ. Олимлар ҳаяжонга тушдилар — наҳотки Веспуччи алдоқчи бўлса! Америка сўзидан фойдаланиш ман этилсин дейдиганлар ҳам чиқиб қолди. XVII асрда Америго Веспуччининг шон-шуҳрати сўнди, Колумбни эса ўз вақ-

тида тан олинмаган қахрамон дея бошладилар. Адмиралнинг камчилик ва хатолари тўғрисида оғиз очилмади, унинг бошидан кечирган қийинчилик ва уқубатларини эса бўртириб кўрсатдилар ва афсонага айлантириб юбордилар. Адмиралнинг душманлари, айниқса Бобадилья билан Фонсека ярамас, ифлос одам сифатида тасвир қилинди, аммо кишиларнинг фикрича, энг пасткаш одам — хасадгўй, бошқаларга ёмонлик истовчи, ёвуз ва қўрқоқ Америго Веспуччи бўлган. Унинг ўзи гўё кема палубасига оёқ босишга ҳам журъат эта олмаган, аммо кабинетида ўтириб ҳасаддан ичи ёнган, Колумбнинг шуҳратини ўғирлаб, ўзиники қилган эмиш.

XIX аср бошларига келибгина машҳур немис географ Александр Гумбольдт флоренцияликни ўз ҳимоясига олди, ноҳақ айблардан қутқармоқчи бўлди. Колумбнинг ворисларидан ва дўстларидан биронтасининг ҳам Америго Веспуччига қарши чиқмаганлиги, ҳатто буюк денгиз сайёҳи авлодлари билан узоқ йиллар давомида даъволашган Испания ҳукуматининг янги қитъани Колумбга қадар гўё Америго Веспуччи кашф этган деган баёнотлардан фойдаланмаганлиги каби жиддий фактларни четлаб ўтиб бўладими. Гумбольдтнинг фикрича, Америго Веспуччи фактларнинг нотўғри кўрсатилишига жавоб бера олмаган ва қарши чиқолмаган, чунки хатларининг бирон саҳифасини ҳам ўзи бостириб чиқармаган ва Испанияда яшаб турганлигидан, бу хатларни бошқа жойларда ким ва қандай қилиб чоп этаётганини билолмаган. Уша вақтларда ноширлар адабий асарларнинг текстини қўпол равишда бузиб, муаллифнинг розилигисиз ўзгартирганлар ва қисқартганлар, унга ўзларича сарлавҳа қўйганлар; кўриниб турибдики, Веспуччининг хати ҳам чоп этилишидан олдин қайта ишланган: қўшимчалар киритилган ва ноширлар томонидан бузиб берилган.

«Бу қалбакиликка Америконинг розилигисиз, саргузаштлар тўғрисида ҳикоя тўпловчилар йўл қўймаганмикин? — деб ёзган Гумбольдт. — Ёки бу, воқеалар ва ноаниқ маълумотларнинг фақат чалкаш баён этилишигинадир?»

Ҳозирги кунда бу саволларга жавоб бериш жуда қийин.

Гумбольдт давом этади: «Буюк қитъанинг номига келганда шуни айтиш мумкинки, ...у инсоний адолатсизликдан эсдаликдир. Бу адолатсизлик сабабини ундан анча манфаатдор бўлган кишига тўнкаш тамомила та-

бийдир. Аммо ҳужжатларни ўрганиш шундан далолат берадики, муайян далилларнинг биронтаси ҳам бу тахминни тасдиқламайди... Мавжуд қулай шароит унга шуҳрат келтирди. Бу шуҳрат эса уч аср давомида унинг учун оғир юк бўлди, чунки унинг номига доғ туширишга сабаб бўлди. Бундай ҳол инсоний бахтсизликлар тарихида жуда кам учрайди. Бу шуҳрат билан ортиб бо-раётган шармандалиқдир».

Қандай мантиқсизлик! Колумб Американи кашф этади-ю, аммо бунга ўзи фаҳмламайди. Америго Веспуччи уни кашф этмайди, лекин Американинг энг янги қитъа эканлигини биринчилар қатори фаҳмлаб олади. Америго Веспуччининг номи инсоний шон-шуҳрат китобида абадий қолиши учун шунинг ўзи кифоя эди.

АМЕРИКАНИНГ КАШФ ЭТИЛИШИ ОЛТИН АСРНИНГ БОШЛАНИШИМИ?

Колумб кетидан — конкистадорлар. — Испания — жаҳон империяси. — Олтин келтирган лаънат, тушкунлик ва қашшоқлик. — Испания куч-қудратининг синиши. — Капиталистик ишлаб чиқариш даврининг бошланиши — инсоният тарихининг қонли саҳифаси. — Ҳиндларнинг дўсти ва ҳимоячиси Лас Касас — негрларни сотиш ташаббускори. — Африка — қуллар овладиган жой. — Мустамлакачилик системасининг вужудга келиши. — Христофор Колумб кашфиётларининг тарихий ва революцион аҳамияти.

Колумб кетидан инглиз, француз ва бошқа денгиз сайёҳлари Испания ва Португалиянинг денгиздаги ҳукмронлигига қарши уруш эълон қилиб океан ортига интилдилар. Тропик минтақада испанлар янги ерларни бо-сиб олишни давом эттирарди. Эспаньола забт этилгандан кейин Антиль архипелагидаги бошқа оролларга — Куба, Ямайка, Пуэрто-Рикога навбат келди. Олтин ва можаро қидирувчилар Марказий Америка соҳилларига ҳам интилдилар. Васко Нуньес Бальбоа Панама бўйинини кесиб ўтиб «Жанубий денгиз» (Тинч океан) ни кашф этди ва унинг соҳилларида жуда бой ерлар мавжудлиги тўғрисида хабар келтирди.

Ўз даврида Эспаньола ва Кубада бўлгани каби, янги ерларда ҳам босқинчилик, ёнгинлар ва қотиллик авжига чиқди. Қимҳоб ва шоҳига бурканган рицарлар турли қо-

ра гуруҳ қаланғи-қасанғилари билан бирга олтинларни талон-тарож қилдилар, қул овлаш пайига тушдилар ва ўзлари ҳам очликдан, безгак касаллигидан ва ҳиндлар билан бўлган жангларда ҳалок бўлдилар.

Олтинга бой очик конлар тўғрисидаги миш-мишлар конкистадорлар эътиборини Мексика қўлтиғига жалб қилди. Бу ердаги ривожланган маданиятга эга бўлган ацтек ва майялар подшолиги бир неча йил давомида йўқ қилиб ташланди. Уларнинг Мексикадаги ерларини Эрнандо Кортеса бошчилигидаги бир тўда конкистадорлар эгаллаб олдилар. Орадан бир неча йил ўтгач, Франсиско Писарро бошчилигидаги худди шундай шайка Жанубий Америкага бостириб кириб, инклар давлатини ер билан яксон қилди. Истилочилар секин-аста янгидан-янги ерларни қўлга киритдилар. Номаълум ўзга қитъанинг олтин, кумуши ва қимматбаҳо бойликлари, ундаги абадий қорли чўққилар билан қопланган баҳайбат тоғлар, кенг дарёлар, қудратли шалолалар, ажойиб тропик ўрмонлар ва бепоён текисликлар босқинчилар эътиборини ўзига тортди ва улар яқин юз йил ичида ўт ва қилич зўри билан бутун Жанубий ва Шимолий Американи забт этдилар.

Конкистадорлар — буржуа дарбадар рицарлари дов-юраклик ва мардлик билан, жасорат ва ўлимни писанд қилмаслик билан жаҳонни ҳайратга солган. Улар ўзларининг ўта очкўзлиги, қонхўр ва маккорлиги билан яна ҳам кўпроқ ном чиқарган.

Бу босқинчилик юришларининг тарихий оқибати жуда зўр бўлган. Унинг аҳамиятини Фридрих Энгельс мукаммал таърифлаб берган: «Жаҳон бамисоли дафъатан ўн баравар кенгайгандек бўлди... Ватаннинг эски тор чегаралари билан биргаликда ўрта аср тафаккури белгилаб қўйган минг йиллик чегаралар ҳам барбод бўлди. Инсоннинг ташқи ва ички назарида мислсиз кенг уфқ очилди... Уша пайт буржуазия учун дарбадар рицарлик даври ҳам эди; у шунингдек ўз романтикасини, севги-орзуларини бошидан кечирарди, аммо бунда оқибат-натижада буржуазияга хос тарзда буржуазия мақсадларини кўзлар эди».

Бундан мақсад фақат битта — бойлик, бойлик ва яна бойлик орттириш: олтин, янги ер ва пулга эга бўлиш.

Испания жаҳон империясига айланди: у ғарбда, океан орқасида бепоён территорияга эга бўлди, шимолда — бой Нидерландияда, жанубда — Африка соҳилларида ва

шарқда — Италияда ҳукмронлик қилди. Испания Карл V нинг қуёши ҳеч вақт ботмайдиган жуда катта империясининг маркази бўлиб қолди. Бу буюк давлат Португалияни ўзига қўшиб олди, ҳатто Ғарбий Европада энг тараққий этган мамлакатлар ҳисобланувчи Англия билан Францияга таҳдид солди.

Аммо кўп ўтмай, Испаниянинг куч-қудрати ва бойлиги тутундек тарқаб кетди. XVI асрнинг иккинчи яримларида мамлакатда иқтисодий тушкунлик белгилари пайдо бўлди.

XVI-XVII асрларда Нидерландияда, Англия ва қисман Францияда капиталистик саноат тез ўса бошлади. Испанияда эса, унинг жуда катта олтин, кумуш ва бошқа қимматбаҳо бойликларга эга бўлишига қарамай, бу вақтда саноат ишлаб чиқариши ва ҳунармандчилик инқирозга юз тутди, савдо-сотиқ камайди, қишлоқ хўжалиги заифлашди, аҳоли сони ҳам камайиб кетди. Испания ўз бойликларини қишлоқ хўжалиги ривожига қаратишнинг уддасидан чиқа олмас эди.

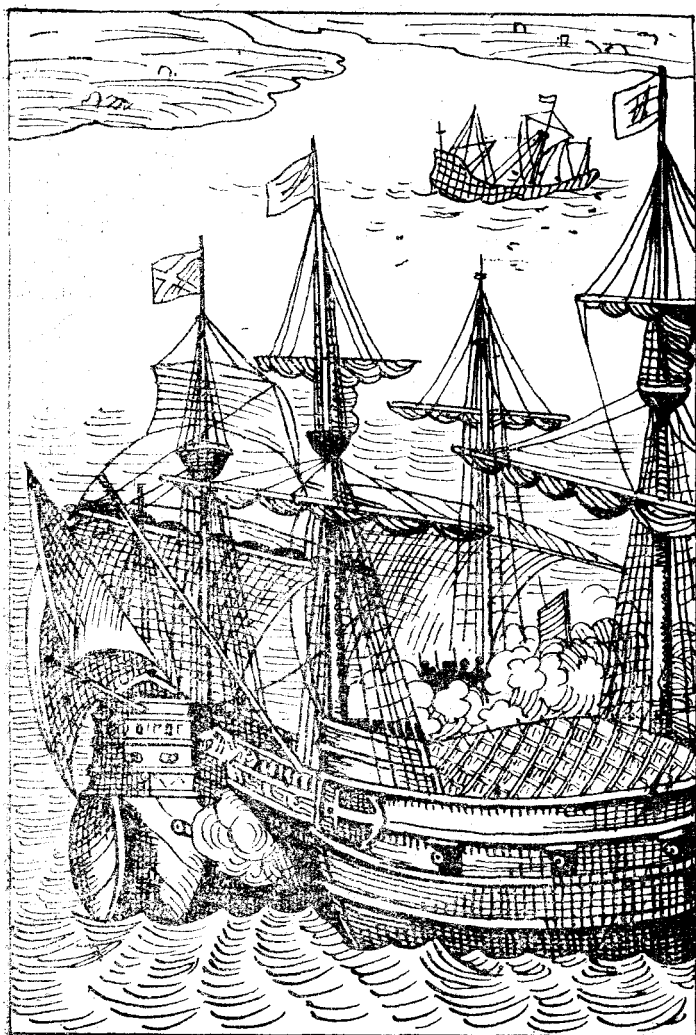
Америка олтини Испаниянинг бошига тушган бало бўлди. Янги Дунё чакалакзорларидан испаниялик конкистадорлар шунчалик очкўзлик билан қидирган, ҳеч қандай жиноятдан қайтмай, ҳар қандай қийинчиликларга бардош бериб ва ҳатто ҳаётларини ҳам қурбон қилиб конкистадорлар қўлга киритган қимматбаҳо металл уларнинг ватанини бойитиш ўрнига, аксинча, уни хонавайрон қилди, қашшоқликка олиб келди, унинг тарихий ривожланишини анча вақтгача орқага суриб юборди.

Олтин энг аввало феодал аристократлар — сарой амалдорлари, йирик ер эгалари ва католик руҳонийлар қўлига келиб тушди ва уларнинг куч-қудрати ортишига, феодал зулми ва черков ҳукмронлигининг янада кучайишига имкон берди.

Олтиннинг сувдек оқиб келиши Европада ва айниқса Испанияда пулнинг қиймати пасайиб кетишига ва баҳоларнинг мисли кўрилмаган даражада ошишига олиб келди.

Пул кўп эди, аммо унинг қиймати тушди ва харид қуввати кескин камайиб кетди. Шу билан бирга, товар миқдори деярли ошмади, нарх-наво ҳаддан ташқари ошиб кетди. Нарх-навода чинакам революция бошлаиб кетди.

Олтин қийматининг бундай тушиб кетиши бутун Европада қимматчиликка ва омманинг қашшоқланишига

Испан кемаларига қароқчилар ҳужум қилмоқда
(қадимги гравюраддан)

олиб келди. Испания товарларининг баҳоси айниқса кўтарилди. Энди Испания товарлари бошқа мамлакатлар товарлари билан рақобатлаша олмас, у барча бозорлардан сиқиб чиқарилмоқда эди. Ҳатто савдогарлар Испаниянинг ўзида ҳам, унинг мустамлакаларида ҳам анча арзон чет эл товарларини афзал кўра бошладилар.

Ҳукмрон феодаллар синфи мустамлакалардан ва ўз тасарруфидаги Европадаги бой ер-мулкларидан фойда кўраётганлиги, даромад олаётганлиги, шунингдек аҳолидан бевосита катта солиқлар олаётганлиги сабабли миллий саноатни ривожлантиришдан манфаатдор эмас ва эски, хароба ҳолига келиб қолган корхоналарни янгилашга интилмас эдилар.

Испанияда капитализм Ғарбий Европанинг бошқа мамлакатларига қараганда анча секин ва кечроқ вужудга келди. Пиреней ярим оролига келиб тушган бойликлар феодализмнинг мустаҳкамланишига ёрдам берди.

Испания тасарруфида бўлган шимолда, Нидерландиядагина янги капиталистик муносабатлар тез ривожлана бошлади ва XVI асрдаги Нидерландия буржуа революцияси туғилаётган капитализм билан ўлиб бораётган феодализм ўртасидаги қарама-қаршиликлар келтириб чиқарган биринчи портлаш эди.

Нидерландия революциясининг ғалаба қозониши ва Нидерландиянинг Испаниядан ажралиб чиқиши Испан монархияси тарихий тараққиёт йўлидан четда қолганлигидан ва тушкунликка ҳамда завқ-шавқсиз ҳаётга маҳкум этилганлигидан далолат берарди.

Иқтисодий тушкунлик бу мамлакатнинг сиёсий таъсир кучини ва қудратини камайтирди. Анча тараққий топган Ғарбий Европа мамлакатлари — Англия, Франция, Голландиянинг қудрати ортиб, улар Испаниядан анча ўзиб кетдилар. Бу мамлакатларнинг буржуазияси денгизда ҳукмронлик қилиш ва Америкадаги мустамлакаларга эга бўлиш учун Испанияга қарши кураш бошлади. Бу курашда улар ҳатто Қариб денгизидagi майда оролларга жойлашиб олган, океаннинг ҳамма томонида изғиб юривчи ва испан кемаларини яксон қилувчи денгиз қароқчиларининг мададига ҳам таяндилар.

Аммо Испанияга денгиз ва океанларнинг бўлажак ҳукмрони Англия жуда катта зарба берди. 1588 йили Англия қироли Филлип II нинг икки ярим минг замбараги ва 32 минг жангчиси бўлган 130 та кемадан иборат жуда катта флоти «Енгиламас Армада» ни талафотга уч-

ратди. Бу флот қудратли Испания империясига човут солишга журъат этган оролни забт этиш учун Лиссабондан Англияга йўл олган эди.

Испания шу мағлубиятдан кейин ўзини ўнглай олмади. Бошқа Европа давлатлари ҳам уни ўз ҳолига қўйганлари йўқ, олдинги жаҳон империясининг мустамлакаларини оз-оздан босиб олдилар ва уни таладилар.

Христофор Колумб ва бошқа денгиз сайёҳларининг ҳамда конкистадорларнинг XV ва XVI асрларда — буюк географик кашфиётлар асрининг бошланғич даврида қилган кашфиётлари Европадаги мамлакатлар ҳукмрон синфларига мустамлакаларни талаб қўлга киритишдек жуда катта бойликни олиб келди ва у бунинг билан капитализмнинг тез ривожланишига ҳамда мустамлака системасининг вужудга келишига сабаб бўлди.

Карл Маркс «Капитал» да бундай деб ёзган эди: «Америкада олтин ва кумуш конлари очилди, маҳаллий аҳоли қулликка туширилди, қириб ташланди ва тирик-лайн конларга кўмилди, Ост-Индияни забт қилиш ва талаш йўлида биринчи қадамлар ташланди. Африка қора танлиларни овлаш учун махсус майдонга айлан-тирилди — капиталистик ишлаб чиқариш даврининг тонги ана шундай бўлган эди».

Маркс, капитализмнинг туғилиши асло идиллия эмаслигини, у, аксинча, Америка ва Осиё қитъаларидаги забт этилган ерлардагина эмас, балки Европанинг ўзида қилинган мудҳиш ёвузликлар, қирғинлар, зўравонликлар билан боғлиқ бўлганлигини, қулчилик ва қул савдоси билан — инсоният тарихидаги бу шармандалик билан ва беҳисоб босқинчилик урушлари билан боғлиқ бўлганлигини таъкидлаган.

Америкадаги босиб олинган ерларда конкистадорлар миллионлаб ҳиндларни ўлдирдилар, Антиль оролларида эса уларни бутунлай қириб ташладилар. Шу билан бирга, шакарқамиш ва тамаки плантациялари тобора кенгайиб бораверди, олтин ва кумуш конларида, кемасозлик корхоналарида ишлар тобора жадаллашди, ишчи кучи етишмай бошлади.

Ишчи кучини қаердан олиш керак?

Шунда қора танлиларни — африкаликларни эслаб қолишди, чунки улар ҳиндларга нисбатан бақувватроқ ва чидамли эди.

Тақдирни қаранг-а! Ҳиндларнинг дўсти ва ҳимоячиси епископ Бартоломе Лас Касас Америкада қул савдоси-

нинг ташаббускори бўлиб чиқди. Бу инсонпарвар киши умрининг охиригача ҳиндларни ваҳшийларча қиришдан ҳимоя қилди. У ўн уч марта океанни сузиб ўтди ва янги ерларда конкистадорларнинг ваҳшийлик қилаётганликларини кўриб ғазабга келди. Лас Касас Испанияга қайтганидан кейин мунозаралардаги оташин нутқларида ва жасуруна ёзилган трактатларида конкистадорларни тинмай фош этди, унинг заҳархандалик билан ёзган «Ҳиндистоннинг вайрон этилиш қисқача тарихи» деган памфлети айниқса катта шуҳрат қозонди. Унда испан босқинчиларининг қонли жиноятлари қаттиқ танқид қилинган. Диндор киши бўлгани учун у, қўлида крест ва қалбида тўймас очкўзлик билан океан ортига босқинчилик ва янги ерларни вайрон қилиш мақсадида жўнаганларни худо жазолайди, деб қўрқитган.

Аммо Лас Касас ўз даврининг кишиси бўлган ва ҳиндларни христиан динига ўтказиш йўли билан, таъқиб остига олинган бу бахтсиз кишиларни миссионерлар ва инсонпарвар ҳукмдорлар ҳомийлигига топшириш йўли билан қирилиб кетишдан, азоб-уқубатдан сақлаб қолишни орзу қилган.

Туб жой аҳолисини қирғин қилишдан қутқаришга интилиб, епископ аср бошида Испания қиролидан оғир-ишларда ҳиндлар ўрнига негрларни ишлатишга рухсат сўраган. Бу илтимос қиролга жуда маъқул тушган, чунки Америкада қул савдосига рухсат олиш учун маънавий асос яратилган эди. Фернандо ва Изабелла африкаликларни олиб-сотишни «савоб иш» деб эълон қилдилар ва 1501 йилдаёқ Испания мустамлакаларига қора танли қуллар келтирила бошлайди.

Лас Касас 1566 йилда вафот этади. Тўқсон икки яшар чол Америкага қуллар олиб келишни ўзи биринчи бўлиб таклиф қилганлигини, аммо бунинг оқибати нима бўлишини олдиндан билмаганини, агар билганида бунга ҳеч қачон йўл қўймаслигини ўлими олдидан қайғу-алам билан ёзади. «Чунки у,— деб ёзади ўзи ҳақида Лас Касас учинчи шахс тилидан,— қулчилик — адолатсизлик ва жабр-зулм эканлигини доимо тасдиқларди. Бу негрларга ҳам, ҳиндларга ҳам бир даражада тааллуқлидир».

Қул савдоси билан голландлар, французлар, испанлар ва португаллар кенг миқёсда шуғулланган, инглизлар бу соҳада удардан ҳам ўзиб кетган. Инглиз кемаларида олиб келинган қуллар сони голландлар, француз-

лар, испанлар ва португаллар олиб келган қулларнинг умумий сонидан тўрт барабар кўп бўлган. Қуллар асосан Африкадан олиб келинган.

Африка қитъаси соҳилларида улар «қора товар»ни қўлга киритишнинг ҳамма воситаларидан фойдаланганлар. Европаликлар қишлоқларга ҳужум қилиб, бақувват эркак ва аёлларни ушлаб олганлар, океанни кесиб ўтишга бардош беролмайдиган болалар ва кексаларни раҳмсизларча ўлдирганлар. Қулфурушлар қабилалар ўртасида ўзаро уруш чиқариб, жангда асир тушганларни ғолиблардан шиқилдоқлар, мунчоқлар ва ром ичимликларига алмаштириб олганлар. Маҳаллий князлардан ҳам ром ва милтиққа қул сотиб олганлар.

Қул савдоси давом этган уч юз эллик йил давомида Африкадан фақат Американинг ўзига ўн миллионлаб чамаси қул олиб келинган. Шуни ҳам унутмаслик керакки, негр қабилалари кўплаб қирилган, чунки улар босқинчиларга қарши курашда, асирларнинг кўп қисми эса олиб кетилаётганда йўлдаги ҳамда океандан сузишдек оғир шароитларга бардош беролмай нобуд бўлганлар. Қишанланган қуллар кеманинг трюмига қамаб қўйилган, бу ерда улар сувсизлик ва очликдан ҳалок бўлган, тирик қолганлари эса сасиган мурдалар тагида қолиб нафаси бўғилиб нобуд бўлган.

Кема трюмига ташланган қуллар шунчалик кўп бўлганки, ётиш учун жой етишмаган. Ўша вақтларда, кемада битта негрга тобутдагидан кам жой ҳам кифоя қилади, деган мазмунда мақол ҳам тўқилган. Тирик қолган қулларни сотиб қулфурушлар мўмай пул ишлаганлар.

Таниқли негр олими Уильям Дюбуанинг далолат беришича, қул савдоси оқибатида Африка тахминан олтинчи миллиондан юз миллионга қадар кишидан жудо бўлган. Шунинг ўндан тўққиз қисми бекордан бекорга нобуд бўлган.

Қулчилик ва қул савдосига капитализмнинг туғилиши сабаб бўлди. Қул савдоси уларга катта (700 процентга қадар) фойда келтирган бўлса, уларнинг кучидан фойдаланиш бундан ҳам кўпроқ даромад берган — бир неча юз йиллар давомида миллионлаб кишилар ҳеч қандай ҳақ олмай меҳнат қилганлар. Европаликлар африкаликлар қўли билан Америка қитъасини тамомила хароб қилганлар.

Шундай қилиб, буюк географик кашфиётлар асри мустамлакачилик системасининг ривожланишига асос

солди. Карл Маркс бундай деб ёзган: «Бу шундай «кўзга кўринмас худо» эдики, у Европадаги эски худолар билан бир қаторда меҳробга ўтириб олиб, кунлардан бир кун уларнинг ҳаммасини бир туртиб, бу дорил-муқаддасдан улоқтириб ташлади. Мустамлака системаси, дорил-муқаддасни бойитиш инсониятнинг бирдан-бир мақсадидир, деб эълон қилди».

Кечаю кундуз плантацияларда меҳнат қилаётган қора танли қуллар бошида назоратчининг қамчиси ўйнар, бунинг эвазига Европага тўхтовсиз равишда қанд, тамаки, кофе, ром, пахта ва бошқа қимматбаҳо товарлар келиб турарди.

Бундай ҳаддан ташқари оғир меҳнатга, қийноқ ва очликка камдан-кам қулларгина атиги ўн йилча бардош бера оларди. Ривожланиб келаётган Европа капитализми уларнинг тўккан тери ва қони билан озикланди.

Мустамлакачилик системасининг вужудга келиши савдо-сотиқ ва кемасозликнинг ўсишини тезлаштирди. Мустамлакалар тез ўсаётган мануфактурани бозорлар билан таъминлаб турди, йирик ишлаб чиқаришнинг ривожланишига ва Европада кўплаб бойлик тўпланишига имкон берди. Туб жойдиларни талаш, асоратга солиш ва ўлдириш йўли билан қўлга киритилган бойлик капиталга айланди.

Шундай қилиб, Американинг кашф этилиши Христофор Колумбга шуҳрат келтирди, дастлабки капиталистик жамғарма асрига асос солди, капитализм ва мустамлакачиликнинг ривожланиши, жаҳон бозорининг вужудга келиши, йирик саноат ва пролетариатнинг ўсиши учун муҳим шарт-шароитлар вужудга келтирди.

Буюк географик кашфиётларнинг инсоният тарихидаги тарихий ва шу билан бирга революцион аҳамияти ҳам ана шунда. Бунга К. Маркс ва Ф. Энгельс «Коммунистик партия манифестида» мана бундай баҳо берганлар:

«Американинг очилиши ва Африка атрофида денгиз йўлининг топилиши ўсиб келаётган буржуазия учун янги фаолият соҳасини яратиб берди. Шарқий Ҳиндистон ва Хитой бозорлари, Американинг колонизация қилиниши, мустамлакалар билан мол айирбошлаш, айирбошлаш воситалари ва, умуман, товарларнинг кўпайиши савдо-сотиқни, денгизда қатновни ва саноатни ҳеч мисли кўрилмаган даражада ривожлантирди ва шу билан бузилиб бораётган феодализм жамиятида революцион элементларнинг ўсишини тезлаштирди».

МУНДАРИЖА

Шарқ сароби

Океан соҳилларида	7
Португаллар ва Ҳиндистонга буюк денгиз йўли	13
Испания қудратли давлатга айланиш йўлида	20
Христофор Колумб	24
Шарқнинг Олтин сароби	31
Орзиқиб кутиш йиллари	43
Орзу рўёбга чиқмоқда	50

Янги Дунёнинг кашф этилиши

Бепоен океанда	59
Багам ороллари ва Куба	70
Эспаньола — кичик Испания	87
Қайтиш ва зафар	97
Атлантика океани бўйлаб иккинчи сафар	112
Куба ва Ямайка соҳилларида	129

Бут, ўт ва қилич билан

Ҳиндистоннинг хонавайрон қилиниши	141
Океан ортига учинчи экспедиция	156
Эспаньола исён ўтида	168

Шон-шухрат чўққисидан тубсиз чоғга

Ҳиндистоннинг вице-қироли кишанда	179
Азоб-уқубатда	187
Сўнгги экспедиция — буюк сузиш	196
Ямайка соҳиллари яқинидаги фалокат	213

Улим ва абадий шон-шухрат

Ҳаёт йўлининг тугаши	227
Абадий шон-шухрат	234
Нега Колумбия эмас, балки Америка?	243
Американинг кашф этилиши Олтин асрнинг бошланишими?	254

Артур Лиелайс
КАРАВЕЛЛЫ ВЫХОДЯТ В ОКЕАН
На узбекском языке

Перевод с издания «Лиесма», Рига, 1969 г.

Издательство «Узбекистан» — 1978 — Ташкент, Навои, 30.

Отпечатано в типографии № 2, г. Янгиюль, Самаркандская, 44.

Таржимон Т. Содиқов
Редактор З. Тинчерова
Рассом М. Калинин
Бадний редактор М. Гумаров
Техредактор Т. Аббосов
Корректорлар М. Содиқова ва
З. Ҳакимова

ИБ № 539

Теришга берилди 5/Х-1977 й. Босишга рухсат
этилди 8/II-1978 й. Қоғоз формати 84×108¹/₃₂. № 2.
Бос. л. 8,25. Шартли бос. л. 13,86. Нашр л. 14,05.
Тиражи 25 000.
«Узбекистон» нашриёти. Тошкент, Навоий, 30.
Шартнома № 298-77.

ЎзССР Министрлар Совети нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат комитетининг 2-босмахонасида босилди. Янгиюль шаҳри Самарқанд кўчаси, 44. Заказ № 298. Баҳоси 60 т.

www.ziyouz.com kutubxonasi